ฎีกา

ชยมังคลอัฏฐกเทสนา (พาหุ)

สำนวน นาคประทีป

พิมพ์จำหน่ายปลีกและส่งที่

โรงพิมพ์ธรรมบรรณาคาร

๔๐๖ ถนนมหาชัย พระนคร โทร. ๒๑๒๔๗๙

ราคาเล่มละ ๒๕ บาท

คำปรารภของผู้พิมพ์

หนังสือฎีกาชยมังคลอัฏฐกเทสนา (พาหุ) เป็นหนังสือที่ได้รับความนิยมแพร่หลายในหมู่นักธรรม นักเทศน์ นักปฏิบัติ และผู้สนใจในหลักธรรมทั่วไปเพราะหนังสือนี้ได้บรรจุหลักธรรมที่สำคัญ ๆ ไว้โดยบริบูรณ์ และได้อธิบายหลักธรรมเหล่านั้นโดยละเอียดพิสดารแจ่มแจ้งสำนวนโวหารไพเราะ อ่านฟังง่ายเข้าใจได้ดี จึงเป็นที่นิยมแพร่หลาย หนังสือนี้ขาดตลาดมานาน แต่ความต้องการของผู้นิยมหาลดน้อยลงด้วย ไม่ข้าพเจ้าเห็นว่า หนังสือที่ดีมีสารัตถประโยชน์เช่นนี้จะสูญหายไป จึงได้ขออนุญาตต่อเจ้าของมาพิมพ์ไว้ เพื่อรักษามิให้สูญหาย จึงหวังว่าคงจะเป็นที่ยินดีของพุทธศาสนิกชนทั่วไป

ขอได้รับความเคารพนับถือจาก

นายเตี๋ยวโซซิม เจ้าของและผู้จัดการ

โรงพิมพ์เลี่ยงเชียง

พฤษภาคม ๒๔๙๔

โรงพิมพ์ธรรมบรรณาคารเป็นลูกได้จัดพิมพ์เผยแพร่ต่อมา

คำนำ

"ธรรมวินัยที่เราแสดงบัญญัติไว้ จักเป็นศาสดาของท่านทั้งหลาย" นี้เป็นพุทธพจน์ตรัสในมหาปรินิพพานสมัย แสดงว่าแม้พระศาสดาเจ้าทรงดับขันธปรินิพพานมาแล้ว ๒๔๗๐ ปี, ส่วนสาวกหาชื่อว่ามีศาสดาอันดับแล้วไม่, เพราะพระธรรมวินัยยังดำรงอยู่ ก็นับว่ามีศาสดาอยู่เสมอฉะนี้ คำสอนของพระสัมมาสัมพุทธ-พุทธเจ้า เมื่อดำรงอยู่ ก็เป็นศาสดาเพื่อให้บริษัทปฏิบัติถูก อันการปฏิบัติให้ถูกนั้น ย่อมอาศัยปริยัติเป็นมูล ผู้อ่านปริยัติแล้ว ทราบทางดีทางเสีย จึงดำเนินตนให้ถูกทางได้ แล้วก็ประกาศความที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ดี ความที่พระธรรมเป็นธรรมที่สมควรและความที่พระสงฆ์ปฏิบัติถูก เพราะเหตุนี้ ที่ขุนโสภิตอักษรการ เจ้าของโรงพิมพ์ไท ทำอุปการแก่ปริยัติ จัดพิมพ์พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธ-เจ้าให้แพร่หลาย ย่อมเป็นกิจที่มีผลอานิสงส์งดงามเจริญใหญ่ยิ่ง เท่ากับหว่านพืชลงในที่ดินอุดมฉะนั้น, อันผู้ใคร่ให้พระศาสนาดำรงนานจะต้องดำเนินวิธีนี้แล อาศัยข้อนั้นเป็นปัจจัย ชนนิกรจะพึงประสบบุณยสมบัติซึ่งอำนวยประโยชน์ใหญ่ ข้าพเจ้าขออนุโมทนาในมหากุศลจรรยานี้

นาคประทีป

จังหวัดพระนคร

สิงหาคม ๒๔๗๐

สารบาญ

	หน้า
มารวิชัย	๑
อาฬกสูตร	๒๔
นาฬาคิรีสูตร	๔๘
อังคุลิมาลสูตร	๗๐
จิญจมาณวิกาวุตถุ	๙๐
สุนทรีวัตถุ	๑๐๔
สัจจกสูตร	๑๑๕
นันโทปนันทสูตร	๑๗๒
พรหมนิมันตสูตร	๑๙๖
อานิสงส์หนึ่งคาถา	๒๑๗

ฎีกาชยมังคลอัฏฐกเทสนา
(พาหุ)

มารวิชัย

"พาหุ สหสฺสมภินิมฺมิตสาวุธนฺตํ
คฺรีเมขลํ อุทิตโฆรสเสนมารํ,
ทานาทิธมฺมวิธินา ชิตวา มุนินฺโท
ตนฺเตชสา ภวตุ เต ชยมงฺคลานิ.,

"มุนินฺโท" อันว่าองค์สมเด็จพระพุทธเจ้าอันเบื่นใหญ่กว่านักปราชญ์ทั้งหลาย "ชิตวา" พระองค์ผจญแล้ว "อุทิตโฆรสเสนมารๆ" ซึ่งพระยามารอันประกอบไปด้วยเสนามารแลบังเกิดพิลึกพึงกลัว "พาหุ สหสฺสมภินิมฺมิตสาวุธนฺตๆ" อันนิมิตแขนได้พันหนึ่ง พร้อมด้วยอาวุธแล้วขึ้นสู่คอช้างคีรีเมขล์ "ทานาทิธมฺมวิธินา" ด้วยวิธีแห่งกุศลธรรมมีให้ทานเบื่นต้น "ชยมงฺคลานิ" อันว่าชัยมงคลทั้งปวง "ภวตุ" จงบังเกิดแก่ท่าน ด้วยเดชานุภาพแห่งพระมุนินทรสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ชำนะแก่พระยามารแลเสนาแห่งมารนั้น

"ตทา มาโร ปาปิมา ฉพฺพสฺสานิ มหาสตฺตสฺส ปทานุปทิโก โอตาราเปกฺโข" กาลครั้งนั้น สมเด็จพระมหาบุรุษราชเสด็จออกสู่มหาภิเนษกรมแล้ว พระองค์สถิตนั่งเหนือรัตนบัลลังก์ ภายใต้ควงไม้

พระมหาโพธิแล้วมินาน "มาโร" ครั้งนั้น พระยามาราธิราช "โอตารา เปกฺโข" ตั้งแต่คอยช่องโอกาสแห่งพระมหาบุรุษเจ้า "ปทานุปทิโก" อุตส่าห์ติดตามรอยเท้าแห่งพระองค์ไป อุปมาฉันใด อุปไมยอย่างประหนึ่งว่าเงา "วิวริตฺวา" ครั้งหนึ่ง พระยามาราธิราชได้พังสุรเสียงแห่งเทวาทั้งหลาย อันมาร้องซ้องสาธุการชมโพธิสมภารบารมีแห่งพระโพธิสัตว์เจ้าครั้งนั้น ก็บังเกิดมหัศจรรย์เป็นโกลาหล ตั้งแต่ทิศเบื้องต่ำมีอวิจีเป็นที่สุด ถ้าจะกำหนดในเบื้องบนตราบเท่าถึงอกนิฏฐพรหมเป็นที่สุด พระยามาราธิราชก็มาปริวิตกว่า "อยํ สิทฺธตฺถกุมาโร" อันว่าเจ้าสิทธัตถราชกุมารนี้ "มุญฺจิตุกาโม" มีพระทัยปรารถนาเพื่อจะให้พ้นวิสัยแห่งอาตมา "หนฺทาหํ" ควรที่อาตมาจะกระทำอันตรายแก่เจ้าสิทธัตถราชกุมาร ณ กาลบัดนี้ ครั้นทรงดำริดังนี้แล้ว จึงมีพระโองการตรัสเรียกพระราชธิดาทั้งสามองค์ว่า ดูกรพระราชธิดาทั้งสาม ท่านจงเร่งมนิมมนาไปกระทำ อันตรายแก่เจ้าสิทธัตถราชกุมาร ณ กาลบัดนี้

"อถ ตา สาธุ ตาตาติ อาหํสุ" ฝ่ายว่าพระราชธิดาทั้งสามคนมีนามปรากฏชื่อว่า นางตัณหา นางราคา นางอรดี ก็รับพระราชโองการว่า สาธุ แล้วก็พาบริวารคนละห้าร้อย ๆ ประดับประดาเครื่องอาภรณ์ทั้งปวง แล้วก็พากันมาสู่สำนักพระโพธิสัตว์

ฝ่ายพระนางตัณหาเป็นธิดาผู้พี่ ก็กระทำเล่ห์กลมายากระบิดกระบวนแยบคาย แล้วบทจรเยื้องย่างเข้ามาสู่สำนักแล้วว่าพระโพธิสัตว์เจ้าด้วยถ้อยคำว่า "โภ ขตฺติย" ข้าแต่พระองค์อันเป็นเผ่าพงศ์กษัตริย์ "อุฏฺเหหิ" ท่านจงลุกขึ้น อย่าได้อยู่ในฐานที่นี้ พระยา

มัจจุราชจะเบียดเบียนพระองค์ในกาลบัดนี้ "ตำ สุตฺวา" พระโพธิสัตว์ได้ฟังเท่าดังนั้นแล้วจึงถามว่า ท่านนี้มีนามปรากฏชื่อใด นางจึงทูลว่า ข้าพเจ้านี้ชื่อนางตัณหา พระโพธิสัตว์ตรัสจึงถามว่า เหตุดังฤๅจึงชื่อนางตัณหา พระพุทธเจ้าข้า ข้าพเจ้าย่อมมาผูกสัตว์ไว้ ให้หลงไปด้วยความปรารถนา เป็นต้นว่าทรัพย์โภคาเข้าของสร้างเติมเพิ่มไว้ให้บริบูรณ์ ดังนั้นแล ข้าพเจ้าจึงชื่อว่านางตัณหาพระโพธิสัตว์เจ้าจึงตรัสว่า

"มุโฬฺห อตฺถำ น ชานาติ มุโฬฺห ธมฺมำ น ปสฺสติ
อนฺธตมำ ตทา โหติ ยำ โมโห สหเต นรำ
ตสฺมา อหนฺตำ นีหริสฺสามีติ"

นางตัณหาเอ๋ย ท่านเป็นคนหลงปราศจากบัญญา "อตฺถำ ธมฺมำ น ปสฺสติ" แลจะได้รู้ได้เห็นซึ่งธรรมอันเป็นผลเป็นประโยชน์แก่อาตมาภาพมิได้ แลลามกธรรมสิ่งใด กล่าวคือโมโห ย่อมกระทำย่ำยีสรรพสัตว์ให้หลงอยู่ในบ่วงตัณหา อาตมานี้แลเสด็จออกสู่มหาภิเนษกรมด้วยมีประโยชน์เพื่อว่าจะข่มบาปธรรมทั้งปวง กล่าวคือ ตัณหามิให้วัฒนาการจำเริญขึ้นมาได้ ดูกรนางตัณหา ท่านจงมนิมมนาไปในกาลบัดนี้ นางตัณหาได้ฟังพระโพธิสัตว์เจ้าตรัสประภาสเท่าดังนั้น ก็มิอาจเพื่อว่าจะสนทนาสืบต่อไปได้ ก็เดินถอยหลังออกมาประดิษฐานอยู่ในที่ควร

ฝ่ายว่านางราคานั้นเล่า เดินเข้าไปใกล้พระโพธิสัตว์แล้วก็กล่าวถ้อยคำว่า "ราชปุตฺต" ข้าแต่พระราชโอรสาธิราชแห่งบรมกษัตริย์อันประเสริฐ "อุฏฺเหิ" ท่านอย่าได้นั่งอยู่ ลุกขึ้นจากรัตน

บัลลังก์นี้เถิด พระโพธิสัตว์ตรัสถามว่า ท่านนี้มีนามปรากฏชื่อใด นางจึงทูลว่า ข้าพเจ้านี้มีนามชื่อว่านางราคา พระโพธิสัตว์เจ้าจึงถามว่า กิริยาแห่งท่านเป็นประการใด จึงชื่อว่านางราคา นางจึงบอกซึ่งเหตุแห่งตนว่า ข้าพเจ้านี้มาผูกสัตว์ทั้งปวงด้วยบ่วงราคตัณหาฤษณาแล ข้าพเจ้าจึงมีนามปรากฏชื่อว่านางราคา พระโพธิสัตว์จึงมีพระโองการตรัสว่า

"รโต อตฺถํ น ชานาติ รโต ธมฺมํ น ปสฺสติ
อนฺธตมํ ตทา โหติ ยํ ราโค ปหเต นรํ
อหํ ราควิราคาย วายมิสฺสามิหาคโตติ"

ดูกรนางราคา "โย ปุคฺคโล" อันว่าบุคคลผู้ใด มีน้ำใจยินดีในราคตัณหาฤษณา แลมากำหนัดในเบญจกามคุณทั้งห้าแล้วกาลใด "โส ปุคฺคโล" อันว่าบุคคลผู้นั้น ก็มิได้รู้วัตถปรนนิบัติที่จะให้บังเกิดประโยชน์แก่อาตมาประการหนึ่งเล่า จะมีปัญญาพิจารณาเห็นในกระแสแห่งธรรมนั้นหามิได้ปัญญานั้นโฉดเขลามัวเมามืดไป ทั้งนี้ ก็อาศัยเพราะบุคคลผู้นั้นยินดีในราคะตัณหาฤษณา ธรรมดาว่าราคะนี้ "ปหเต นรํ" ย่อมมาเบียดเบียนย่ำยีสัตว์จำพวกใดๆ "อหํ" ตัวอาตมานี้ออกมาทรงบรรพชาเป็นสมณะแล้วแลตั้งความเพียรเพื่อประโยชน์จะบำบัดเสียซึ่งบาปกรรมนั้น ให้ปราศจากสันดานนี้แล ดูกรนางราคา ท่านจงอย่าได้ช้าอยู่เร่งไปให้พ้นอาตมาในกาลบัดนี้ "ตํ สุตฺวา เอกมนฺตํ อฏฺฐาสิ" ครั้นนางราคา ได้ฟังพระโพธิสัตว์ตรัสเท่าดังนั้น ก็มิอาจสามารถเพื่อจะอยู่ในที่นั้นได้ นางราคานั้นก็กลับถอยออกไปอยู่ในที่ควรข้างหนึ่ง

ลำดับนั้น นางอรดี ก็เข้าไปใกล้พระโพธิสัตว์เจ้า แล้วก็กล่าวถ้อยคำว่า ดูกรเจ้าสิทธัตถ เจ้ามานั่งอยู่ไยในที่นี้ จงลุกขึ้นไปเสียจากรัตนบัลลังก์ในกาลบัดนี้เถิด "ตำ สุตฺวา โพธิสตฺโต" ผ่ายพระโพธิสัตว์มีพระโองการตรัสถามว่า "กาสิ ตฺวำ" ท่านผู้มาภายหลังมีนามกรชื่อใด นางจึงรับคำว่า ข้าพเจ้านี้ชื่อว่านางอรดี จึงมีพระโองการตรัสถามว่า เหตุดังฤๅท่านจึงชื่อนางอรดี จึงกราบทูลว่า ข้าพเจ้านี้ย่อมมาผูกสัตว์ทั้งปวงด้วยบ่วง คือ ความโกรธแลโทมนัส เหตุดังนั้นข้าพเจ้าจึงว่านางอรดี จึงมีพระโองการตรัสว่า

"อุฏฺโฐ อตฺถำ น ชานาติ อุฏฺโฐ ธมฺมำ น ปสฺสติ
อนฺธตมำ ตทา โหติ ยำ โทโส ปหเต นรำ
ตฺวสิ นิหโต มยาติ"

ดูกรนางอรดี บุคคลผู้ใดลุอำนาจแก่โทโสฯนี้ เมื่อบังเกิดมีในสันดานบุคคลผู้ใดแล้ว ย่อมกระทำสันดานแห่งบุคคลผู้นั้น ให้เดือดร้อนพุ่งสร้านระส่ำระสาย ซึ่งโกรธมีประการต่างๆนานา บุคคลผู้นั้นก็มิได้หยั่งรู้ในธรรมอันเป็นประโยชน์ "ธมฺมำ น ปสฺสติ" ก็มิได้เห็นบาปบุญคุณและโทษที่จะบังเกิดมีแก่อาตมา ทั้งนี้ ก็อาศัยเพราะบาปกรรมคือ ความโกรธ หากมาบั่นกันบัญญาไว้ จึงมิได้เห็นพระทุกขัง พระอนิจจัง พระอนัตตา เพราะอำนาจโทโสตัวเดียวเชี่ยวชาญกล้าหาญเป็นกำลังนักหนา ดูกรนางอรดี โทโสความกริ้วโกรธนี้ "ปหเต" ย่อมมาเบียดเบียนย่ำยีสรรพสัตว์จำพวกใด อาตมานี้ก็บำบัดบาปธรรมคือ ตัวโทโสนั้น ให้อันตรธานหายจากขันธสันดานแห่งสัตว์จำพวก

นั้น ดูกรนางอรดี ท่านอย่าอยู่ในที่นี้ จงไปให้พ้นจากอาตมาในกาลบัดนี้ ฝ่ายนางอรดี ก็ถอยออกมานั่งอยู่ในที่ควรแห่งหนึ่ง

"ติสฺโส มารธีตโร" ลำดับนั้น ฝ่ายราชธิดาแห่งพระยามาราธิราชทั้งสามพระองค์นั้น ก็มิอาจสามารถจะกระทำน้ำพระทัยแห่งพระมหาบุรุษราชให้ร้าวฉานกำเริบได้ กายแห่งอาตมานั้นก็บังเกิดวิปริตแปรปรวน ให้แก่ชราคร่ำคร่าเกสาหงอกพ้นหักเห็นประจักษ์แก่ตา ก็บังเกิดกำเริบร้อนละอายแก่ใจหนักหนา "ปลายิตฺวา" มิอาจสามารถเพื่อจะอยู่ในฐานที่นั้นได้ ก็พาบริวารของอาตมา หนีไปสู่สำนักพระบิดาแล้วก็กราบทูลเล่าเนื้อความแก่สมเด็จพระบิดา ดังวิสัชนามาแล้วแต่หนหลัง

"มาโร ตำ สุตฺวา อาห" พระยามาราธิราชครั้นได้ฟังถ้อยคำแห่งพระราชธิดากราบทูลครั้งนั้น พระยามาราธิราชจึงออกพระโอษฐ์ว่าเจ้าสิทธัตถราชกุมารนี้แล มีพระบัญญาหาบุคคลจะเสมอมิได้ "โย ปุคฺคโล" บุคคลผู้ใดแลประกอบไปด้วยฤทธาศักดานุภาพเป็นอันมาก แลบุคคลผู้นั้น ก็มิอาจสามารถเพื่อจะกระทำอันตรายแก่เจ้าสิทธัตถราช-กุมารนั้นได้ ตรัสเท่าดังนั้นแล้วก็บังเกิดกริ้วโกรธนักหนา "อิสฺสาภิภูโต หุตฺวา" บังเกิดริษยาหากครอบงำ ก็รำพึงจะรบพระโพธิสัตว์ด้วยอุบายเป็นอันมาก จึงมารำพึงว่า ถ้าจะรบด้วยเครื่องศัสตราวุธสิ่งใด ๆ ก็เห็นว่าจะรบพระโพธิสัตว์ด้วยอาวุธสิ่งนั้น ๆ ไม่ได้ ก็ขีดแผ่นดินลงไว้ทีหนึ่ง แล้วรำพึงที่จะรบด้วยอุบายอันอื่นสืบไป ครั้นพิจารณาเห็นว่าจะรบด้วยอุบายสิ่งอันนั้นไม่ได้ จึงขีดแผ่นดินลงไว้อีกทีหนึ่ง แต่

พระยามาราธิราชคิดอุบายว่าจะรบพระโพธิสัตว์ แล้วเห็นว่าจะรบไม่ได้ ขีดแผ่นดินลงไว้ทีหนึ่ง ๆ เป็นคะแนนมากกว่าร้อยโดยคณนา

ครั้งนั้น พระยามาราธิราช จึงมีพระราชโองการประกาศแก่หมู่เสนามารทั้งปวงว่า ดูกรเสนามาร ท่านจงมานิมิตกาย ให้กลับกลายเป็นอาวุธเครื่องศัสตราต่าง ๆ ตามกำลังอาตมาน้อย แลมากในกาลบัดนี้เถิด ดูกรเสนามารทั้งปวง บุคคลผู้ใดในโลกนี้ กำหนดแต่อวิจีตราบเท่าจนถึงพรหมโลก "สีทฺธตฺถสทิโส" แลจะเสมอด้วยเจ้าสิทธัตถนี้ก็หามีไม่ "อุตฺตมปุริโส" ด้วยเหตุสภาวะเจ้าสิทธัตถนี้เป็นบุรุษอันยิ่งหาบุคคลจะเปรียบถึงสองมิได้ "สมฺมุขํ ยุทฺธํ กาตุ" ครั้งนี้จะสัปยุทธ์ชิงชัยจำเพาะพักตร์แห่งเจ้าสิทธัตถ "น สกฺขิสฺสาม" เราทั้งปวงก็มิอาจรบได้ "เอกปสฺเสน ยุทฺธํ" เราจะชวนกันรบเจ้าสิทธัตถได้ข้างหนึ่ง อาตมาพิจารณารำพึงเห็นท่วงทีเพื่อจะรบได้ ครั้นตรัสเท่าดังนั้นแล้วมิช้า พระยามาราธิราชก็ตระเตรียมพวกพลมารเป็นกระบวนทัพสำหรับที่จะผจญเจ้าสิทธัตถราชกุมารในกาลครั้งนั้น แล้วก็บังคับเสนามารสืบไปอีกเล่าว่า ดูกรเสนามารทั้งปวง ท่านจงมานิมิตรูปกายยักย้ายให้เห็นพิลึกพึงกลัว เป็นพิกลต่าง ๆ แล้วจึงกระทำเพียรพยายามแวดล้อมรัตนบัลลังก์ แล้วจงยังเจ้าสิทธัตถปลาตหนีไปในกาลบัดนี้ กิริยาว่าเมื่อพระยามาราธิราช พระองค์มาร้องประกาศสั่งพวกพลเสนามารวันนั้น สุรเสียงก็มีก้องสนั่นแผ่ไปในที่โดยนิยมกำหนดประมาณได้แสนโยชน์

ลำดับนั้น ฝ่ายเสนามารทั้งปวง ได้ฟังศัพท์สำเนียงเสียงพระยามารสั่งวันนั้น ก็มาประชุมชวนกันนิรมิตกาย ปรากฏต่าง ๆ "เอกจฺเจ

มารา" มารบางจำพวก "นีลสรีรา" มีสรีรกายอันเขียว มีหน้าแดง "เอกจุเจ" มารบางจำพวกมีสรีรกายแดง มีหน้าเขียว "เอกจุเจ" มารบางจำพวก "ปีตสรีรา" มีสรีระกายเหลือง มีหน้าขาว มารบางจำพวกมีตัวขาว มีหน้าเหลือง มารบางจำพวกมีตัวด่าง มีหน้าดำ มารบางจำพวกมีตัวดำ มีหน้าขาว "เอกจุเจ" มารบางจำพวกมีศีรษะเป็นช้างตัวนั้นมีสัณฐานดังมนุษย์ ลางมารเล่าเป็นช้าง ศีรษะเป็นมนุษย์ มารบางจำพวกตัวเป็นครุฑ ศีรษะเป็นนาค "เอกจุเจ" มารบางจำพวกมีตัวดังโค มีศีรษะอย่างเสือ "เอกจุเจ" มารบางจำพวก มีกายเป็นช้าง ศีรษะเป็นม้า มีตัวเป็นอย่างม้า ศีรษะอย่างศีรษะช้าง ตัวเป็นราชสีห์ ศีรษะอย่างควาย มารบางจำพวกมีกายดังกระบือ ศีรษะดังราชสีห์ มีตัวเป็นแร้งศีรษะเป็นกา "เอกจุเจ" มารบางจำพวกตัวเป็นกา ศีรษะเป็นแร้ง "เอกจุเจ" มารบางหมู่จับได้อสรพิษใส่ในช่องหูเบื้องซ้าย แล้วชูศีรษะเพิกพังพานขึ้นเบื้องบน แต่หางทั้งสองนั้นห้อยลงมา "เอกจุเจ" มารบางหมู่จับอสรพิษมาพันกาย แลต้นแขน แลข้อมือ แลข้อเท้าทั้งสองข้าง "เอกจุเจ" มารลางพวกก็นิรมิตสีหน้านั้นมีพรรณเป็นสีลาย เป็นสีด่าง สีขาวบ้าง หม่นบ้าง ลายพร้อยมีพรรณขาวเหลือง บ้างกระทำหน้านิ่วคิ้วขมวดชำเลืองเหลือกตา ดูน่าพิลึกพึงกลัวนักหนา "นานาวุธหตฺถา" มีมือถืออาวุธต่าง ๆ คือสาก แลครก ท่อนไม้ แลตุ้นพืน บืน แลหอกซัด ยาวสองโยชน์ก็มี สามโยชน์ก็มี "ตุมุลสทฺทนิคฺโฆโส" มีเสียงนั้นมีก้องสนั่นเป็นประหนึ่งว่าพสุธาจะเลื่อนทรุดลง บังเกิดเป็นโกลาหลทั่วทั้งจักรวาล เห็นประหนึ่งว่าพระมหาสมุทรมีคลื่นและระลอกกำเริบฉะนั้น

"มารเสนา" ฝ่ายเสนามารทั้งปวงก็โลดโผนเหาะขึ้นไปในอากาศ แล้วก็หักยอดเขาจักรวาลอันอื่น แล้วก็กลับมาสู่จักรวาลอันนี้ อย่างประหนึ่งว่าจะย่ำยีพื้นพระสุธาให้กำเริบหวาดหวั่นไหว แล้วเสนามารกับทหารก็พากันไปสู่ควงไม้พระมหาโพธิ

"มาโร" ฝ่ายพระยามาราธิราชก็นิรมิตพระหัตถ์ได้พันหนึ่ง ถือเครื่องศัสตราวุธพร้อมเสร็จบริบูรณ์ แล้วเสด็จขึ้นสู่คอช้างคีรีเมขล์ อันสูงประมาณสองร้อยยี่สิบโยชน์โดยคณนา พวกเสนามารอันเป็นทหารกองหน้า เดินเบียดเสียดสีกัน แล้วก็โห่ร้องมี่ก้องไป จะนับว่าโกฏิว่าแสนก็ว่ามิได้ ถ้าว่าโดยประมาณแผ่ออกไป ประมาณได้หกสิบโยชน์

ฝ่ายว่าโยธาที่มาเบื้องหลังช้างที่นั่งนั้น คับคั่งนักหนาจะนับจะคณนามิได้ "จกฺกวาลปริยนฺตา" โดยยืดยาวแผ่ออกไปมีจักรวาลเป็นที่กำหนด "มาโร" อันว่าพระยามาราธิราช พระองค์เสด็จไปด้วยเสนามารทั้งปวงครั้งนั้น ตั้งเป็นพยุหบาทยาตรา

ฝ่ายหมู่นิกรเทวดาทั้งปวง บรรดาแวดล้อมพระโพธิสัตวเจ้าอยู่ครั้งนั้นความกลัวฤทธิ์แห่งพระยามารนี่กระไรหาที่สุดมิได้ ต่างปลาตหนีไปทิ้งไว้แต่พระโพธิสัตว์เจ้าพระองค์เดียว "มาโร" พระยามาราธิราชจึงแผดเสียงประกาศสั่งแก่เสนามารทั้งปวงว่า ดูกรเสนามารอย่าช้าจงเร่งมนิมนาเข้าไปจับตัวเจ้าสิทธัตถให้ได้ แล้วประหารชีวิตเสียให้ถึงแก่ความตาย จงตัดเบื้องขวาผ่าอุทรให้เป็นสองภาคในกาลบัดนี้

"มารเสนา" ฝ่ายเสนามารทั้งปวงได้ฟังพระยามาราธิราชบังคับดังนั้นก็ขยับเข้าไป แต่มิอาจสามารถเพื่อว่าจะกระทำอันตรายแก่

พระโพธิสัตวเจ้าได้ มีอุปมาอย่างประหนึ่งว่าแมลงวัน มิอาจบินเข้าไปสู่ใกล้ก้อนเหล็กแดงได้ กลับถอยออกไปด้วยกลัวอานุภาพแห่งพระโพธิสัตว์ ประการหนึ่งเล่าเหล่าทหารก็กลัวอานุภาพแห่งพระยามาร ก็เบียดเสียดคับคั่ง ประดังกันเข้ามา เสนามารกองหน้าก็มิอาจเพื่อจะตั้งอยู่ได้ ก็บังเกิดซวนเซเรรวนกันไป ครั้นว่าจะเข้าใกล้พระโพธิสัตว์นั้นก็มิอาจได้ จะถอยออกมา ก็กลัวอานุภาพพระยามาร จนใจแล้วสองเท้ากราน ครั้นสุดกำลังที่จะต้านทานกรานไว้ก็ค่อยละไป แต่พอผินหน้าเข้าไปใกล้ พระโพธิสัตว์นั้นแล้วก็มิได้กลัวพระยามาร ก็แล่นหนีไปคราวละคนสองคน เมื่อพบพระยามารไปผจญพระโพธิสัตว์เจ้าครั้งนั้น ก็บังเกิดมหัศจรรย์นักหนา "ทุนฺนิมิตฺตานิ" นิมิต อันร้ายแลชั่วปรากฏต่าง ๆ

"มาโร" ฝ่ายพระยามาราธิราชจึงมีพระโองการตรัสบังคับแก่เสนามารทั้งปวงว่า ดูกรโยธาผู้หัวแร้งหัวกา หัวช้างหัวม้าหัวราชสีห์ แลอ้ายหน้าเหลืองหน้าขาว เจ้าเหล่านี้มายืนอยู่ไย จงเร่งรีบขับกันเข้าไปเร็ว ๆ จับเอาตัวเจ้าสิทธัตถให้ได้ "หนถ" อย่าไว้ชีวิต จงฆ่าเสียในกาลบัดนี้

"มารเสนา" ฝ่ายเสนาสารทั้งปวง ครั้นได้ฟังพระโองการแห่งพระยามารดังนั้น ก็ชวนกันรุกรานเข้าไปแทบใกล้ปริมณฑลไม้มหาโพธิ แล้วก็ร้องว่ากล่าวแก่กันว่า เข้าไปจับเอาเจ้าสิทธัตถให้ได้ แต่ปากหากว่าไปน้ำใจให้เข็ดขามครั่นกลัวเดชาพระมหาบุรุษราชนั้นหาที่สุดมิได้ มารข้างนั้นว่าแก่มารข้างนี้ว่า ท่านจงเข้าไปข้างโน้น ถ้อยที่ถ้อยว่าแก่กันว่า ท่านจงเข้าไป เผ้าแต่เกี่ยงกันไปเกี่ยงกันมาอยู่ในฐานที่นั้น

"โพธิสตฺโต" พระโพธิสัตว์เจ้าพระองค์ทอดพระเนตรแลไปข้างอุดรทิศ ก็เห็นพวกพลเสนามารยกตั้งเป็นกระบวนทัพมา "โพธิ-มณฺฑลอชฺโฌตฺถริตฺวา" อย่างประหนึ่งว่าจะย่ำยีครอบงำไม้พระมหาโพธิให้ภินทนาการทำลาย จึงทรงพระดำริในพระทัยว่า อาตมานี้เมื่อแรกเสด็จออกจากนครกบิลพัสดุ์ มิตรสหายล้วนเทวดามาช่วยอภิบาลบำรุงรักษาแห่ห้อมล้อมมาทั้งข้างซ้ายแลข้างขวาข้างหน้าแลข้างหลัง ตราบเท่าจนล่วงข้ามฝั่งแม่น้ำอโนมานทีแล้ว ก็มาแวดล้อมสะพรั่งแทบรัตนบัลลังก์อันนี้เป็นอันมากมาย บัดนี้หมู่นิกรเทวดากลัวตายพากันปลาตหนีไป ทิ้งไว้แต่อาตมาผู้เดียว บัดนี้อาตมาก็เปลี่ยวใจ มิได้เห็นใครผู้ใดที่จะเป็นที่พึ่งพาอาศัยในครั้งนี้ "ฉเปตฺวา" ถ้าเว้นไว้แต่พระบารมีสามสิบทัศนั้นแล จะบังเกิดเป็นที่พึ่งแก่อาตมาได้ครั้นทรงดำริเท่าดังนั้นแล้ว เมื่อพระองค์จะตรัสเรียกพระบารมีสามสิบทัศเป็นโยธา ก็กล่าวเป็นสารพระคาถาว่า:-

"อายนฺตุ โภนฺโต อิธ ทานสีลา
เนกฺขมฺมปญฺญา สห วิริยขนฺตี
สจฺจาอธิฏฺฐานสเมตฺตุเปกฺขา
ยุทฺธาย โว คณฺหถ อาวุธานีติ"

"โภนฺโต ปารมิโย" ดูกรบารมีทั้งหลาย อาตมาย่อมขวนขวายสืบสร้างบำรุงมา "ทานสีลา" คือเราได้ให้ทานรักษาศีลจำเริญพระเมตตาภาวนา แล้วออกทรงบรรพชาแล้วแลประกอบด้วยเพียรแลขันติ วาจาสัจจอธิษฐาน อุเบกขา โดยคณนาสามสิบ คือ ทศ-บารมีหนึ่ง ทศอุปบารมีหนึ่ง ทศปรมัตถบารมีหนึ่ง บารมีโยธาประมาณสามสิบนั้นถือเครื่องอาวุธให้พร้อมกันแล้ว จงมาช่วยอภิบาล

รักษา อย่าให้หมู่มารมาเบียดเบียนอาตมาได้ในกาลบัดนี้

"สมตึสปารมิโย" ฝ่ายว่าบารมีธรรมทั้งหลายก็เอาเพศกลับกลายเป็นบุรุษโยธา ประกอบด้วยกำลัง คือ องค์สัทธานั้นจับเอาพระขรรค์ก็กระทำพระบารมีออกนอกไปกว่านั้น มาเป็นโล่รักษาพระองค์ แล้วก็ตั้งสมาธิจิตให้มั่นคงมิให้หวาดหวั่นไหว "ปลฺลงฺกโต อนุฏฺฐหิตฺวา" พระองค์มิได้ระทมย่อท้อพระทัยที่ว่าจะกลัวต่อพระยามาราธิราชหามิได้ พระองค์ก็สถิตนั่งเหนือรัตนบัลลังก์ แล้วพระองค์ก็อธิษฐานในธรรมอันประกอบด้วยองค์สี่ประการ มีเมตตากรรมฐานเป็นต้น "นิพฺภีโต" พระองค์มิได้สะดุ้งตกพระทัย ก็นิสีทนาการนั่งเหนือบัลลังก์นั้น

"มาโร โพธิสตฺตํ อภีตํ ทิสฺวา" ลำดับนั้น ฝ่ายพระยามาราธิราชครั้นแลเห็นพระโพธิสัตว์มิได้สะดุ้งตกพระทัย แล้วแลสถิตนั่งอยู่ด้วยอาการกิริยาละม่อมงามบริบูรณ์หาที่จะอุปมามิได้ "โกธชลิตนยโน" พระยามาราธิราชวันนั้นมีจักษุทั้งสองรุ่งเรืองอย่างประหนึ่งว่าแสงไฟ แล้วก็ให้บังเกิดแค้นใจนักหนา จึงมีพระโองการตรัสแก่เสนามารอันเป็นโยธาแห่งตน ด้วยถ้อยคำอันหยาบช้าว่า ดูกรเสนามารทั้งปวงจงเร่งเข้าไป "โปเถถ" ท่านจงทุบตีเจ้าสิทธัตถราชกุมาร "หนถ วิชฺฌถ" ท่านจงไปทิ่มแทงพิฆาตฆ่าให้ถึงแก่มรณภาพ

ลำดับนั้น พวกกองหน้าฝ่ายเสนามารทั้งหลายบรรดาที่นิมิตต่าง ๆ มีรูปเป็นราชสีห์แลรูปเสือเป็นช้างเป็นต้น ก็เกลื่อนกล่นพากันเข้ามา "โพธิสตฺตํ ปริวาเรตฺวา" ห้อมล้อมพระโพธิสัตว์เจ้า "สนฺตชฺชึสุ" ก็คุกคามแล้วก็ยืนอยู่ในสถานที่นั้น

"อปรา มารเสนา" อันว่าเสนามารหมู่อื่นมีมือถือก้อนศิลา แลสากแลครกแลหอกซัด แลเสนามารเหล่านี้มีกายลุกรุ่งเรืองเป็นเปลวไฟ "อนฺตลิกฺเข ฐิโต" ยืนอยู่ในอากาศแล้วมาคุกคามคำรามว่ากล่าวแก่พระโพธิสัตวเจ้าครั้งนั้น

"เอวํ มาโร สปริวาโร" ฝ่ายพระยามาราธิราชประกอบด้วยโยธาเป็นอันมาก "อสกฺโกนฺโต" มิอาจสามารถเพื่อจะกระทำอันตรายแก่พระโพธิสัตว์ได้ "โกธาภิภูโต" ก็บังเกิดโทมนัสขัดแค้นเป็นกำลัง แล้วจึงทรงพระดำริว่า จำอาตมาจะยังห่าฝนอาวุธมีประการต่างๆ นานา ให้ปวัตตนาการตกลงมา แล้วยังเจ้าสิทธัตถให้ปลาตหนีไป

"อถ โข กาเล" ลำดับกาลนั้น ฝ่ายพระบารมีสามสิบทัศก็เข้ากราบทูลว่า "เทว" ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ พระพุทธเจ้าข้า พระองค์ได้อภิบาลบำรุงเลี้ยงรักษาข้าพระบาททั้งสามสิบคนนี้มาสิ้นกาลช้านาน "ปุตฺตาทิทาเนน" คือ พระองค์ได้บริจาคทานทั้งห้ามีบุตรเป็นต้น "ชีวิตํ อมฺหากํ จชิตฺวา" ข้าพเจ้าทั้งสิบนี้มิได้คิดตัวกลัวตาย จะบริจาคชีวิตถวายฉลองคุณของพระองค์ให้ถึงขนาด "ยุชฌิสฺสามิ" ข้าพระบาทจะกระทำสงครามสัปยุทธ์ด้วยหมู่มารในกาลบัดนี้ "ปารมิโย" บารมีสามสิบกราบทูลอาสาพระโพธิสัตว์ว่าจะรบกับด้วยพวกพลมาร เห็นสภาวะปานดังนี้แล้ว "โพธิสตฺตํ ปริวาเรตฺวา" ก็ประชุมชวนกันแวดล้อมพร้อมสะพรั่งแทบใกล้รัตนบัลลังก์แห่งพระโพธิสัตว์นั้น จะมีแต่เท่านั้นหามิได้ โยธาบารมีอื่นนอกออกไปกว่านี้มีประมาณเจ็ดคน คือ สัทธาพล วิริยพล สติพล สมาธิพล ปัญญาพล หิริพล โอตตัปปพล รวมเจ็ดคนด้วยกัน สัทธาพลนั้น คือ กำลังแห่งศรัทธา วิริยพลนั้น คือ กำลังแห่งความเพียร สติพลนั้น คือ กำลังแห่ง

สติ สมาธิพลนั้น คือ กำลังแห่งสมาธิ ปัญญาพลนั้น คือ กำลังแห่งปัญญา หิริพลนั้น คือ กำลังแห่งความละอายแก่บาป โอตตัปปพลนั้นคือกำลังแห่งความสะดุ้งแก่บาป กลัวแก่บาป บารมีโยธาเจ็ดองค์นี้ อย่างประหนึ่งว่ามีจิตวิญญาณรู้เจรจาแล้ว ก็เข้ากราบทูลแก่ พระมหาบุรุษราชเจ้าว่า "เทว" ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ พระองค์ได้บำรุงรักษาข้าพเจ้าทั้งปวงมาสิ้นกาลช้านาน พระองค์ได้ให้โภชนาหารแลวัตถาลังการเครื่องประดับ แลช้างม้าราชรถเป็นทาน บัดนี้ข้าพเจ้าทั้งปวงจะออกอาสาเข้าผจญกับพลเสนามาร ขอพระองค์จงทัศนาการทอดพระเนตรเล็งดูข้าพเจ้า ในกาลบัดนี้เถิด พระบารมีโยธาทั้งเจ็ดประการนั้นแล้ว ก็ประดิษฐานจำเพาะพระพักตร์แห่งพระมหาบุรุษราชเจ้า "โพธิสตฺโต" ครั้งนั้น ฝ่ายพระโพธิสัตว์ครั้นได้ฟังคำบารมีโยธากราบทูลก็บังเกิดบรมเกษมในพระทัยยิ่งนัก

"มาโร" ครั้งนั้น พระยามาราธิราชจึงดำริว่า อาตมายังพวกพลให้กระทำอิทธิฤทธิต่าง ๆ ก็มิอาจสามารถจะยังเจ้าสิทธัตถะให้สะดุ้งตกใจมาตรว่าหน่อยหนึ่งหามิได้ จำอาตมาจะยักย้ายกระทำอิทธิฤทธิอันอื่น คืออาวุธทั้งเก้าประการ บันดาลให้ตกลงมาในกาลบัดนี้เถิด ทรงพระดำริฉะนี้แล้ว พระยามาราธิราชก็บันดาลให้ลมบังเกิดพัดแต่ทิศตะวันออก แลลมนั้นมีกำลังกล้ายิ่งนัก อาจสามารถเพื่อจะทำลายล้างยอดภูเขาอันใหญ่มีประมาณโยชน์หนึ่งบ้าง สองโยชน์บ้าง และพระยามาราธิราชบันดาลห่าฝนทรายให้ตกลงมา เห็นเป็นพิลึกพึงกลัวนักหนาบังเกิดเป็นท่อธาราตกลงมาเหนือแผ่นดิน เล่ห์ประหนึ่งว่าจะทำลายพฤกษชาติแลราวป่าให้ภินทนาการเป็นสองภาค แล้วพระยามาราธิราชก็บันดาลห่าฝนศิลาอันใหญ่มหึมาเลื่อนลอยอยู่บนอากาศ แล

ให้กระทบกันบังเกิดเป็นควันแลเปลวไฟให้ตกลงมา แลห่าฝนศัสตรา มีประเภทต่าง ๆ "ปชลนฺติ" ก็บังเกิดเป็นเปลวไฟตกลงมา แล้วพระยามาราธิราชก็ยังห่าฝนสามประการ คือ ห่าฝนก้อนกรวด แลห่าฝนเบือกตม แลห่าฝนมืดมัว แลพิลึกพึงกลัวยิ่งนัก แล้วแลให้ตกลงมาโดยนัยดังพรรณนามาแต่หลัง เมื่อพระยามาราธิราชยังห่าฝนทั้งเก้าประการ ให้บันดาลตกลงมาดังนี้ "เทเสนฺโตวิย" อย่างประหนึ่งว่าจะสำแดงนิมิตแก่พระมหาบุรุษราช อันจะได้ตรัสรู้ซึ่งพระนวโลกุตตรธรรมเก้าประการ ด้วยเดชบรมโพธิสมภาร แลฝนอาวุธนั้นกลับกลายเท ลงมาเป็น ทิพยบุป ผาพวงมา ลามาลัย แลกำ ดอกไม้ บ้างก็ เป็นสุคนธ์กระแจะจวงจันทน์ของหอม มั่วสุมประชุมกันเป็นกองเป็นลอมแล้วก็อันตรธานไปในกาลนั้น

"มาโร" ผ่ายว่าพระยามาราธิราช "อสกฺโกนฺโต" มิอาจสามารถเพื่อจะกำจัดพระโพธิสัตวเจ้าให้ปลาตหนีไปได้ ก็ให้บังเกิดโทโสเศร้าหมองในพระทัยนักหนา "อาณาเปนฺติ" ก็บังคับแก่เสนามารทั้งหลายว่า ดูกรท่านทั้งหลาย "กสมา ติฏฺฐถ" ชวนกันยืนอยู่ไย เร็ว ๆ จงเข้าไปจับเอาเจ้าสิทธัตถให้จงได้ ประหารชีวิตเสียบัดนี้ ประการหนึ่งเล่า พระยามาราธิราชก็กล่าวถ้อยคำหยาบช้าแก่พระโพธิสัตวเจ้าสืบไปว่า ดูกรเจ้าสิทธัตถ เหตุใดจึงมานั่งอยู่เหนือบัลลังก์ของเรา "อุฏฺเหหิ" ท่านจงลุกออกไปเสียเดิด ข้าว่าเจ้าดี ๆ แม้มิพังจะขืนนั่งอยู่ เราจะเข้าไปบีบเอาหัวใจแห่งท่านในกาลบัดนี้ พระโพธิสัตว์เจ้าได้พังถ้อยคำแห่งพระยามาราธิราช พระองค์ทรงพระการุญภาพแก่พระยามาร มีอุปมาฉันใดอุปไมยดังประหนึ่ง ว่าบิดามีเสน่-

หารักใคร่ในบุตรของอาตมาอันเป็นหารกอันน้อย บิดานั้นก็มาเขม้นคอยบุตรของอาตมาอันแล่นแทบบาทมูลนั้น "เอวํ อตฺตโน เมตฺตา-พลโกฏฺฐึ ภินฺทิตฺวา นิสินฺโน สีหนาทํ นทนฺติ" สมเด็จพระมหาบุรุษราชพระองค์ผูกพระทัยให้มั่นคง ด้วยพระเมตตาเป็นกำลังก็สถิตนั่งเหนือรัตนบัลลังก์แล้ว เปล่งออกซึ่งพระสุรเสียงสีหนาทว่า ดูกรพระยามาร ท่านจะได้รู้ว่าอาตมานี้มีพวกพลโยธาหามิได้ ประการหนึ่งตัวท่านนี้มีสภาวะหยาบช้าแก่อาตมา ดูกรพระยามาร ประการหนึ่งเล่าอาตมาได้สืบสร้างบารมีมาเป็นอันมากยิ่งกว่าสัตว์ในอนันตโลกธาตุเหตุดังนั้นแล อาตมาจึงจะข้ามหมู่สัตว์ให้ถึงนิพพาน ดูกรพระยามาร บารมีแห่งเรานี้ได้บำเพ็ญไว้แต่ก่อนนั้น บัดนี้ก็บังเกิดเป็นพวกพลโยธาแห่งเราประการหนึ่ง แต่เราบำเพ็ญทานช้านานนักหนา เราอุตส่าห์สร้างโพธิญาณมิได้ว่างเว้น "ทิสฺวา ยาจกมาคตํ" เราเห็นยาจกคนใดหาอาหารจะบริโภคมิได้ "ปตฺติ อคฺคิมฺหิ" เราก็มีน้ำใจเลื่อมใสเพื่อประโยชน์จะสร้างบารมี อาตมาก็แล่นเข้าไปในกองอัคคีอันประกอบไปด้วยเปลวอันรุ่งเรือง "ปจิตฺวา สกํ มํสํ" เราเผาเนื้อหนังมังสังให้สุกประสงค์เพื่อจะให้เป็นทานแก่ยาจกผู้นั้น ดูกรพระยามาร เราสร้างโพธิญาณช้านานนักหนา โดยนิยมจะนับได้สี่อสงไขยกำไรแสนกัลป์ เหตุดังนั้นแลเราจึงมิได้สะดุ้งตกใจกลัวอานุภาพแห่งท่านในกาลบัดนี้

"อถ มาโร มหาสตฺตสฺส ปุญฺญปารมิตํ สุตฺวา" ในกาลนั้นพระยามาราธิราช "สุตฺวา" ครั้นได้ฟังพระบารมีโพธิสมภารแห่งพระมหาบุรุษราชครั้งนั้น "โกธํ อสหนฺโต" มิอาจอดกลั้นความโกรธได้

"จกฺกาวุธ์ คเหตฺวา" จึงรับเอาจักราวุธของอาตมาแล้ว ก็ไสช้างพระที่นั่งเข้าไปใกล้พระโพธิสัตว์ แล้วแผดร้องประกาศด้วยสุรเสียงอันกร้าวโกรธนักหนาว่า ดูกรเจ้าสิทธัตถ เหตุไรจึงมิได้ลุกจากรัตนบัลลังก์ "กสฺมา นิสินฺโน" ท่านมานั่งอยู่ไย รัตนบัลลังก์นี้แล จะได้สมควรแก่ตัวท่านหามิได้ "อนุจฺฉวิโก มยฺหำ" สมควรแก่เราต่างหาก เหตุสภาวะตัวเรานี้มีสวัสดี ตัวท่านหาสวัสดีมิได้ "อพโล ตฺวำ อหำ พลวา" ประการหนึ่งเล่า ตัวของท่านหารี้พลมิได้ ตัวเรานี้ประกอบด้วยรี้พลเป็นอันมาก "อหำ อิสฺสโร" เรานี้ประกอบไปด้วยมหิศราธิบดี "อภิภูโต" ครอบงำย่ำยีหมู่นิกรสัตว์ทั้งปวงให้อยู่ในอำนาจ "อยำ ปลฺลงฺโก" รัตนบัลลังก์แก้ววิเชียรนี้ "อุทหติ" บังเกิดขึ้นมาด้วยอานุภาพแห่งเรา และจะบังเกิดด้วยอานุภาพแห่งท่านหามิได้ "อถ โพธิสตฺโต" พระโพธิสัตว์เจ้าจึงมีพระโองการตรัสประภาสถามพระยามารว่า ถ้อยคำแห่งท่านนี้ยังจะจริงแล้วฤา พระยามารก็ว่า "สจฺจำ โภติ" คำแห่งเรานี้เป็นสุจริตจริงแท้ พระโพธิสัตว์เจ้าถามว่า "โก เต สกฺขี" ดูกรพระยามาร ท่านอวดอ้างว่ารัตนบัลลังก์นี้บังเกิดด้วยอานุภาพแห่งท่านเป็นความสัตย์สุจริตจริงมั่นคง คือ ใครเล่าจะบังเกิดเป็นองค์พยานหยั่งรู้หยั่งเห็น

ฝ่ายพระยามาราธิราช ก็ทอดพระเนตรแลดูพวกพลมารประสงค์เพื่อว่าจะอ้างเอาเป็นองค์พยานของอาตมา แล้วพระยามารจึงตรัสว่า โยธาเหล่านี้ "เม สกฺขี" ยังจะเป็นพยานแห่งเราได้หรือ ฝ่ายว่าพลเสนามารครั้นได้ยินก็รับสมอ้างเป็นพยานสิ้นหมดทั้งนั้น "มหาปุริโส" อันว่าพระมหาบุรุษครั้นได้ฟังถ้อยคำแห่งพระยามาร จึงมีพระโองการ

ตรัสถามว่า ดูกรพระยามาร อาตมาจะถามท่านสักหน่อยหนึ่งว่า รัตนบัลลังก์อันนี้แต่ก่อนบังเกิดมีหรือ พระยามารก็ว่ารัตนบัลลังก์แก้วอันนี้จะบังเกิดมีแต่ก่อนหามิได้ พระโพธิสัตว์จึงตรัสว่า ดูกรพระยามาร "อยํ ปลฺลงฺโก" รัตนบัลลังก์แก้วนี้มิได้บังเกิดมีแต่ก่อนหามิได้ แลพึงบังเกิดบัดนี้ด้วยอานุภาพแห่งท่าน เรามิได้เห็นด้วยก่อน ท่านได้ให้ทานรักษาศีลจำเริญเมตตาภาวนา แลตั้งสัจจาอธิษฐานเป็นประการใดบ้าง "ปลฺลงฺกมุปฺปชฺชนตฺถาย" เพื่อประโยชน์จะให้บังเกิดรัตนบัลลังก์นี้ ท่านจงว่าไปเราจะฟัง อันรัตนบัลลังก์นี้จะได้บังเกิดเพื่อประโยชน์แก่ท่านหามิได้ บังเกิดมาบัดนี้เพราะอานุภาพบารมีแห่งเรา เหตุดังนี้ อาตมาจึงมิได้ลุกจากบัลลังก์นี้

ฝ่ายพระยามาราธิราช "สุตฺวา" ครั้นได้ฟังถ้อยคำแห่งพระโพธิสัตว์เจ้าว่าดังนั้น "อติวิย สูโร หุตฺวา" บังเกิดพิโรธ จึงทรงพระดำริในพระทัยว่า เจ้าสิทธัตถราชกุมารนี้มีน้ำใจห้าวหาญไม่ย่อท้อ แล้วกล่าวถ้อยคำยกอวดอ้างว่าได้สืบสร้างบารมีมาเป็นอันมากนักหนาประการหนึ่ง จะได้เข็ดขามครั่นกลัวอานุภาพแห่งอาตมาหามิได้ "เอวํ วเทติ" มาเจรจาว่าได้ดังนี้ อย่าเลยอาตมาจะกล่าวให้องอาจแล้วจะกระทำให้เจ้าสิทธัตถ ให้นิราศปราศจากบัลลังก์ในกาลบัดนี้เถิด พระยามารดำริแล้วก็ร้องสำทับตรัสว่า ฮ้าเฮ้ย เจ้าสิทธัตถ เจ้าอย่าพูดอวดอ้าง จงงดไว้บ้างเถิดเป็นไรเล่า 'อหํ' คือตัวของเรานี้แลประกอบด้วยอาวุธเป็นอันมาก แต่เราหลากแก่ใจนักหนา "กสฺมา สูโร หุตฺวา" เหตุใดท่านจึงมีน้ำใจองอาจกล้าหาญ "เอวํ วเทสิ" ท่านจึงมาเจรจาเห็นสภาวะปานดังนี้ "ตํ สุตฺวา มหาสตฺโต" สมเด็จพระบรม

โพธิสัตว์ได้ฟังถ้อยคำแห่งประยามารดังนั้นแล้ว จึงมีสุนทรวาจาตรัสว่า "มาร" ดูกรพระยามาร ท่านนี้เป็นคนอันธพาล จะได้รู้จักคุณอันวิเศษแห่งเราก็หามิได้ ประการหนึ่งเล่า บารมีโยธามีประมาณสามสิบทัศ อาตมานี้ได้บำรุงเลี้ยงรักษาสั่นกาลช้านานแต่ในบุรพชาติก่อน ประการหนึ่งเล่าองค์บัญญานี้ที่เราคิดอ่านไว้ ก็มีอุปไมยอย่างประหนึ่งว่าอาวุธคมกล้า แลเราก็ได้กลัวแก่หมู่เสนามารหามิได้ "ตสฺมา สูโร หุตฺวา" เหตุดังนั้น อาตมาจึงมีพระทัยองอาจไม่ย่อท้อในท่ามกลางณรงค์ ประการหนึ่งเล่า เราตั้งสัจจวาทีมั่นคงนักหนา "สุตฺวา" พระยามาราธิราชได้ฟังดังนั้นแล้วก็มาปริวิตกว่า เจ้าสิทธัตถมีความสัตย์ยิ่งกว่ามนุษย์แลเทวนิกรทั้งปวง บัดนี้เหตุไรจึงมาเจรจาเหลาะแหละลวงกันเล่นน่าสมเพช ตัวอาตมาจะถามดูให้รู้จักเหตุแห่งคำมุสา "จินฺเตตฺวา" พระยามาราธิราชครั้นปริวิตกดังนั้นแล้ว จึงถามพระโพธิสัตว์เจ้าว่า "โภ สิทฺธตฺถ" ดูกรเจ้าสิทธัตถ เหตุไรท่านจึงมามุสาวาทบมิเป็นสัจจวาที "อลิกภาวํ ชานามิ" อาตมาแจ้งอยู่ในใจว่าเจ้าสิทธัตถกล่าวถ้อยคำเหลาะแหละเป็นเล่ห์กลลวงว่าเล่น เราไม่เห็นด้วย "หิ เมาะ กสฺมา เอวํ วทามิ" เหตุดังฤๅเราจึงว่าดังนี้ "ตฺวเอโก" ท่านนี้สันโดษอยู่คนเดียว ไม่รู้ที่จะแลเหลียวเห็นหน้าใครแล้วก็ว่าโยธารักษาไว้มีเป็นอันมากนักหนา หรือแข็งใจว่าดอกกระมังเราจะเชื่อถ้อยฟังคำท่านยังมิได้ ถ้าจริงอย่างปากว่าพวกพลโยธานั้นอยู่ไหนเล่า "น ปญฺญายนฺติ" แลจะได้ปรากฏแต่สักคนหนึ่งก็หามิได้ ท่านจงบอกเราในกาลบัดนี้

"อถ โพธิสตฺโต มา อลิกํ น กเถมีติ วทสิ" ลำดับกาลนั้น พระโพธิสัตว์จึงตรัสว่า ดูกรพระยามาร ต้องการสิ่งใด แลอาตมาจะ

เจรจาเหลาะแหละโลเลล่อลวงอย่างนั้น อย่าสงสัย ดูกรพระยามาร ถ้อยคำอาตมานี้เป็นสัจจวาทีประกอบในทางธรรมเที่ยงแท้ ดูกรพระยามาร อาตมานี้ตั้งอยู่ในความสุจริต ถ้าแม้ว่าล่อลวงพูด มิได้ตั้งอยู่ในความสัตย์ ที่ไหนเลยจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าได้ อันที่สัตย์ที่จริงนั้น โยธาบารมีแห่งเรามีมั่นคงนักหนา "สมตึสปารมิโย ปูริโต" อาตมาได้ บำเพ็ญ สมดึงบารมี สามสิบทัศมา ช้านาน ประมาณ สี่อสงไขย กำไรแสนมหากัลป์ พระบารมีทั้งปวงนั้นบังเกิดเป็นโยธา "โปสิตา" เราได้เลี้ยงรักษาไว้สิ้นกาลช้านาน "สพฺพกิจฺจสาธกา" อาจให้สำเร็จการแห่งอาตมา

"มาโร ตำ สุตฺวา" ฝ่ายพระยามาราธิราชจึงถามพระโพธิสัตว์เจ้าว่า "โภ สิทฺธตฺถ" ดูกรเจ้าสิทธัตถ แต่ในกาลก่อนท่านได้เลี้ยงรักษาพวกพลทหารโยธาด้วยทรัพย์โภคาสิ่งใด พระโพธิสัตว์จึงตรัสว่า ดูกรพระยามาร อาตมาได้อภิบาลบำรุงเลี้ยงรักษาพระบารมีโยธา สิ้นกาลช้านานเห็นสภาวะปานดังนี้ คือ อาตมาได้บริจาคทรัพย์โภคาช้างม้าราชรถจะนับจะประมาณมิได้ ประการหนึ่ง อาตมาได้บำเพ็ญมหาบริจาคทานทั้งหลาย คือว่า ได้ให้บุตรภริยาแลโลหิตมังสะชีวิตแห่งอาตมาเป็นทาน ดูกรพระยามาร อาตมาได้เลี้ยงรักษาโยธาทหารสิ้นกาลช้านานเห็นสภาวะปานดังนี้ ประการหนึ่งเล่า พระยามารท่านได้เห็นเป็นเยี่ยงอย่างบ้างแลหรือ ชื่อว่าเข้าของวิเศษสิ่งใดนี่แล ย่อมบังเกิดเป็นของแห่งตน ดูกรพระยามาร ตัวท่านนี้เป็นคนอันธพาลพวกอกุศล ย่อมกล่าวคำกลอุบายล่อลวง แล้วย่ำยีสรรพสัตว์ทั้งปวงให้อยู่ในอำนาจ บัดนี้ท่านมาแกล้งกล่าวมุสาวาท ว่าเจ้าสิทธัตถผู้นี้กล่าวถ้อยคำเหลาะแหละล่อลวง ที่จริงท่านมาเจรจามุสาวาทยิ่งกว่าคน

ทั้งปวงอีก พระยามาราธิราชครั้นได้ฟังพระสิทธัตถว่าดังนี้แล้ว "อสหนฺโต" มิอาจเพื่อจะกลั้นความโกรธนั้นได้ "จกฺกาวุธํ วิสชฺเชสิ" ก็ขว้างจักราวุธนั้นไป ประสงค์เพื่อจะให้ประหารองค์พระโพธิสัตว์ให้สิ้นชีวิต จักราวุธนั้นแลจะได้ถูกต้ององค์พระโพธิสัตว์นั้นหามิได้ ก็บันดาลกลับกลายเป็นม่านเพดานดอกไม้ จะมีเท่านั้นหามิได้ ฝ่ายว่าโยธาแห่งพระยามาร บ้างก็เผ่นโผนทะยานเหาะไปหักภูเขาแต่ละก้อน ๆ ไม่น้อยเลย แต่ล้วนใหญ่ ๆ "วิสชฺเชสุ" ก็ชวนกันทิ้งไป แลยอดภูเขาใหญ่น้อยกระทบกันไปในเวหา แล้วก็เกิดรุ่งโรจน์โชตนาการเป็นเปลวลุก แล้วก็อันตรธานหาย กลับกลายเป็นดอกไม้ของหอม "ภูมิยํ ปติสุ" ก็ตกลงมาประชุมกันอยู่เป็นกองเหนือพสุธาฝูงเทพยดาก็ซร้องสาธุการชม พระบรมโพธิสมภารแห่งพระโพธิสัตว์ขอให้พระองค์จงได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าเถิด พระพุทธเจ้าข้า ให้สาธุการดังนี้แล้วมิช้าก็นั่งแอบฟังอยู่ที่ขอบจักรวาล

"โพธิสตฺโต" ฝ่ายพระโพธิสัตว์จึงว่า ดูกรพระยามาร ท่านชิว่ารัตนบัลลังก์นี้ บังเกิดขึ้นมานี้ ด้วยบุญญาธิการแห่งตน ผู้ใดเป็นพยานหยั่งรู้หยั่งเห็นบ้างหรือ พระยามารก็ว่าพวกพลโยธาบรรดาที่อยู่นี้ "มยฺหํ สกฺขี" ได้รู้ได้เห็นเป็นพยานแห่งเราทั้งสิ้น พระโพธิสัตว์ได้ฟังดังนั้น แล้วจึงทรงพระดำริในพระทัยว่า "อญฺญา มารา" มารทั้งหลายอื่นที่เป็นพยานแห่งเขาก็มีอยู่ แต่ตัวอาตมานี้หาพยานมิได้ มิได้เห็นบุคคลผู้ใดผู้หนึ่ง ซึ่งจะมาเป็นทิพยพยานในครั้งนี้ เห็นแต่นางพระธรณีนั้นแล จะมาเป็นทิพยพยานแห่งอาตมา ทรงพระดำริแล้วก็เปล่งอุทานวาจาตรัสว่า "โภ อวนิตล" ดูกรนางพระธรณี

ตัวของอาตมานี้บำเพ็ญพระสมดึงสบารมี ๓๐ ทัศ โดยคณนา "เวสฺสนฺตรภาเว ฉตฺวา" ตราบเท่าได้เสวยพระชาติเป็นพระยาเวสสันตร ก็ได้บริจาคบุตรภริยาแลสัตตสดกมหาทาน บัดนี้จะมีสมณะพราหมณาจารย์ผู้ใดผู้หนึ่ง จะมาเป็นทิพยพยานก็หามิได้ ดูกรนางพระธรณี "กสฺมา น สกฺขี" เหตุใดท่านจึงมิได้เป็นพยานแห่งอาตมากาลบัดนี้

ในกาลครั้งนั้น "วสุนฺทรา เทวตา" ฝ่ายว่านางพระธรณี "อสกฺโกนฺตี" มิอาจสามารถเพื่อจะตั้งอยู่ได้ ทั้งนี้ ก็อาศัยด้วยกำลังบารมีแห่งพระโพธิสัตว์เจ้า "อุฏฺฐหิตฺวา" นางพระธรณีเจ้าก็บังเกิดผุดขึ้นมาจากพื้นพสุธาด้วยเพศประหนึ่งว่านางกุมารี แล้วประดิษฐานจำเพาะพระพักตร์แห่งพระมหาบุรุษราช แล้วก็กล่าวถ้อยคำว่า "ตาต มหาปุริส" ข้าแต่พระมหาบุรุษราชผู้ประเสริฐ พระพุทธเจ้าข้า "อหำ" ข้าพระบาทนี้ก็ทราบสิ้นอยู่แล้วทุกประการ ว่าพระองค์ได้บำเพ็ญบารมีมาเป็นอันมากนักหนา ข้าพระบาทได้กัมเศียรเกล้าเกสาเข้าประคองรองรับน้ำทักษิโณทกของพระองค์เป็นอันมากนักหนา ข้าพเจ้าจะบิดเกสาแล้วจะยังอุทกธารา ถ่องแถวน้ำให้ไหลหลั่งพังออกมาในกาลบัดนี้ ครั้นทูลดังนั้นแล้ว นางพระธรณีก็บิดเกสาบันดาลเป็นอุทกธารน้ำไหล ฝ่ายหมู่เสนามารก็มิอาจที่จะทนทานอยู่ได้ก็ลอยน้ำอุตลุดวุ่นวาย บางตนเล่าก็มีผ้านุ่งลุ่ยหลุดตกหาย บางตนตะเกียกตะกายปีนป่ายขึ้นขี่กัน เสนามารตนนั้นขึ้นขี่ตนนั้น บ้างก็เบียดเสียดสีกระทบกระทั่งกันไปมา ว่ายน้ำประดักประเดิดก็บังเกิดลำบากครั้งนั้นยิ่งหนักหนา

ฝ่ายว่าช้างนาฬาคิรีที่พระยามารทรงมานั้น ก็บังเกิดหวนหันทรุดถอยหลังไป "มาโร" พระยามาราธิราชครั้นเห็นมหัศจรรย์ก็

หลากแก่ใจ จึงคิดขึ้นมาได้ว่า อ้ออำนาจผลทานนี้มีคุณวิเศษเห็นประจักษ์ในครั้งนี้ ดำริแล้วก็ชวนกันอภิวาทประณมน้อมนมัสการแก่พระมหาบุรุษราชด้วยสารพระคาถาดังนี้

"นโม เต ปุริสุตฺตม สเทวกสฺมึ โลกสมึ
นตฺถิ เต ปฏิปุคฺคโล ตุวำ พุทฺโธ ตุวำ สตฺถา
ตุวำ มาราภิภู มุนิ ตุวำ อนุสเย เฉโก
ติณฺโณ ตาเรสิ มำ ปชฺชนฺติ"

อธิบายในสารพระคาถา ดังนี้ "ปุริสาชญฺญา" ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงมเหศรศักดา อันประกอบไปด้วยคุณวิเศษ ปรากฏอย่างประหนึ่งว่าสินธพชาติอาชาไนย พระองค์ประกอบไปด้วยวิสุทธิมโน พร้อมด้วยจตุพรหมวิหาร "มโน" ข้าพระพุทธเจ้าจะขอนมัสการ ขอพระองค์จงบังเกิดเป็นมิ่งมงกุฎโลกาจารย์ "อนุสเย เฉโก" พระองค์จงกำจัดบาปธรรมอันมีอยู่ในสันดานให้อันตรธานหายไป "ตุวำ พุทฺโธ' พระองค์ได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าในกาลเมื่อใด พระองค์จงทรงพระการุญภาพช่วยบำรุงข้าพระบาทอันเป็นสัตว์ ครั้นถวายนมัสการดังนั้นแล้ว ก็อำลามาสู่ที่อยู่ของอาตมาในกาลครั้งนั้น.

มารวิชัยจบ

อาฬวกสูตร

"มาราติเรกมภิยุชฺฌิตสพฺพรตฺตึ,
โฆรมฺปนาฬวกมกฺขมถทฺธยกฺขํ.
ขนฺตีสุทนฺตวิธินา ชิตวา มุนินฺโท,
ตนฺเตชสา ภวตุ เต ชยมงฺคลานิ."

"มุนินฺโท" อันว่าสมเด็จพระพุทธเจ้า อันเป็นใหญ่กว่านักปราชญ์ทั้งหลาย "ชิตวา" ผจญแล้ว "อาฬวกมกฺขมถทฺธยกฺขํ" ซึ่งอาฬวกยักษ์อันกระด้างหยาบช้า "โฆรมฺปนา" อันพิลึก "อภิยุชฺฌิต-สพฺพรตฺตึ" รบแต่ยามค่ำตราบเท่าจนรุ่ง "มาราติเรกํ" อันยิ่งกว่าพระยามาราธิราช "ขนฺตีสุทนฺตวิธินา" ด้วยวิธีทรมานคือ อดพระทัย "ชยมงฺคลานิ" อันว่าชัยชนะแลความเจริญทั้งหลาย "เต" แห่งท่าน "ภวตุ" จงมี "เตชสา" อันว่าเดชเดชา "ตำ เมาะ ตสฺส ภควโต" แห่งสมเด็จพระพุทธเจ้านั้น.

"โย โลกนาโถ" สมเด็จพระพุทธเจ้าองค์ใด "มุนินฺโทสฺสโร" อันเป็นใหญ่กว่านักปราชญ์ทั้งหลาย "สุคโต" เสด็จพระดำเนินไปด้วยพระอาการอันงาม "ชุตฺธโร" ทรงมหิทธิฤทธิ์เดชาปรากฏในโลกนี้มิได้ขาด "อหำ" อันว่าข้าพระบาท จะขอนมัสการซึ่งพระบรมปีนเกล้าโลกนาถในกาลบัดนี้.

"ภควา" ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์เสด็จสถิตสำราญในพระเชตวันมหาวิหาร "โสธิยมานา" พระองค์ชำระซึ่ง

พระพุทธกิจห้าประการให้สำเร็จ "ปุพฺพเณฺห บิณฺฑปาตํ" คือ พระองค์บิณฑบาตในเพลาเช้าประการหนึ่ง "สายเณฺห ธมฺมเทสนา" เพลาเย็นพระองค์ตรัสพระธรรมเทศนาประการหนึ่ง "ปโทเส ภิกฺขุโอวาโท" เวลาพลบค่ำพระองค์ให้โอวาท คำสั่งสอนแก่ ภิกษุสงฆ์ทั้งปวง ประการหนึ่ง "อฑฺฒรตฺเต เทวปญฺเห" เพลาเที่ยงคืนพระองค์วิสัชนาแก้ไขอรรถปัญหาปริศนาแห่งเทวดาทั้งปวงประการหนึ่ง "ปจฺจูเสว ปเต กาเล" เพลาจะใกล้รุ่ง พระองค์พิจารณาดูว่า คณาสัตว์จำพวกใดจะได้มรรคญาณประการหนึ่ง.

"กิร" ดังได้ยินมา ยังมีบรมกษัตริย์พระองค์หนึ่ง ได้ผ่านพิภพสมบัติในอาฬวีมหานคร ทรงนามชื่อว่า พระเจ้าอาฬวีราช "มิคสฺสโลเภน" พระทัยยินดีที่จะเที่ยวประพาสไล่เนื้อในอรัญราวป่า "พลนิกาเยหิ นิกฺขมิตฺวา" ท้าวเธอสั่งอมาตย์ให้จัดแจงรี้พลสกลโยธาพร้อมเสร็จ เสด็จจากพระนคร ครั้นถึงท่ามกลางป่าแล้ว พระองค์จึงสั่งให้ตั้งค่ายมั่นลงแล้วตรัสว่า เราจะล้อมเนื้อในฐานที่นี้.

"ตสฺมึ ขเณ สกฺกสฺส ภวนํ อุณฺหาการํ ทสฺเสสิ" ขณะนั้นบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์แห่งสมเด็จอมรินทราธิราช ก็บังเกิดแข็งกระด้างด้วยอาการอันร้อน "ตํ การณํ ญตฺวา" สมเด็จอมรินทราธิราชแจ้งเหตุแล้ว ก็นิรมิตเพศเป็นมฤคราชวิ่งมาตรงหน้าพระมหากษัตริย์ "ราชา ตํ ทิสฺวา" สมเด็จพระเจ้าอาฬวีราชบพิตรทอดพระเนตรเห็นมฤคราชกวางทองวันนั้น ก็มีพระทัยผูกพันใคร่จะได้ จึงมีพระโองการตรัสแก่อมาตย์ราชเสนาทั้งปวงว่า "สุวณฺณมิโค" กวางทองตัวนี้แม้มาตรว่าแล่นหนีจากหน้าที่ผู้ใด เราจะตัดศีรษะบุคคลผู้นั้นเสีย ท่าน

ทั้งปวงอย่าได้ประมาท หมั่นระวังไว้อย่าให้หนีไป จงแวดล้อมจับให้ได้ในกาลบัดนี้ "เต พลนิกายา" ฝ่ายว่าหมู่พลทั้งปวง ได้ฟังพระโองการตรัสเท่านั้น "ภีตา ตสิตา" กลัวพระราชอาญาเบื่นกำลังแล้วพากันจับสรรพาวุธทั้งปวง เข้าแวดล้อมมฤคราชกวางทองตัวนั้น.

"สุวณฺณมิโค" ฝ่ายว่ากวางทองนั้น มิได้เห็นทางที่จะหนีไป จึงคิดแต่ในใจว่า "อหำ" อาตมาจะหนีออกไปโดยหน้าที่รี้พลทั้งปวง พระมหากษัตริย์ก็จะตัดศีรษะโยธาทั้งปวงนั้นเสีย อย่านะอาตมาจะหนีไปโดยหน้าที่พระมหากษัตริย์ในกาลบัดนี้เถิด คิดดังนั้นแล้ว มฤคราชกวางทองก็บ่ายหน้าจำเพาะต่อพระมหากษัตริย์ แล้วก็หนีไป

ฝ่ายว่าพระเจ้าอาฬวี ราชบพิตร ก็บังเกิดโทมนัสน้อยพระทัย ก็เสด็จขึ้นสู่ม้าพระที่นั่ง แล้วก็ควบไล่มฤคราชกวางทองไปในกาลครั้งนั้น "อถ พลนิกายา ราชานำ อปฺปสฺสิสุ" ฝ่ายว่าโยธาทั้งปวงก็มิได้พบพระมหากษัตริย์อันเสด็จไป ฝ่ายว่าพระเจ้าอาฬวีท้าวเธอติดตามไปในวันนั้น จะได้ทันพระยากวางทองนั้นหามิได้ ฝ่ายว่าม้าพระที่นั่งนั้นก็ล้าเมื่อยเหนื่อยยิ่งนัก มิอาจสามารถที่จะเดินไปได้ ท้าวเธอก็สละม้าพระที่นั่งนั้นเสีย ติดตามไปแต่ด้วยพระบาทเปล่า ก็มิอาจสามารถที่จะทันพระยากวางทองนั้นได้ พระยากวางทองก็อันตรธานหายไป ก็มีด้วยประการฉะนี้.

"ราชานำ สุวณฺณมิคำ อทิสฺวา" ฝ่ายว่าพระเจ้าอาฬวี ท้าวเธอก็มิได้เห็นมฤคราชในฐานที่นั้น แล้วก็มีพระทัยปรารถนาจะใคร่กลับมาสู่พระนครของพระองค์ ๆ ก็ทรงเสด็จพระราชดำเนินกลับมา พอ

ทอดพระเนตรเห็นต้นไทรต้นหนึ่งมีร่มอันชิดสบายนักหนา ต้นไทรนั้นอาฬวกยักษ์รักษาอยู่ ท้าวเธอจะได้แจ้งใจว่าเป็นแว่นแคว้นแดนอาฬวกยักษ์หามิได้ ก็เสด็จเข้าไปอาศัยในร่มไทรนั้น ประสงค์เพื่อว่าจะประทับระงับร้อนกระวนกระวาย

"อาฬวกยกฺโข" ฝ่ายว่า อาฬวกยักษ์ อันสถิตอยู่ในร่มพระไทรนั้น ครั้นเห็นพระมหากษัตริย์บรรทมอยู่ใต้ร่มพระไทรวันนั้น ก็บังเกิดโสมนัสยิ่งนัก "ราชานํ อุปสงฺกมิตฺวา" ก็เข้าไปสู่ที่ใกล้พระมหากษัตริย์ แล้วก็เปล่งออกซึ่งศัพท์สำเนียงเสียงพิลึกพึงกลัวว่า ท่านนี้มาแต่ไหนจึงมาอยู่ในร่มพระไทรของเรา ตัวท่านจะเป็นภักษาแห่งอาตมาเที่ยงแท้นักหนา.

"ราชา ตํ สุตฺวา" ครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้าอาฬวีได้ทรงฟังถ้อยคำอาฬวกยักษ์ว่าดังนั้น "กมฺปมานสกลเทโห" มีพระกายอันกำเริบแทบประหนึ่งว่าจะอาสัญ สุดที่จะกลั้นเพราะทุกข์ด้วยบุกบ่ามาแล้วซิมิหนำซ้ำประสบพบยักษ์เข้าอีกเล่า ทุกข์นั้นบังเกิดเป็นสองเท่ายิ่งพ้นคณนา เธอก็ทรงพระโสกากรรแสงไห้ พิไรร่ำกำศรดระทดพระทัยสารพันที่ท้าวเธอจะพร่ำว่า ชะรอยกรรมอาตมาได้กระทำไว้แต่บุรพชาติปางก่อน จึงเผอิญเข้าตลใจให้นิราศจากเวียงวัง ก็อาตมาจะคิดอ่อนผ่อนปรนให้เปลื้องปลดจากความตาย คิดแล้วก็เบี่ยงบ่ายเบือนพระพักตร์มาสนทนากับด้วยพระยายักษ์ว่า "ตาต มหายกฺข" ดูกรมหายักษ์ผู้ปรากฏอยู่ในประเทศที่นี้ อาตมาจะขอถาม อาตมาละเมิดผิดด้วยกิจการบูราณราชประเพณี เป็นประการใด ท่านจึงจะบริโภคเราเป็นอาหาร เห็นสภาวะปานฉะนี้ท่านจงบอกซึ่งคดีแก่เราก่อน

"อาฬวกยกฺโข" ฝ่ายอาฬวกยักษ์จึงย้อนถามว่า ดูกรบพิตรท่านหารู้ไม่หรือ "น ชานามิ" ดูกรพระยายักษ์เหตุผลเบื็นประการใดเรามิได้รู้ "เตนหิ มหาราช" ดูกรพระยาอันประเสริฐ อาตมาจะเล่าให้ฟัง จำเดิมแต่เรามาอยู่ในต้นไทรนี้ กำหนดได้สิบสองบี เดิมเหตุนั้น คือ ตัวอาตมานี้ ไปเฝ้าพระอิศวร ๆ เธอจึงประสาทพระไทรนี้ให้แก่เราว่า "โย ปุคฺคโล" บุคคลผู้ใด แม้ว่าเข้าไปในบริเวณแว่นแคว้นแห่งท่าน ๆ จงบริโภคบุคคลผู้นั้นเถิด พระอิศวรเจ้าบังคับให้เราประดิษฐานอยู่ในร่มไทรอันนี้ บพิตรจงทราบพระทัยในกาลบัดนี้.

"อถ ราชา อาฬวกยกฺขํ เอวมาห" ฝ่ายพระเจ้าอาฬวีราชบพิตรท้าวเธอได้ฟังก็กลัวความตายยิ่งนัก จึงทรงพระดำริว่า ตัวเราในครั้งนี้น่าที่จะถึงแก่ความตายเสียจริงแล้ว ครั้นคิดแล้วมิช้า ท้าวเธอจึงมีสุนทรวาจาว่าแก่อาฬวกยักษ์ว่า ดูกรอาฬวกยักษ์ ตัวท่านก็ประกอบไปด้วยยศศักดิ์อันมหึมา แม้ว่าท่านมีเมตตาจะบริโภคอาตมาเสียในครั้งนี้ น่าที่จะได้บริโภคแต่ตัวเราผู้เดียว ถ้าแลท่านเมตตากรุณาผ่อนปรนให้อาตมากลับเข้าไปยังพระนครกาลใด อาตมาจะผูกส่วยคนโทษมาส่งให้เบื็นภักษาหารแก่ท่านในกาลบัดนี้.

"อถ อาฬวกยกฺโข" ฝ่ายว่าอาฬวกยักษ์ เมื่อได้ฟังบรมกษัตริย์พระองค์มาสัญญาดังนั้นแล้ว ก็บังเกิดปรีดาภิรมย์ยินดีนัก แล้วจึงให้อนุญาตแก่พระมหากษัตริย์ว่า ข้าแต่บรมบพิตรพระราชสมภาร แม้มาตรว่าพระองค์มีความสัตย์จริง ๆ อย่างนั้นแล้ว ขอเชิญพระองค์เข้าไปยังพระนครตามพระอัชฌาสัยเถิด,

"โส ราชา" ฝ่ายว่าสมเด็จพระเจ้าอาฬวีราชบพิตร พระองค์ให้ความสัตย์สัญญาแก่อาฬวกยักษ์แล้วกาลใด ท้าวเธอก็เสด็จไปสู่พระนคร ครั้นถึงแล้วก็ให้ประชุมอำมาตย์ราชเสนาทั้งปวง ให้ปรึกษาราชกิจแห่งบรมบพิตร ที่ท้าวเธอให้ความสัตย์สัญญาแก่อาฬวกยักษ์นั้น ครั้นปรึกษาเสร็จแล้ว ท้าวเธอก็สั่งให้อำมาตย์เบิดนักโทษคนหนึ่งออกมาจากเรือนจำ แล้วก็ยังบุรุษผู้นั้นให้ถือภาชนะข้าวสุกไปหน่อยหนึ่ง แล้วส่งนักโทษผู้นั้นไปให้แก่อาฬวกยักษ์ในกาลครั้งนั้น.

ฝ่ายว่าอาฬวกยักษ์ ก็บริโภคบุรุษนักโทษนั้นเป็นภักษาหาร แต่พระยาอาฬวี ส่งนักโทษไปเป็นเครื่องราชบรรณาการแก่อาฬวกยักษ์นั้นมากกว่าร้อยกว่าพัน จนสิ้นคนในเรือนจำทั้งปวงแล้ว พระยาอาฬวีราชบพิตร ก็สั่งให้อำมาตย์เก็บเอากุมารน้อย ๆ ส่งไปให้แก่อาฬวกยักษ์ "ตโต ปฏฺฐาย" จำเดิมแต่นั้นมา กรุงอาฬวีมหานครนั้นก็บังเกิดกำเริบเป็นโกลาหลยิ่งนัก ฝ่ายบิดามารดาแห่งกุมารทั้งปวงก็บังเกิดเศร้าโศกด้วยจะวิโยคพลัดพรากจากบุตรธิดา ก็โศกากรรแสงเซ็งแซ่ไปทั่วพระนคร ฝ่ายว่าประชาราษฎรทั้งปวง มีความกรุณาบุตรธิดาของอาตมาเป็นกำลัง "ทารเก คเหตฺวา" ก็พาทารกน้อย ๆ อันเป็นบุตรของอาตมาไปสู่ประเทศเมืองอื่น ครั้นบุตรนั้นวัฒนาการเจริญขึ้นมาแล้วกาลเมื่อใด จึงพาบุตรหญิงชายนั้นกลับมาสู่พระนครอาฬวีราชบพิตร ท้าวเธอให้เก็บกุมารน้อย ๆ ส่งไปให้แก่อาฬวกยักษ์ให้บริโภคเป็นภักษาหาร คณนานับได้สิบสองปีโดยนิยม ดังนี้.

"เต ราชปุริสา ทารเก อลภิตฺวา" ฝ่ายว่าราชบุรุษทั้งปวงเที่ยวขวนขวายหากุมารน้อย ๆ ในพระนครบรรดาเมืองขึ้นนั้น จะได้

ประสบพบเห็นแต่สักคนหนึ่งก็หามิได้ จึงมากราบทูลว่า ขอเดชะพระกรุณาปกเกล้า ฯ บัดนี้ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวง ไปเที่ยวเสาะแสวงหากุมารตามพระโองการสั่ง และจะได้พบสักคนหนึ่งก็หามิได้ ขอพระองค์จงทรงทราบพระทัยในกาลบัดนี้ "ตำ สุตฺวา ราชา รุทมุโข ปชฺฌายนฺโต นิสีทิ" กาลนั้น สมเด็จพระเจ้าอาพวีได้ทรงพั้งอำมาตย์กราบทูลครั้งนั้นก็บังเกิดบ่วนปั่นพระทัยยิ่งนัก ท้าวเธอจึงมีพระโองการตรัสบังคับว่า ดูกรอำมาตย์ทั้งปวง ท่านจงมนิมมนาไปอุ้มองค์เจ้าอาพวีราชกุมาร ไปเบ็นเครื่องบรรณาการแก่อาพวกยักษ์เถิด.

"เตน สมเยน เทวี" ฝ่ายสมเด็จพระราชเทวี ผู้เบ็นพระชนนีมารดาแห่งเจ้าอาพวีราชกุมาร วันนั้นพระนางจะได้แจ้งเหตุนั้นหามิได้ นางจึงอุ้มพระราชบีโยรสให้สรงสนานในสาคร แล้วก็ลูบไล้ชะโลมทาด้วยพระสุคนธาจันทน์จุณกระแจะอันหอม "อุจฺจงฺเก กตฺวา" นางอุ้มพระเจ้าลูกขึ้นใส่ตัก แล้วก็จูบกระหม่อมจอมพระพักตร์มิทันนาน,

"เต อมจฺจา" ฝ่ายอำมาตย์ทั้งปวง รับพระราชโองการถวายบังคมลา แล้วลุกแล่นมามิช้าก็บรรลุถึงสำนักพระราชเทวี จึงกราบทูลแจ้งคดีตามพระราชโองการสั่งว่า "อยฺเย" ข้าแต่พระแม่อยู่หัวเจ้า บัดนี้มีพระราชโองการโปรดเกล้าให้ข้าพระบาททั้งปวงพาพระราชกุมารไปประทานแก่อาพวกยักษ์ หวังจะให้เบ็นภักษาหาร ณ กาลบัดนี้แล้ว พระเจ้าข้า "ตำ สุตฺวา" ฝ่ายสมเด็จพระราชเทวีพระนางเธอได้ทรงพั้งบังเกิดแค้นเคืองในพระทัยยิ่งนัก นางซบพระพักตร์ลงแล้วก็ทรงกรรแสงพิไรร่ำ สรรพที่จะพร่ำว่าโอ้โอ๋อนิจจา

พระลูกเอ๋ย แม่นี้ได้เชยชมเจ้าทุกค่ำเช้า ดังฤๅพระคุณเกล้าจะนิราศปราศจากไป กรรมเวรสิ่งใดมาตามทัน พระมารดามิขออยู่จะสู้มรณาสันไปตามเจ้า สงสารแลแต่พระราชเทวี นางพระยาตั้งแต่จะโศกีพิไรร่ำ แต่ปฐมยามค่ำตราบจนเที่ยงคืน ฝ่ายหมู่ชาวแม่กำนัลทั้งปวงก็ชวนกันร้องไห้ แต่เสียงกรรแสงนั้นเซ็งแซ่มะมีไปทั้งนี้ ๆ ก็อาศัยด้วยความรักในพระราชกุมาร ด้วยประการฉะนี้.

"ภควา ปจฺจูสกาเล" ในเมื่อปัจจุสสมัยจะใกล้รุ่ง "ภควา" สมเด็จพระสรรเพชญ์พระองค์จึงพิจารณาดูซึ่งเวไนยสัตว์ อันข้องขัดอยู่ในข่าย พระญาณของ พระองค์ ๆ ก็ทรง พระอาวัชชนา การ พิจารณาเห็นอุปนิสัยแห่งเจ้าอาพวีราชกุมาร จะได้รับพระราชทานพระอนาคามีผล เป็นอริยบุคคลอันวิเศษในพระศาสนา แม้ตถาคตจะละเมินไว้ให้เนิ่นช้าบัดนี้น่าที่เจ้าอาพวีราชกุมาร จะเป็นภักษาหารแห่งอาพวกยักษ์ อย่าเลยตถาคตจะเสด็จไปทรมานอาพวกยักษ์ ให้เสียพยศอันร้ายในกาลบัดนี้เถิด ครั้นทรงพระดำริดังนี้แล้ว จึงทรงพระมหาบังสุกุลจีวร มีพระกรจับบาตร แล้วพระองค์เสด็จไปเที่ยวโปรดสัตว์ ได้จังหันแต่พอเป็นยาปนมัต แล้วพระองค์ก็เสด็จมากระทำภัตตกิจแล้วไม่ช้า ก็คมนาการไปสู่วิมานแห่งอาพวกยักษ์ แล้วพระองค์ก็ประดิษฐานแทบประตูวิมานอันเป็นพิภพแห่งอาพวกยักษ์ในเวลาเย็น "ตทา กาเล" ในกาลนั้น ฝ่ายว่าอาพวกยักษ์มิได้อยู่ ไปสู่ที่สมาคมแห่งเทวดาในป่าพระหิมพานต์นั้น.

"ตทา กาเล" ในกาลนั้น ยังมียักษ์ตนหนึ่ง มีนามปรากฏชื่อว่า คันธัพพยักษ์ เป็นพนักงานได้รักษาพระทวารแห่งอาพวกยักษ์

ครั้นเห็นเพระพุทธเจ้าเสด็จมา จึงถวายนมัสการแล้วก็ทูลถามว่า "ภนฺเต ภควา" ข้าแต่พระมหากรุณาเจ้า พระองค์เสด็จมาในเวลาปานฉะนี้ ชะรอยจะมีจกิธุระสักสิ่งสักอันแล้วกระมัง พระเจ้าข้า "ภควา" สมเด็จพระมหากรุณาธิคุณเจ้า จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกรคันธัพพยักษ์ พระตถาคตมีกิจธุระจึงมา ยักษ์นั้นจึงว่า อย่างนั้น ก็เชิญพระองค์ยับยั้งอยู่ในวิมานแห่งอาพวกยักษ์นั้นเถิด กว่าอาพวกยักษ์นั้นจะกลับมาแต่ป่าหิมพานต์

"ภควา" สมเด็จพระผู้ทรงสวัสดิภาคย์เสด็จเข้าไปนิสีทนาการทรงนั่งเหนือรัตนบัลลังก์แห่งอาพวกยักษ์ "ภนฺเต ภควา" ข้าแต่พระมหากรุณาธิคุณเจ้า อาพวกยักษ์นี้มีใจบาปหยาบช้านักหนา จนแต่บิดามารดาก็มิได้ไหว้ ขอพระองค์จงพิจารณาด้วยพระญาณตามอัชฌาสัยให้จงดีเถิด พระเจ้าข้า จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกรคันธัพพยักษ์ พระตถาคตก็แจ้งอยู่แล้ว ถ้ากระนั้น กระหม่อมฉันขอนมัสการฝ่าพระบาทยุคล ไปบอกแก่อาพวกยักษ์ ณ กาลบัดนี้ "สาธุ" ดีแล้วท่านจงไปบอกแก่อาพวกยักษ์เถิด

"คนฺธพฺโพ ภควนฺตำ วนฺทิตฺวา" คันธัพพยักษ์ก็นมัสการสมเด็จพระทศพลญาณแล้ว ก็มาสู่สำนักแห่งอาพวกยักษ์ จึงบอกว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ พระองค์มิได้รู้หรือ บัดนี้ สมเด็จพระพุทธเจ้าอันเป็นมิ่งมงกุฎปิ่นเกล้าแก่โลกทั้งสาม เสด็จเข้ามาสู่วิมานของพระองค์แล้ว พระพุทธเจ้าข้า

"อาพวกยกฺโข" อาพวกยักษ์จึงว่าแก่คันธัพพยักษ์ว่า ท่านนิ่งอยู่เถิด เรากับพระสมณะจะได้เห็นกัน เราจะหั่นให้เป็นท่อนน้อย

แลท่อนใหญ่ ให้สมน้ำใจแก่สมณะอันบังอาจเข้าไปในวิมานของเรา อาฬวกยักษ์ก็อ้างอวดอิทธิฤทธิ์มีนานัปประการต่าง ๆ

"ภควา" ฝ่ายสมเด็จพระผู้ทรงสวัสดิภาคย์ พระองค์เสด็จทรงนั่งเหนือรัตนบัลลังก์แก้วแห่งอาฬวกยักษ์ แล้วก็เปล่งรัศมีมีพรรณหกประการ "นีลา" รัศมีเขียวประการหนึ่ง "ปีตา" รัศมีเหลืองประการหนึ่ง "โอทาตา" รัศมีขาวประการหนึ่ง "มญเชฏฐา" รัศมีหงสบาทประการหนึ่ง "ปภสฺสโร" รัศมีเลื่อมประภัสสรประการหนึ่ง "โลหิตา" รัศมีแดงประการหนึ่ง เป็นหกประการดังนี้ กิรียาว่าพระรัศมีหกประการก็พวยพุ่งออกมา งามหาที่จะอุปมามิได้

ฝ่ายว่าหมู่นักสนมของท้าวอาฬวกยักษ์ ครั้นเห็นพระรูปพระโฉมแห่งองค์สมเด็จพระพุทธเจ้า อันรัศมีโอภาสสว่างครั้งนั้น เป็นมหัศจรรย์ประจักษ์แน่ใจยิ่งนัก จึงสั่งสนทนาว่าแก่กันว่า "โภ" ดูกรท่านทั้งปวงบรรดาสโมสรประชุมกันอยู่ในฐานที่นี้ "นิสาเมถ" ท่านทั้งปวงพิจารณาดูให้รู้แท้ บุรุษผู้นี้แลจะเป็นครุฑแลนาคเทวดาอินทร์พรหม หรือเป็นประการใด แม้ว่าท่านรู้ประจักษ์แจ้งจงบอกแก่เราในกาลบัดนี้

"อถ อิตรา ปนาฬวกวิลาสินีโย" ฝ่ายว่าหมู่พระกำนัลนางอัครมเหสีของท้าวอาฬวกยักษ์ บางหมู่ที่รู้ประจักษ์จึงแถลงเหตุให้พึงถ้วนถี่ทุกประการ ว่าดูกรท่านทั้งปวง "เอโส ปุริโส" บุรุษผู้นี้ที่จะเป็นเทวดาแลท้าวเวสสุวรรณ พระอาทิตย์พระจันทร์แลอินทร์-พรหมก็หามิได้ พระองค์เป็นราชโอรสแห่งท้าวสิริสุทโธทนะ พระองค์เสียสละสมบัติบรมจักรพัตราธิราช พระองค์ประสงค์จะออกสู่มหา

ภิเนษกรม บัดนี้ก็ได้ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณเป็นมิ่งมงกุฎในโลกาจารย์จอมไตรภพ ท่านทั้งปวงเอย บัดนี้เราได้มาประสบสมเด็จพระพุทธเจ้า ก็เป็นบุญลาภของเราอันใหญ่หลวง ยิ่งกว่าสรรพลาภทั้งปวงอย่าช้ามาเถิดมา เราจะประชุมชวนกันไปนมัสการบูชา ก็จะได้รับพระราชทานฟังรสพระธรรมเทศนา ณ กาลบัดนี้

"สพฺพา ตา อิตฺถิโย" ฝ่ายว่าสตรีภาพทั้งปวง ก็ชวนกันเข้ามาสู่สำนักสมเด็จพระพุทธเจ้า แล้วก็นั่งแวดล้อมประณมน้อมนมัสการก็ประดิษฐานอยู่ในที่นั้น

"อถ ภควา" ในกาลนั้น ฝ่ายสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า "ธมฺมํ เทเสนฺโต" เมื่อพระองค์จะตรัสพระธรรมเทศนา จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า "ตุมฺเห ปุพฺเพ ทานํ ทตฺวา" ดูกรท่านทั้งหลาย แต่กาลก่อนโน้นท่านได้บำเพ็ญการกุศล เป็นต้นว่าให้ทานรักษาศีลเจริญเมตตาภาวนาแลได้บูชาพระรัตนตรัย จึงได้เสวยสมบัติเป็นสุข "อิทานิ" ครั้นมากาลบัดนี้ ท่านอย่าได้มีความตระหนี่ จงบำเพ็ญการกุศลอย่าได้ขาดจะได้เป็นที่อุปถัมภ์บำรุงทั้งในอิธโลกแลปรโลก ท่านจงปรนนิบัติตามกระแสพระธรรมเทศนาแห่งพระตถาคตเถิด

"เทสนาวสาเน" เมื่อจบพระธรรมเทศนาลง กาลครั้งนั้น "เทฺวยกฺขา" ยังมียักษ์ทั้งสองคือ สาตาคิริยักษ์ตนหนึ่ง เหมวตายักษ์ตนหนึ่ง ยักษ์ทั้งสองนี้มีบริวารคนละห้าร้อย ๆ แล้วขึ้นสู่ยานราชรถเหาะตรงสู่พระเชตุพน เพื่อจะนมัสการสมเด็จพระทศพลญาณ ก็เห็นแต่พระเชตุพนเปล่า จะได้เห็นองค์สมเด็จพระทศพลญาณหามิได้พระยายักษ์ทั้งสองนั้นก็พาบริวารเหาะกลับไป พอใกล้ถึงวิมานอาฬวกยักษ์

ก็มิอาจเพื่อจะเหาะไปได้ พระยายักษ์ทั้งสองนั้นจึงปรึกษากันว่า วันนี้อัศจรรย์ใจนักหนา "โอโลเกตฺวา" ก็ชวนกันเลิงดูข้างซ้ายข้างขวา ก็ได้ทัศนาการเห็นสมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้า "ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา" ก็ชวนกันนมัสการ แล้วก็สรรเสริญคุณแก้วทั้งสามประการว่า "พุทฺโธ อปฺปมาโณ ธมฺโม อปฺปมาโณ สงฺโฆ อปฺปมาโณ" สมเด็จพระพุทธเจ้าประกอบไปด้วยนวหรคุณเก้าประการ มีอรหาทิคุณเบื้นต้น ประการหนึ่ง พระพุทธเจ้าทั้งแปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์ก็มีเดชเดชานุภาพแผ่ไปได้แสนโกฏิจักรวาล ประการหนึ่ง พระอัษฎาริยสงฆ์อันทรงวิสุทธิยุติด้วยพรหมวิหาร ย่อมตัดกิเลสมารด้วยพระอรหัตตมรรคญาณ "ปุญฺญกฺเขตฺตํ" ก็ย่อมบังเกิดเบื้นเนื้อนาบุญ สำหรับจะได้หว่านพืชผลแห่งการกุศลทั้งปวง "ทกฺขิเณยฺยํ" ก็สมควรด้วยเครื่องสักการบูชา ประการหนึ่งจะเบื้นที่อุปถัมภ์เพิ่มพูนให้เกิดผลแก่มหาชนผู้มีศรัทธา "มยํ" ข้าพเจ้าทั้งหลายจะขอถวายนมัสการบูชาแก่พระ รัตนตรัย แก้วทั้งสาม ด้วยวจีประณาม กายประณาม ในกาลบัดนี้ ครั้นสรรเสริญสมเด็จพระพุทธเจ้าแล้วก็เหาะมาสู่ที่สมาคมแห่งยักษ์ทั้งหลายในป่าหิมพานต์นั้น ครั้นถึงแล้วยักษ์ทั้งสองก็บอกเนื้อความแก่อาพวกยักษ์ว่า ดูกรท่าน แก้วมณีบังเกิดในวิมานแห่งท่านแล้ว ท่านจงมนิมมนาไปในกาลบัดนี้เถิด

"อาฬวยกฺโข ตํ วจนํ สุตฺวา" ฝ่ายว่าอาพวกยักษ์ ได้สวนาการเท่าดังนั้นแล้ว ก็บังเกิดปรีดาภิรมย์ยิ่งนัก ลุกขึ้นเร็วพลันแล้วก็เหาะมาสู่วิมาน ก็ได้ทัศนาการเห็นองค์สมเด็จพระพุทธเจ้า อันสถิตในรัตนบัลลังก์อันเบื้นที่นั่งแห่งอาตมาก็บังเกิดโกรธายิ่งนัก วันนั้น

อาพวกยักษ์กล่าวถ้อยคำว่า ยักษ์ทั้งสองไปร้องบอกแก่เราว่า แก้วมณีบังเกิดในวิมานเราๆ ก็มีความชื่นบานบันเทิงใจ ครั้นเหาะมาสู่วิมานจะประสบพบพานแก้วมณีหามิได้ สมณะองค์นี้มาแต่ไหนอัศจรรย์ยิ่งนัก เหตุใดจึงบังอาจราชศักดิ์เข้ามานั่งในวิมานของอาตมา หรือผู้ใดไปอาราธนาให้เธอมาที่นี่ อาพวกยักษ์วันนั้นบังเกิดเป็นกุลีวุ่นวาย จึงบันดาลให้ห่าฝนนั้นโปรยปรายตกลงมา "เต วสฺสา" ห่าฝนทั้งหลายคือห่าฝนกรวดทรายก้อนศิลา แลห่าฝนถ่านเพลิงแลเถ้ารึง บันดาลให้ตกลงมา แลจะได้ถูกต้ององค์พระพุทธเจ้าหามิได้ ด้วยเดชานุภาพสมเด็จพระพุทธเจ้า ห่าฝนทั้งปวงนั้นก็กลับกลายเป็นเครื่องสักการบูชา ตกลงมาแทบพระบาทยุคลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า

"อาพวกยกฺโข" ฝ่ายว่าอาพวกยักษ์เห็นว่าฝนกลับกลายเป็นเครื่องสักการบูชาไปครั้งนั้น ก็มีน้ำใจหุนหันกริ้วโกรธโกรธายิ่งนัก จึงร้องบังคับแก่พวกพลทหารโยธาทั้งปวงว่า ดูกรเสนาทั้งปวง อย่าช้า จงเร่งมนิมมนาไปจับตัวพระสมณะให้ได้ แล้วจงประหารล้างชีวิตเสีย

"เต มารเสนา" ฝ่ายเสนามารทั้งปวงก็วิ่งทะลวงเข้าไปตรงพระพักตร์สมเด็จพระพุทธเจ้า แล้วก็มิอาจสามารถที่จะเข้าไปใกล้พระองค์ได้ ฝ่ายว่าทหารโยธากองหน้า ความกลัวพระเดชานุภาพพระพุทธเจ้านั้นเป็นกำลังยิ่งนัก ก็ถอยหลังซุดออกมา ฝ่ายโยธากองหลังละล้าละลังแล่นมาด้วยความกลัวอาชญาแห่งอาพวกยักษ์ ก็เข้าผลักไสรุนกันเข้าไปก็มิอาจสามารถที่จะเข้าไปได้ แต่ค่อยรอๆ ผลักต่อๆ กันเข้าไป "มกฺขิกา วิย" อุปมาอย่างประหนึ่งว่าแมลงวัน มิอาจที่

ต้านต่อผจญด้วยกองเหล็กแดงนั้นได้ ก็ประชุมชวนกันอยู่แต่ห่างไกลองค์สมเด็จพระพุทธเจ้า

"อาฬวกยกฺโข" ฝ่ายว่าอาฬวกยักษ์จึงรำพึงในใจว่า "ยนฺนูนาหํ" อาตมาผจญด้วยพระสมณโคดมนี้ ก็สิ้นเครื่องศัสตราวุธมากยิ่งนัก อาตมาจะมีความชนะก็หามิได้ อย่าเลยอาตมาจะเอาผ้าโพกผืนนี้ผจญด้วยพระโสมณโคดมอีกสักครั้งหนึ่งเถิด ดำริฉะนี้แล้ว อาฬวกยักษ์ก็เปลื้องภูษาผ้าโพกออกจากเศียรเกล้าแล้วก็ขว้างออกไป ประสงค์เพื่อจะผจญองค์พระสรรเพชญ์สัมมาสัมพุทธเจ้า "ทุสฺสาวุธํ" ผ้าโพกอันอาฬวกยักษ์ขว้างไปนั้น ก็บังเกิดศัพท์สำเนียงครึกโครมลั่นอยู่ในอากาศ อย่างประหนึ่งว่าอสุนีบาตอันผ่าลงในพื้นพระธรณี ก็บังเกิดเป็นเปลวอัคคีรุ่งโรจน์โชตนาการ เล่ห์ประหนึ่งว่าจะสังหารให้โลกฉิบหาย ครั้นแล้วก็เกลื่อนกลับกลายเป็นเครื่องสักการบูชาตกลงมาแทบพระบาทพระมหากรุณาเจ้าในครั้งนั้น

"ตมฺหิ สมเย เทวตาโย สาธุการสตสหสฺสานิ ปวตฺตยึสุ" ในกาลครั้งนั้น ฝ่ายหมู่นิกรเทวดาทั้งหลาย ก็สโมสรประชุมชวนกันร้องซร้องสาธุการ เสียงนี่สนั่นเนียรนาทสะท้านไป ประมาณได้แสนหนึ่งเป็นกำหนด ก็มีด้วยประการฉะนี้

"อาฬวกยกฺโข" ฝ่ายว่าอาฬวกยักษ์ ครั้นเห็นผ้าโพกของอาตมากลายเป็นเครื่องสักการบูชาครั้งนั้น ก็เป็นอัศจรรย์ประจักษ์แก่ใจยิ่งนัก ก็ปริวิตกในใจแก่อาตมาว่า ผ้าโพกผืนนี้มีศักดานุภาพยิ่งนัก แม้อาตมาจะขว้างผ้าโพกผืนนี้ไป ที่ภูเขาอันใหญ่เท่าเขาพระสุเมรุก็ดี ก็น่าที่จะกินทนาการทำลายไป ประการหนึ่ง อาตมาจะทิ้งผ้าโพกผืน

นี้ไปในท้องมหาสมุทรอันใหญ่ก็ดี น่าที่แม่น้ำจะแห้งหายไป "กึ นุ โข" เหตุไฉนผ้าโพกคืออาวุธของอาฬมาจึงมิได้สังหารผลาญชีวิตสมณะองค์นี้เลย "หนฺทาหำ" อย่ากระนั้น อาฬมาจะยังสมณะให้ปราชัยพ่ายแพ้แล้วจึงประหารชีวิตเสียเมื่อภายหลัง คิดแล้วก็ว่าแก่พระพุทธเจ้าว่าเหตุไฉนท่านจึงมานั่งอยู่ในวิมานของเรา ท่านกระทำดังนี้เป็นท่วงทีจะข่มเหงแล้วมิได้ยำเกรงใคร ข้อหนึ่ง ท่านมานั่งเหนือรัตนบัลลังก์อันเป็นที่นั่งของอาฬมา ในท่ามกลางแห่งนางอัครราชกัญญาทั้งปวง ท่านนี้กระทำผิดใหญ่หลวงยิ่งนัก อย่าช้าเร่งมนิมมนาลุกจากวิมานของเราในกาลบัดนี้

"ภควา" ผ่ายว่าองค์สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้า จึงทรงพระดำริว่า "อยำ อาฬวกยกฺโข" อาฬวกยักษ์นี้มีน้ำใจร้ายกาจยิ่งนัก ครั้นพระตถาคตจะเอาร้ายไปทรมานบัดนี้ น่าที่อาฬวกยักษ์จะบังเกิดกำเริบมากไป ธรรมดาว่าบุคคลผู้ใดบังเกิดจิตร้าย ชอบแต่จะเอาน้ำใจดีต่อบุคคลผู้นั้นจำจะอดกลั้นขันติไว้ น่าที่อาฬวกยักษ์ก็จะเสื่อมพยศอันร้ายหย่อนกำลังลงครั้นทรงพระดำริแล้ว พระองค์ก็เสด็จจากวิมานแห่งอาฬวกยักษ์

"อาฬวกยกฺโข จินฺเตสิ" ฝ่ายว่าอาฬวกยักษ์จึงดำริว่า "สุวโจ วตายำ" สมณะองค์นี้เห็นจะสอนง่ายยิ่งนัก ร้องเรียกคำเดียวก็ออกมาจะว่าโกรธหรือว่าไม่โกรธ หรือว่าเป็นธรรมดาสอนง่าย อาฬมาจะลองใจสมณะองค์นี้อีกสักครั้งหนึ่งเถิด คิดแล้วจึงร้องเรียกสมเด็จพระพุทธเจ้าว่า ดูกรสมณะท่านจงกลับไปในวิมานเถิด สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ก็อนุกูลตามใจอาฬวกยักษ์ก็เสด็จคืนเข้าสู่วิมานดังเก่า

จึงมีปุจฉาโจทก์ถามว่า แท้จริงอาฬวกยักษ์มาร้องเรียกสมเด็จพระพุทธเจ้าให้ออกมา พระองค์ก็เสด็จออกมา ครั้นว่าอาฬวกยักษ์เรียกให้กลับเข้าไป พระองค์ก็เสด็จกลับเข้าไปตามคำแห่งอาฬวกยักษ์ ตกว่าพระพุทธเจ้ากลัวอานุภาพแห่งอาฬวกยักษ์แลหรือ ?

จึงวิสัชนาว่า "ภควา" สมเด็จพระผู้มีพระภาค จะได้กลัวอานุภาพแห่งอาฬวกยักษ์ก็หามิได้ แต่พระองค์ทรงผ่อนปรน ประสงค์เพื่อ จะให้น้ำ ใจแห่ง อาฬวกยักษ์ละ พยศอัน ร้ายคลาย โกรธอุปมาอย่างประหนึ่งว่าบิดามารดาอนุเคราะห์แก่บุตรของอาตมานั้น เหตุดังนั้นแล สมเด็จพระพุทธเจ้าจึงเสด็จเข้ามาตามวาจาแห่งอาฬวกยักษ์

"อาฬวกยกฺโข จินฺเตสิ" ผ่ายว่าอาฬวกยักษ์ ครั้นเห็นองค์สมเด็จพระพุทธเจ้า เสด็จกลับเข้าไปในวิมานดังนั้น ก็รำพึงคิดว่า "สุวโจ วตายํ สมโณ" พระสมณะองค์นี้สอนง่ายยิ่งนัก อาตมาร้องเรียกให้เข้ามาก็เข้ามาให้ออกไปก็ออกไป สมณะองค์นี้กระทำมิให้ขัดเคืองใจแห่งอาตมา ๆ จะร้องเรียกไปอีกสักครั้งหนึ่งเถิด คิดแล้วจึงร้องเรียกองค์สมเด็จพระพุทธเจ้าให้กลับออกมาอีกครั้งหนึ่งเล่า "ภควา" สมเด็จพระพุทธเจ้าจึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกรอาฬวกยักษ์ แม้ท่านจะทำโทษเราประการไร ก็ให้เร่งทำเสียยังแล้ว เหตุใดท่านจึงมาเผ้าร้องเรียกพระตถาคตให้เวียนกลับเข้ากลับออกถึงสามครั้ง ดังนี้จะสมควรหามิได้ ตถาคตไม่ออกไปแล้ว

"อาฬวกยกฺโข" ผ่ายว่าอาฬวกยักษ์ ครั้นได้ฟังพระพุทธฎีกาตรัสดังนั้น ก็เกิดความโกรธยิ่งนัก จึงมีวาจาแก่สมเด็จพระพุทธเจ้าด้วยถ้อยคำอันหยาบช้าว่า ดูกรสมณะเมื่อเดิมทีเรายินดีว่าท่านนี้สอน

ง่าย มาบัดนี้บังเกิดกลับกลายเป็นคนสอนยาก ก็เป็นกรรมของท่านแล้ว ท่านจงระวังตัวให้จงดี บัดนี้เราจะถามปริศนาแก่ท่าน ๆ จงแก้ปริศนาของเราให้ได้ ถ้าแก้ไม่ได้เราจะเข้าไปบีบหัวใจแห่งท่านให้ละเอียดไปในกาลบัดนี้

"ภควา" องค์สมเด็จพระพุทธเจ้าจึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า "น โข หนฺตำ อาวุโส ปสฺสามิ" ดูกรอาพวกยักษ์ ท่านจะทำแก่ตถาคตเป็นประการใดก็ดี ตถาคตจะได้มีใจเข็ดขามครั้นกลัวก็หามิได้ อย่าว่าแต่ท่านผู้เดียวนี้เลย ถึงว่าอินทร์พรหมเทวดามีศักดานุภาพสักเท่าใด ๆ ก็ดี ก็มิอาจจะย่ำยีตถาคตได้ ประการหนึ่ง ปริศนาอันใดที่ท่านตั้งใจจะถามแก่ตถาคต จงอุตส่าห์กำหนดให้แน่ตถาคตจะวิสัชนาแก้ไขให้ท่านฟัง ประการหนึ่ง ปริศนานี้ไซร้ ที่ท่านจะได้รู้ด้วยปัญญาของท่านหามิได้ นี่แน่ดูกรอาพวกยักษ์ ตถาคตจะวิสัชนาให้ฟัง ครั้งหนึ่ง บิดาของท่านเข้าไปสู่สำนักปู่แห่งท่าน ปู่นั้นบอกปริศนาอันนี้ให้แก่บิดาแห่งท่าน ประการหนึ่ง ปู่นั้นจะรู้ปริศนาอันนี้ด้วยอานุภาพกำลังปัญญาของอาตมาก็หามิได้ ครั้งหนึ่งปู่ท่านไปสู่สำนักสมเด็จพระพุทธเจ้า ทรงพระนามชื่อว่าพระกัสสป ๆ ประทานปริศนาอันนี้ให้แก่ปู่ท่าน ๆ จึงบอกปริศนาอันนี้ให้แก่บิดาท่าน ๆ จึงได้ให้แก่ท่าน ๆ ถามพระตถาคต จงอย่าให้เงื่อดงดให้เนิ่นช้า ท่านจงเร่งถามปริศนาในกาลบัดนี้เถิด

"อาพวกยกฺโข" วันนั้นอาพวกยักษ์เมื่อจะถามปริศนาแก่องค์สมเด็จพระพุทธเจ้า ก็กล่าวเป็นสารพระคาถาว่า— "กึสูธ วิตฺตำ ปุริสสฺส เสฏฺฐำ กึสุ สุจิณฺโณ สุขมาวหาติ กึสุ หเว สาธุตรำ รสานำ กถำ ชีวี ชีวิตมาหุ เสฏฺฐำ" ดูกรสมณะ สภาวะสิ่งอันใดในโลกนี้จะจัดเข้าว่า

เป็นทรัพย์อันประเสริฐแห่งบุรุษหญิงชาย ประการหนึ่ง เราท่านสร้างสมสิ่งอันใดจึงจะได้ความสบาย ประการหนึ่ง สิ่งอันใดในโลกนี้จะเป็นรสอันประเสริฐยิ่งกว่ารสทั้งหลาย ชีวิตอันใดแล ประเสริฐในโลกนี้ ปริศนาสี่ประการนี้ลึกซึ้งนักหนา สมณะท่านจงวิสัชนาไปในกาลบัดนี้

"ภควา" ฝ่ายองค์สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้า "วิสชฺเชนฺโต" เมื่อพระองค์จะวิสัชนาก็กล่าวเป็นพระคาถาว่า "สทฺธีธ วิตฺตํ ปุริสสฺส เสฏฺฐ ธมฺโม สุจิณฺโณ สุขมาวหาติ สจฺจํ หเว สาธุตรํ รสานํ ปญฺญาชีวี ชีวิตมาหุ เสฏฺฐี" ดูกรอาพวกยักษ์ สิ่งอันใดในโลกนี้ที่จะเป็นทรัพย์อันประเสริฐหามิได้ ถ้าเว้นไว้แต่องค์สัทธาสิ่งเดียว อันองค์สัทธานี้แลเป็นทรัพย์อัน ประเสริฐแก่ นรชาติหญิงชาย ในโลกนี้ "ธมฺโม สุจิณฺโณ" อนึ่งบุคคลผู้ใดมิได้นับถือในพระสัทธรรมแล้วกาลใด บุคคลผู้นั้นก็จะประกอบไปด้วยภัยอันตรายทั้งปวงในกาลเมื่อนั้น ประการหนึ่งเล่า รสอันใดในโลกนี้แล จะเป็นที่บำรุงน้ำใจให้ชื่นชมสบายหามิได้ อันรสแห่งวาจานี้เป็นที่ชอบน้ำใจแห่งบุคคลทั้งหลาย อันธรรมดาขึ้นชื่อว่า ความสัตย์นี้เป็นที่ จะบังเกิด รสอันยิ่งกว่า สิ่งสรรพรสทั้งปวง ประการหนึ่ง บุคคลผู้ใดแล มีปัญญา บุคคลผู้นั้นได้ชื่อว่ามีชีวิตอันประเสริฐ แล้วจะบังเกิดสว่างไปในทางพระอัฏฐังคิกมรรค จะรู้จักบาปบุญคุณแลโทษ ประโยชน์แลไม่ใช่ประโยชน์ ทั้งนี้ก็เพราะอาศัยอำนาจกำลังปัญญา

"อาพวกยกฺโข" วันนั้นอาพวกยักษ์ครั้นได้ฟังพระสัทธรรมเทศนาของสมเด็จพระพุทธเจ้า ก็บังเกิดเกษมสันต์ปรีดาภิรมย์ยินดี

จึงกล่าววาจาสรรเสริญพระคุณของสมเด็จพระพุทธเจ้าว่า "อโห อจฺฉริยํ อโห อพฺภูตํ ภนฺเต" ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเป็นอันงาม พระพุทธองค์วิสัชนาปริศนาครั้งนี้เป็นอัศจรรย์นักหนา ข้าพระบาททราบสิ้นทุกเส้นขน อันรสพระสัทธรรมเทศนาของพระองค์นี้ สุนทรไพเราะยิ่งนักหาที่สุดมิได้ ว่าเท่าดังนั้นแล้วอาพวกยักษ์จึงถามปริศนาแก่สมเด็จพระพุทธเจ้าสืบต่อไปว่า—

"กถํสุ ตรติ โอฆํ กถํสุ ตรติ อณฺณวํ.
กถํสุ ทุกฺขี อจฺเจติ กถํสุ ปริสุชฺฌติ.

ข้าแต่พระสมณะ บุคคลผู้ใดในโลกนี้ แม้จะข้ามโอฆะทั้งสี่ประการให้อันตรธานด้วยสิ่งอันใด ประการหนึ่ง แม้จะข้ามพระมหาสมุทรคือสงสารให้พ้นด้วยสิ่งอันใด ข้อหนึ่งว่า จะระงับทุกข์แลภัยให้อันตรธานหายด้วยอุบายอันใด ประการหนึ่ง แม้ว่าจะชำระน้ำจิตให้ผ่องใสด้วยสิ่งดังฤๅ ขอพระองค์จงวิสัชนาไปในกาลบัดนี้เถิด

"ภควา" ครั้งนั้น สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้า จึงวิสัชนาแก้ปริศนาว่า

"สทฺธาย ตรติ โอฆํ อปฺปมาเทน อณฺณวํ,
วิริเยน ทุกฺขํ อจฺเจติ ปญฺญาย ปริสุชฺฌติ"

ดูกรอาพวกยักษ์ บุคคลผู้ใด มีน้ำจิตเลื่อมใสโสมนัสยินดีในที่จะฟังพระธรรมเทศนา รักษาศีลเจริญเมตตาภาวนาแล้วกาลใด บุคคลผู้นั้นอาจสามารถที่จะข้ามพ้นโอฆสงสารนั้นได้ ประการหนึ่งเล่า บุคคลผู้ใด ตั้งอยู่ในอัปปมาทธรรมมิได้ประมาท คือว่า ปราศจากอทินนาทาน แลปาณาติบาตมุสาวาท แลกาเมสุมิจฉาจาร และปราศจากสุรา

แลเมรัย บุคคลผู้นั้นแลล่วงข้ามมหาสมุทร คือวัฏฏสงสารได้ บุคคลผู้ใดประกอบด้วยวิริยะ ความเพียร กระทำย่ำยีอกุศลธรรม สามประการ คือ โลภะ โทสะ โมหะ ให้อันตรธานหาย บุคคลผู้นั้นประกอบด้วยความสุข คลายจากทุกข์ มีแต่สุขเที่ยงแท้ บุคคลผู้นั้น มีน้ำใจผ่องใส บริสุทธิ์จากมลทินสิ้นราคี ก็อาศัยด้วยอำนาจแห่งปัญญา อันพิจารณาเห็นในห้องพระไตรลักษณ์ คือ พระทุกขัง พระอนิจจัง พระอนัตตา ด้วยประการดังนี้

"คาถาวสาเน" ปางเมื่อสมเด็จพระพุทธเจ้าตรัสพระสัทธรรมเทศนาจบลงครั้งนั้น ฝ่ายว่า อาฬวกยักษ์ได้บรรลุถึงพระโสดาบัตติผล เป็นอริยบุคคลอันวิเศษ มีประเภทแห่งธรรมทั้งหลายอันประกอบด้วยอธิบายได้พันหนึ่ง แล้วบังเกิดมีจิตผ่องใสจากบาปธรรมภายในคือโทโส แล้วมีศรัทธามั่นคงในพระศาสดา จึงยอกรขึ้นนมัสการวันทาขออภัยโทษแก่พระสรรเพชญ์พุทธเจ้าว่า "ภควา" ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า โทษานุโทษสิ่งใดๆ คือว่าข้าพระบาท เป็นคนพาล เป็นคนหลง แลครุกรรมหยาบช้าบังเกิดในวิญญาณข้าพระบาท ให้บังเกิดประมาทมืดมัว แลจะเห็นสิ่งอันดีอันชั่วก็หามิได้ ขอพระองค์จงทรงพระกรุณาให้อภัยโทษแก่ข้าพระพุทธเจ้า ประการหนึ่งเล่า พระองค์จงทรงพระกรุณาตรัสเรียกข้าพระพุทธเจ้าว่า เป็นอุบาสกในพระพุทธศาสนา ข้าพระพุทธเจ้าจะนมัสการบูชาคารวะนอบน้อมพระรัตนตรัยแก้วสามประการ จะนับถือคุณพระรัตนตรัยแก้วสามประการ กล่าวแล้ว คือ พระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง ตราบเท่าสิ้นชีวิต ในอนาคตกาล

เบื้องหน้า เมื่ออาพวกยักษ์ซร้องสาธุการสรรเสริญพระพุทธคุณแห่งสมเด็จพระพุทธองค์เจ้านั้น

"เต ราชปุริสา" ฝ่ายอำมาตย์ทั้งปวงเมื่อพาองค์พระราชกุมารไปวันนั้นก็ได้พึ่งเสียงอาพวกยักษ์สรรเสริญสาธุการดังนั้น ก็เป็นอัศจรรย์ประจักษ์แก่ใจยิ่งนัก ครั้นเล็งแลมาก็เห็นสมเด็จพระพุทธเจ้าอันประกอบด้วยฉัพพรรณรังสีรัศมีหกประการ อำมาตย์ทั้งปวงก็ชื่นบานหรรษาว่า บัดนี้สมเด็จพระมหากรุณา ทรงพระอุตสาหะเสด็จดำเนินมาทรงทรมานอาพวกยักษ์ให้เสียพยศอันร้าย แล้วจึงอุ้มเอาเจ้าอาพวีราชกุมารมาให้แก่อาพวกยักษ์ในกาลครั้งนั้น

"โส อาพวกยกฺโข" ฝ่ายว่าอาพวกยักษ์ประกอบด้วยหิริโอตตัปปะ ละอายแก่บาปยิ่งนัก ทั้งนี้ ก็อาศัยเหตุสภาวะได้พระโสดาบัตติผลน้ำใจบังเกิดเป็นกุศลศรัทธาเที่ยงแท้ในพระศาสนา จึงอุ้มองค์เจ้าอาพวีราชกุมารนั้นไปบูชาแก่องค์สมเด็จพระพุทธเจ้า แล้วกล่าวถ้อยคำเป็นมธุรสวาจาว่า "ภนฺเต ภควา" ข้าแต่พระผู้มีพระภาค "อหๆ" ข้าพระบาทนี้ขอถวายพระราชกุมารนี้แก่พระพุทธเจ้า ขอพระองค์จงทรงพระกรุณารับเอาพระราชกุมารในกาลบัดนี้เถิด

"ภควา" ฝ่ายองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาค "ปสาเรตฺวา" จึงเหยียดพระกรเบื้องขวาออกมารับเอาเจ้าอาพวีราชกุมารแล้ว พระองค์ปรารถนาเพื่อจะให้เป็นมงคลแก่พระราชกุมาร ก็กล่าวสารพระคาถาว่า

"ทีฆายุโก โหตุ อยๆ กุมาโร ตุวญฺจ ยกฺโข สุขิโต ภวหิ,
พุทฺธญฺจ ธมฺมญฺจ สงฺฆญฺจาติ"

มีพระพุทธฎีกาตรัสว่า "อยํ กุมาโร" พระราชกุมารองค์นี้ขอให้อายุยืนยาว ดูกรอาฬวกยักษ์ "ตุวญฺจ" ตัวของท่านจงบังเกิดมีความสุขปราศจากทุกข์โพยภัย ประการหนึ่ง พยาธิโรคาประชวรไข้ จงอย่าได้มาย่ำยี "อยํ กุมาโร" พระราชกุมารองค์นี้ จงมายินดีนับถือคุณพระรัตนตรัยแก้วสามประการอย่าได้ขาด ครั้นให้โอวาทคำสั่งสอนแล้ว ก็มอบพระราชกุมารให้แก่อำมาตย์ทั้งปวง "เต ราชปุริสา" อันว่าอำมาตย์ทั้งปวงนั้น ก็บังเกิดโสมนัสปรีดา ถวายนมัสการอำลาสมเด็จพระพุทธเจ้า แล้วก็อุ้มพระราชกุมารกลับมายังพระนคร

"สกลนครวาสิโน" ฝ่ายมหาชนชาวพระนครทั้งปวง ครั้นเห็นหมู่อำมาตย์พาเจ้าอาฬวีราชกุมารกลับมาวันนั้น จึงร้องถามว่า ข้าแต่ท่านทั้งหลาย "ยกฺโข" อาฬวกยักษ์นี้มิได้ยินดีที่จะบริโภคพระราชกุมารแล้วหรือ จึงปล่อยให้กลับมา "เต ราชปุริสา" ราชบุรุษทั้งปวงจึงบอกว่า ดูกรท่าน อย่าเศร้าโศกเลย บัดนี้ สมเด็จพระพุทธเจ้าพระองค์เสด็จไปทรมานอาฬวกยักษ์ ๆ นั้นก็ได้พระโสดาบัตติผล เป็นอริยบุคคลอันวิเศษ ในพระบวรพุทธศาสนาแล้ว ถวายตัวของอาตมาเป็นศิษย์แก่พระรัตนตรัย แก้วทั้งสามประการ จึงถวายพระราชกุมารแก่องค์สมเด็จพระพุทธเจ้า ๆ จึงประทานพระราชกุมารนี้แก่ข้าทั้งปวง

"เต ราชปุริสา" ฝ่ายราชบุรุษทั้งหลายนั้น ครั้นแจ้งซึ่งข่าวสารเท่าดังนั้นแล้ว ก็ชวนกันเข้าไปทูลแจ้งเหตุพระเจ้าอาฬวีราชให้ทรงทราบโดยนิยมอันวิสัชนามาแต่หลัง ฝ่ายว่าชาวพระนคร ครั้นรู้ข่าวแล้ว ก็ชวนกันนมัสการไหว้คุณสมเด็จพระพุทธเจ้า ว่าที่นี้เป็นบุญลาภของเราจะได้รอดตัวพ้นจากความตาย หมู่อำมาตย์ก็วางพระราช

กุมารนั้นลงเหนือพระหัตถ์แห่งบรมกษัตริย์เจ้า "ราชา" ฝ่ายพระยาอาพวีราชบพิตร ท้าวเธอสรรเสริญพระคุณสมเด็จพระพุทธเจ้า ด้วยถ้อยคำมีนานัปประการต่างๆ "ตโต" ในกาลนั้น "มาตา" ฝ่ายสมเด็จพระราชเทวี ผู้เป็นพระราชชนนีมารดาแห่งพระราชกุมารนั้น ครั้นรู้ข่าวว่าพระโอรสาธิราชเจ้ากลับคืนมาได้ ก็บังเกิดปรีดาปราโมทย์อภิรมย์หรรษา "อุฏฺฐาย" เสด็จมาสู่สำนักพระลูกแล้ว จึงอุ้มพระลูกแก้วให้เสวยนม บังเกิดชื่นชมด้วยสมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้าแล้วก็น้อมพระเศียรเกล้าลงนมัสการไปแต่ไกล

"สตฺถา อาพวกำ ปตฺตำ จีวรำ คาหาเปตฺวา" สมเด็จพระพุทธเจ้าพระองค์ให้อาพวกยักษ์ถือบาตรแลจีวรตามเสด็จไป ครั้นใกล้พระนครเข้าไปแล้ว อาพวกยักษ์บังเกิดความละอายยิ่งนัก กระทำรีๆ รอๆ มิใคร่จะไปได้ "สตฺถา" องค์สมเด็จพระสรรเพชญ์จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกร อาพวกยักษ์ ท่านนี้ประกอบด้วยละอายแลความกลัวแลหรือ อาพวกยักษ์ว่า สาธุแล้วก็กราบทูลว่า ข้าพระพุทธเจ้าบังเกิดความละอาย แลความกลัวแก่ชาวพระนครเป็นกำลังยิ่งนัก จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกร อาพวกยักษ์ พระตถาคตจะรับเป็นภารธุระมิให้บังเกิดเป็นอันตรายแก่ท่านได้ "เอหิ" ท่านจงไปเถิด พระตถาคตจะพาไปในกาลบัดนี้ ตรัสเท่าดังนั้นแล้วก็พาอาพวกยักษ์มาใกล้พระนคร แล้วพระองค์เข้าอาศัยอยู่ในต้นไม้ต้นใดต้นหนึ่ง แล้วก็เปล่งพระรัศมีหกประการ บันดาลให้ปรากฏมีในฐานที่นั้น

"ราชา" ฝ่ายสมเด็จพระเจ้ากรุงอาพวี ทรงทราบสารคดีว่าสมเด็จพระพุทธเจ้าเสด็จมา พระองค์ก็ตกแต่งเครื่องสักการบูชา ออก

มาสู่สำนักพระพุทธองค์เจ้า "วนฺทิตฺวา" ถวายนมัสการบูชาแล้วก็ทูลถามปริศนา

"ภควา" ฝ่ายองค์สมเด็จพระพุทธเจ้า พระองค์ก็ตรัสเทศนาอาฬวกสูตร ให้บริษัททั้งปวงฟัง มีพระมหากษัตริย์เป็นต้นเป็นประธาน "จตุราสีติยา ปาณสหสฺสานิ อมตปานํ สมฺปาปุณึสุ" เมื่อสมเด็จพระพุทธเจ้าตรัสพระธรรมเทศนาจบลงแล้ว บริษัททั้งหลายประมาณแปดหมื่นสี่พันก็บรรลุถึงมรรคแลผล "มหาชนา" ฝ่ายว่าชาวพระนครทั้งปวง ก็ประชุมกันแต่งเครื่องพลีกรรมมาบูชาแก่อาฬวกยักษ์ทุก ๆ ปี โดยนิยมดังนี้ "อาฬวกยกฺโข" ฝ่ายว่าอาฬวก-ยักษ์ ก็สงเคราะห์แก่มหาชนทั้งปวง แล้วก็มาสั่งสอนแก่เจ้าอาฬวีราชกุมาร ให้นับถือคุณพระรัตนตรัยแก้วสามประการ ส่วนว่าพระราชกุมารก็กระทำตามถ้อยคำแห่งอาฬวกยักษ์ แล้วเข้าไปสู่สำนักสมเด็จพระพุทธเจ้า แล้วก็ได้สดับฟังพระธรรมเทศนา ก็บรรลุถึงพระอนาคามีผล "อปรภาเค" อยู่จำเนียรภาคเบื้องหน้า "ปญฺจสต-อุปาสกา" มีอุบาสกห้าร้อยเป็นบริวาร "ภควา" สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตั้งพระราชกุมารอันประกอบด้วยสังคหวัตถุสี่ประการ เป็นเอตทัคคะ ว่าประเสริฐยิ่งกว่าอุบาสกทั้งห้าร้อยนั้น แล้วสมเด็จพระพุทธเจ้าก็วิสัชนาจตุราริยธรรมทั้งสี่จบแล้ว "มหาชนา" ฝ่ายว่ามหาชนเป็นอันมากก็บรรลุถึงมรรคแลผล ด้วยประการฉะนี้

อาฬวกสูตร จบ

นาฬาคิรีสูตร

"นาฬาคิรี คชวรำ อติมตฺถภูตำ
ทาวคฺคิจกฺกมสนิว สุทารุณนฺตำ
เมตฺตมฺพุเสกวิธินา ชิตวา มุนินฺโท
ตนฺเตชสา ภวตุ เต ชยมงฺคลานิ."

"มุนินฺโท" อันว่าสมเด็จพระพุทธเจ้า "ชิตวา" พระองค์ผจญช้างนาฬาคิรีตัวประเสริฐ อันบังเกิดซับมันยิ่งนัก แลแล่นมาประดุจดังว่าจักร ถ้ามิดังนั้น ประดุจดังว่าอสุนีบาตแลหยาบช้า "เมตฺตมฺพุเสกวิธินา" ด้วยวิธีพระเมตตาอันทรงแผ่ไป "ชยมงฺคลานิ" อันว่าชัยมงคลทั้งหลาย "ภวตุ" จงบังเกิดมี "เตชสา" ด้วยเดช "ตำ เมาะ ตสฺส ภควโต" แห่งสมเด็จพระพุทธเจ้านั้น

"สมฺมุโขติ อิทำ สตฺถา เวฬุวเน วิหรนฺโต อายสฺมโต อานนฺทเถรสฺส ชีวิตำ ปริจฺจาคำ อารพฺภ กเถสิ สตฺถา" ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระศาสดาจารย์เจ้า "วิหรนฺโต" พระองค์สถิตสำราญอยู่ในพระเวฬุวนาราม "อารพฺภ" พระองค์ปรารภพระอานนท์เถรเจ้า อันมาบริจาคชีวิตถวายแก่พระองค์ให้เป็นเหตุ "กเถสิ" ตรัสเทศนาชาดกนี้ อันพระสังคีติกาจารย์เจ้าทั้งหลายมากำหนดด้วยบทต้นพระคาถาว่า "สมฺมุโข" เป็นอาทิดังนี้ก่อน "เตสุ ธนุคฺคเหสุ ปโยชิเตสุ" กิริยาว่าครั้งนั้น พระเทวทัตต์มาผูกเวรแก่องค์สมเด็จพระพุทธเจ้า ก็ใช้นายขมังธนูทั้ง

สีคนนั้นไปเพื่อจะล้างชีวิตพระพุทธเจ้านั้นเสีย นายขมังธนูทั้งสีคนก็ชวนกันกลับมาสู่สำนักเทวทัตต์ แล้วบอกเนื้อความว่า "ภนฺเต" ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ข้าพเจ้าทั้งหลายมิอาจสามารถเพื่อจะกระทำอันตรายแก่องค์สมเด็จพระพุทธเจ้าได้ ทั้งนี้ก็อาศัยด้วยว่าสมเด็จพระพุทธเจ้าพระองค์ประกอบด้วยอิทธิฤทธิเดชาศักดานุภาพเป็นอันมาก ฝ่ายพระเทวทัตต์ว่าดูกรท่านทั้งปวง จะฆ่าพระสมณะโคดมเสียมิได้แล้วก็แล้วไปเถิด "อหำ เอว" อาตมาผู้เดียวนี้แล อาจสามารถเพื่อจะฆ่าพระสมณะโคดมเสีย "อปรภาเค" ครั้นจำเนียรกาลนานไปเบื้องหน้า "ภควา" สมเด็จพระผู้มีพระภาค พระองค์เสด็จอยู่แทบเขาคิชฌกูฏบรรพต อย่างไรจึงเรียกว่าเขาคิชฌกูฏ อธิบายว่า ภูเขาอันนี้มีสัณฐานแห่งยอดเขานั้น อย่างประหนึ่งว่าศีรษะแร้ง เหตุดังนั้น จึงเรียกว่าเขาคิชฌกูฏ ครั้งนั้นพระเทวทัตต์ก็ขึ้นไปสู่เบื้องบนยอดเขาคิชฌกูฏบรรพต แล้วก็กลิ้งก้อนศิลาลงจะให้ทับพระองค์ "ปปฺปฏิกา" สะเก็ดศิลาทั้งปวง ก็บังเกิดแตกกระจัดกระจายเรี่ยรายลงแทบใกล้องค์สมเด็จพระพุทธเจ้า แลจะได้ถูกต้องพระองค์มาตรว่าสักหน่อยหนึ่งก็มามิได้ พระเทวทัตต์ก็พิโรธโกรธยิ่งนัก "ภควา" องค์สมเด็จพระพุทธเจ้าก็ทรงพระการุญภาพแก่เทวทัตต์ พระองค์ก็ยกพระบาทขึ้นประคองรองรับสะเก็ดศิลาครั้งนั้น ก็บังเกิดเป็นต่อมพระโลหิตขึ้นมา พระกายแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้า จะได้แตกแยกอย่างประหนึ่งว่า กายเราทั้งปวงนี้หามิได้

"ชีวโก ตถาคตสฺส ปาทำ สตฺถเกน ผาเลตฺวา ผุฏฺฐโลหิตำ โมเจตฺวา ปูติมำสำ อปเนตฺวา โธวิตฺวา เภวิตฺวา อาลิมฺเปตฺวา โรคำ

อกาสิ” ยังมีแพทย์ผู้หนึ่งชื่อว่าชีวกโกมารภัจจ์ เข้ามากราบทูลว่าจะรักษาโรคแห่งองค์สมเด็จพระพุทธเจ้านั้นให้อันตรธานหาย องค์สมเด็จพระพุทธเจ้าก็ทรงอนุญาตแก่โกมารภัจจ์ ๆ จึงผ่าพระโลหิตที่เป็นห้อเลือดนั้นออกแล้ว โกมารภัจจ์จึงชำระพระโลหิตที่ผ่านั้นออกเสีย แล้วก็ประกอบโอสถขนานหนึ่งเข้าทา ก็บำบัดพระโรคให้อันตรธานหาย “สตฺถา” ครั้งนั้น องค์สมเด็จพระศาสดาจารย์ “ปุริมสทิโส” บังเกิดมีพระทัยสำราญเป็นปกติอย่างแต่ก่อน “มหาภิกฺขุสงฺฆปริวุโต” มีหมู่นิกรสงฆ์แวดล้อมเป็นบริวาร “ปาวิสิ นครํ” พระองค์ทรงพระดำเนินเข้าสู่พระนคร ณ กาลบัดนั้น ทรงพระรูปพระโฉมสิริวิลาสโอภาสสว่างไปด้วยพระรัศมี

“อถ เทวทตฺโต” ฝ่ายพระเทวทัตต์ ครั้นแลเห็นพระรูปพระโฉมสมเด็จพระพุทธเจ้าวันนั้น “จินฺเตสิ” คิดแต่ในใจว่า “โกจิ ปุคฺคโล” บุคคลผู้ใดผู้หนึ่งเกิดมาในโลกนี้ “รูปสิรึ ทิสฺวา” ถ้าแลได้เห็นพระสมณะโคดม น่าที่จะบังเกิดความรักใคร่ยิ่งนัก “อุปสงฺกมิตุ ํ น สกฺโกติ” ก็มิอาจสามารถเพื่อจะเข้าไปใกล้ แล้วแลจะฆ่าพระสมณะโคดมเสียได้ ถ้าเว้นไว้แต่ช้างพระที่นั่งของพระยาอชาตศัตรูนั้นแล เห็นว่าอาจสามารถจะประหารชีวิตแห่งสมณะโคดมเสียได้ เหตุสภาวะช้างนั้นมิได้รู้จักพระรัตนตรัยสามประการ พระเทวทัตต์คิดดังนั้นแล้ว “รญฺโญ สนฺติกํ คนฺตฺวา” มาสู่สำนักพระยาอชาตศัตรู แล้วถวายพระพรให้ฟังตั้งแต่ต้นจนปริโยสาน ฝ่ายพระยาอชาตศัตรูก็รับปฏิญาณว่าสาธุแล้ว “หตฺถาจริยํ ปกฺโกสาเปตฺวา” จึงมีพระโองการให้หานายควาญช้างเข้ามาแล้วตรัสสั่งว่า “สมฺม” ดูกรนายควาญ

ช้าง เพลา รุ่งเช้า ท่าน จงเอา เหล้า มากรอก ช้าง นาฬาคิรี ตัวประเสริฐ "เทวทตฺโต อาห" พระเทวทัตต์จึงถามว่า ช้างนี้เคยดื่มสุราประมาณเท่าใด พระยาอชาตศัตรูก็บอกว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า แต่ในกาลก่อนช้างนาฬาคีรีนี้เคยบริโภคสุราประมาณแปดกระออม ขอถวายพระพร เพลาพรุ่งนี้พระองค์จงสั่งให้นายควาญช้างเอาสุราประมาณสิบหกกระออมนั้น ให้ช้างนาฬาคิรีบริโภค ให้มีภาษีขึ้นสองเท่า พระยาอชาตศัตรูก็รับถ้อยคำแห่งพระเทวทัตต์แล้ว "เภริญฺจาราเปตฺวา" พระองค์สั่งให้เข้าเผ้าไปเที่ยวตีฆ้องร้องป่าวว่า "โภ" ดูกรท่านชาวเมืองทั้งปวง ท่านจงตระเตรียมระวังตัวจงดี "เสฺว" พรุ่งนี้เช้า เราจะปล่อยช้างนาฬาคิรี

"เทวทตฺโตปี ราชนิเวสนา โอรุยฺห หตฺถิสาลํ คนฺตฺวา" ฝ่ายพระเทวทัตต์ก็ถวายพระพรอำลา แล้วลงจากปรางค์ปราสาทมาสู่โรงช้างแล้วก็เรียกนายควาญช้างทั้งปวงเข้ามา แล้วจึงสั่งว่า "โภ" ดูกรท่านทั้งปวง แม้มาตรว่าท่านจะปรารถนายศถาบรรดาศักดิ์ และทรัพย์ศฤงคารบริวารทั้งปวงแล้ว จงกระทำตามถ้อยคำของเรา "เสฺว" เมื่อวันรุ่งเช้าท่านจงเอาสุราที่เข้มนั้นได้ประมาณสิบหกกระออม แล้วจึงให้ช้างนาฬาคีรีนั้นบริโภคให้จงเมายิ่งนัก ครั้นเมื่อเพลาเช้าพระสมณะโคดมกับหมู่นิกรสงฆ์ทั้งปวงเดินมาตามถนนล่วงเข้ามา เพื่อประโยชน์จะเที่ยวโคจรบิณฑบาตท่านจงปล่อยช้างนาฬาคีรีนี้ ออกไปประหารชีวิตพระสมณะโคดมเสียให้จงได้ในวันพรุ่งนี้เถิด "สาธูติ สมฺปฏิจฺฉิสุ" นายควาญช้างทั้งปวงก็รับถ้อยคำแห่งพระพระเทวทัตต์ กิตติศัพท์นี้ก็ฟุ้งขจรไปทั่วพระนคร

"จูฬุปฏฐกา" ฝ่ายว่าอุบาสกอุบาสิกาบรรดาที่เป็นสัมมาทิฏฐิ แลนับถือพระรัตนตรัยแก้วสามประการ "ตำ สุตฺวา" ครั้นได้สดับสารรู้เหตุเท่าดังนั้นแล้ว "สตฺถารำ อุปสงฺกมิตฺวา" ก็พากันมาสู่สำนักพระพุทธเจ้าแล้วถวายนมัสการกราบทูลแจ้งคดีว่า "ภนฺเต" ข้าแต่พระผู้มีพระภาคบัดนี้พระเทวทัตต์เข้าไปถวายพระพร คิดอุบายด้วยกันกับพระอชาตศัตรูเพื่อประโยชน์จะปล่อยช้างนาพาคิรี ให้กระทำย่ำยีล้างชีวิตพระองค์เสียในเพลารุ่งเช้าแล้ว พระพุทธเจ้าข้า "เสฺว บิณฺฑปาตาย อปวิสิตฺวา" พระเจ้าข้า เพลาพรุ่งนี้เช้า พระพุทธองค์เจ้ากับหมู่นิกรสงฆ์ทั้งปวง อย่าได้โคจรบิณฑบาตเลย พระพุทธองค์กับหมู่นิกรสงฆ์จงสถิตอยู่ในพระวิหารเถิด ข้าพระพุทธเจ้าจะถวายบิณฑบาตในเพลาพรุ่งนี้เช้า

"สตฺถา" ฝ่ายองค์สมเด็จพระพุทธเจ้า ทรงพระดำริในพระทัยว่า เพลาพรุ่งนี้เช้า ตถาคตจะเสด็จไปทรมานช้างนาพาคีรีนั้นให้เสื่อมหายจากพยศอันร้าย "ปาฏิหาริยำ กตฺวา" ประการหนึ่ง ตถาคตจะกระทำปาฏิหาริย์จะได้ทรมานเหล่าเดียรถีย์นิครนถ์ที่จะกระทำย่ำยีให้อัปภาคพ่ายแพ้ แล้วตถาคตจะพาหมู่นิกรสงฆ์เข้าไปเที่ยวโคจรบิณฑบาตในเมืองราชคฤห์มหานคร แล้วตถาคตจะกลับสู่เวฬุวนารามนี้ ครั้นสมเด็จพระพุทธเจ้าทรงดำริแล้ว "อธิวาเสสิ" พระองค์ก็รับอาราธนาแห่งอุบาสกทั้งหลายด้วยดุษณีภาพนิ่งอยู่

"เต อุปาสกา" ฝ่ายอุบาสกก็รู้ว่าสมเด็จพระพุทธเจ้ารับอาราธนาแล้ว ก็ถวายนมัสการอำลามาสู่บ้าน แล้วชวนกันคิดอ่าน เพื่อประโยชน์จะถวายบิณฑบาตเพลาพรุ่งนี้เช้า "สตฺถา" แท้จริงอันสม

เด็จพระพุทธเจ้า พระองค์ตรัส พระสัทธรรม เทศนาโปรด จตุบรรพษัท ทั้งปวง ในเพลาปฐมยาม ครั้นเพลาล่วงเข้ามัชฌิมยาม พระองค์วิสัชนาแก้ปริศนาแก่เทวดาทั้งปวง ครั้นล่วงเข้าบั่จฉิมยาม พระพุทธเจ้าก็แบ่งเวลาเป็นสามส่วน เมื่อส่วนอันเป็นปฐม พระพุทธเจ้าก็สถิตบรรทม ด้วยอาการปานประหนึ่งว่าพระราชสีห์ "ผลสมาปตฺติโย สมาปชฺชิตฺวา" พระองค์ก็เข้าผลสมาบัติในส่วนอันเป็นคำรบสอง แล้วพระพุทธเจ้าก็เข้ามหากรุณาสมาบัติ "โอโลเกนฺโต" พระองค์ก็เล็งแลดูเวไนยสรรพสัตว์ทั้งปวง "ธมฺมาภิสมยํ ทิสฺวา" พระองค์ทรงเห็นประโยชน์อันใหญ่หลวง กล่าวคือมรรคผลอันจะบังเกิดแก่ประชาชนเป็นอันมาก ได้ประมาณแปดหมื่นสี่พัน ในขณะเมื่อตถาคตไปทรมานช้างนาฬาคิรีนั้น "ปภาตาย รตฺติยา" ครั้นเมื่อเวลาอรุณรุ่งสว่าง "ภควา" สมเด็จพระพุทธองค์ก็ทรงชำระพระองค์ด้วยอุทกสำเร็จแล้ว จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสเรียกพระอานนท์เข้ามาแล้วจึงตรัสว่า "อานนฺท" ดูกรสำแดงอานนท์ ท่านจงไปเตือนบอกแก่หมู่นิกรสงฆ์อันมีปกติอยู่ในมหาวิหารประมาณสิบแปดตำบล อันปรากฏแทบปริมณฑลเมืองราชคฤห์ มาจงให้สิ้นทุก ๆ องค์ว่า บัดนี้ตถาคตจะพาหมู่นิกรสงฆ์ทั้งปวง ไปสู่เมืองราชคฤห์มหานคร "เถโร ตถา อกาสิ" พระอานนทเถระรับพระพุทธฎีกาไปผะเดียงแก่หมู่พระสงฆ์ทั้งปวง

"สพฺเพ ภิกฺขู" ฝ่ายพระภิกษุสงฆ์ทั้งปวง ครั้นได้ฟังพระอานนท์บอกดังนั้น ก็สันนิบาตประชุมพร้อมเพรียงกันแล้ว สมเด็จพระพุทธองค์มีหมู่พระภิกษุสงฆ์แวดล้อมพระองค์เป็นยศบริวาร เสด็จพระพุทธดำเนินไปสู่เมืองราชคฤห์มหานครเพื่อโคจรบิณฑบาต

"หตฺถาจริโย" ฝ่ายว่านายหัตถาจารย์ทั้งหลาย เมื่อแลเห็นสมเด็จพระพุทธองค์ทรงโคจรบิณฑบาตมาณกาลครั้งนั้น แล้วก็ชวนกันปล่อยซึ่งช้างนาฬาคิรี เพื่อจะให้ไล่ทีมแทงซึ่งพระพุทธองค์ แต่บรรดามหาชนคนทั้งปวงที่มาประชุมพร้อมเพรียงกันอยู่ในสถานที่นั้น จึงเจรจาว่าแก่กันว่า "กิร" ดังได้ยินมา สมเด็จพระมหากรุณาพระพุทธองค์ จะกระทำสงครามด้วยช้างนาฬาคิรีอันหยาบช้า "ปสฺสิสฺสาม" ชาวเราทั้งปวงจะได้เห็นสมเด็จพระพุทธเจ้า อันพระองค์ทรมานช้างนาฬาคิรีด้วยพุทธวิลาสอันงามหาที่จะอุปมามิได้ ว่าดังนั้นแล้วต่างคนต่างก็ขึ้นสู่หลังคาเรือนมีนานัปประการต่าง ๆ

"อสทฺธา ปน" บุคคลบางจำพวกที่เบื่นมิจฉาทิฏฐิจึงมาปรึกษาแก่กันว่า ช้างนาฬาคิรีนี้ "จณฺโฑ ผรุโส" บังเกิดหยาบช้าทารุณ "มนุสฺสฆาตโก" ฆ่าเสียซึ่งมนุษย์อุตลุดวุ่นวาย ย่อมลำบากล้มตายเสียมากมายนักหนา "น ชานามิ" ประการหนึ่งเล่า จะได้รู้จักพุทธาธิคุณก็หามิได้ ช้างนาฬาคิรีนั้นก็จะประหารชีวิตพระสมณะให้ถึงแก่ความตาย "ปจฺจามิตฺตสฺส ปิฏฺฐึ ปสฺสิสฺสามิ" ทีนี้แล้วนะชาวเราท่านทั้งปวงจะได้เห็นหลังปัจจามิตรข้าศึกว่าดังนั้นแล้วก็ชวนกันขึ้นสู่ต้นไม้แลภูเขาในขณะนั้น

"หตฺถีปิ ภควนฺตำ อาคจฺฉนฺตำ ทิสฺวา" ฝ่ายว่าช้างนาฬาคิรีนั้นครั้นแลเห็นสมเด็จพระพุทธเจ้าทรงพระดำเนินมา ก็สำแดงอิทธิฤทธิมีก้องสนั่นหวั่นไหว บรรดามหาชนคนทั้งปวงนั้นก็บังเกิดสะดุ้งตกใจสะทกสะท้านกลัวตายนักหนา 'เคหานิ วิทฺธำเสนฺโต" แล้วก็ทำลายเหย้าเรือนกระจัดกระจาย "ภควา" สมเด็จพระพุทธเจ้าสถิตอยู่ในฐาน

ที่ใด ช้างนาฬาคิรีก็วิ่งหมุนเข้าไป อุปไมยอย่างประหนึ่งว่าภูเขาอันเอนเอื้อมเข้ามาครอบงำองค์พระพุทธเจ้าในฐานที่นั้น "ตำ ภิกฺขู ทิสฺวา ภควนฺตำ เอตทโวจุำ" พระภิกษุที่เป็นปุถุชน ครั้นเห็นช้างนาฬาคิรีแล่นมาวันนั้น ก็บังเกิดสะดุ้งตกใจกลัวยิ่งนัก จึงกราบทูลสมเด็จพระมหากรุณาว่า "ภนฺเต ภควา" ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ช้างนาฬาคิรีหยาบช้านัก "อิมสฺมึ มคฺเค ปฏิปนฺโน" บัดนี้วิ่งมาข้างนี้แล้วพระพุทธเจ้าข้า "ปฏิกฺกมตุ" ขอเชิญพระองค์จงเลี่ยงหลีกไปข้างทางอื่นเถิด "มา ภิกฺขเว ภายิตฺถ" มีพระพุทธฎีกาตรัสห้ามว่า ดูกรสงฆ์ทั้งปวง ท่านอย่าได้สะดุ้งตกใจกลัวเลย ตถาคตอาจทรมานช้างนาฬาคิรีให้หายพยศอันร้ายในกาลบัดนี้

"อถ อายสฺมา สาริปุตฺโต" ลำดับกาลนั้น พระสารีบุตรเถรเจ้าจึงกราบทูลสมเด็จพระพุทธเจ้าว่า "ภนฺเต ภควา" ข้าแต่พระมหากรุณา พระเจ้าข้า ธรรมดาว่ากิจการสิ่งใดแห่งบิดาบังเกิดแล้ว ก็ตกเป็นภารธุระแก่บุตรผู้ใหญ่ บัดนี้ซึ่มีเหตุเภทภัยบังเกิดแก่พระองค์แล้ว พระเจ้าข้า ข้าพระบาทผู้ชื่อว่าสารีบุตรนี้แล เป็นพระโอรสผู้ใหญ่ของพระองค์ ข้าพระพุทธเจ้าจะรับเป็นภารธุระ จะทรมานช้างนาฬาคิรีแทนพระพุทธองค์ ณ กาลบัดนี้ สมเด็จพระชินสีห์จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสห้ามว่า ดูกรสารีบุตร อันช้างนาฬาคิรีนี้ "สาวเกเนว ทมิโต" จะเป็นวิสัยอริยสาวกจะได้ทรมานหามิได้ เป็นกำลังพุทธวิสัยต่างหาก สารีบุตรจงยับยั้งก่อนเถิด

"เอวำ เยภุยฺเยน อสีติมหาเถรา ยาจึสุ" ลำดับกาลนั้นฝ่ายพระอสีติมหาเถระทั้งหลายก็ทูลวิงวอนว่า จะอาสาทรมานช้างนาฬาคิรี

เหมือนกันกับพระสารีบุตรดังนั้น สมเด็จพระพุทธเจ้าจึงมีพระพุทธฎีกาตรัสห้ามมิให้อาสา

"อานนฺโท อายสฺมา" ครั้งนั้น พระอานนทเถระผู้มีอายุ พระผู้เป็นเจ้าบังเกิดสามิภักดิ์รักสมเด็จพระพุทธเจ้ายิ่งนัก ตั้งพระทัยปรารถนาว่า "อยํ หตฺถี" ช้างนาฬาคิรีตัวนี้จงพิฆาตประหารผลาญชีวิตอาตมาเสียก่อนเถิด "ปริจฺจชิตฺวา" ควรอาตมาจะบริจาคชีวิตฉลองพระพุทธคุณสมเด็จพระพุทธเจ้า จะตายแทนพระองค์ คิดแล้วพระอานนท์ก็ประดิษฐานยืน อยู่เบื้องหน้าแห่งสมเด็จ พระพุทธเจ้าในครั้งนั้น

"อถ นํ สตฺถา" ลำดับกาลนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์มีพุทธฎีกาตรัสห้ามว่า ดูกรอานนท์ ท่านมายืนอยู่เบื้องหน้าพระตถาคตไย "อเปหิ" อานนท์เร่งหลีกออกไป "เถโร" พระอานนทเถระจึงกราบทูลว่า "ภนฺเต" ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระสิริสวัสดิโสภาคย์ พระเจ้าข้า "อยํ หตฺถี" ช้างตัวนี้ "จณฺโฑ ผรุโส" ร้ายกาจหยาบช้า ย่อมเคยพิฆาตหมู่ประชาชนเป็นโกลาหล อย่างประหนึ่งว่าไฟประลัยกัลป์ "ปฐมํ มาเรตฺวา" ช้างนาฬาคิรีจงมาประหารชีวิตข้าพระบาทเสียก่อนแล้ว จงแล่นมาสู่สำนักพระองค์เมื่อภายหลัง

"วุจฺจมาโน ยาว ตติยํ" สมเด็จพระพุทธเจ้าตรัสห้ามประมาณสามครั้ง พระอานนทเถระจะได้หลีกไปหามิได้ "ตเถว ฐิโต" พระอานนทเถรเจ้าก็ ประดิษฐานแทบ องค์สมเด็จพระพุทธ เจ้าในกาลครั้งนั้น "อถ นํ สตฺถา ปฏิกฺกเมตฺวา" สมเด็จพระพุทธเจ้าพระองค์

บันดาลช้างนาพาคิรีให้เสื่อมหายจากพยศอันร้าย ด้วยพระเดชานุภาพกำลังพระเมตตาทิคุณ "ปฏิกฺกมาเปตฺวา" พระองค์มากำจัดช้างนาพาคิรีให้ปลาดหนีไป พระองค์ก็ประดิษฐานอยู่ภายในระหว่างแห่งภิกษุสงฆ์ทั้งปวง

"ตสฺมึ ขเณ" ขณะนั้น "เอกา อิตฺถี" ยังมีสตรีภาพคนหนึ่งลูกอ่อน ครั้นเห็นช้างนาพาคิรีวิ่งมา "มรณภยภีตา" กลัวความตายยิ่งนัก "ปลายมานา" วางลูกลงไว้ในระวางข้างหน้าช้างนาพาคิรีและระหว่างพระพักตร์สมเด็จพระพุทธเจ้า ตัวเองก็ปลาดหนีไป "โส หตฺถี ช้างนาพาคิรีนั้น "อนุพนฺธิตฺวา" ก็ไล่ติดตามแม่หญิงนั้นไป ครั้นไล่มิทันแล้วก็กลับมาเดินวนเวียนอยู่แทบใกล้แห่งทารกนั้น "ทารโก" ทารกนั้นก็ตระหนกตกใจตัวสั่นมีความกลัวนี่กระไรหาที่สุดมิได้ "สตฺถา" สมเด็จพระพุทธเจ้าประกอบไปด้วยพระมหากรุณาแก่ทารกผู้นั้น มีกำลัง "เมตฺตจิตฺตํ ผริตฺวา" จึงบันดาลพระเมตตาซึมซาบเข้าไปในดวงใจแห่งช้างนาพาคิรีนั้น จึงเปล่งพระสุรเสียงไพเราะเพราะยิ่งนัก ก็มีพระพุทธฎีกาตรัสเรียกช้างนาพาคิรีว่า ดูกรนาพาคิรีในเพลาวันนี้ ท่านบริโภคสุราได้สิบหกกระออมแล้วมัวเมายิ่งนัก "กิลมนฺโต ชงฺฆา" แล่นมาเหนื่อยแข้งขาเสียเปล่าๆ ท่านอย่าคิดว่าจะเบียดเบียนทิ่มแทงบุคคลผู้ใดผู้หนึ่งเลย นาพาคิรีเอ๋ย ท่านจงกลับมาหาตถาคตกาลบัดนี้ "โส สตฺถุ วจนํ สุตฺวา" ช้างนาพาคิรีได้ฟังพระสุรเสียงสมเด็จพระพุทธเจ้าตรัสเรียกหาวันนั้น "อกฺขีนิ อุมฺมิเลตฺวา" ลืมจักษุทั้งสองขึ้นเล็งแลดูพระรูปพระโฉม แห่งองค์สมเด็จพระพุทธเจ้า ก็บังเกิดหิริโอตตัปปะ คือ ว่ากลัวแก่บาป ละอายแก่บาป ก็ปราศจากมัวเมาสุรา

"พุทธเตเชน" ด้วยกำลังเดชานุภาพสมเด็จพระพุทธเจ้า ยกงวงขึ้นแล้วก็เดินเข้ามาสู่สำนักสมเด็จพระพุทธองค์ ครั้นถึงจึงหมอบลงแทบพระบาทยุคล "สตฺถา" องค์สมเด็จพระพุทธเจ้า พระองค์จึงเอาพระหัตถ์เบื้องขวาขึ้นลูบตะพองศีรษะ แล้วจึงมีพระพุทธฎีกาว่า ดูกรช้างนาฬาคิรี ตัวท่านนี้บังเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ท่านได้มาประสบพบพานพระตถาคตในครั้งนี้ ก็จัดเข้าในระวางกุศลบารมีธรรมอันใหญ่หลวง "อหำ พุทฺธวารโณ" นาฬาคิรีเอ๋ย ตถาคตนี้มีอุปมาประหนึ่งว่า พระยาคชสารตัวประเสริฐ บังเกิดเป็นมิ่งมงกุฎโลกีย์อยู่ในโลกทั้งสาม แล้วประกอบด้วยคุณมีพระอรหาทิคุณเป็นต้น "อิโต ปฏฺฐาย" จำเดิมแต่นี้ไปเบื้องหน้า "มา จณฺโฑ ผรุโส" ท่านอย่าได้ร้ายกาจหยาบช้า "มนุสฺสฆาตโก" ท่านอย่าได้ไล่ที่มแทงฆ่ามนุษย์ จงอุตส่าห์ตั้งใจให้บริสุทธิ์ในทางเมตตา ตรัสเท่าดังนั้นแล้ว ก็ตรัสพระสัทธรรมเทศนาด้วยสารพระคาถาว่า

"มา กญฺชกนาคปรา ฯลฯ สุคติ คมิสฺสสีติ"

อธิบายว่า "กุญฺชร" ดูกรนาฬาคิรี ท่านอย่าได้บังเกิดมืดมน. ธรรมดาบาปธรรมคือ อกุศลนี้ ย่อมบังเกิดเป็นทุกข์ระกำใจ "สมฺโมทมานา" ท่านจงยังใจให้เลื่อมใสโสมนัสสาการ อย่าได้เดือดร้อนรำคาญ อย่าให้น้ำใจกำเริบร้าวราน ด้วยประทุษโทษทารุณ จงอุตส่าห์จำเริญพระเมตตาทิคุณให้ภิยโยภาพยิ่งๆขึ้นไป ครั้นตัวท่านนี้ดับจิตสิ้นชีวิตจากขันธสันดานแล้ว ท่านก็จะได้ขึ้นไปบังเกิดในสุราลัยพิมานสวรรค์สัคคเทวโลก จะเป็นที่ระงับดับโศกเสวยสุข อุบัทวอันตรายก็บันดาลหาย ความกระวนกระวายก็ระงับลงทั้งนี้ก็อาศัยเมตตาโดย

นิยม ดังนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระสัทธรรมเทศนาด้วยพระคาถา ดังนี้ ฝ่ายว่าช้างนาฬาคิรีนั้นก็บังเกิดปรีดาภิรมย์หรรษาเกษมสันต์โสมนัสซับซาบไปทั่วสรรพางค์กาย ขณะเมื่อจบพระสัทธรรมเทศนานั้น "สเจ ติรจฺฉานคโต นาภวิสฺสติ โสตาปตฺติผลํ อธิคเมยฺย" นาฬาคิรีนี้เป็นสัตว์ดิรัจฉาน ถ้าเป็นมนุษย์น่าที่จะได้พระโสดาบัตติผล เป็นอริยบุคคลอันวิเศษด้วยอำนาจพระสัทธรรมเทศนา

"มนุสฺสา ปาฏิหาริยํ ทิสฺวา อปฺโผฏยึสุ" ฝ่ายว่ามนุษย์ทั้งหลายครั้นได้ทัศนาการเห็นพระปาฏิหาริย์ ก็มีน้ำใจชื่นบานบังเกิด บ้างโห่ร้องแล้วโปรยปรายบุปผามาลัยกระแจะจวงจันทน์ บางคนก็โปรยปรายสุคนธ์ของหอม ชวนกันทำสักการบูชา บางจำพวกก็เปลื้องเครื่องประดับประดาผ้าผ่อนแพรพรรณออกกระทำสักการบูชา พูนขึ้นไปสูงชั่วตัวช้างนาฬาคิรี "ตโต ปฏฺฐาย" จำเดิมแต่นั้นมา ช้างนั้นก็มีนามปรากฏชื่อว่าธนปาลหัตถีโดยนิยม ดังนี้

"ตสฺมึ โข ปน กาเล" กาลครั้งนั้น ฝ่ายหมู่ชนทั้งหลายประมาณแปดหมื่นสี่พัน ก็บรรลุถึงมรรคผล ขณะเมื่อพระทศพลตรัสเทศนาทรมานช้างธนปาลหัตถีกาลครั้งนั้น "สตฺถา" สมเด็จพระบรมครูเจ้าพระองค์ตรัสให้โอวาทคำสั่งสอน ยังธนปาลหัตถีให้ตั้งอยู่ในศีลห้าประการ "โส นาโค" ช้างธนปาลหัตถีบังเกิดชื่นชมยินดี "ปาทปงฺสุ นิคฺคเหตฺวา" จึงยกงวงขึ้นเช็ดละอองพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าแล้วก็เรี่ยรายลงบนเศียรเกล้าของอาตมา แล้วก็อำลามาน้อยหนึ่ง ยืนหยุดดูพระรูปพระโฉมแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้า แล้วก็ถวายนมัสการ

กลับคืนมาสู่ที่อยู่แห่งตน "ตโต ปฏฺฐาย" จำเดิมแต่นั้นมา ช้างธนปาลหัตถีมีอารมณ์ผึกสอนเป็นอันดี "น กิญฺจิ วิเหเฐสิ" จะได้เบียดเบียนบุคคลผู้ใดผู้หนึ่งหามิได้ "สตฺถา" สมเด็จพระพุทธเจ้า "ปุนมโนรโถ" เมื่อทรงทรมานช้างสำเร็จพระทัยปรารถนา "อธิฏฺฐานำ กตฺวา" ก็ทรงพระอธิษฐานว่า "ยำ ธนำ" ทรัพย์สิ่งของแห่งบุคคลใดตกเรี่ยรายกระจุยกระจายอยู่ก็ดี แลเจ้าของทิ้งขว้างเสียก็ดี ทรัพย์สิ่งของทั้งปวงนั้นจงปรากฏแก่บุคคลผู้เป็นเจ้าของ ครั้นพระองค์ทรงพระอธิษฐานแล้ว ทรงพระดำริในพระทัยว่า ตถาคตซิมากระทำพระปาฏิหาริย์ ทรมานช้างนาฬาคิรีครั้งนี้เป็นการใหญ่ แม้ตถาคตจะเที่ยวไปโคจรบิณฑบาตบัดนี้ น่าที่มหาชนชาวพระนครจะลือขจรไป แล้วก็จะชวนกันมากระทำสักการบูชาถวายบิณฑบาตเป็นอันมาก เมื่อพิจารณาไปก็เห็นไม่ควรที่จะขบฉัน ด้วยเหตุสภาวะอาหารนั้นมิได้เป็นกัปปิยะ ตถาคตควรละเสีย "ติตฺถิยำ ทมิตฺวา" ทรงพระดำรีดังนั้นแล้ว พระองค์ก็ทรมานหมู่เดียรถีย์พวกพาลให้พ่ายแพ้ปราชัย พระองค์ก็พาหมู่นิกรสงฆ์เสด็จพระพุทธดำเนินไปสู่พระเวฬุวัน

"นครวาสิโน" ฝ่ายอุบาสกอุบาสิกาเป็นสัมมาทิฏฐินั้นก็ชักชวนกันไปสู่วิหารแล้วถวายบิณฑบาตแก่หมู่นิกรสงฆ์ มีองค์พระพุทธเจ้าเป็นประธาน "ตำ ทิวสำ สายณฺหสมเย" เมื่อเพลาเย็นวันนั้น พระภิกษุสงฆ์ทั้งปวงมาประชุมกันในโรงธรรมสภาศาลา "กถำ สมุฏฺฐาเปสุ" ก็สังสนทนาปรึกษากันว่า "อาวุโส" ดูกรอาวุโสทั้งปวง" บัดนั้นพระอานนท์เถรเจ้าสามิภักดิรักใคร่ในองค์พระสัพพัญญูยิ่งนัก "นาฬาคิรึ ทิสฺวา" พระผู้เป็นเจ้าเห็นช้างนาฬาคิรีแล่นมาจะทำอันตรายแก่พระ-

ทศพลญาณ น้ำพระทัยพระอานนท์มิได้คิดตัวกลัวตาย พระอานนท์เถรเจ้าเสียสละและบริจาคชีวิตถวายแก่พระทศพลญาณ ตั้งจิตกตัญญูออกไปยืนอยู่ตรงพระพักตร์แห่งพระพุทธเจ้า เราท่านทั้งปวงจงพิจารณาดูเถิด บุคคลผู้ใดบังเกิดในโลกนี้ ที่จะประกอบด้วยกตัญญูกตเวที ทดแทนพระคุณแห่งสมเด็จพระทศพล อย่างประหนึ่งว่าพระอานนท์หายากยิ่งนัก "ภควา" สมเด็จพระผู้มีพระภาคได้ทรงฟังด้วยทิพยโสตประสาทปานประหนึ่งว่าทิพย์ เสด็จดำเนินมามีพระพุทธฎีกาตรัสว่า "ภิกฺขเว" ดูกรสงฆ์ทั้งหลาย ท่านมาสโมสรประชุมกันสนทนาถึงอันใด พระสงฆ์ทั้งปวงก็กราบทูลโดยนัยดังนั้นสำแดงมาแล้วแต่หนหลัง จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า "ภิกขเว" ดูกรสงฆ์ทั้งปวง "อานนฺโท" อานนท์จะได้บริจาคชีวิตแห่งอาตมา เพื่อประโยชน์แก่ตถาคต จะได้มีแต่ในกาลบัดนี้ก็หามิได้ "ปุพฺเพ" แต่บุรพชาติปางก่อน อานนท์บริจาคชีวิตเพื่อจะให้เป็นประโยชน์แก่ตถาคต ดูเป็นน่าอัศจรรย์ "สตฺถา ตุณฺหี อโหสิ" พระองค์ตรัสพระสัทธรรมเทศนาเป็นสังเขปเท่าดังนั้น ก็ทรงดุษณี พระภิกษุทั้งหลายยังไม่ทราบก็กราบทูลพระกรุณา จึงมีพระพุทธฎีกาว่า "ภิกฺขเว" ดูกรสงฆ์ทั้งปวง "อตีเต กาเล" ในกาลอันล่วงแล้วมานาน ยังมีบรมกษัตริย์พระองค์หนึ่ง ทรงพระนามชื่อว่าพระยาสากลพรหมทัตต์ ได้เสวยราชสมบัติในเมืองสากล โดยทศพิธราชธรรมสิบประการ "อฌฺตโร เนสาโท" ยังมีนายเนสาทพรานผู้หนึ่ง มีปกติอยู่ในบ้านเนสาทตามใกล้กันกับเมืองนั้น นายเนสาทพรานนั้นย่อมไปดักนกมาซื้อขายเลี้ยงชีวิตของอาตมา "เอโก สโร" ยังมีสระอันหนึ่งใหญ่ "ทฺวาทสโยชนา" แต่

โดยกลมประมาณได้สิบสองโยชน์ ประกอบไปด้วยเบญจอุบลมีพรรณห้าประการ ย่อมเป็นที่ประดิษฐานแห่งหมู่นิกรบักษาคณานกจักอยู่อาศัย "อวิทูเร" ก็มิสู้ใกล้ไกลกันกับพระนครอันนั้น "โส เนสาโท" ผ่ายว่าเนสาทพรานนั้นย่อมมาดักบ่วงไว้ในสระบัวนั้น "ตสฺมึ กาเล" ในกาลนั้น ยังมีหงส์ตัวหนึ่ง ชื่อว่าพระยาธตรฐมหาหงส์ แลมีหมู่หงส์เป็นบริวารประมาณเก้าหมื่น อาศัยอยู่ในสุวรรณคูหาถ้ำทอง และปรากฏอยู่ที่เขาจิตรกูฏบรรพตนั้น ยังมีหงส์ตัวหนึ่งชื่อว่าสุมุขะเป็นเสนาบดีแห่งท้าวธตรฐมหาหงส์นั้น "ตีณิ สุวณฺณหสานิ" ยังมีหงส์สามตัวอันเป็นบริวาร พากันไปสู่สระบัวอันชื่อว่า มานุสิยะนั้น แล้วเที่ยวแสวงหาอาหารเป็นรัมณียสุขสำราญใจ แล้วพากันบินไปสู่ภูเขาจิตรกูฏบรรพต "อาคนฺตฺวา" แล้วก็มากราบทูลท้าวธตรฐว่า "มหาราช" ข้าแต่บรมบพิตรผู้ประเสริฐ ยังมีสระอันหนึ่งใหญ่กว้างนามปรากฏชื่อว่ามานุสิยะ สระนั้นประกอบไปด้วยบัวอุบลจงกลนีก็มีเป็นอันมาก ข้อหนึ่งอาหารเล่าก็บริบูรณ์ "มยํ คจฺฉาม" มาเราจะพากันไปหาอาหารในฐานที่นั้นเถิด

"โส โพธิสตฺโต" ผ่ายว่าพระโพธิสัตว์ คือ พระยาหงส์นั้นก็ถามหงส์ทั้งปวงว่า "มนุสฺสปโถ สปฺปฏิภโย" ดูกรท่านทั้งปวง ธรรมดาขึ้นชื่อว่าทางมนุษย์ ย่อมประกอบไปด้วยภัยอันตรายยิ่งนัก "มา โว รุจิตฺถ" ท่านอย่าได้ปรารถนาที่จะไปเลย "เต หํสา" หงส์ทั้งหลายนั้นก็อ้อนวอนเนือง ๆ พระโพธิสัตว์เจ้าขัดมิได้ก็พาบริวารบินมา "อากาสโต โอตริ" ก็พาบริวารลงจากอากาศ วันนั้นพระโพธิสัตว์เจ้าประมาทไปมิได้พิจารณา "ปาเท ลคฺคิตฺวา" บาทาก็ติดบ่วงแห่ง

นายพรานกาลครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เจ้าดิ้นสักเท่าไร ๆ แลจะได้หลุดจากบ่วงนั้นหามิได้ ยิ่งดิ้นยิ่งรัดรึงเข้าตราบเท่าถึงกระดูก โลหิตก็บังเกิดลามไหล พระองค์ทรงพระดำริว่า ถ้าแม้นอาตมาจะร้องว่าต้องบ่วง หน้าที่ฝูงหงส์จะสะดุ้งตกใจกลัว "ปติสฺสนฺติ" ก็จะตกลงไปในเบื้อกตม พระองค์ดำริฉะนี้แล้ว "เวทนำ อธิวาเสตฺวา" พระโพธิสัตว์ก็อดกลั้นไว้ซึ่งเวทนา ครั้นหมู่หงส์อันเป็นญาติกาบริโภคอาหารสำเร็จแล้ว พระยาหงส์ก็ร้องไปด้วยศัพทสำเนียงมีสนั่น "เตหำสา" หงส์ทั้งปวงก็ปลาตหนีไปด้วยตกใจกลัว ก็พากันมาสู่ภูเขาจิตรกูฏบรรพตในกาลครั้งนั้น

"สุมุโข" ผ่ายหงส์ชื่อว่าสุมุขเสนาบดีก็รำพึงในใจว่า ชะรอยภัยอันใดอันหนึ่งจะพึงบังเกิดมีแก่พระยาหงส์เป็นเที่ยงแท้ ควรอาตมาจะพิจารณาดูให้รู้เหตุ "ปกฺขนฺทิตฺวา' คิดแล้วบินมาดูหมู่หงส์อันบินไปก่อนนั้น จะได้เห็นพระโพธิสัตว์ก็หามิได้ แล้วบินไปดูหมู่หงส์ที่กลาง แล้ววางมาดูหมู่หงส์ที่สุดนั้นเล่า จะได้เห็นพระโพธิสัตว์หามิได้ "นิวตฺติตฺวา" ครั้นบินย้อนกลับหลังมา เห็นพระโพธิสัตว์ต้องบ่วงจับอยู่เหนือเบื้อกตม ควรจะสังเวชยิ่งนักหนา "โพธิสตฺตำ สมสฺสาเสตฺวา" จึงเล้าโลมว่า บพิตรอย่าได้ร้อนพระทัยเลย พระเจ้าข้า "อหำ" ข้าพระบาทผู้ชื่อว่าสุมุขะเสนาบดีนี้จะบริจาคชีวิตแทนพระคุณมิให้พระองค์ปลงพระชนม์ชีพให้จงได้ "สามิ" ข้าพระองค์จะเปลื้องบ่วงให้พ้นจากพระบาท ณ กาลบัดนี้ กราบทูลปลอบดังนี้แล้ว ก็จับอยู่ในฐานที่นั้น

ฝ่ายพระโพธิสัตว์เจ้าเมื่อจะลองใจแห่งสุมุขะเสนาบดี จึงมีวาจากล่าวเป็นปฐมคาถาว่า

"สุมุข อนุจินนฺตา ปกฺกมนฺติ วิหงฺคมา
คจฺฉ ตุวมฺปี มากงฺขิ นตฺถิ พนฺเธ สหายตา"

อธิบายว่า ดูกรสุมุขะเสนาบดี "วิหงฺคมา" หมู่หงส์ทั้งหลายประมาณเก้าหมื่น จะได้เล็งแลดูอาตมาก็หามิได้ สิ้นรักใคร่ไม่มีความกรุณา "ปลายิตฺวา" ก็ชวนกันหนีไป ทั้งนี้ก็อาศัยด้วยกลัวความตาย ก็ตัวท่านนี้จะพะว้าพะวังกังวลด้วยอาตมานี้ด้วยเหตุอันใด "ตุวํ คจฺฉ" ท่านอย่าอยู่ในสถานที่นี้ จงเร่งไปเสียให้พ้นอันตราย เราเห็นว่าจะสบาย "นตฺถิ พนฺเธ สหายตา" ตัวอาตมานี้ชิดต้องบ่วงอันรึงรัดแน่นยิ่งนัก แลท่านจะมาสวามิภักดิ์เป็นเพื่อนดังนี้ เสียท่วงเสียทีเปล่าๆ ท่านอยู่ด้วยเราจะประโยชน์อันใด ท่านเร่งไปเสียยังแล้ว เห็นว่าจะปราศจากอันตราย แม้ว่าท่านมิพึ่งเราห้ามจะขืนอยู่ น่าที่จะถึงซึ่งความตาย เพราะว่าติดตามอาตมา ณ กาลบัดนี้ วันนั้นสุมุขะเสนาบดีกล่าวคำเป็นธรรมสากัจฉาว่า ข้าแต่บรมบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ข้าพระองค์นี้ ย่อมปรนนิบัติในทางธรรมอันประเสริฐโดยสุจริต ย่อมเห็นประโยชน์อันยิ่งในอนาคตกาลภายภาคหน้า "สนฺโต" ธรรมดาว่าบุคคลผู้มีปรีชาปัญญา ย่อมเคารพปรนนิบัติในทางธรรม ข้าพระบาทพิจารณาด้วยปัญญาเห็นว่า "ธมฺโม อตฺถสมฺหิโต" อันรักษาธรรมสุจริตนี้ จะให้เกิดผลเกิดประโยชน์ประการหนึ่ง ก็เป็นที่บำบัดโทษให้เบาบาง ก็อาศัยด้วยอำนาจปรนนิบัติตามธรรมสุจริต "ภตฺติญฺจ สมฺวสฺย" ข้าพระบาทจึงสามิภักดิ์ด้วยพระองค์เจ้า แม้ชีวิตข้าพระบาท

มิได้หลบหลีกเอาความสบายแก่ตัว จะขออยู่สู้ตายตามองค์ ข้าพระบาท จะได้เข็ดขามคร้ามกลัวแก่นายเนสาทพรานหามิได้ ปางเมื่อพระโพธิ-สัตว์สังสนทนาด้วยสุมุขะเสนาบดีนั้น "เนสาโท" เนสาทพรานก็ได้ทัศนาการเห็นพระยาราชหงส์ต้องบ่วงของอาตมา "สนฺติกำ คนฺตฺวา" ก็ค่อยย่องแต่เบา ๆ มิให้ได้ยินเสียงแล้วก็ตรงเข้าไป หงส์ทั้งสองก็แล เห็นนายเนสาทพรานเดินเข้าไปใกล้วันนั้น จะได้มีน้ำใจสะดุ้งดิ้นโดดร้องอย่างอาการกิริยาเหมือนหมู่หงส์ทั้งปวงนั้นหามิได้ ก็อุตส่าห์ตั้งใจมิให้กำเริบ "เนสาโท" เนสาทพรานครั้นเห็นอาการแห่งหงส์ทั้งสองจึงร้องถามว่า ดูก่อนท่านทั้งสอง "วิหงฺคมา" หมู่หงส์ทั้งปวงก็ชวนกันบินไป ท่านทั้งสองนี้อยู่ใยจึงมิได้บินไปตามหมู่หงส์ทั้งปวง สุมุขะเสนาบดีจึงบอกว่า ดูกรท่าน พระยาราชหงส์ต้องบ่วงอยู่จึงบินไปมิได้ ฝ่ายนายพรานนั้นว่า ดูกรหงส์เราก็ประหลาดหลากใจนักหนา ตัวของท่านนี้จะได้ต้องบ่วงของเราก็หามิได้ บัดนี้ท่านมายืนคอยท่าพระยาราชหงส์อยู่ใย ท่านจึงมิได้บินไปตามหมู่หงส์นั้น "สุมุโข อาห" สุมุขะเสนาบดีจึงมีวาจาเล้าโลมว่า ดูกรนายพราน ขอประทานชีวิตแก่เราเถิด นายพรานจึงว่า ดูกรท่านเราจะประหารชีวิตแห่งท่านหามิได้ ท่านจงบินไปตามความปรารถนา สุมุขะเสนาบดีจึงว่าแก่นายพรานว่า ดูกรท่าน อันพระยาธตรฐมหาหงส์นี้ เป็นสกุณาธิบดี คือ ว่าเป็นเจ้านายของเรา "เต หำสา" หมู่หงส์ทั้งหลายอันเป็นบริวารประมาณเก้าหมื่นหกพัน ก็ชวนกันปลาตหนีไป "อหำ" เราผู้ชื่อว่าสุมุขะเสนาบดีแลมีน้ำใจสามีภักดิ์ต่อเจ้านาย แม้ว่าชีวิตของเราจะวอดวายก็มิได้เสียดาย เราจะสู้ตายไปไม่เข็ดขามคร้ามกลัวตายนั้นหามิได้ ท่านจง

ให้ทานชีวิตแก่พระราชหงส์ อย่าให้ท้าวเธอปลดปลงถึงแก่ความตาย เลย ดูกรนายพรานท่านจงมาประหารชีวิตแห่งเราให้ถึงแก่ความตาย แทนพระองค์เถิด เราจะขอถวายชีวิตฉลองพระคุณท้าวเธอให้ถึงขนาด เหตุดังนี้แล เราจึงมิได้นิราศปราศจากพระองค์ อย่างประหนึ่งว่า หมู่สัตว์ทั้งปวงนั้น เนสาทพรานจึงกล่าวคำว่า ดูกร สุมุขะเสนาบดี ธรรมดาว่าสัตว์จำพวกใด เกิดมาเป็นรูปเป็นกาย ก็มีความรักตัว กลัวตาย อุตสาห์คิดเบี่ยงบ่ายขวนขวายให้พ้นจากทุกข์ทรมาน ก็ตัว ท่านนี้มิได้กลัวมรณกาล คือ ความตาย ก็ควรที่จะคบหาเป็นเพื่อน มิตรสหาย เราชอบใจท่านประกอบด้วยกตัญญูกตเวทีดียิ่งนัก เนสาท ว่าเท่าดังนั้นแล้ว ก็เข้าไปแก้บ่วงที่เท้าแห่งพระยาราชหงส์ แล้วรีบ น้ำมาล้างเบือกตมที่ติดแปดนั้นให้หมดมลทิน ฝ่ายว่าพระยาราชหงส์ ก็ได้ความสบายด้วยอานุภาพเมตตา พระโรคที่ข้อบาทาที่เป็นโลหิต ฟกดำช้ำเขียวก็ค่อยบรรเทาอันตรธานหายในขณะนั้น "สุมุโข" ฝ่าย ว่าสุมุขะเสนาบดีก็มาปรึกษาด้วยพระยาราชหงส์ว่า ข้าแต่พระองค์ ผู้ประเสริฐ อันนายพรานนี้มีคุณแก่เรายิ่งนัก เราทั้งสองนี้จะปฏิการ ฉลองคุณแก่นายพรานเสียก่อนแล้ว เราจึงจะพากันไปสู่เขาจิตรกูฏ บรรพตเมื่อภายหลัง พระยาหงส์จึงว่าแก่สุมุขะเสนาบดีว่า ท่านว่าดังนี้ เราก็เห็นชอบด้วย แล้วพระโพธิสัตว์จึงมีวาจาว่าแก่นายพรานว่า ดูกรท่าน เราทั้งสองนี้จะขอฉลองคุณแห่งท่าน ๆ จงพาเราทั้งสองนี้ ไปสู่สำนักพระมหากษัตย์ อันครองราชสมบัติอยู่ในกรุงสากลนคร กาลบัดนี้ น่าที่แลท่านจะได้บำเหน็จรางวัลเป็นอันมาก นายเนสาท พรานจึงว่าแก่พระโพธิสัตว์ว่า ข้าแต่พระยาราชหงส์ ขอเชิญพระองค์

เสด็จไปสู่เขาจิตรกูฏบรรพตตามพระทัยปรารถนา พระองค์จะได้เห็นหน้าหมู่หงส์ทั้งปวงอันเป็นยศบริวารในประเทศที่นั้น พระโพธิสัตว์เจ้าก็ว่า ดูกรนายพราน อันตัวเราทั้งสองนี้ตั้งจิตคิดกตเวทีว่าจะทดแทนคุณท่านให้ได้ ท่านจงพาเราทั้งสองนี้เข้าไปสู่พระนครกาลใดลาภนั้นจะบังเกิดแก่ท่านเป็นอันมากยิ่งนัก ท่านพึงคำเราว่า จงพาเราไปในกาลบัดนี้ นายเนสาทพรานจึงคิดว่าหงส์ทั้งสองว่ากล่าวแก่เราดังนี้ จำอาตมาจะพาหงส์ทั้งสองเข้าไปสู่พระนครบัดนี้เถิด คิดเท่าดังนั้นแล้วเนสาทพรานก็กระทำสาแหรกคานสำเร็จแล้ว ก็ให้หงส์ทั้งสองนั้นขึ้นสู่สาแหรกข้างละตัว แล้วก็หาบเดินมาโดยลำดับบรรลุถึงเมืองสากลนคร

"มหาชนา" ฝ่ายว่ามหาชนประชาราษฎร์ทั้งปวง ครั้นแลเห็นเนสาทพรานหาบหงส์ทั้งสองเดินมาแต่ไกล ก็ร้องบอกกันว่า "อมฺโภ" ดูกรชาวเราทั้งหลาย ใครเกิดมาได้เห็นรูปราชหงส์บ้างแลหรือ มาเถิดมาเร็ว ๆ เราท่านจะพากันไปดู โน่นแน่เนสาทพรานเพื่อนหาบพระยาราชหงส์ทั้งสองเดินมา "มหาชนา" ครั้งนั้น มหาชนชาวพระนคร ก็เลื่องลือขจรแตกตื่นกันมาเป็นอันมากยิ่งนัก สองตราบข้างมรรคาแออัดทัศนาการเล็งแลดูรูปราชหงส์ บังเกิดพิศวงยิ่งนักว่าแต่ก่อนแต่ไรมา เราท่านทั้งปวงจะได้เห็นรูปสุพรรณหงส์ทองอย่างวันนี้ก็หามิได้ บังเกิดโสมนัสดีใจยิ่งนัก

ฝ่ายว่า เนสาทพราน ก็พาหงส์ทั้งสอง เดินตรงเข้าไปสู่กรุงสากลนครในกาลครั้งนั้น ครั้นเข้าไปถึงราชนิเวศน์ก็ให้อำมาตย์กราบทูลว่าจะเข้าไปถวายสุวรรณราชหงส์ "ราชา" สมเด็จบรมกษัตริย์ตรัสให้

หาตัวนายพรานกับหงส์ทั้งสองนั้นเข้าไปเฝ้า พระองค์มีพระทัยชื่นบาน จึงพระราชทานทรัพย์โภคาเข้าของสรรพเครื่องใช้สรอยน้อยใหญ่ แลโคกระบือช้างม้าข้าไทให้แก่นายเนสาทพราน แล้วก็มีพระโองการปราศรัยด้วยพระยาราชหงส์ ๆ ปราศรัยด้วยพระยาสากลนครเป็นธรรมสากัจฉามีประการต่าง ๆ ฝ่ายบรมกษัตริย์ก็อาราธนาพระโพธิสัตว์กับทั้งสุมุขะเสนาบดี ให้นั่งเหนือตั่งทอง เชิญพระโพธิสัตว์ให้สำแดงธรรมเทศนา “ธมฺมํ เทเสตฺวา” พระโพธิสัตว์จึงสำแดงพระธรรมเทศนาสั่งสอนแก่พระยาสากลนครนั้นให้ตั้งอยู่ในศีลห้า แล้วก็ให้ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมสิบประการ บรมกษัตริย์ก็ชื่นบานบรรเทิงพระทัย “สพฺพสมฺปตฺตึ ปูเชตฺวา” จึงยกสมบัติทั้งปวงนั้นถวายแก่พระโพธิสัตว์ๆ จะได้มีน้ำพระทัยปรารถนาราชสมบัติทั้งปวงนั้นหามิได้ พระโพธิสัตว์เจ้าถวายสมบัติทั้งปวงคืนให้แก่บรมกษัตริย์ดังเก่า แล้วพระโพธิสัตว์เจ้าก็อำลาพระมหากษัตริย์ ประสงค์เพื่อจะไปสู่ภูเขาจิตรกูฏบรรพต ณ กาลครั้งนั้น

ฝ่ายพระยาสากลบรมบพิตร พระองค์จึงให้พระโพธิสัตว์กับทั้งสุมุขะเสนาบดีนั้น ให้บริโภคข้าวตอกกับน้ำผึ้งแล้วก็อวยชัยให้สถาพรมงคลว่า ท่านทั้งสองจงไปผาสุกสบายเถิด ฝ่ายพระโพธิสัตว์เจ้ากับทั้งสุมุขะเสนาบดี ก็อำลาพระมหากษัตริย์แล้วก็บินตามกันไปสู่ สุวรรณคูหา อันปรากฏอยู่ในเนินเขาจิตรกูฏบรรพตอันเป็นที่อยู่ของอาตมา

ฝ่ายหงส์ทั้งหลายอันเป็นบริวาร ก็คมนาการไปสู่สำนักท้าวธตรฐมหาหงส์ แล้วก็มาสรรเสริญคุณสุมุขะเสนาบดีเป็นอเนกปริยาย ณ กาลครั้งนั้น

"สตฺถา อิมํ ธมฺมเทสนํ อาหริตฺวา" สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ ชักเอานิทานมาตรัสพระธรรมเทศนาแก่หมู่นิกรสงฆ์ทั้งปวงว่า ดูกร สงฆ์ทั้งหลาย "อานนฺโท" อานนท์นี้จะได้บริจาคชีวิตแห่งอาตมา เพื่อจะให้เป็นประโยชน์แก่ตถาคตจะมีในชาตินี้หามิได้ "ปุพฺเพ" ในบุรพชาติปางก่อน อานนท์บริจาคชีวิต เพื่อประโยชน์แก่ตถาคตก็มีในกาลบัดนี้ ครั้นตรัสดังนั้นแล้วก็ประมวลซึ่งชาดกว่า "ลุทฺโธ" นายพรานเมื่อกลับชาติมาคือฉันนเถระ "ราชา" พระยาสากลนั้น เมื่อกลับชาติมา คือ สารีบุตรเถระ สุมุขะเสนาบดีนั้น เมื่อกลับชาติมา คือ อานนทเถระ "ธตรฏฺโฐ" พระยาธตรฐมหาหงส์ เมื่อกลับชาติมาใช่อื่นใช่ไกล "อหเมว" คือองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าอันตรัสรู้ซึ่งเญยยธรรมทั้งปวงด้วยประการฉะนี้

นาฬาคิรีสูตร จบ

อังคุลิมาลสูตร

"อกฺขิตฺตขคฺคมติหตฺถสุทารุณนฺตำ
ธาวนฺติโยชนปถำ คุลิมาลวนฺตำ
อิทฺธีภิสงฺขตมโน ชิตฺวา มุนินฺโท
ตนฺเตชสา ภวตุ เต ชยมงฺคลานิ"

"มุนินฺโท" อันว่าองค์สมเด็จพระพุทธเจ้า "ชิตฺวา" พระองค์กระทำอิทธิฤทธิเพื่อจะผจญเสียซึ่งบุรุษผู้หนึ่ง มีนามชื่อว่าองคุลิมาลโจร อันมีใจบาปหยาบช้า มีมือถืออาวุธศัสตรา แล้วก็ไล่ติดตามองค์สมเด็จพระพุทธเจ้ามาโดยคณนานับระยะทางไกลประมาณได้สามโยชน์ พระพุทธเจ้าก็ช่วยโปรดให้ถึงมรรคผล "ชยมงฺคลานิ" 'อันว่าชัยมงคลทั้งหลาย "ภวตุ" จงบังเกิดแก่มนุษย์หญิงชาย "ตนฺเตชสา" ด้วยเดชานุภาพแห่งองค์สมเด็จพระพุทธเจ้า ด้วยประการดังนี้

'ตตฺรายำ อนุปุพฺพิกถา" บัดนี้จะวิสัชนาเรื่องราวนิทานแห่งนายองคุลิมาลโจรให้เป็นลำดับแต่ต้นนั้นมา "อยำ กิร โกสลรญฺโญ ปุโรหิตสฺส มนฺตานิยา นาม พฺราหฺมณิยา กุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธึ อคเหสิ" "กิร" ดังจะรู้มานายองคุลิมาลโจร แลมเริ่มเดิมนั้นถือเอาปฏิสนธิในครรภ์นางพราหมณี ชื่อว่ามันตานี ผู้เป็นภริยาแห่งปุโรหิตาจารย์อันเป็นอาจารย์ของพระยาโกศลราช เมื่อนางพราหมณีทรงครรภ์ถ้วนกำหนด จึงคลอดซึ่งบุตรของอาตมา กิริยาว่าเมื่อองคุลิมาลจะออก

จากครรภ์มารดา ก็บังเกิดมหัศจรรย์นักหนา บรรดาเครื่องสรรพ-ศัสตราวุธทั้งปวงอันมีอยู่ในเรือนนั้น "ปชฺชลีสุ" ก็ลุกเป็นเปลวเพลิง ควรจะอัศจรรย์ "โกนุโตปี ตสฺส ปาเท ชปีตตฺตา" ประการหนึ่ง เครื่องพระแสงศัสตราของพระเจ้าโกศลนั้น "ชชฺชลีสุ" ก็บังเกิดมหัศจรรย์รุ่งเรืองดังเปลวไฟ "พฺราหฺมโณ" ผ่ายว่าปุโรหิตาจารย์ "นิกฺขมิตฺวา" ออกมาจากเรือนแล้วก็เล็งแลดูฤกษ์บน ฤกษ์นั้นก็ปรากฏในอากาศ ก็ประหลาดใจนักหนา "รญฺโญ สนฺติกํ คนฺตฺวา" ครั้นเพลาเช้าก็เข้าสู่ที่เฝ้าพระเจ้าโกศลราช แล้วจึงกราบทูลว่า "เทว" ข้าแต่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภาร เพลาคืนนี้พระองค์บรรทมเป็นสุขสำราญอยู่หรือพระพุทธเจ้าข้า "ราชา" สมเด็จบรมกษัตริย์จึงมีพระโองการ แก่อาจารย์ว่า ความสุขสำราญนี้จะมีมาแต่ไหน "มงฺคลาวุธํ" พระแสงอันเป็นมงคลนี้เป็นโกลาหลลุกเป็นเปลวไฟ เราสำคัญมั่นหมายว่า น่าที่จะมีอันตรายแก่ราชสมบัติแลชีวิต เรารำพึงคิดประหนึ่งว่าอุระจะแยกแตกคราก คืนนี้เราลำบากด้วยมิได้บรรทม เราปรารมภ์นักหนา อาจารย์จงพิจารณาดูให้รู้ว่าดีแลร้ายในกาลบัดนี้ "ปุโรหิโต" ผ่ายว่าบุโรหิตนั้นจึงกราบทูลว่า "มหาราช" ข้าแต่บรมบพิตรผู้ประเสริฐ "อาวุธานิ" อาวุธศัสตราทั้งปวงซึ่งบังเกิดเป็นเปลวอันรุ่งเรืองไปทั้งนี้ ก็อาศัยอานุภาพแห่งมารอันบังเกิดในเรือนแห่งข้าพระองค์ "มา ภายิ" ขอพระองค์อย่าได้ทรงพระโศกเศร้าสลดพระทัยเลยพระเจ้าข้า บรมกษัตริย์ได้ทรงสดับจึงมีพระโองการตรัสว่าดูกรอาจารย์ เหตุมหัศจรรย์เป็นอย่างนี้ จะดีหรือร้ายเป็นประการใด ปุโรหิตจึงกราบทูลว่า ขอพระราชทาน บุตรแห่งข้าพระองค์ที่บังเกิด

นั้นจะเป็นโจร จึงมีพระโองการตรัสถามว่า "กึ เอกโจโร" บุตรท่านนั้นจะบังเกิดเป็นโจรคนเดียวดอกหรือ หรือว่าเป็นโจรกระทำร้ายบ้านเมืองเบียดเบียนมนุษย์ชายหญิง ขอพระราชทาน กุมารผู้เป็นบุตรแห่งข้าพระบาทนั้นแล จะบังเกิดเป็นโจรประทุษร้ายพระนครก็หามิได้ "กกุขโพ" แต่ว่าจะมีน้ำใจหยาบช้านานไปจะไล่พิฆาตหมู่มหาชนเสียเป็นอันมากนักหนา พระองค์อย่าได้ช้า จงจับกุมารนั้นประหารชีวิตเสียในกาลบัดนี้ จึงมีพระโองการตรัสว่า ดูกร อาจารย์เราจะฆ่ากุมารเสียบัดนี้ก็ไม่เข้าการ "ปฏิปชฺชถ" ท่านจงอภิบาลบำรุงเลี้ยงรักษา กุมารผู้เป็นบุตรของท่านนั้นไว้ ณ กาลบัดนี้

ฝ่ายว่าปุโรหิตาจารย์ จึงรับพระราชโองการแล้วถวายบังคมลามาสู่เรือนของอาตมา แล้วก็อภิบาลบำรุงรักษากุมารผู้เป็นบุตรนั้นไว้ ครั้นค่อยวัฒนาการจำเริญใหญ่ขึ้นมา ฝ่ายว่ามารดาบิดาทั้งสอง จึงคิดอ่านปรองดองกัน ให้นามกรแก่บุตรของอาตมา ชื่อว่าเจ้าอหิงสกะกุมาร ทั้งนี้ก็อาศัยด้วยเหตุสภาวะ เมื่อกุมารประสูติจากครรภ์มารดาเครื่องศัสตราอาวุธบรรดาที่มีในเรือนนั้น ก็มหัศจรรย์รุ่งเรืองนักหนา เหตุดังนั้น มารดาบิดาจึงให้ชื่อว่าเจ้าอหิงสกะกุมาร ด้วยประการดังนี้

ปางเมื่อเจ้าอหิงสกะกุมาร ค่อยวัฒนาการจำเริญใหญ่ขึ้นมา "ตกฺกสิลายํ เปเสตฺวา" ฝ่ายว่ามารดาบิดานั้นก็ส่งเจ้าอหิงสกะกุมารไปสู่เมืองตักกสิลา ประสงค์เพื่อว่าจะให้เล่าเรียนซึ่งวิชาและศิลปศาสตร์ "โส กุมาโร" ฝ่ายว่าเจ้าอหิงสกะกุมาร เมื่อไปสู่สำนักแห่งทิศาปาโมกของอาจารย์นั้นแล้ว "วตฺตจริยสมฺปนฺโน" ประกอบด้วยวัตตปรนนิบัติเป็นอันดียิ่งนัก "มหาปญฺโญ" แล้วประกอบไปด้วยปัญญาเป็นอันมาก

แม้จะเล่าเรียนศิลปศาสตร์วิชาการสิ่งใด ๆ ก็รู้จบสิ้นทุกประการ เชี่ยวชาญยิ่งกว่าสานุศิษย์ทั้งปวง "อนฺเตวาสิกา" ฝ่ายว่ามาณพทั้งหลายอันเป็นเพื่อนสานุศิษย์กันนั้น สโมสรประชุมพร้อมกันแล้ว ก็มาปรึกษากันว่า "อาคตกาลโต ปฏฺฐาย" จำเดิมแต่เจ้าอหิงสกะกุมารมาณพผู้นี้มา เราท่านทั้งปวงนี้บังเกิดอัปภาคหากิตติศัพท์มิได้ เราท่านทั้งปวงจะหน่วงไว้ให้ช้าน่าที่จะเสียการไป "ภินฺเทยฺยาม" เราจะชวนกันคิดอุบายทำลายเจ้าอหิงสกะกุมารเสียให้ได้ ณ กาลบัดนี้

ฝ่ายมาณพทั้งปวงจึงคิดปรึกษากันสืบไปเล่าว่า ถ้าแลเราจะหยิบยกเอาโทษว่า เจ้าอหิงสกะกุมารมีปัญญาชั่วอย่างนี้ ๆ ก็มิอาจว่าได้ ด้วยเจ้าอหิงสกะกุมารมีปัญญายิ่งนัก "ทุวตฺโตติ น สกฺกา" ถ้าแม้ว่าเราจะกล่าวถ้อยคำว่า เจ้าอหิงสกะกุมารนี้มีข้อวัตตปรนนิบัติชั่วอย่างนี้ก็มิอาจที่จะว่าได้ ด้วยวัตตปรนนิบัติของเราก็ดีนักหนา "ทุชฺชาโต" ประการหนึ่ง เราจะว่าเจ้าอหิงสกะกุมารนี้มีชาติต่ำช้าจะว่าดังนี้ก็ว่ามิได้ "ชาติสมฺปนฺนา" เหตุภาวะเจ้าอหิงสกะกุมารนี้มีชาติบริบูรณ์ยิ่งนัก "กึ กริสฺสาม" เราจะคิดอ่านเป็นประการใดดีจึงจะทำลายเจ้าอหิงสกะกุมารเสียได้ อย่าเลยเร่งคิดอุบายไปทำลายเจ้าอหิงสกะกุมารเสียให้ได้ "ตโย ราสี หุตฺวา" ก็แยกกันเป็นสามพวก "เอกจฺโจ" กุมารบางจำพวกก็เข้าไปสู่สำนักพระอาจารย์ นมัสการแล้วก็นั่งอยู่ในที่แห่งหนึ่ง "กึ ตาตาติ วุตฺโต" อาจารย์ถามว่าท่านมาประชุมกันที่นี่ด้วยเหตุดังฤา มาณพทั้งปวงจึงกล่าวว่า ข้าแต่พระอาจารย์ ตัวข้าทั้งปวงนี้ได้พึ่งกิตติศัพท์อันปรากฏในสำนักพระอาจารย์ "กึ ตาต" ดูกรมาณพสิ่งอันใด ท่านจงบอกแก่เรา ณ กาล

บัดนี้ มาณพศิษย์ทั้งปวงนั้นก็บอกว่า ข้าแต่พระอาจารย์ "อหึสก-กุมาโร" บัดนี้เจ้าอหิงสกะกุมารคิดอ่านจะประทุษร้ายพระอาจารย์ อาจริโย สนฺตชฺเชตฺวา" ฝ่ายอาจารย์นั้นก็ตะคอกขู่รุกราน ว่าแก่กุมารทั้งปวงว่า ท่านจะมาแกล้งล้างทำลายลูกของอาตมาเสียด้วยน้ำใจอิจ-ฉาริษยา ท่านจงเร่งมนิมมนาไปเสียให้พ้นเรา ณ กาลบัดนี้ "อิตเร มาณวา" มาณพจำพวกอื่นอันเป็นคำรบสองคำรบสามก็ชวนกันมากล่าวถ้อยคำยุยงแก่อาจารย์ เหมือนประหนึ่งว่ามาณพอันกล่าวก่อนนั้น ฝ่ายอาจารย์ก็มิได้เชื่อ มาณพทั้งปวงนั้นก็ว่าแก่อาจารย์ว่า "อมฺหากำ อสทฺทหนฺโต" เมื่ออาจารย์มิได้เชื่อถ้อยคำแห่งข้าทั้งปวงแล้ว ขอพระอาจารย์จงพิจารณาดูดีแลร้ายไปเบื้องหน้าเถิด พระอาจารย์เจ้าจึงจะรู้

"อาจริโย ปริภินฺทิตฺวา" ฝ่ายอาจารย์ก็มาทำลายความรักเจ้าอหิงสกะกุมาร แล้วมาจินตนาการในใจว่า "ฆาเฏสฺสามิ" ทำไฉนอาตมาจะกระทำอันตรายแก่เจ้าอหิงสกะกุมารเสียได้ ถ้าแลอาตมาจะฆ่าเสียบัดนี้ก็จะบังเกิดลือชาปรากฏไป ว่าทิศาปาโมกข์อาจารย์นี้ ย่อมคิดอ่านยกโทษแก่สานุศิษย์อันมาเล่าเรียนศิลปศาสตร์ แล้วกระทำย่ำยีด่าตีพิฆาตฆ่าให้ถึงมรณาสัญ ครั้นคนทั้งหลายรู้ระแคะระคายเท่าดังนั้น ก็จะบังเกิดครั่นคร้ามเข็ดขามขยาด "น คมิสฺสติ" ก็มิได้มาเล่าเรียนศิลปศาสตร์สืบต่อไป อาตมาจะบังเกิดฉิบหายจากลาภสักการ อย่าเลยอาตมาจะคิดอุบายกลล่อลวง เพื่อจะให้มหาชนทั้งปวงล้างชีวิตเจ้าอหิงสกะกุมารให้ได้ ณ กาลบัดนี้เถิด คิดแล้วจึงสั่งเจ้าอหิงสกะกุมารว่า "มาณว" ดูกรมาณพ "มนุสฺสสหสสำ ฉินฺเทยฺย" เจ้าจงไป

ตัดแขนคนให้ได้พันหนึ่ง แล้วจงนำมา เราจะประกอบศิลปศาสตร์ให้แก่ท่าน ฝ่ายเจ้าอหิงสกะกุมารจึงว่าแก่อาจารย์ว่า ข้าแต่พระอาจารย์ "มหาพฺราหฺมณกุเล ชาโต" ข้าพเจ้านี้ชิเกิดในตระกูลพราหมณ์ และจะได้รู้เบียดเบียนฆ่าสัตว์นั้นหามิได้ ครั้นข้าจะกระทำกรรมอันหยาบช้าก็จะผิดเพศจากประเพณีตระกูลวงศ์มารดาบิดาข้าพเจ้า ข้าพเจ้ามิอาจสามารถจะกระทำได้ ฝ่ายทิศาปาโมกข์อาจารย์จึงว่าแก่เจ้าอหิงสกะกุมารว่า ดูกรมาณพ ครั้นเครื่องประกอบนั้นมิได้ครบ ก็มิได้สำเร็จในศิลปศาสตร์วิชาการ ท่านจงฟังเรา ท่านเร่งไปฆ่ามนุษย์มาให้จงได้ เราจึงจะประสาทอิทธิมนต์นั้นให้สำเร็จความปรารถนา "โส ปญฺจาวุธํ คเหตฺวา" เจ้าอหิงสกะกุมารครั้นได้ฟังอาจารย์ว่าดังนั้นแล้ว ก็จับเอาอาวุธทั้งหลายผูกพันให้มั่นคงกับตน แล้วก็ลาอาจารย์เข้าไปสู่ราวป่า "มนุสฺเส ฆาเฏติ" ก็พิฆาตฆ่ามนุษย์อันเดินไปมาในสถานที่นั้น ครั้นฆ่าแล้วมิได้กำหนดนับเป็นคะแนนไว้ ประการหนึ่ง จิตก็มิได้คิดว่าอาตมากระทำบาปหยาบช้าหามิได้ "ตสฺมา" เหตุดังนั้น เจ้าอหิงสกะกุมารจึงมิได้กำหนดนับคนที่ตนฆ่าตาย เป็นสังขยาว่า สองสามสี่ห้าหามิได้ ก็บังเกิดหลบเกลื่อนสงสัยนักหนา "องฺคุลี ฉินฺทิตฺวา" ที่นั้นก็ตัดนิ้วมือร้อยเป็นพวงดุจดังว่าพวงมาลัย "เตน การเณน" เหตุดังนั้น เจ้าอหิงสกะกุมารจึงมีนามกรปรากฏชื่อว่าองคุลิมาลโจร

"ทารุอาทีนํ อตฺถาย อรญฺญํ คนฺตุ สมตฺโถ นาม นตฺถิ" จำเดิมแต่เจ้าองคุลิมาลโจรมากระทำกรรมอันหยาบช้า ฆ่าคนเป็นอันมากครั้งนั้นบุคคลผู้ใดผู้หนึ่งมิอาจสามารถจะเก็บผักหักฟืนในราวป่านั้น

ได้ "รตฺติภาเค" ในราตรีเที่ยงคืนสงัดเงียบแล้วกาลใด เจ้าองคุลิมาลโจรนั้นก็เข้าไปสู่บ้าน "ปาเทน ปหริตฺวา" จึงยกบาทขึ้นถีบทำลายบานประตูแลหน้าต่างเข้าไป "สยเนเยว มาเรตฺวา" ถ้าเห็นบุคคลนอนหลับลืมสติแล้วก็ทำลายชีวิตเสียคนหนึ่งบ้าง สองคนบ้าง แล้วก็หนีไปจากสถานที่นั้น

"มนุสฺสา" ฝ่ายว่ามนุษย์หญิงชายทั้งปวงก็เกิดสะดุ้งตกใจกลัวยิ่งนัก "ปลายิตฺวา" ชวนกันละประเทศถิ่นฐานบ้านเรือน แล้วก็พาลูกหลานปลาตนาการหนีไป โดยคณนากำหนดมรรคาได้ประมาณสามโยชน์ก็บรรลุถึงกรุงสาวัตถี แล้วก็เข้าไปสโมสรประชุมพร้อมกันอยู่ในหน้าพระลาน "วทนฺติ" ก็ชวนกันกราบทูลสารฺแก่บรมกษัตริย์ว่า "เทว" ข้าแต่บรมบพิตรผู้ประเสริฐ พระพุทธเจ้าข้า บัดนี้นายองคุลิมาลโจรกระทำจลาจล ไม่พิฆาตฆ่ามหาชนในนิคมขอบเขตแว่นแคว้นเป็นแดนขององค์เจ้า ณ กาลบัดนี้

"ราชา" ฝ่ายสมเด็จบรมกษัตริย์ท้าวเธอได้ทรงสดับสารอันมหาชนทั้งปวงกราบทูล ก็มีพระหฤทัยที่จะเสด็จพระราชดำเนินไปในกาลครั้งนั้น "ปุโรหิโต" ฝ่ายว่าปุโรหิตผู้เป็นบิดาจึงว่าแก่นางพราหมณีว่า "โภติ" ดูกรนางพราหมณีอาตมาได้ยินข่าวเขาลือมาว่าโจรที่บังเกิดฆ่าคนเสียเป็นอันมาก "น อญฺโญ" โจรนั้นใช่อื่นคือเจ้าอหิงสกะกุมารอันเป็นบุตรของเราบัดนี้บังเกิดร้ายกาจนักหนา "อิทานิ" ในกาลบัดนี้สมเด็จบรมกษัตริย์ พระองค์จะเสด็จไปจับเอาตัวให้ได้ ดูกรนางพราหมณีเอย เราจะคิดอ่านประการใด ฝ่ายนางพราหมณีผู้เป็นภริยาจึงว่า ข้าแต่สามี ท่านจงไปบอกบุตรแห่งเราให้เข้ามาใน

กาลบัดนี้ "นาหำ ภทฺเท อุสฺสหามิ" ดูกรนางพราหมณี "อหำ" ตัวของอาตมานี้มิอาจสามารถเพื่อจะไปได้ เห็นขัดสนจนใจนักหนา "สขา เม ปุราณสนฺทิฏฺฐา" ประการหนึ่ง บุคคลผู้ใดอันเป็นมิตรสหายก็ไม่มี "อนิสฺสาสนิยา" หาบุคคลจงรักภักดีมิได้ ข้านี้ไปมิได้แล้ว ฝ่ายว่ามารดานั้นก็มีใจประพรั่นขวัญหาย กลัวว่าลูกชายนั้นจะถึงแก่ความตายจึงปรึกษากับปุโรหิตผู้สามีว่า "สามิ" ข้าพเจ้าจะออกไปนำเอาลูกเข้ามาในกาลบัดนี้

"ตำ ทิวสำ ภควา ปจฺจูสสมเย โลกำ โอโลเกนฺโต องฺคุลิมาลำ ทิสฺวา" เมื่อมารดาเจ้าองคุลิมาลยังมิทันที่จะออกไปครั้งนั้น สมเด็จพระมหากรุณาทิคุณเจ้า "โลกำ โอโลเกนฺโต" เมื่อเพลาบั่จจุสสมัยจะใกล้รุ่ง พระองค์ประกอบด้วยมหันตคุณอันมหิมา ทรงพระอาวัชชนาการพิจารณา ก็เห็นว่าวาสนาเจ้าองคุลิมาลนั้นปรากฏในข่ายพระญาณ พระองค์ทรงพระจินตนาการว่า "มยิ คเต" ถ้าแลตถาคตเสด็จไป น่าที่ก็จะบังเกิดอุปนิสัยบั่จจัยแก่เจ้าองคุลิมาลโจร อันยับยั้งอยู่ในบ่า "จตุปฺปทิกำ คาถำ สุตฺวา" องคุลิมาล แม้แลได้ฟังพระสัทธรรมเทศนา แต่ประมาณสี่บาทพระคาถา "มม สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา" ก็บังเกิดปราโมทย์ปรีดา จะบรรพชาในพระพุทธศาสนาพระตถาคต แล้วจะมีบัญญาปรากฏรู้ซึ่งอภิญญาหกประการ ก็จะบังเกิดวัฒนาการเป็นแก่นสารในพระพุทธศาสนาพระตถาคต ถ้าแลตถาคตจะละไว้ให้เนิ่นช้า ฝ่ายมารดาขององคุลิมาลนั้นเกลือกว่าจะพลันออกไปซิมิเป็นการ องคุลิมาลก็จะประหารมารดาให้ดับสูญสิ้นชีวิต อย่าเลยตถาคตจะออกไปผจญเสียยังแล้ว อย่าให้ทันองคุมาลประหารชีวิตมารดาเป็น

มหันตโทษ ถูกทางในระวางบั่ญจานันตริยกรรม น่าที่ก็จะนิราศปราศจากมรรคแลผล ควรตถาคตจะไปผจญให้ได้ในกาลบัดนี้ "ปุพฺพณฺหสมยํ" ครั้นเพลาเช้าสมเด็จพระพุทธองค์ทรงสบงจีวร พระกรอุ้มบาตรเสด็จเที่ยวโคจรได้จังหันพอเป็นยาปนมัต พระองค์ก็กระภัตตกิจฉันจังหันบิณฑบาตสำเร็จแล้ว "วิหารโต คนฺตฺวา" เสด็จออกจากมหาวิหารด้วยพระพุทธลีลาศอันงามหาที่สุดมิได้ "อรญฺญํ คนฺตฺวา" ก็บรรลุถึงอรัญประเทศราวป่าอันเป็นที่อยู่แห่งเจ้าองคุลิมาลโจรนั้น

"องฺคุลิมาโล" ฝ่ายว่าองคุลิมาลโจรนั้น "อาหารสุขํ น ลภติ" จะได้บริโภคอาหารผาสุกสบายมาตรว่าหน่อยหนึ่งนั้นหามิได้ ได้บังเกิดทุกข์เต็มไปในจิต เห็นใครเข้าแล้วตั้งใจแต่จะแล่นไล่ไป ครั้นว่าทันมนุษย์หญิงชายเข้าแล้วกาลใด "ฆาเฏติ" ก็ประหารผลาญชีวิตให้ประลัยในกาลนั้น "เอกูนสหสฺสา" แต่ฆ่าคนสัญจรไปมาเสียมากมายนักหนา ยังอีกคนเดียวก็จะได้ครบพัน "พุทฺธํ ทิสฺวา" วันนั้นองคุลิมาลโจรครั้นได้เห็นองค์สมเด็จพระมหากรุณาธิคุณเจ้าเสด็จไป ก็ดีใจยิ่งนัก "สญฺญา หุตฺวา" จิตมุ่งหมายว่าสมณะองค์นี้ น่าที่จะถึงแก่ความตายด้วยอาวุธของอาตมา "สหสฺสํ ปูริสฺสติ" คือจะยังคะแนนให้ครบจำนวนถ้วนพันแน่แก่ใจของอาตมา "อสึ คเหตฺวา" คิดเท่าดังนั้นแล้วก็จับดาบอันคมกล้า แล่นไล่ติดตามสมเด็จพระพุทธเจ้าด้วยกำลังอันเร็ว "ภควา" สมเด็จพระพุทธองค์ก็บันดาลให้บังเกิดเป็นแม่น้ำอันใหญ่มหึมา แล้วก็ประกอบไปด้วยคลื่นแลระลอกมากมายนักหนา ปรากฏกั้นกางขวางหน้าองคุลิมาลโจรไว้แล้วสมเด็จพระพุทธองค์ทรงพระดำเนินไปโดยอาการกิริยาเป็นอันงามยิ่งนัก ก็

ปรากฏในเบื้องหน้าองคุลิมาล "องฺคุลิมาลกุมาโร" ฝ่ายองคุลิมาลก็ต้องว่ายน้ำลำบากกาย ลูกคลื่นนั้นซัดเห็นเวทนา ก็อุตส่าห์ถีบว่ายน้ำนั้นมาจนบรรลุถึงฝั่งฟากพ้น แล้วก็คลานขึ้นไปบนตลิ่งวิ่งติดตามสมเด็จพระพุทธเจ้าครั้งนั้น พระพุทธองค์ก็บันดาลให้ระยะทางบังเกิดเป็นป่าอันชัฏยิ่งนักพระองค์เสด็จเข้าไปถึงท่ามกลางป่า ฝ่ายองคุลิมาลนั้นก็เข้าไปถึงปากป่า "ภควา" พระพุทธองค์ก็ออกจากปากป่า ฝ่ายองคุลิมาลนั้นก็คลาดไกลวิ่งตะบึงไปอีกเล่าก็บรรลุถึงท่ามกลางป่า เห็นสมเด็จพระศาสดาจารย์ล่วงไปจากป่า ก็ติดตามสมเด็จพระพุทธองค์นั้นมา ด้วยมีความปรารถนาเพื่อจะฆ่าพระองค์เสียให้จงได้ก็วิ่งตะบึงไป บัดเดี๋ยวใจก็พ้นจากป่า "ภควา" ฝ่ายสมเด็จพระผู้ทรงสวัสดิภาคเจ้า ก็สำแดงฤทธิให้ปรากฏเป็นแม่น้ำบ้าง เป็นทางบกบ้าง ให้กั้นกางขวางแต่เบื้องหน้าแห่งองคุลิมาลโจร ถ้าจะกำหนดโดยระยะทางที่ไปนั้น "ติโยชนปฺปมาโณ" ประมาณหนทางได้สามโยชน์โดยนิยมดังนี้

"เอวํ ตทา โจโร กิลมิ มุเข เขโฬ สุสฺสิ กณฺเฐ เสทา มุญฺจึสุ" "โจโร" ฝ่ายองคุลิมาลโจรใจฉกรรจ์ วันนั้นได้รับความลำบากนักหนา "เสทา" มีเหงื่ออันไหลออกจากรักแร้แลกรชกายทั้งปวง "เขโฬ" ทั้งน้ำลายในปากนั้นก็เหือดแห้ง สิ้นกำลังเรี่ยวแรงหิวโหยทั้งกายนั้นก็บอบช้ำลำบากเพราะบุกป่า จึงมีวาจาเรียกสมเด็จพระพุทธเจ้าว่าดูกรสมณะ "ติฏฺฐ" ท่านจงหยุดอยู่นั่นก่อน "ภควา" สมเด็จพระพุทธองค์จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกรองคุลิมาลพระตถาคตหยุดแล้ว แต่ตัวท่านมิได้หยุด ตรัสเท่าดังนั้นแล้วพระองค์ก็ทรง

พระดำเนินไป ฝ่ายองคุลิมาลได้ฟังก็ขัดเคืองนักหนา จึงกล่าวคำหยาบแก่องค์สมเด็จพระมหากรุณาว่าดูกรสมณะ "สจฺจวาที" ธรรมดาว่าสมณะแล้วก็ย่อมกล่าวถ้อยคำเป็นคำสัตย์คำจริง เออก็ตัวท่านมีรูปทรงงามยิ่งนัก เหตุอันใดท่านจึงมามุสาวาทว่าเอาเปล่า ๆ เรานี้หยุดแล้วท่านยังว่าไม่หยุด ฝ่ายว่าตัวท่านย่างบาทบทจรไปมาอยู่ ว่าหยุดอีกเล่า ท่านจงบอกเหตุให้แจ้งแก่เราในกาลบัดนี้ จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกรองคุลิมาล พระตถาคตประกอบไปด้วยเมตตาแลขันติแลมีหฤทัยตั้งอยู่ในสาราณิยธรรม อันพระตถาคตนี้ แม้ว่าสิ้นพระพระชนม์แล้วก็จะเข้าสู่เมืองแก้ว คือ พระนิพพาน ก็จะพ้นจากชาติกันดาร มรณะกันดาร พยาธิกันดาร มิได้เวียนตายเวียนเกิด เอากำเนิดในสงสารสืบไป ตถาคตจึงได้ชื่อว่าหยุดแล้ว แต่ตัวของท่านยังมิได้หยุด ด้วยเหตุสภาวะตัวท่านนี้มีน้ำใจฉกรรจ์หยาบช้า ไล่พิฆาตฆ่ามนุษย์หญิงชายล้มตายเสียเป็นอันมาก ท่านจะเสวยทุกข์ลำบากอยู่ช้านานในจตุราบายทั้งสี่ คือ จะไปตกนรกแล้วก็จะไปเป็นเปรตอสุรกายสัตว์เดียรัจฉานในบุพพชาติเบื้องหน้า จะได้เสวยทุกขเวทนา ทั้งนี้ก็อาศัยด้วยผลวิบากบำรุงรักษา ตัวท่านมากระทำกรรมเวรสิ่งใดไว้น่าที่แลกรรมอันนั้นก็จะมาบันดาลให้เกิดความทุกข์ ความโศกศัลย์ติดตามสนองตัวท่าน ๆ ก็จะเสวยความทุกข์ เที่ยวท่องในวัฏฏสงสารสิ้นกาลช้านานจะนับมิได้ เหตุดังนั้นตถาคตจึงว่าแก่ท่านว่ายังมิได้หยุด ยังจะเดินสืบต่อไป ท่านจงรู้ด้วยประการดังนี้

"ตโต โจโร" ลำดับนั้น ฝ่ายองคุลิมาลโจร ครั้นได้ฟังพระพุทธฎีกาดังนั้นก็รำพึงในใจว่า "อยํ สมโณ" ไฉนสมณะองค์นี้ มี

พระสุรเสียงองอาจดังว่าพระยาราชสีห์ แม้ว่ากล่าวสิ่งอันใดดีทุกประการ "น อญฺญสฺส" ใช่ผู้อื่นมั่นคง ชะรอยว่าองค์เจ้าสิทธัตถราชกุมาร อันเป็นพระราชโอรสแห่งพระสิริมหามายา พระองค์ทรงพระอุตสาหะเสด็จพระราชดำเนินมาทั้งนี้ เพื่อประโยชน์อนุเคราะห์ช่วยเปลื้องปลดให้อาตมาพ้นจากมหันตโทษ คือ อบายทุกข์เที่ยงแท้นักหนา อย่าเลยอาตมาจะกระทำเคารพนบนอบนมัสการเถิด องคุลิมาลคิดดังนั้นแล้ว ก็สละเสียซึ่งเครื่องศัสตราอาวุธไว้ในซอกเหวอันหนึ่งแล้ว ก็เข้ามาสู่สำนักสมเด็จพระสรรเพชญ์สัมมาสัมพุทธเจ้า "วนฺทิตฺวา" ถวายนมัสการแล้วก็ขอบรรพชา "ภควา" อันว่าองค์สมเด็จพระสัพพัญญูเจ้า เมื่อจะทรงพระกรุณาประทานบรรพชาให้แก่องคุลิมาลโจรนั้น "อุปนิสฺสยสมฺปตฺตึ ทิสฺวา" พระองค์พิจารณาดูอุปนิสัยแห่งองคุลิมาลโจร อันปรากฏมีแต่บุพพชาติปางก่อน องคุลิมาลโจรนี้ได้บำเพ็ญบารมีไว้ คือได้ถวายเครื่องบริขารแปดประการ แก่พระภิกษุอันทรงศีลบริสุทธิ์ ประกอบไปด้วยพรหมวิหาร องคุลิมาลได้บำเพ็ญไว้แต่ในกาลก่อน ครั้นพระองค์พิจารณาแจ้งดังนั้น "ปสาเรตฺวา" จึงเหยียดพระหัตถ์ตรัสเรียกว่า "เอหิ ภิกฺขุ" ท่านจงมาเถิด ท่านจงเข้ามาปฏิบัติศาสนะพรหมจรรย์ คือทางมรรคผล ท่านจงบรรเทาทุกข์ให้สิ้นสุดจากสันดาน "สมฺมา" ด้วยปัญญาสมุจเฉทปหานในกาลครั้งนี้

"โส อิทฺธิมยปตฺตจีวรํ ปฏิลภิ" ปางเมื่อสมเด็จพระพุทธองค์ตรัสเรียกเท่าดังนั้น อันว่าบาตรและจีวรอันแล้วด้วยฤทธิ ก็เลื่อนลอยมาสอดสวมซึ่งกายเจ้าองคุลิมาล เพศที่เป็นฆราวาสนั้นก็อันตรธาน

หาย “สมณลิงฺคํ” เพศเป็นสมณะก็ปรากฏอย่างประหนึ่งว่าพระมหาเถระ อันบวชได้ร้อยพรรษาก็เหมือนกัน “ภควา” องค์สมเด็จพระศาสดาจารย์ก็พาองคุลิมาลเถระมาสู่พระเชตวันมหาวิหาร “ปุนทิวเส” ครั้นเพลาเช้า พระพุทธองค์เจ้าก็พาพระองคุลิมาลเข้าไปสู่พระนครเพื่อประโยชน์จะเที่ยวโคจรบิณฑบาต

“มหาชโน” ฝ่ายมหาชนชาวพระนคร ที่สโมสรประชุมพร้อมกันอยู่ในฐานที่นั้น บ้างก็ถือเครื่องศาสตราวุธหอกดาบโล่ห์เขนกลาดเกลื่อนอยู่มากหลาย ครั้นเห็นพระองคุลิมาลมา “ปลายิตฺวา” ก็ชวนกันวิ่งหนี บ้างก็ซ่อนเร้นหลบหลีกไปต่อหน้า “นครํ ปวิสิตฺวา” พากันเข้าไปสู่ภายในพระนคร แล้วก็ปิดพระทวารน้อยใหญ่แล้วมิหนำซ้ำพากันขึ้นไปสู่เบื้องบนเชิงเทินแลหอรบ แล้วจึงมีวาจาว่าแก่กันว่า “โภ” ดูกรชาวเรา ท่านจงเลิงแลดูตรงมือเราชี้ องค์นั้นแนะคือองคุลิมาลเถระ บวชเป็นสมณะแล้ว เมื่อเธอยังเป็นฆราวาสนั้นน้ำใจหยาบช้า เที่ยวไล่ฆ่ามนุษย์อุตลุดวุ่นวาย เจ็บปวดล้มตายเป็นโกลาหล เมื่อมหาชนเจรจากันมิทันที่ว่าจะขาดคำลง พอองคุลิมาลเดินเข้าไปใกล้ “เอกจฺเจ ชนา” บุคคลบางจำพวกที่ประกอบด้วยจิตขลาดก็สะดุ้งตกใจ สะกิดเพื่อนกันแล้วก็วิ่งไป บางคนก็ปิดประตูบานหน้าต่าง บางคนก็วิ่งเข้าไปสู่บ้า บางคนก็วิ่งหนีด้วยความกลัวตัวสั่นขวัญหาย “ปีฏฺฐึ ทตฺวา” บางคนแต่จะดูให้เต็มตาก็ดูมิได้นั่งผินหลังให้อยู่ในสถานที่นั้น

“เถโร อุฬุงกยาคุปิ่ กฏจฺฉุภิกฺขํ น ลภติ” ฝ่ายว่าพระ-องคุลิมาลเถระเที่ยวโคจรบิณฑบาต วันนั้นจะได้จังหันประมาณ

สักทัพพีหนึ่งก็หามิได้ "ปิณฺฑปาเตน กิลมติ" ก็ได้ความลำบากเวทนาด้วยว่าเที่ยวไปมิได้จังหันบิณฑบาต "พหิ อลภนฺโต" เมื่อเที่ยวบิณฑบาตภายนอกพระนครนั้นมิได้ พระผู้เป็นเจ้าก็เข้าไปภายในพระนคร เพื่อประโยชน์จะเที่ยวโคจรบิณฑบาต ฝ่ายมหาชนชาวพระนครก็บังเกิดเลื่องลือขจรเป็นโกลาหลว่า "องฺคุลิมาโล อาคโต" บัดนี้พระองคุลิมาลเข้ามาสู่พระนคร ฝ่ายมหาชนที่อยู่ในพระนครก็วุ่นวาย บ้างก็เรียกหามารดาบิดาย่ายายมีสนั่น พวกละร้อยละพันก็พากันวิ่งไป อย่างประหนึ่งว่าพระนครจะประลัยทลายลง ปางเมื่อพระองคุลิมาลเถระเข้าไปในพระนครครั้งนั้น "เอกา อตฺถี" ยังมีสตรีภาพคนหนึ่งทรงครรภ์แก่อยู่แล้ว ครั้นแลเห็นองคุลิมาลวันนั้นก็บังเกิดครั่นครามขามกลัวก็ลอดรั้วหนีไป อุทรนางซิใหญ่มิอาจสามารถที่จะลอดออกไปได้ ลมกัมมชวาตภายในกำเริบ ก็คลอดบุตรมิได้สะดวก ฝ่ายว่ามหาชนหญิงชายอันเป็นผักฝ่ายญาติกา จึงมาปรึกษาแก่กันว่าเออเป็นเหตุดังนี้แล้วเราจะคิดอ่านเป็นประการใด บุรุษผู้หนึ่งปัญญาไวมีความกรุณา จึงบอกเนื้อความว่า ดูกรท่านทั้งปวง บัดนี้พระองคุลิมาลท่านเข้ามา ท่านตั้งความสัจจะขึ้นเมื่อใด สตรีภาพผู้นี้ก็คลอดบุตรโดยง่ายในกาลเมื่อนั้น

"ตโต สาณิยา เต ปริกฺขิปิตฺวา เถรสฺส พหิ สาณิยํ ฐปิตฺวา ปญฺญาเปสุ" ฝ่ายมหาชนทั้งปวงบรรดาที่เป็นผักฝ่ายคณาญาติทั้งปวง "สาณิยา ปริกฺขิปิตฺวา" ก็ชวนกันเอาม่านมาวงไว้ให้รอบ แล้วจงตกแต่งเตียงแลตั่งเพื่อประโยชน์จะให้พระมหาเถรเจ้านั้นนั่งภายนอก "เถโร ตตฺถ นิสีทิตฺวา" ฝ่ายว่าพระองคุลิมาลเถรเจ้า พระผู้เป็นเจ้าก็นั่งเหนือตั่ง

นั้นแล้ว จึงตั้งความสัจจะว่า "ยโตหำ ภคินิ อริยาย ชาติยา สพฺพญฺญุพุทฺธสฺส ชาโตติ" อธิบายความว่า "ภคินิ" ดูกรน้องหญิงผู้มีพักตร์อันงามบริบูรณ์ "อหำ" อันว่าอาตมานี้ จำเดิมแต่เกิดมา "นาภิชานามิ" จะได้รู้ตัวว่าเป็นมหันตโทษทางอบายหามิได้ ประการหนึ่ง อาตมาก็ได้รู้จักองค์สมเด็จพระพุทธเจ้า ว่ามีชาติอันประเสริฐแล้วแลบังเกิดในโลก ประการหนึ่ง อาตมามีน้ำจิตมืดมัวด้วยศิลปศาสตร์จึงเที่ยวฆ่ามนุษย์ถึงแก่ความตายเป็นอันมาก อันนี้เป็นความสัตย์ความจริงเที่ยงแท้นักหนา ท่านจงประสูติบุตรของอาตมาให้สะดวกในกาลบัดนี้ "สห สจฺเจน ธมฺมกรกโต มุตฺตอุทกำ วิย ทารโก นิกฺขมิ" ฝ่ายว่าทารกนั้นก็ออกจากครรภ์มารดาโดยสะดวก ประดุจดังว่าน้ำอันเทออกจากธรรมกรก ในขณะเมื่อพระผู้เป็นเจ้าตั้งสัจจาอธิษฐานกาลครั้งนั้น "มาตุ ปุตฺตานำ" ความสุขสวัสดิพิพัฒนมงคลก็บังเกิดมีแก่แม่ลูกทั้งสองครั้งนั้นชนทั้งปวงชวนกันก่อเป็นแท่นไว้ในสถานที่พระมหาเถรเจ้าตั้งสัจจาธิษฐาน ที่นั้น แม้ว่าสัตว์เดียรฉานอันมีครรภ์ สตรีอันมีครรภ์คลอดบุตรมิได้สะดวกแล้วกาลใด คนทั้งปวงก็พาไปให้นอนบนแท่นที่ตำหนักแห่งพระมหาเถระเธอนั่งอยู่ในกาลก่อนนั้น สัตว์เดียรฉานแลสตรีภาพอันมีครรภ์ ก็คลอดบุตรสะดวกง่ายดายยิ่งนักหนา "ทุพฺพลชาตา" ถ้าแลสตรีผู้ใด มีกายบังเกิดทุพพลภาพถอยกำลังมิอาจสามารถเพื่อจะไปได้ คนทั้งหลายจึงชวนกันเอาน้ำไปล้างลงที่แท่น อันเป็นที่นั่งแห่งพระมหาสมณะ แล้วก็เอาน้ำที่ล้างแท่นนั้นมารดศีรษะแห่งสตรีภาพผู้นั้นกาลใด สตรีภาพผู้นั้นก็คลอดบุตรสะดวกในกาลครั้งนั้น "อญฺญำ โรคำ วูปสมฺมติ" ประการหนึ่ง ถ้า

บุคคลผู้ใดเป็นวรรณโรคเจ็บไข้อันใดอันหนึ่งแล้ว ก็เอาน้ำที่ล้างแท่นอันเป็นที่นั่งแห่งพระมหาเถรเจ้านั้นมารดศีรษะบ้าง บริโภคบ้าง วรรณโรคนั้นก็ค่อยบรรเทาระงับหายในกาลนั้น

"กึ ปน ภควา เวชฺชกมฺมํ กาเรสี" จึงมีคำปุจฉาถามเข้ามาในฐานที่นี้ว่า เหตุใดองค์สมเด็จพระพุทธเจ้า จึงให้พระองคุลิมาลเถระกระทำเวชกรรม

วิสัชนาว่า "น กาเรสิ" สมเด็จพระพุทธเจ้าพระองค์จะได้ใช้พระองคุลิมาลเถระให้กระทำเวชกรรมหามิได้ พระพุทธเจ้ามาพิจารณาเห็นประโยชน์จะบังเกิดในภายหน้าว่า "มนุสฺสา" มนุษย์ทั้งหลายทั้งปวงที่เข็ดขามครั้นกลัวพระองคุลิมาล แต่พอเห็นก็ชวนกันปลาดหนีไป ฝ่ายว่าพระองคุลิมาลเถระ เที่ยวโคจรบิณฑบาตแลจะได้อาหารประมาณสักทัพพีหนึ่งหามิได้ พระผู้เป็นเจ้าก็มิอาจสามารถเพื่อจะตั้งสมาธิจิตจำเริญพระกรรมฐานสืบไป ด้วยเหตุสภาวะมิได้บริโภคอาหารบิณฑบาต องค์สมเด็จพระพุทธเจ้าจึงทรงพระการุญภาพ ให้พระองคุลิมาลตั้งสัจจาธิษฐานทั้งนี้เพื่อประโยชน์จะให้มหาชนทั้งปวง เลื่อมใสยินดีด้วยพระองคุลิมาล ว่าบัดนี้พระผู้เป็นเจ้าละพยศอันร้ายเสียแล้ว "มญฺญิสฺสนฺติ" คนทั้งหลายทั้งปวงจักนับถือพระองคุลิมาลเถระแล้วจะถวายอาหารบิณฑบาต "ตโต ภิกฺขาหาเรน อกิลมนฺโต สมณธมฺมํ กาตุ สกฺขิสฺสติ" พระองคุลิมาลจักได้อาหารบิณฑบาตพอฉันไม่ขัดสน แล้วก็กระทำเพียรพยายามเพื่อจะจำเริญสมณธรรมให้ภิยโยภาพยิ่งขึ้นไป สมเด็จพระพุทธเจ้าเห็นอุปนิสัยอย่างนี้ จึงทรงพระอนุญาตแก่องคุลิมาลเถระ ให้ตั้งความสัจจา

ธิษฐาน สมเด็จพระพุทธเจ้าจะให้พระองคุลิมาลกระทำเวชกรรมหามิได้ ครั้นพระองคุลิมาลได้บิณฑบาตพอฉันแล้ว พระผู้เป็นเจ้าก็มาเรียนเอาพระกรรมฐาน แล้วสถิตนั่งในเพลากลางคืนวันนั้น พระผู้เป็นเจ้าก็มารำพึงกำหนดในทางสมณธรรมครั้งนั้น ก็บังเกิดมีจิตบั่นบ่วนกำเริบร้าวฉาน แลจะได้หยั่งจิตลงสู่ห้องพระกรรมฐานหามิได้ "อฏฺวียฺ ทตฺวา" อยู่มาวันหนึ่ง พระองคุลิมาลเถระนั้น รักษาสมณธรรมในราวป่า ตำแหน่งที่พระผู้เป็นเจ้าได้เคยฆ่ามนุษย์ทั้งหลายนั้น อย่างประหนึ่งว่าจะเป็นอสุรกาย "มรณภีตา" กลัวความตาย ร้องวุ่นวายขอโทษมา "ชีวิตฺ มม เทติ" พระผู้เป็นเจ้าได้กรุณาโปรดจงประทานชีวิตให้แก่ข้าพเจ้าทั้งปวงกาลบัดนี้ "โส วิปฺปฏิสารี หุตฺวา" ฝ่ายว่าพระองคุลิมาลเถระก็บังเกิดกำเริบร้อนใจยิ่งนัก

"ภควา" ฝ่ายองค์สมเด็จพระพุทธเจ้า จึงให้โอวาทคำสั่งสอนว่า ดูกรองคุลิมาล "อกุสลวิปากํ โสเธยฺย" ท่านจงชำระบาปธรรมทั้งปวงให้พ้นจากสันดาน ปานประหนึ่งว่าห้วงน้ำ อันประกอบไปด้วยสาหร่ายจอกแหนแน่นอยู่แล้ว แลมีบุคคลผู้หนึ่งมาชำระจอกแหนแลสาหร่ายให้หมดแล้วเมื่อใด น้ำในห้วงน้ำนั้นก็บังเกิดผ่องใสบริสุทธิ์หมดจากราคีแลมีครุวนาฉันใด ดูกรองคุลิมาล ท่านจงกำจัดบาปธรรมให้ปราศจากสันดาน ด้วยปัญญาสมุจเฉทปหาน ท่านจงยังน้ำจิตให้ผ่องใส อุปไมยประหนึ่งว่าน้ำอันปราศจากจอกแหนแลสาหร่ายนั้นประการหนึ่ง ดูกรองคุลิมาลท่านจงตั้งจิตให้ตรง ตามทางพระอริย-มรรคแปดประการตามโบราณอริยประเพณี น่าที่จะบรรลุถึงพระนิพพาน ทั้งนี้ก็อาศัยด้วยน้ำใจอันซื่อตรงต่อพระศาสนา "อุสุกาโรว"

อุปมาประหนึ่งว่าบุรุษช่างยิงธรรมดาว่าบุรุษช่างยิงนั้นครั้นว่าเห็นยิงนั้นคดชัดไป ยิงจะได้เที่ยงหามิได้ นายช่างยิงนั้นจึงมาทาน้ำมันเข้าแล้วลนไฟ ประสงค์เพื่อว่าจะให้ลำกล้องนั้นตรง ครั้นว่าดัดไป ๆ ยิงนั้นตรงแล้วกาลใด บุรุษผู้นั้นก็ยิงยิงแม่นเที่ยงแท้ในกาลนั้นฉันใดก็ดี องคุลิมาลจงกระทำตามโอวาทพระตถาคตอุตส่าห์ข่มเสียซึ่งน้ำจิต กระทำให้น้ำจิตผ่องใสสิ้นมลทินราคี กล่าวคือกิเลสทั้งปวงฉันนั้นเถิด

"ปุนทิวเส" อยู่มาวันหนึ่งเพลารุ่งเช้า พระองคุลิมาลเถรเจ้าเข้าไปเที่ยวโคจรบิณฑบาตครั้งนั้น เป็นกำลังวิบากสองประการ คืออุปปัชชเวทนียกรรม แลอปราปรเวทนียกรรม กรรมสองประการมาให้โทษแก่พระองคุลิมาลกาลครั้งนั้น ฝ่ายว่ามหาชนชาวบ้านทั้งปวงแม้ว่าจะหยิบไม้ฆ้อนก้อนดินขว้างไป ก็เผอิญให้ถูกศีรษะพระองคุลิมาล พระผู้เป็นเจ้าพิจารณา ปลงปัญญาลงสู่ห้องพระไตรลักษณญาณแล้วก็ตั้งสัจจาธิษฐานว่า อาตมานี้บังเกิดเป็นอริยสาวกแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้า "อนโณ ภุญชามิ" อาตมานี้เที่ยวโคจรบิณฑบาตเลี้ยงอาตมา ได้ชื่อว่าเป็นสามีบริโภค "อนโณ" อาตมาจะได้เป็นหนี้แห่งทายกผู้ใดก็หามิได้ แท้จริงอันธรรมดาว่าบวชเป็นภิกษุแลสามเณรในพระบวรพุทธศาสนานั้น เมื่อจะบริโภคอาหารมีสองประการคือ เถยยบริโภคประการหนึ่ง อิณบริโภคประการหนึ่ง เถยยบริโภคนั้น เมื่อบริโภคมิได้ บังจวกขณะพิจารณาทำตามโอวาทสมเด็จพระศาสดาจารย์ ภิกษุรูปนั้นจัดได้ชื่อว่าเถยยบริโภค อิณบริโภคนั้นเล่า เมื่อบริโภคอาหารมิได้บังจวกขณ์พิจารณา บริโภคแต่ตามอำเภอใจ

ของอาตมา ภิกษุรูปนั้นจัดได้ชื่อว่า เป็นพระเสกขบุคคลเจ็ดจำพวก เมื่อบริโภคอาหารบิณฑบาตทานแห่งปัจจัยทายกกาลใด พระเสกขบุคคลเหล่านั้นแล จัดได้ชื่อว่า ทายัชชบริโภคพระโยคาวจรองค์ใด มากระทำย่ำยีทำลายบาปธรรมภายใน คือกิเลสแลตัณหาดับได้ด้วยปัญญาสมุจเฉทปหาน แล้วก็บริโภคบิณฑบาตทานแห่งปัจจัยทายกพระโยคาวจรองค์นั้น ก็จัดได้ชื่อว่า สามีบริโภค

"อนโณติ วุตฺตำ" พระอัฏฐกถาจารย์เจ้ามากล่าวยกย่องพระองคุลิมาลเถรว่าบริโภคอาหารบริสุทธิ์ "สภาวำ สนฺธาย" ทั้งนี้ ก็อาศัยด้วยเหตุสภาวะ คือ กิเลสธรรมทั้งปวงจะบังเกิดในสันดานนั้นก็หามิได้ พระองคุลิมาลเถระนี้ ก็จัดได้ชื่อว่า สามีบริโภค "อปรภาเค" ครั้นอยู่จำเนียรภาคเบื้องหน้า พระองคุลิมาลเถระก็อุตส่าห์จำเริญพระกรรมฐาน มิช้ามินานก็ได้ไตรวิชชาสามประการ คือ บุพเพนิวาสญาณ ทิพพจักษุญาณ อาสวักขยญาณ บุพเพนิวาสญาณนั้น คือ ระลึกชาติได้ในกาลก่อน พิพพจักษุญาณนั้น คือ มีพระเนตรเป็นทิพย์ อาสวักขยญาณนั้น คือความสิ้นไปแห่งกิเลสในกาลครั้งนั้น "นวหิ โลกุตฺตรธมฺเมหิ เทสนำ สมตฺถกำ ปาเปสีติ" ประการหนึ่งเล่า พระองคุลิมาลเถระนี้บังเกิดปรากฏสำเร็จด้วยพระนวโลกุตตรธรรมเก้าประการ คือ มรรคสี่ ผลสี่ นิพพานหนึ่ง แล้วก็เป็นที่สักการบูชาแห่งสาธุปัจจัยทานทายกทั้งปวง "กิตฺตกำ" อันว่ากิตติศัพท์ก็เลื่องลือปรากฏไปถึงสำนักสมเด็จพระเจ้าปเสนทิโกศล บรมกษัตริย์

"ราชา" ผ่ายว่าสมเด็จพระบรมกษัตริย์สวนาการ ทรงพิ้งคดีแห่งพระองคุลิมาลเถรเจ้าแล้ว "ปสนฺนจิตฺโต" มีพระทัยผ่องแผ้ว

โสมนัสศรัทธาเลื่อมใสในพระบวรพุทธศาสนา "อุปสงฺกมิตฺวา" พระองค์เสด็จพระราชดำเนินมาสู่สำนักสมเด็จพระศาสดาจารย์ ถวายนมัสการ แล้ว กราบ ทูลถาม ถึงเรื่อง ราว ข่าวแห่ง พระอง คุลิมาล เถรเจ้า ว่า "ภนฺเต" ข้าแต่พระพุทธองค์ผู้ประกอบด้วยพระคุณอันประเสริฐ บัดนี้องคุลิมาลเถรเจ้าอยู่ในสถานที่ดังฤๅ พระพุทธเจ้าข้า สมเด็จพระศาสดาจารย์จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า "มหาราช" ดูกรบพิตร พระราชสมภาร พระองคุลิมาลนี้ ตถาคตให้บรรพชาแล้ว บวชอยู่ในศาสนาพระตถาคต สมเด็จพระเจ้าปเสนทิโกศลให้พึ่งยุบลคดี แห่งสมเด็จพระชินสีห์สัมมาสัมพุทธเจ้า ก็บังเกิดโสมนัสเลื่อมใส "วณฺเณตฺวา" สรรเสริญพระเดชพระคุณแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้า เป็นอเนกปริยาย "อุฏฺฐายาสนา" ลุกจากอาสนะแล้วถวายนมัสการอำลาสมเด็จพระพุทธเจ้า แล้วก็เสด็จกลับไปยังปรางค์ปราสาทของพระองค์ ณ กาลครั้งนั้น "เถโร" ผ่ายว่าพระองคุลิมาลเถรเจ้า "กมฺมฏฺฐานจิตฺตํ ภาเวตฺวา" ก็ตั้งจิตจำเริญพระกรรมฐาน มิช้ามินานก็บรรลุซึ่งวิมุตติ ถึงพระอรหัตผล เป็นพระอเสขบุคคลอันประเสริฐในพระพุทธศาสนา

อังคุลิมาลสูตร จบ

จิญจมาณวิกาวัตถุ

"กตฺวาน กฏฺฐมุทรํ อิว คพฺภินียา
จิญฺจาย ทุฏฺฐวนฺ ชนกายมชฺเฌ
สนฺเตน โสมวิธินา ชิตวา มุนินฺโท
ตนฺเตชสา ภวตุ เต ชยมงฺคลานิ"

"มุนินฺโท" อันว่าสมเด็จพระพุทธเจ้า ผู้เป็นใหญ่กว่านักปราชญ์ทั้งปวง "ชิตวา" พระองค์ผจญเสียแล้วซึ่งนางจิญจมาณวิกา อันมีมายามากระทำท่อนไม้ไว้แทบอุทรอย่างประหนึ่งว่ามีครรภ์ แล้วกล่าวถ้อยคำใส่ไคล้ว่า องค์สมเด็จพระพุทธเจ้ามาสมัครรักใคร่กับด้วย อาตมา ให้กำเริบ ร้าวฉาน ลือชา ในท่าม กลางแห่งมหาชน ทั้งปวง ฝ่ายองค์สมเด็จพระพุทธเจ้ามิได้หวาดหวั่นไหว มีพระกมลหฤทัยผ่องใสดุจดังว่าดวงพระจันทร์เมื่อวันเพ็ญ พระองค์ก็ระงับอธิกรณ์นั้นให้เหือดหาย "ชยมงฺคลานิ" ความสวัสดีสถาพรมงคล แลความจำเริญ "ภวตุ" จงบังเกิดมี "เต" แก่ท่านทั้งหลาย ด้วยเดชานุภาพแห่งพระพุทธเจ้าในกาลบัดนี้

"เอกธมฺมนฺติ อิมํ ธมฺมเทสนํ สตฺถา เชตวเน วิหรนฺโต จิญฺจมาณวิกํ อารพฺภ กเถสิ"

"สตฺถา" ครั้งนั้นองค์สมเด็จพระพุทธเจ้า "วิหรนฺโต" พระองค์เสด็จสำราญพระอิริยาบถอยู่ "เชตวเน" ในพระวิหารอันใหญ่อันอนาถบิณฑิกเศรษฐีอุทิศจำเพาะสร้างถวายไว้ "อารพฺภ" พระ

องค์ทรงปรารภซึ่งนางจิญจมาณวิกาให้เป็นเหตุ "กเถสิ" จึงตรัสพระธรรมเทศนา อันพระสังคีติกาจารย์เจ้าหากมากำหนดด้วยบทต้นพระคาถาว่า "เอกธมฺมํ" เป็นอาทีดังนี้ก่อน "หิ" แท้จริง ครั้งเมื่อองค์สมเด็จพระพุทธเจ้า ได้ตรัสแก่พระปรมาภิเษกสัมโพธิญาณครั้งนั้น พระองค์ประกอบไปด้วยอริยสาวกมากมายนักหนา หมู่มนุษยนิกรเทวาก็บังเกิดประสาทเลื่อมใส "โอกฺกนฺเตสุ" หยั่งบัญญาลงสู่อริยภูมิเป็นอันมากจะประมาณมิได้ บรรพสัชทั้งปวงก็บังเกิดเลื่อมใสอภิรมย์ชื่นชมด้วยคุณสมเด็จพระพุทธเจ้า จึงยกจตุปัจจัยทานขึ้นตั้งเหนือเศียรเกล้า แล้วก็น้อมเข้ามาถวายแก่พระอริยสงฆ์ทั้งปวงมีองค์สมเด็จพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ลาภสักการครั้งนั้นจะนับจะคณนามิได้ ฝ่ายข้างเดียรถีย์นิครนถ์ก็บังเกิดเสื่อมจากลาภสักการ "ขชฺโชปนกลทิโส" อุปไมยเหมือนหนึ่งว่าหิ่งห้อยอันต้องแสงพระอาทิตย์ เดียรถีย์ทั้งปวงนั้นก็บังเกิดซบเซาอัปภาคยิ่งนัก "หตลาภ-สกฺกาโร" ก็ปราศจากลาภสักการ "เต ติตฺถิยา" ฝ่ายว่าเดียรถีย์พวกอันธพาลจึงประชุมชวนกันคิดอ่านอุบายปรึกษาแก่กันว่า "โภ" ดูกรท่านทั้งปวงบัดนี้มหาชนทั้งปวง บังเกิดชื่นชมยินดีด้วยพระสมณะโคดมยิ่งนัก แล้วก็ชวนกันถวายเครื่องสักการบูชา จะนับจะคณนามิได้ "อวณฺณํ อุปฺปาเทตฺวา" มาเราจะชวนกันกล่าวโทษพระสมณะโคดมให้ปรากฏในท่ามกลางแห่งมหาชนแล้วกาลใด พระสมณะโคดมนี้ น่าที่จะฉิบหายจากลาภสักการบูชาในกาลครั้งนั้น ฝ่ายเดียรถีย์ทั้งปวงคิดอ่านแก่กันแล้วก็ประชุมกันในที่นั้น

"ตทา สาวตฺถิยํ จิญฺจมาณาวิกา นามิกาปิ ปริพฺพาชิกา" ยังมีนางปริพพาชีคนหนึ่ง มีนามปรากฏชื่อว่า นางจิญจมาณวิกา

"อุตฺตมรูปธรา" ทรงซึ่งรูปโฉมเบื้นที่ประโลมโลกประเสริฐล้านารี เบื้นที่ปฏิพัทธ์พึงใจแก่ชนทั้งหลาย แลประกอบไปด้วยอาการกิริยาเยื้องกรายกรีดกระบวนที่จะบทจรลีลาศ เล่ห์ประหนึ่งว่านางเทพอัปสรกัญญา มีกิตติศัพท์อันเลื่องลือชาฟุ้งขจรไปทั่วพระนคร "เอโก ขรมนฺโต" ยังมีมิจฉาทิฏฐิคนหนึ่งมีความคิดกล้า จึงกล่าวแก่เดียรถีย์ทั้งปวงว่า ดูกรท่านทั้งปวงเรามิได้เห็นบุคคลผู้ใดหนึ่งซึ่งจะเบื้นที่ปรึกษาด้วยกิจธุระอันนี้ไม่ เท่าเว้นไว้แต่นางจิญจมาณวิกานั้นคนเดียวนั้นแล เห็นว่าจะสำเร็จความปรารถนาเราได้ อย่าเลยมาเราจะชวนกันไปหาทรัพย์มาบนบานให้เบื้นสินจ้างแห่งนางจิญจมาณวิกาแล้วกาลเมื่อใด น่าที่นางจิญจมาณวิกาก็จะทำลายกล่าวโทษแก่พระสมณะโคดมให้เหือดหายคลายจากลาภสักการในกาลครั้งนั้น "เต ติตฺถิยา" ฝ่ายว่าเดียรถีย์ทั้งปวงนั้น ก็ยินยอมเห็นพร้อมกันว่า ท่านกล่าวอุบายดังนี้ดีนักหนา แลเดียรถีย์ทั้งปวงนั้นก็มากระทำกิริยาแยบคาย ด้วยกลอุบายแห่งอาตมา "น กเถสุ" จะได้เจรจาด้วยนางจิญจมาณวิกาก็หามิได้ ฝ่ายนางจิญจมาณวิกา ก็บังเกิดกังขาสงสัยปริวิตกไปว่าอาตมาก็ถวายนมัสการกราบเท้าถึงสามครั้ง พระผู้เบื้นเจ้าจะได้โอภาปราศรัยด้วยกิจการข้อวัตตปรนนิบัติมาตรว่าหน่อยหนึ่งก็หามิได้ "โก นุ เม โทโส" หรือว่าโทษจะพึงมีแก่อาตมาเบื้นประการใด "น กเถถ สทฺธิ มยา" ปริวิตกแล้วนางจึงถามว่า "อยฺยา" ข้าแต่พระผู้เบื้นเจ้าทั้งปวง เหตุไฉนพระผู้เบื้นเจ้าจึงมิได้เจรจาด้วยข้าพเจ้าเลย หลากแก่ใจข้าพเจ้ายิ่งนัก พระผู้เบื้นเจ้ามาชิงมาโกรธ หยิบเอาโทษ

ด้วยข้อผิดสิ่งใด พระผู้เป็นเจ้าจงบอกคดีให้แจ้งแก่ข้าพเจ้าในกาลบัดนี้

ฝ่ายเดียรถีย์ทั้งปวงจึงกล่าวถ้อยคำว่า "ภคินี" ดูกรน้องหญิงผู้มีพักตร์อันผ่องใส บัดนี้เรามีความปรารถนาเพื่อว่าจะกระทำอันตรายแก่พระสมณะโคดม ให้เสื่อมหายคลายจากลาภสักการ "นชานามิ" นางจิญจมาณวิกาว่า ข้าพเจ้ามิได้รู้ ขอพระผู้เป็นเจ้าจงคิดอุบายให้จงได้ ถ้าแลว่าละเมินให้เนิ่นช้าไปซิมิเป็นการ พระผู้เป็นเจ้าทั้งปวงก็จะอันตรธานฉิบหายจากลาภสักการบูชา 'กึ ปน เอตฺถ กาตพฺพํ มยา" ตัวข้าพเจ้านี้มิรู้ที่จะคิดอ่านอุบายอันใดอันหนึ่งได้เลย แม้มาตรว่าพระผู้เป็นเจ้าจะใช้ข้าพเจ้ากระทำสิ่งอันใด ข้าพเจ้าก็กระทำสิ่งอันนั้น ตามถ้อยคำของพระผู้เป็นเจ้า ให้สำเร็จดังมโนรถความปรารถนาในกาลบัดนี้ "ติตฺถิยา" ฝ่ายว่าเดียรถีย์ทั้งปวง จึงกล่าวถ้อยคำแก่นางจิญจมาณวิกาว่า "อมฺหากํ สุขมิจฺฉสิ" ถ้าแลว่าเจ้ามีความปรารถนาเพื่อจะให้สุขบังเกิดแก่พวกเรา ตัวท่านจงไปกล่าวถ้อยคำยกโทษ พระสมณะโคดมด้วยกลอุบายให้เสื่อมหาย คลายจากลาภสักการแล้วกาลใด อาตมาทั้งปวงก็จะได้เป็นสุขสบายในกาลเมื่อนั้น "สาธุ อยฺยา มยฺหํ" ฝ่ายว่านางจิญจมาณวิกาก็รับถ้อยคำว่า "สาธุ" ชอบแล้วพระผู้เป็นเจ้า ข้าพเจ้าจะรับเป็นภารธุระ ครั้นว่าดังนั้นแล้วมิช้า "กุสลตา อิตฺถิมายา" นางจิญจมาณวิกาสิฉลาดในอุบาย คอยดูเมื่อชาวเมืองสาวัตถีไปสู่พระเชตวันวิหาร เพื่อจะสวนาการฟังพระธรรมเทศนา ครั้นเขากลับมาแล้วนางก็ตกแต่งกรชกายกายาแล้วมีมือถือเครื่องสักการบูชา "เชตวนาภิมุขี" ก็บ่ายหน้าเข้าไปสู่พระเชต-

วัน ฝ่ายว่ามหาชนทั้งปวงก็ตามว่า ดูกรเจ้าจิญจมาณวิกา เจ้าไปไหนมา นางแกล้งกล่าวกลมายาว่า เรานี้จะไปหาพระสมณะโคดมว่าดังนั้นแล้ว ก็เดินกรายเข้าไปใกล้พระเชตวัน กระทำเล่ห์อย่างประหนึ่งว่าจะเข้าไปในพระวิหารแล้วก็ไปซ่อนเร้นอยู่ ครั้นว่าเพลาพระอาทิตย์จะใกล้อัสดงคตแล้วกาลเมื่อใด นางจิญจมาณวิกาก็กลับเข้าสู่อารามแห่งเดียรถีย์อันเป็นอารามแห่งอาตมา ครั้นเพลาเมื่ออรุณรุ่งสว่างนางก็มาสู่พระเชตวันแล้วก็กระทำกลมายาสยายเกสาแล้วก็ออกจากพระเชตวัน

ฝ่ายมหาชนชาวเมืองสาวัตถี ก็บังเกิดความยินดีด้วยองค์สมเด็จพระพุทธเจ้า ก็ชวนกันแต่งเครื่องสักการบูชาเสร็จแล้วก็เกลื่อนกล่นกันมาวันนั้น ก็พอประสบพบนางจิญจมาณวิกาเข้าที่กลางทาง จึงชวนกันถามว่าเจ้านี้มาแต่ฐานที่ใด นางจิญจมาณวิกาก็บอกว่า ข้านี้มาแต่สำนักสมเด็จพระพุทธเจ้า “กึ ตุมฺหากํ” ต้องการอันใดท่านจึงมาไต่ถามข้อคดีเนื้อความแห่งเรา อันตัวของข้าพเจ้ากับสมเด็จพระพุทธเจ้านี้ ได้สมัครสังวาสรักใคร่อยู่ด้วยกันประมาณกำหนดได้หลายวันมาแล้ว จำเดิมแต่นางจิญจมาณวิกากระทำกลมายาแยบคายอุบายดังนั้น กำหนดคืนวันก็ช้านานประมาณได้กึ่งเดือน “ปฺฤชฺชนานํ กงฺขิอุปฺปาเทตฺวา” ฝ่ายมหาชนทั้งปวงบางคนก็บังเกิดสงสัยแม่นแท้แก่ใจก็มี บ้างว่านางจิญจมาณวิกานี้มากล่าวถ้อยคำใส่โทษสมเด็จพระพุทธเจ้า เจรจาว่าทั้งนี้ เห็นท่วงทีอย่างประหนึ่งว่าจะใส่ใคล้เอาเปล่า ๆ เมื่อพิจารณาสืบไปเล่าก็เห็นสม เมื่อมหาชนบังเกิดสงสัยเท่าดังนั้นแล้วมิช้า ฝ่ายนางจิญจมาณวิกาก็กระทำกลมายาเพทุบายให้สมเข้าด้วยกัน ครั้นนานมาประมาณสามเดือนสี่เดือนปลาย นางจิญจมาณ

วิกาจึงเอาผ้าท่อนเก่ามาพันอุทรแห่งอาตมา "คพฺภินิว ทสฺเสตฺวา" ก็มาสำแดงเพศอย่างมีครรภ์ แล้วจึงเอาผ้าแดงมาห่มเบื้องบนแล้วมิช้า "อนฺธพาลํ คเหตฺวา" แล้วจึงไปหาพรรคพวกอันธพาล จึงแกล้งกล่าวประจานบอกเนื้อความว่า ที่นี้งามแล้ว ท่านทั้งปวงจงพิจารณาดูเถิดบัดนี้ข้ามีครรภ์ขึ้นมาทั้งนี้ ก็เพื่อได้ร่วมรักเสนหาด้วยพระสมณะโคตม ฝ่ายพวกพาลก็เห็นสมถ้อยคำแห่งนางจิญจมาณวิกา "อฏฺฐนวมาสจฺจเยน" ครั้นว่าอยู่มาประมาณแปดเดือนเก้าเดือน "ทารุมณฺฑลิกํ พนฺธิตฺวา" นางจิญจมาณวิกา จึงเอาเชือกมาผูกเข้าในที่สุดปริมณฑลท่อนไม้ ให้แนบกับอุทรแห่งอาตมา "อุปริปตฺตปารุปิตฺวา" แล้วจึงเอาผ้ามาคลุมลงเบื้องบน "โคหนุเกน โกฏาเปตฺวา" แล้วจึงเอาไม้มีสัณฐานดังคางโคมาทุบลงที่หลังเท้าแลหลังมือ ให้ปรากฏฟกบวมขึ้นมา "วิกลินฺทริยา หุตฺวา" แล้วก็สำแดงอินทรีย์รูปร่างให้วิกลเศร้าหมอง ครั้นเมื่อเพลาสายัณห์เย็นลง องค์สมเด็จพระพุทธเจ้าสถิตนั่งเหนือธรรมาสน์ แล้วแลสำแดงพระธรรมเทศนา "ตสฺส ปุรโต ฐตฺวา" นางจิญจมาณวิกาก็มายืนประดิษฐานจำเพาะพระพักตร์สมเด็จพระพุทธเจ้า แล้วกล่าวถ้อยว่าดูกรสมณะท่านนี้มาสำแดงพระธรรมเทศนา มีพระสุรเสียงสุนทรไพเราะยิ่งหนักหนา "ปฏิจฺจ คพฺภํ ลภิตฺวา" ทั้งนี้ก็อาศัยด้วยตัวท่านข้าจึงมีครรภ์ขึ้นมา "ปริปุณฺณคพฺภา ชาตา" บัดนี้ท้องข้าแก่ขึ้นมาแล้วท่านจงแสวงหาซึ่งเหย้าเรือนสำหรับจะได้ประสูติบุตรในกาลบัดนี้ ประการหนึ่ง ท่านก็มิได้บังคับบัญชาว่ากล่าวแก่อุบาสกอุบาสิกา คือ อนาถบิณฑิกมหาเศรษฐีแลนางวิสาขา เพื่อจะอนุเคราะห์บุตรของข้า แล

ท่านจะได้นำพาก็หามิได้ “อภิรมิตุ เยว ชานาติ” ท่านนี้ดีแต่จะสมัครรักใคร่หลับนอนชมเชย เคล้าคลึงสโมสรด้วยกัน ตัวท่านรู้แต่การสิ่งนั้นอย่างเดียว “คพฺภปริหารํ น ชานาติ” สองตาท่านจะได้แลเหลียวเอาใจใส่ ดูการที่จะอภิบาลบำรุงรักษาครรภ์ของอาตมาบัดนี้ก็หามิได้ครั้งนั้น นางจิญจมาณวิกา ตั้งใจร่ำบริภาษนาสมเด็จพระพุทธเจ้า ด้วยถ้อยคำอันหยาบช้ามีนานัปปการต่าง ๆ อุปมาดังบุรุษพวกอันธพาลมากระทำความเพียรเพื่อจะผจญพระจันทร์ในอากาศ บุษผู้นั้นก็มิอาจสามารถเพื่อจะผจญพระจันทร์ได้ “ยถา” อันนี้แลมีอุปมาฉันใดก็ดี นางจิญจมาณวิกา แลมากล่าวถ้อยคำอันหยาบช้าแก่องค์สมเด็จพระพุทธเจ้าด้วยประการใดก็ดี ก็มิอาจสามารถเพื่อให้พระองค์อัปภาคพ่ายแพ้ได้แล มีอุปไมยเห็นปานประหนึ่งว่าบุรุษอันผจญพระจันทร์ในท่ามกลางอากาศเวหา

“ตถาคโต ธมฺมกถํ กเถตฺวา สีโห วิย อภินทิโต” อันว่าสมเด็จพระสรรเพชญ์สัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ตรัสพระธรรมเทศนาประกอบด้วยเดชานุภาพอันองอาจ ปานประหนึ่งว่าพระยาไกรสรราชสีห์ “อภินทิโต” ก็ทรงพระปรีดาภิรมย์ยินดียิ่งนัก จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกร นางจิญจมาณวิกา “ตถาวาํ วา วิตถาวาวา” อันความจริงแลเท็จนี้ใช่ว่าผู้อื่นจะหยั่งรู้หยั่งเห็นก็หามิได้ “อหเอว คพฺภา ชานาม” เราทั้งสอง คือ ตถาคตกับตัวท่านหากรู้กันเอง “อาม มหาสมณ ตยา มยา” นางจิญจมาณวิกาจึงว่าแก่องค์สมเด็จพระพุทธเจ้าว่า ดูกรมหาสมณะ “ตำ การณำ” เหตุทั้งปวงนี้ก็อาศัยเพราะท่านมาร่วมรักเสนหาอยู่สมัครสังวาสด้วยข้า “ตยา มยา” ตัวท่านกับตัวข้าได้ร่วมรักเสนหารักใคร่นั้นนั่นแล จึงบังเกิดมีครรภ์

ขึ้นมาในครั้งนั้น ฝ่ายว่ามหาชนทั้งปวงก็บังเกิดกังขาสงสัย ตามกระแสในเรื่องราวเนื้อความที่นางจิญจมาณวิกามาแกล้งกล่าวมุสา ใส่โทษแก่องค์สมเด็จพระพุทธเจ้าในกาลครั้งนั้น

"ตสฺมึ ขเณ สกฺกสฺส อาสนํ อุณฺหากาโร ทสฺเสสิ" กิริยาว่าบัณฑุกัมพลศิลาอันเป็นอาสนะแห่สมเด็จอมรินทราธิราช ก็บังเกิดแข็งกระด้างในขณะกาลครั้งนั้น "โส อาวชฺชมาโน" ฝ่ายว่าอมรินทราท้าวเธอพิจารณาดูก็รู้เหตุแห่งนางจิญจมาณวิกา อันเจรจามุสาใส่โทษองค์สมเด็จพระพุทธเจ้าด้วยถ้อยคำอันมิจริง จึงทรงพระดำริว่าควรอาตมาจะชำระสะสางล้างมลทินอธิกรณ์ อันเกี่ยวข้องเข้ามาที่องค์สมเด็จพระพุทธเจ้าให้เสื่อมหาย ทรงพระดำริแล้วก็เรียกเทวบุตรทั้งสี่องค์นั้นมา แล้วจึงมีเทวบัญชาตรัสสั่งแก่เทพเจ้าทั้งสี่องค์ผู้ทรงมหิทธิฤทธิ์ว่า ท่านทั้งสี่จงไปนิรมิตเพศเป็นหนูทั้งสี่แล้ว ท่านจงไปกัดเชือกที่ผูกพันท่อนไม้ที่อุทรนางจิญจมาณวิกาให้ขาดในกาลครั้งนี้

"จตฺตาโร เทวปุตฺตา" ณ กาลครั้งนั้น ฝ่ายว่าเทพบุตรทั้งสี่ยกอัญชลีรับเทวบัญชาแล้วถวายบังคมลา "มุสิกโปตกา หุตฺวา" ก็มานิรมิตเป็นหนูน้อย ๆ ทั้งสี่ แล้วก็เข้ากัดสายยนต์อันผูกปริมณฑลท่อนไม้ แทบใกล้อุทรแห่งนางจิญจมาณวิกานั้นให้ขาด ส่วนว่าท่อนไม้นั้นครั้นว่าสายยนต์ขาดแล้ว ก็พลัดตกลงมาถูกเท้านางจิญจมาณวิกา ๆ ก็บังเกิดฟกบวมขึ้นมา "อุโภ ปาทา" เท้าทั้งสองข้างก็ขาดออกจากกันอย่างประหนึ่งว่าบุคคลเอาดาบมาห้ำหั่นให้ขาดในกาลครั้งนั้น

"มนุสฺสา" ฝ่ายว่ามหาชนทั้งปวงก็บังเกิดความโกรธโกรธา "เขพฺ ปาเตตฺวา" ก็ชวนกันถ่มน้ำลายรดศีรษะนางจิญจมาณวิกา แล้ว

ก็บริภาสนาการตัดพ้อด้วยถ้อยคำมีประการต่าง ๆ นานา "เลฑฺฑุทณฺฑาทิหตฺถา" มีมือจับไม้ค้อนก้อนดินแล้วก็ทุบตีนางจิญจมาณวิกาให้ระบมลำบากยิ่งนัก แล้วก็ชวนกันฉุดคร่าลากออกมาจากพระเชตวนารามในกาลครั้งนั้น "อถสฺสา ตถาคตสฺส จกฺขุปถํ อติกฺกนฺตกาเล" ขณะเมื่อนางจิญจมาณวิกาออกมา แต่พอลับพระเนตรสมเด็จพระพุทธเจ้า นางพระธรณีก็บันดาลกัมปนาทแหวกให้ช่อง ประการหนึ่ง ก็บังเกิดเปลวอัคคี เพลิงกาฬมาห้อมคลุมตัวนาง กิญจมาณวิกาเห็นปานประหนึ่งว่าบุคคลคลุมลงไว้ด้วยผ้าแดง นางจิญจมาณวิกานั้นก็ลงไปไหม้อยู่ในอวิจีนรก ได้ความลำบากเวทนาหาที่จะอุปมามิได้ ทั้งนี้ก็อาศัยด้วยอำนาจ อกุศลกรรม อันตนกระทำไว้ จึงให้โทษโดยนัยดังนี้

"อญฺญติตฺถิยานํ ลาภสกฺกาโร" ฝ่ายว่าเดียรถีย์ทั้งปวงก็บังเกิดเสื่อมคลายฉิบหายจากลาภสักการบูชา "ทสพลสฺส ภิยฺโยโส มตฺตาย" ฝ่ายองค์สมเด็จพระพุทธเจ้าก็บังเกิดประกอบไปด้วยลาภสักการบูชาเบื้องอันมาก จะนับจะประมาณมิได้ สรรพชัททั้งปวงก็มีน้ำใจเลื่อมใสโสมนัสศรัทธาวัฒนาการภิยโยภาพยิ่งกว่าเก่าได้ร้อยเท่าพันทวี "ปุนทิวเส" ครั้นเมื่อรุ่งเช้า ฝ่ายหมู่นิกรสงฆ์ทั้งปวงก็มาสโมสรประชุมพร้อมกันอยู่ในโรงธรรมสภาศาลา แล้วจึงสังสนทนาถึงพุทธาทิคุณแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้าว่า "อาวุโส" ดูกรท่านทั้งปวงผู้มีอายุ ท่านจงพิจารณาครั้งนี้บังเกิดเข็ญเห็นประจักษ์แจ้งแก่ตา ด้วยเหตุเพราะว่านางจิญจมาณวิกา "อกฺโกสิตฺวา" แกล้งมาพิไรร่ำด้วยวาจามุสาวาท แล้วก็มาประมาทองค์พระพุทธเจ้า มันมาแกล้งพานพาโลเปล่า ๆ ด้วยถ้อยคำ

มิได้จริง "มหาวินาสำ ปตฺตา" นางจิญจมาณวิกานั้นบังเกิดวิบัติอันตรายด้วยความฉิบหายเที่ยงแท้ เป็นทิฏฐธรรมประจักษ์แก่ตา ครั้นสังสนทนาเจรจาแก่กันดังนั้น แล้วก็ชวนกันนั่งอยู่ในฐานที่นั้น "สตฺถา อาคนฺตฺวา" ครั้งนั้น พระพุทธเจ้ามีพระโสตอันเป็นทิพย์ได้ทรงฟังดังนั้น แล้วก็เสด็จทรงพระดำเนินมาสู่โรงธรรมสภาศาลา "ปุจฺฉิตฺวา จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสถามว่า "ภิกฺขเว" ดูกรสงฆ์ทั้งปวง ท่านมานั่งสนทนากันในกาลบัดนี้ ด้วยข้อคดีเนื้อความเป็นประการใด หมู่นิกรสงฆ์ทั้งปวงก็กราบทูลคดีตั้งแต่ต้นจนปลาย ถวายแก่องค์สมเด็จพระพุทธเจ้าเหมือนดังในหนหลัง จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า "ภิกฺขเว" ดูกรสงฆ์ทั้งปวง นางจิญจมาณวิกานี้แล จะได้เจรจายกโทษพระตถาคตด้วยถ้อยคำมุสาวาท ถึงแก่วินาศฉิบหายแต่ในกาลครั้งเดียวนี้หามิได้ "ปุพฺเพ กาเล" แต่ในกาลปางก่อน นางจิญจมาณวิกาย่อมประทุษร้ายแก่พระตถาคต ในกาลครั้งนั้น นางจิญจมาณวิกาก็ถึงแก่วินาศฉิบหาย สมเด็จพระพุทธเจ้าตรัสดังนั้นแล้วก็ดุษณีภาพนิ่งอยู่ ฝ่ายหมู่นิกรสงฆ์ทั้งปวงก็อาราธนา

"ภควา" สมเด็จพระพุทธเจ้าจึงมีพระพุทธฎีกาตรัสพระธรรมเทศนาในมหาปทุมชาดก โดยวิตถารกว้างขวางว่า "ภิกฺขเว" ดูกรสงฆ์ทั้งปวง "อตีเต กาเล" ในกาลล่วงลับไปแล้วช้านาน ครั้งนั้น สมเด็จพระทศพลญาณสัมมาสัมพุทธเจ้า เสวยพระชาติเป็นพระราชบุตรแห่ง บรมกษัตริย์ พระองค์หนึ่ง มีนามมิได้ปรากฏในวาร พระบาลี "ตทา กาเล" ในกาลครั้งนั้น ฝ่ายว่าพระอัครมเหสีผู้น้อยมีน้ำใจอิจฉาริษยา ยกโทษพระราชกุมารว่าประทุษร้ายข่มเหงอาตมา แล้ว

จึงกราบทูลแก่พระมหากษัตริย์ว่า ข้าแต่บรมบพิตรพระราชสมภาร จำเดิมแต่เกล้ากระหม่อมฉันประชวรไข้ให้ลำบากเวทนา พระราชกุมารผู้เป็นพระเจ้าลูกของพระองค์ ไปกระทำข่มเหงเกล้ากระหม่อมฉัน อาการอย่างประหนึ่งว่าชายชู้มารักใคร่ ข้าพระบาทมิได้มีน้ำใจปรารถนา ขอพระองค์ทรงพระกรุณา จงทราบพระทัยในกาลบัดนี้

"ราชา กุทฺโธ มหาสตฺต์ โจรปฺปปาเต ชิปี" ลำดับกาลนั้น สมเด็จบรมกษัตริย์ ท้าวเธอได้ฟังคดีแห่งพระอัครมเหสีผู้น้อยมากราบทูลดังนั้นก็ทรงพระโกรธา จึงมีพระโองการตรัสสั่งอำมาตย์ให้จับเอาซึ่งพระองค์พระบรมโพธิสัตว์อันเป็นโอรสเอาไปทิ้งลงในเหวแห่งหนึ่ง อันชื่อว่าโจรปปาตคูหา 'อธิวตฺถา เทวตา" ยังมีเทพเจ้าพระองค์หนึ่งอันสถิตอยู่ในถ้ำอันนั้น "ปฏิคฺคเหตวา" จึงดำริว่า "อยำ กุมาโร" พระราชกุมารพระองค์นี้ "พุทฺธงฺกุโร" เป็นหน่อพระชินสีห์อันประเสริฐ "อนาคเต" ในอนาคตกาลภายหน้า พระองค์จะได้ตรัสเป็นสมเด็จพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งเที่ยงแท้นักหนา ก็ควรอาตมาจะประคับประคองปกป้องรักษาไว้ น่าที่จะได้บุญลาภอันใหญ่หลวงนักหนา คิดแล้วก็เข้าประคองรองรับองค์พระบรมโพธิสัตว์เจ้าด้วยพระหัตถ์ทั้งสอง ประดิษฐานตั้งไว้ในพังพานเบื้องบนศีรษะแห่งพระยานาคราชตนหนึ่ง ลำดับกาลครั้งนั้น "นาคราชา" ฝ่ายพระยานาคราชก็รับพระโพธิสัตว์เจ้าส่งไปสู่อโธทิศเบื้องต่ำ คือ นาคพิภพ แล้วพระองค์ก็แบ่งสมบัติให้แก่พระโพธิสัตว์เจ้ากึ่งหนึ่ง "โสตตฺถ สำวจฺฉรำ วสิตฺวา" ฝ่ายพระโพธิสัตว์เจ้าพระองค์สถิตอยู่ในเมืองนาคพิภพสิ้นกาลช้านานประมาณปีหนึ่ง "ปพฺพชิตฺวา" มีพระ

ประสงค์จะใคร่ทรงบรรพชาเป็นดาบส "หิมวนฺตปเทสํ คนฺตฺวา" ก็เสด็จไปสู่ประเทศป่าหิมพานต์ แล้วทรงเครื่องบริขารบวชเป็นดาบส ก็อุตส่าห์สร้างพรตพิธีทางจริยา "น จิรสฺเสว" มิช้ามินานก็ได้ซึ่งฌานสมาบัติและอภิญญา ก็ปรากฏอยู่ในฐานที่นั้น

"เอโก วนจรโก" มิช้ามินาน ยังมีบุรุษผู้หนึ่งเป็นพรานป่าสัญจรเที่ยวไปในสถานที่นั้น "ตํ ทิสฺวา" ครั้นเห็นพระดาบส นายพรานนั้นก็รู้ว่าเป็นพระราชโอรสบรมกษัตริย์อันเป็นเจ้านายแห่งอาตมา "รญฺโญ อาโรเจสิ" ก็เข้ามากราบทูลแก่พระมหากษัตริย์ อันนิยมอันตนได้เห็นนั้น "ราชา" ฝ่ายว่าบรมกษัตริย์ก็เสด็จไปสู่สำนักพระบรมโอรส "กตปฏิสนฺถารา" ฝ่ายพระโพธิสัตว์ก็กระทำประพฤติปราศรัยไต่ถามถึงโรคาพยาธิทั้งปวงแก่สมเด็จพระราชบิดา "ราชา รชฺเชน นิมนฺเตตฺวา" ฝ่ายสมเด็จบรมกษัตริย์ก็อาราธนาพระราชโอรส ให้ลาพรตออกจากบรรพชา หวังว่าจะให้ครอบครองพระพารามไหศวรรย์ ฝ่ายว่าองค์พระโพธิสัตว์เจ้าครั้งนั้น พระองค์จะได้รับถ้อยคำบรมกษัตริย์ เพื่อว่าจะครองราชสมบัตินั้นหามิได้ พระโพธิสัตว์จึงตรัสสั่งสอนสมเด็จพระราชบิดาว่า "มหาราช" ข้าแต่บพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ถ้าแลว่าพระองค์จะครองราชสมบัติไปเบื้องหน้า ทรงพระวินิจฉัยพิจารณาในราชกิจตามโบราณราชประเพณีแล้วเมื่อใด พระองค์ก็จะทรงพระจำเริญสุขสถาพรปราศจากภัยในกาลเมื่อนั้น "โอวทิโต" สมเด็จบรมกษัตริย์ท้าวเธอทรงพระโสมนัส อนุโมทนาด้วยสุนทรวาจาแห่งพระโพธิสัตว์ พระองค์ก็ยกพระหัตถ์ขึ้นนมัสการอำลา "อุฏฺฐายาสนา" พระองค์ก็เสด็จลุกจากอาสน์ แล้วตรัสเรียกอำมาตย์ราช

เสนาทั้งปวง "โรหิตฺวา" เสด็จไปพลางทางทรงพระกรรแสงพลาง ครั้นเสด็จมาถึงท่ามกลางหว่างมรรคา จึงมีพระโองการปรึกษาอำมาตย์ราชเสนาทั้งปวงว่า "โภ อมจฺจา" ดูกรอำมาตย์ทั้งปวง "อมฺหากำ นิสฺสาย" อาตมานี้มาวิปโยคพลัดพรากจากพระราชโอรสด้วยอุบายบัญญาแห่งบุคคลผู้ใด "อคฺคมเหสิยา เทวาติ" อำมาตย์จึงกราบทูลว่า "เทว" ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ เหตุทั้งนี้บังเกิดเพราะอัครมเหสี "ราชา" สมเด็จบรมกษัตริย์จึงมีพระราชโองการตรัสสั่งอำมาตย์ ให้จับเอา อัครมเหสีผู้น้อย นั้นไปทิ้งเสีย ในเหว อันชื่อว่า โจรปปาตคูหา แล้วมิช้า "นครำ ปวิสิตฺวา" พระองค์ก็เสด็จไปสู่พระนคร เสวยราช-สมบัติโดยทศพิธราชธรรมก็มีโดยนิยมดังนี้

"ตทา มหาปทุมกุมาโร โพธิสตฺโต อโหสิ" ลำดับนั้น ฝ่ายเจ้าปทุมกุมาร เมื่อกลับชาติมา คือ พระบรมโพธิสัตว์เจ้า "มาตุสปติ" ฝ่ายพระอัครมเหสีที่ใส่โทษแก่พระบรมโพธิสัตว์เจ้า ครั้นกลับชาติมา คือนางจิญจมาณวิกา

"สตฺถา อิมำ ธมฺมเทสนำ ปกาเสตฺวา" สมเด็จพระพุทธเจ้าพระองค์ตรัสพระธรรมเทศนาโดยนิยมดังนี้แล้ว จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า "ภิกฺขเว" ดูกรสงฆ์ทั้งหลาย "โย ปุคฺคโล" บุคคลผู้ใด "สจฺจวจนำ ปหาย" ย่อมละความสัจจ์เสียแล้ว แลกล่าวมุสาวาทด้วยจิตมัวหมองแล้วกาลเมื่อใด "โส ปุคฺคโล" อันว่าบุคคลผู้นั้นน่าที่จะลงไปไหม้อยู่ในนรกสิ้นกาลช้านาน ข้อหนึ่ง จะปราศจากสมบัติทั้งสาม คือ มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ นิพพานสมบัติ ไปในปรโลก

เบื้องหน้า แม้ว่าจะบังเกิดในชาติใด ๆ ก็จะมีน้ำใจเป็นอกุศล สาละวนแต่ที่ว่าจะกระทำบาปกรรมสืบต่อไปในภาคเบื้องหน้า ครั้นสิ้นอินทรีย์แล้ว ก็จะกลับลงไปทนทุกขเวทนาอยู่ในจตุราบายภูมิทั้งสี่เป็นเทียงแท้นักหนา

"เทสนาวสาเน" ครั้นเมื่อจบพระธรรมเทศนาแล้ว "พหูชนา" ผ่ายว่าหมู่ชนทั้งหลายก็บรรลุถึงพระนพโลกุตตรธรรมอันวิเศษ คือ พระโสดาเป็นต้น ก็มีด้วยประการฉะนี้

จิญจมาณวิกาวัตถุ จบ

สุนทรีวัตถุ

"อภูตวาทีติ อิมำ ธมฺมเทสนำ สตฺถา เชตวเน วิหรนฺโต สุนฺทรีปริพฺพาชิกำ อารพฺภ กเถสิ"

"สตฺถา" ครั้งนั้น องค์สมเด็จพระมหากรุณา "วิหรนฺโต" พระองค์สถิตอยู่ในพระเชตวันมหาวิหาร "อารพฺภ" ทรงพระปรารภนางปริพพาชีคนหนึ่ง อันมีนามปรากฏชื่อว่านางสุนทรีให้เป็นเหตุ "กเถสิ" จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสพระธรรมเทศนา อันพระสังคีติกาจารย์เจ้าทั้งหลายหากมากำหนดด้วยบาทบทต้นพระคาถาว่า "อภูตวาที" เป็นอาทิดังนี้ก่อน

"เตน โข ปน สมเยน" ในกาลครั้งนั้น "ภควา" องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประเสริฐ บังเกิดเป็นมิ่งมงกุฎจอมไตรโลกทั้งสาม "สกฺกโต ครุกโต มานิโต" หมู่นิกรเทวามนุษย์ทั้งปวงย่อมมาสโมสร ประชุมชวนกัน กระทำสักการบูชาเคารพนบนอบนับถือ ครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประกอบไปด้วยลาภสักการบูชาเป็นอันมากหนักหนา อย่างประหนึ่งว่าแม่น้ำทั้งห้า คือ คงคา ยมุนา อจิรวดี มหีมหา สรภู อันใหญ่ ไหลมาสู่ห้วยหนองคลองบึงบางบมิขาดฉันใดก็ดี ลาภสักการบูชาทั้งปวงก็มีมาแก่องค์สมเด็จพระพุทธเจ้าเป็นอันมากนักหนา จะนับจะคณนามิได้ มีอุปไมยเห็นปานประหนึ่งแม่น้ำอันไหลมานั้น

"อญฺเญ ติตฺถิยา" ฝ่ายว่าเดียรถีย์ทั้งหลายอื่นนั้น "หตลาภ-สกฺการา" ก็บังเกิดปราศจากลาภสักการ "ขชฺโชปนกสทิสา" อย่างประหนึ่งว่า หิ่งห้อยอันต้องแสงพระสุริยา "นิปฺปภา" ก็หารัศมีบมิได้ ครั้งนั้นเดียรถีย์ทั้งปวงก็บังเกิดโทมนัสขัดใจนักหนา "เอกโต สนฺนิปติตฺวา" สโมสรประชุมพร้อมกันแล้วจึงกล่าวกลอุบายว่า จำเดิมแต่พระสมณะโคดมบังเกิดมา "มยํ" เราท่านทั้งปวงหาบังเกิดลาภสักการมิได้ มาเราจะคิดอุบายยกโทษพระสมณะโคดม ให้อันตรธานหายจากลาภสักการบูชาในกาลบัดนี้เถิด "เอวํ เนสํ เอตทโหสิ" วันนั้นฝ่ายว่านางสุนทรีย์ผู้เป็นศิษย์อุบัฏฐากแก่เดียรถีย์ทั้งปวง ๆ จึงคิดแก่กันว่า จะคิดอุบายด้วยนางสุนทรีน่าที่จะสำเร็จดังความปรารถนา ครั้นอยู่มาประมาณสองวันนางสุนทรีนั้นเข้ามา ฝ่ายว่าเดียรถีย์ทั้งปวงก็กระทำอาการมายาอย่างประหนึ่งว่าโกรธ และจะได้โอภาปราศรัยด้วยนางสุนทรีอย่างแต่ก่อนก็หามิได้ เดียรถีย์ทั้งปวงจึงพูดขึ้นว่าดูกรนางสุนทรีย์ ตัวท่านนี้มีรูปงามเป็นประโลมที่นักหนา "กถํ คาหาเปตฺวา" ท่านจงกล่าวกลอุบายยกโทษพระสมณะโคดมให้มหาชนทั้งปวงเห็นสม แล้วจึงทำลายให้เสื่อมจากลาภสักการ "สา สมฺปฏิจฺฉิตฺวา" ฝ่ายว่านางสุนทรี ครั้นได้ฟังคดีเท่านั้น แล้วก็รับปฏิญาณแห่งเดียรถีย์ผู้เป็นอาจารย์ แล้วตกแต่งกายอาบน้ำชำระให้หมดราคี แล้วจึงเอาสุคนธ์กระแจะจวงจันทน์น้ำมันมาละลายชะโลมทา แล้วกระทำอาการกิริยากรีดกรายกระบวน แล้วก็เดินตรงเข้ามาสู่พระเชตุพน ครั้นว่ามหาชนไต่ถามก็บอกความเหมือนกับนางจิญจมาณวิกา ดังวิสัชนามาแต่หลัง "กติปาหจฺจเยน" ครั้นได้ประมาณสองสามวัน "เต ติตฺถิยา"

ฝ่ายว่าเตียรถีย์ทั้งปวงนั้น ก็ให้ทรัพย์อันเป็นสินจ้างแก่นักเลงทั้งปวง แล้วสั่งว่า ดูกรท่านทั้งปวงๆ จงไปประหารชีวิตนางสุนทรีเสีย แล้วจงเอาทรากศพไปไว้ที่กองดอกไม้แทบใกล้พระคันธกุฎี แล้วท่านจงกลับมาเถิด "เต ตถา กรึสุ" ฝ่ายว่านักเลงทั้งหลายก็กระทำเหมือนดังนั้น "ตโต ปฏฺฐาย" จำเดิมแต่นั้นไป ฝ่ายว่าเตียรถีย์ทั้งปวงก็กระทำเสสรวลใส่ใคร้เล่ห์ประหนึ่งว่าไม่รู้ไม่เห็น ก็เกรื่นกรายเบื่นโกลาหลยิ่งนัก ว่าเราจะพิจารณาหาตัวให้จงได้ในกาลบัดนี้ เตียรถีย์คิดกันแล้วจึงให้ราชบุรุษกราบทูลแก่บรมกษัตริย์ ว่าจะขอพิจารณาเนื้อความแห่งนางสุนทรีให้จงได้ "อนุญฺญาตา" พระมหากษัตริย์ก็อนุญาตให้โดยพระราชโองการ ว่าตามใจจะพิจารณาเถิด "อุปฏฺฐาเก คเหตฺวา" ฝ่ายว่าเตียรถีย์ทั้งปวงก็พาพรรคพวก แลอุบัฏฐากแห่งอาตมา "เชตวนำ คนฺตฺวา" มาสู่พระเชตวันแล้วก็ชวนกันขวนขวายพิจารณา "มาลากจวรนฺเต ทิสฺวา" ก็เห็นกเพวรากทรากศพนางสุนทรีอันปรากฏอยู่ในกองดอกไม้ จึงชวนกันยกศพนั้นขึ้นใส่เตียงแล้วก็หามเข้ามาสู่พระนคร จึงเอาเนื้อความมากราบทูลพระมหากษัตริย์ให้แจ้งว่า "มหาราช" ข้าแต่บรมบพิตรผู้ประเสริฐ บัดนี้พระสมณะโคดมมาสมัครรักใคร่ด้วยนางสุนทรี ครั้นเห็นเนื้อความจะมิลับจึงให้สาวก อันเป็นสานุศิษย์นั้นไปประหารผลาญชีวิตนางสุนทรีเสีย แล้วจึงเอาทรากศพไปทิ้งไว้ที่กองดอกไม้ แทบใกล้พระคันธกุฎี "ราชา" ฝ่ายว่าพระมหากษัตริย์จึงมีพระราชโองการตรัสสั่งแก่เตียรถีย์ให้ไปเที่ยวร้องป่าวว่า ดูกรชาวเมืองทั้งปวงท่านจงพิจารณาดูเถิด ครั้งนี้บังเกิดเหตุใหญ่ร้ายกาจนักหนา สมณะอันเป็นวงศ์ศากยราชแล

มากระทำกรรมอันหยาบช้าฆ่ามนุษย์เห็นสภาวะปานฉะนี้ มิได้สมควรนักหนา ครั้นร้องบ่าวดังนี้แล้ว "อาคมีสุ" ก็กลับมาสู่ประตูพระราชวัง "ราชา" ฝ่ายบรมกษัตริย์ท้าวเธอก็ตรัสสั่งให้บุคคลรักษาทรากศพแห่งนางสุนทรีไว้ในป่าช้าผีดิบ

"สาวตฺถิวาสิโน" ฝ่ายว่ามหาชนชาวเมืองสาวัตถีทั้งหญิงแลชาย "ชเปตฺวา" เว้นไว้แต่บุคคลอันเป็นอริยสาวกแห่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า บุคคลที่นอกกว่านั้นก็ชวนกันนินทาว่าร้ายในพระบวรพุทธศาสนามีประการต่างๆ "อญฺเญ มหาชนา" บุคคลบางจำพวกบรรดาที่อยู่ในเมืองแลนอกเมืองก็เลื่องลือขจร บ้างก็มาประมาทนินทาหมู่นิกรสงฆ์สมณะเพศ อันเป็นเผ่าพงศ์แห่งสมเด็จพระมหากรุณา ในกาลนั้น "ภิกขู" ฝ่ายว่าหมู่นิกรสงฆ์อันเป็นปุถุชนอยู่นั้น ครั้นแลได้ยินชายหญิงชาวพระนครมาเลื่องลือขจรว่ากล่าวนินทาดูเหตุเห็นมิควร "อาโรเจสุ" ก็ประชุมชวนกันไปกราบทูลมูลเหตุแก่องค์สมเด็จพระพุทธเจ้า แต่ต้นจนปริโยสาน "สตฺถา" สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า "ภิกฺขเว" ดูกรสงฆ์ทั้งปวง ท่านอย่าได้กล่าวโทษแก่มหาชนทั้งปวงเลย บุคคลผู้ใดมากล่าวถ้อยคำใส่โทษแก่ท่านผู้หาโทษมิได้ บุคคลผู้นั้นกล่าวคำมิจริงก็จะได้ความผิดเอง แล้วพระองค์ก็สำแดงพระธรรมเทศนาด้วยพระคาถาดังนี้

"อภูตวาที นิรยํ อุเปติ โย
ปาปิ กตฺวาน กโร มิจฺจาหํ,
อุโภปี เต เปจฺจ สมาภวนฺติ
นิหีนกมฺมา มนุชาปรตฺถาติ"

อธิบายในสารพระคาถาว่า "โย ปุคฺคโล" บุคคลผู้ใดแล กล่าวยกโทษด้วยถ้อยคำมุสา เจรจามิจริงแล้วกาลเมื่อใด บุคคลผู้นั้นก็จะไปสู่นรกหนักหนา ประการหนึ่งเล่า "โย ปุคฺคโล" บุคคลผู้ใดมากระทำกรรมอันลามก แล้วมาปิดบังกำบังไว้ซึ่งโทษด้วยถ้อยคำว่า "อหำ" ตัวของอาตมานี้แล จะได้กระทำกรรมอันหยาบช้าเช่นนี้หามิได้ กำบังโทษของอาตมาไว้มิให้ปรากฏแก่บุคคลผู้อื่น "อุโภ ชนา" บุคคลสองจำพวกนี้ไซร้ คือว่าบุคคลเจรจามุสาวาทจำพวกหนึ่ง บุคคลกระทำบาปกำบังโทษไว้จำพวกหนึ่ง "เปจฺจ สมาภวนฺติ" บุคคลสองจำพวกนี้ น่าที่จะได้เสวยทุกขเวทนาในจตุราบาย บุคคลผู้ใด "นิหีน-กมฺมา" มิได้มีการชั่ว "มนุชาปรตฺถา" ย่อมกระทำให้เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้อื่น บุคคลจำพวกนี้ น่าที่ก็จะพ้นจากจตุราบายในปรภพเบื้องหน้า จะได้เสวยสมบัติมหาโอฬารอเนกจะนับมิได้ในสุราลัยพิมานสวรรค์ ทั้งนี้ก็อาศัยด้วยอำนาจกุศลนั้นหากมาบำรุงเลี้ยงรักษาอาตมา โดยพรรณนามาด้วยประการดังนี้

"เทสนาวสาเน" ปางเมื่อสมเด็จพระชินสีห์สัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสพระธรรมเทศนาจบลงแล้วกาลครั้งนั้น "พหูชนา" อันว่ามหาชนทั้งหลายเป็นอันมากก็บรรลุถึงโสดาปัตติผลเป็นต้น

"ราชา สุนฺทริยา อญฺเญหิ มาริตภาวำ ชานาสิ" กาลครั้งนั้น สมเด็จบรมกษัตริย์จึงมีพระโองการตรัสสั่งแก่อำมาตย์ทั้งปวงว่า ท่านทั้งปวงจงพิจารณาดูให้รู้ประจักษ์แจ้งว่า ผู้ใดแกล้งฆ่านางสุนทรีให้ถึงแก่ความตาย เหตุทั้งนี้น่าที่จะเป็นบุคคลผู้อื่นมั่นคง อันอริยสงฆ์ซึ่งเป็นสาวกแห่งสมเด็จพระสัพพัญญูสัมมาสัมพุทธเจ้า อันประกอบ

ด้วยพระกรุณาเมตตาสัตว์ทั้งปวง จะประพฤติเช่นนั้นก็หามิได้ อันมูลเหตุทั้งนี้ ชะรอยว่าเหล่าสมัครพรรคพวกเดียรถีย์ชวนกันคิดอ่านมั่นคง "ตุริตตุริตา" มาเร็วเถิด ท่านจงเร่งนิมมนาไปพิจารณาเอาตัวคนผิดให้จงได้ในกาลบัดนี้

"ราชปุริสา" ฝ่ายว่าอำมาตย์ราชบุรุษทั้งปวงรับพระบัญชาแล้วก็ถวายบังคมลาไปเที่ยวพิจารณาดูผู้ร้าย ในสถานที่ต่างๆ "เต ธูตา" ฝ่ายนักเลงทั้งปวง ครั้นได้สินจ้างแห่งเดียรถีย์แล้วก็มาสู่โรงเหล้า ก็ชวนกันซื้อสุราบริโภค ครั้นมาเข้าแล้วก็ทะเลาะวิวาทแก่กันเป็นโกลาหล "เอโก เอกำ อาห" ฝ่ายว่าบุรุษผู้หนึ่งก็ว่าแก่บุรุษผู้หนึ่งว่าตัวเองนี่แลมาฆ่านางสุนทรีเสียก่อนเราท่านทั้งปวง ครั้นนางสุนทรีตายแล้ว เองเอาทรากศพไปไว้ในกองดอกไม้ แทบใกล้พระเชตุพนตัวเองครั้นได้สินจ้างแล้วเอามาซื้อเหล้ากิน ฝ่ายว่าราชบุรุษ ครั้นได้ยินแล้วก็จับนักเลงนั้นไปถวายแก่พระมหากษัตริย์ "ราชา" สมเด็จบรมกษัตริย์พระองค์ก็ตรัสถามนักเลงทั้งปวงว่า ดูกรท่าน ท่านจงบอกให้แจ้งอย่าเจรจามุสา "สุนฺทรี มาริตา" ท่านช่วยกันฆ่านางสุนทรีเสียจริงหรือ "อาม เทว" นักเลงก็รับเป็นสัตย์สิ้นทั้งสี่คน จึงมีพระราชโองการเป็นกระทู้ซักถามว่า บุคคลผู้ใดใช้เองฆ่านางสุนทรีเสีย นักเลงก็ให้การตามสัตย์ตามจริงว่า พระพุทธเจ้าข้า ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด เดิมมูลเหตุดังนี้ คือว่าเดียรถีย์ทั้งปวงมาจ้างข้าพระบาทให้ประหารทำลายล้างผลาญชีวิตนางสุนทรีเสียในกาลบัดนี้ "ราชา ติตฺถิเย ปกฺโกสาเปตฺวา" สมเด็จบรมกษัตริย์ท้าวเธอก็ตรัสสั่งให้หาเดียรถีย์ทั้งปวงนั้นมาพร้อมกัน แล้วก็ตรัสถามว่า ดูกร

ท่านทั้งปวง เออเดิมทีท่านมากล่าวโทษว่า พระสมณะโคตมฆ่านางสุนทรีเสีย ครั้นว่าสืบเนื้อความพิจารณาดูก็รู้เหตุว่าท่านกระทำเองโทษอันนี้จะมีแก่ท่าน แล้วก็สั่งให้ลงพระราชอาญาแก่เดียรถีย์ แลสมัครพรรคพวกทั้งปวง ฝ่ายพวกเดียรถีย์แลนักเลงทั้งปวงนั้นก็ต้องรับราชอาญา ก็ได้เสวยทุกขเวทนาบังเกิดลำบากกระกำใจ ทั้งนี้ก็อาศัยด้วยโทษเจรจามุสาวาท แกล้งมาสบประมาทท่านผู้มีศีล "ตโต ปฏฺจาย" จำเดิมแต่นั้นมา องค์สมเด็จพระมหามุนีตรีโลกทั้งสามก็ปรากฏด้วยคุณเนมิตตกนาม ประดับด้วยนวหรคุณเก้าประการ มีอรหาทิคุณเป็นต้น ฝ่ายหมู่นรนิกรมหาชนก็เกลื่อนกล่นกันมากระทำสักการบูชาเป็นอันมากนักหนาจะคณนานับมิได้ ทั้งนี้ ก็อาศัยด้วยพุทธาทิคุณแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้า ก็มีโดยนิยมดังนี้

สมเด็จพระชินสีห์สัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสพระธรรมเทศนาว่า "ภิกฺขเว" ดูกรสงฆ์ทั้งปวง อันนางสุนทรีนี้แลจะได้เจรจามุสาพาโลพระตถาคตแต่ชาตินี้หามิได้ แต่บุรพชาติปางก่อนก็มากระทำความผิด กล่าวโทษเอาเท็จมิจริงมาเจรจา สมเด็จพระพุทธเจ้ามีพระพุทธฎีกาตรัสฉะนี้แล้ว พระองค์ก็ดุษณีภาพนิ่งอยู่ ฝ่ายหมู่นิกรสงฆ์ทั้งปวงก็กราบทูลอาราธนา จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า "ภิกฺขเว" ดูกรสงฆ์ทั้งปวง "อตีเต กาเล" ในอดีตกาลล่วงลับไปแล้วช้านาน ยังมีกษัตริย์พระองค์หนึ่งทรงพระนามชื่อว่า พรหมทัตต์ ได้เสวยสมบัติในเมืองพาราณสี ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลปุโรหิต เมื่อบิดาสิ้นชีวิตก็ได้เป็นปุโรหิตแทนที่บิดา ฝ่ายพระเจ้าพรหมทัตต์มีพระอัครมเหสีองค์หนึ่ง เป็นที่ชอบพระทัยยิ่งนักหนา

"ปจฺจนฺโต กุปฺปีโต" ครั้นนานมามีข้าศึกมาเบียดเบียนบั่จจันตประเทศ อันเป็นนิคมขอบเขตแห่งพระนครพาราณสี ฝ่ายว่าโยธาทั้งหลายก็กระทำสงคราม ต่อยุทธด้วย หมู่บั่จจามิตร ทั้งปวงประมาณสองครั้งสามครั้ง ก็มิอาจที่จะต่อต้านทานอยู่ได้ จึงบอกหนังสือเข้ามากราบทูลแก่บรมกษัตริย์ว่า ข้าแต่บรมบพิตรผู้ประเสริฐ ข้าพระบาทมิอาจสามารถเพื่อว่าจะกระทำสงครามสืบไปได้ "ราชา" สมเด็จบรมกษัตริย์ครั้นได้ฟังข่าวสารแล้ว "พลนิกายํ สำหริตฺวา" จึงตระเตรียมรี้พลสกลโยธาแล้วก็ตรัสเรียกพระอัครมเหสีเข้ามา จึงมีพระราชโองการสั่งว่า "ภนฺเต" ดูกรเจ้าผู้มีพักตร์อันงาม เจ้าจงอยู่ในปรางค์ปราสาทให้เป็นผาสุกสบายเถิด อาตมานี้จะไประงับหมู่บั่จจามิตรข้าศึกในบั่จจันต-ประเทศ อันเป็นขอบเขตพระนครของเรา พระอัครมเหสีเจ้าจึงกราบทูลแก่พระราชสามีว่า จะขอตามเสด็จไปด้วย ฝ่ายพระมหากษัตริย์ก็ขัดพระเสาวนีมิให้พระอัครมเหสีไป พระอัครมเหสีก็พิรี้พิไรว่า พระพุทธเจ้าข้า พระองค์ชิเสด็จไปในมรรคาอันไกล ทำไฉนข้าพระบาทจะได้แจ้งเนื้อความว่าพระองค์เป็นสุขหรือ หรือว่าจะบังเกิดทุกข์ประชวรไข้ประการใด "เปเสสิ" พระองค์เสด็จไปแล้วจงส่งอำมาตย์มาสู่สำนักข้าพระบาทแต่คราวละคน ๆ เถิด พระพุทธเจ้าข้า "ราชา สาธูติ สมฺปฏิจฉิตฺวา" สมเด็จบรมกษัตริย์ก็รับปฏิญาณ แล้วก็สั่งปุโรหิตพฤฒาจารย์ให้อยู่ระวังรักษาพระนคร แล้วพระองค์ก็ยกหมู่นิกรโยธาออกจากพระนคร ครั้นพระองค์เสด็จไปได้หนทางประมาณโยชน์หนึ่ง พระองค์ก็ส่งอำมาตย์ผู้หนึ่งมา แล้วก็มีพระโองการตรัสสั่งว่า ดูกรอำมาตย์ ท่านจงนำข่าวสารอันนี้ไปแจ้งแก่พระอัครมเหสี

แห่งเราเถิด ว่าตัวของอาตมานี้หาอันตรายมิได้ ค่อยอยู่เป็นผาสุก สบายปราศจากทุกข์ทั้งปวง ท่านจงนำข่าวสารนี้ไปบอกแก่พระราชเทวีในกาลบัดนี้ ครั้นสั่งแล้วก็เสด็จพระราชดำเนินล่วงไป ฝ่ายอำมาตย์นั้นนำข่าวสารมาสู่สำนักพระราชเทวี ครั้นถึงแล้วก็กราบทูลมูลคดีอันปรากฏอยู่ในสถานที่นั้น ฝ่ายว่าพระราชเทวีก็เกิดมีพระทัยยินดีรักใคร่อำมาตย์นั้นเป็นกำลัง ก็เรียกอำมาตย์ผู้นั้นเข้าไปในที่อยู่ของอาตมา แล้วร่วมรักเสน่หาด้วยอำมาตย์ผู้นั้น "ราชา" ฝ่ายสมเด็จบรมกษัตริย์ พระองค์เสด็จล่วงมรรคาไปได้ ประมาณสามสิบสองโยชน์แล้ว พระองค์ก็ส่งอำมาตย์สามสิบสองคน ให้นำยุบลข่าวสารไปแจ้งแก่นางพระยาดังพรรณนามาแต่ในหนหลัง ส่วนพระราชเทวีครั้นได้ฟังก็บังเกิดเกษมสันต์ดีพระทัย ก็มาสมัครรักใคร่กับด้วยอำมาตย์สิ้นทั้งสามสิบสองคนดังในหนหลัง

"วูปสเมตวา ปจฺจนฺตำ" ฝ่ายพระเจ้าพรหมทัตต์ พระองค์เสด็จไปกำจัดหมู่บัจจามิตรข้าศึกให้ปราชัยพ่ายแพ้แล้ว "ชนปทำ คนฺตฺวา" พระองค์ก็เกลี้ยกล่อมมหาชนพวกพลไพร่ให้ส้องสุมพร้อมกันในบัจจันตคาม แล้วพระองค์ก็เสด็จกลับมา ท้าวเธอสั่งอำมาตย์ให้นำข่าวสารล่วงหน้ามาสู่สำนักพระอัครมเหสี พระราชเทวีก็ร่วมเสน่หาด้วยอำมาตย์สิ้นทั้งสามสิบสอง เหมือนหนหลัง ฝ่ายสมเด็จบรมกษัตริย์ พระองค์หยุดประทับยับยั้งอยู่ในกองทัพพลับพลาชัย แทบใกล้พระนครของพระองค์ แล้วพระองค์ส่งข่าวสารไปถึงปุโรหิตพฤฒาจารย์ ให้เร่งคิดอ่านซ่อมแปลงพระตำหนักน้อยใหญ่ ฝ่ายพระบรมโพธิสัตว์เจ้าครั้นแจ้งสารแล้วก็กระทำตามพระราชโองการสั่ง แล้วให้ตกแต่ง

พระตำหนักตลอดถึงชั้นในมิให้ว่างเว้น วันนั้นพระอัครมเหสีได้เห็นรูปทรงพระโพธิสัตว์ ก็บังเกิดประดิพัทธ์รักใคร่ แล้วก็เรียกพระโพธิสัตว์เข้าไปในพระตำหนัก หวังว่าจะสมัครสังวาส ฝ่ายพระโพธิสัตว์มิได้ประมาทด้วยการโลกีย์ ก็ขัดพระเสาวนีย์มิได้เข้าภายในตำหนัก นางพระยาก็พิโรธหนักหนา ก็กระทำอาการมารยาอย่างประหนึ่งว่าเป็นไข้ ครั้นพระมหากษัตริย์เข้าไปไต่ถามนางก็ทูลเนื้อความแกล้งพาโลพระโพธิสัตว์ ว่ามากระทำข่มเหงมิได้ยำเกรงพระองค์ ฝ่ายพระมหากษัตริย์ก็สำคัญสัญญาว่าจริง ก็สั่งอำมาตย์ให้จับพระโพธิสัตว์ไปประหารชีวิตเสีย "โพธิสตฺโต" ฝ่ายพระบรมโพธิสัตว์ประกอบด้วยปัญญา จึงบอกแก่อำมาตย์ว่า จะขอเข้าไปถวายบังคมแก่บรมกษัตริย์เสียก่อน อำมาตย์ก็ยับยั้งให้พระโพธิสัตว์กลับเข้าสู่พระราชวัง พระโพธิสัตว์ก็กราบทูลโดยสัตย์โดยจริงว่า พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระพุทธเจ้า จะได้กระทำหยาบช้าอย่างนางพระยากราบทูลนั้นหามิได้ คือ พระอัครมเหสี กระทำนอกละเมิด มาสมัครรัก ใคร่กับอำมาตย์ ประมาณ หกสิบสี่คน ที่พระองค์ให้นำข่าวสารมานั้น เป็นความสัตย์เที่ยงแท้ขอพระองค์จงทราบพระทัยในกาลบัดนี้ "ราชา" ฝ่ายพระเจ้าพรหมทัตต์ก็ตรัสถามอำมาตย์หกสิบสี่คนกับทั้งพระอัครมเหสี ต่างก็ทูลคดีรับว่าจริง บรมกษัตริย์ก็ตรัสสั่ง นายเพชฌฆาตให้ ฆ่าเสียทั้งหกสิบสี่คนกับทั้งพระราชเทวี พระโพธิสัตว์ก็ทูลขอพระราชทานโทษคนทั้งปวงให้รอดจากความตาย แล้วพระโพธิสัตว์ก็กราบทูลเนื้อความต่อไปว่า พระพุทธเจ้าข้า ธรรมดาว่า บุคคลผู้ใดเป็นนักปราชญ์แล้ว จะได้คิดพยาบาทเบียดเบียน แก่บุคคลอันประทุษร้าย ทารุณโทษแก่อาตมา หามิ

ได้ มีใจอารีโอบอ้อมด้วยทรงพระเมตตา "ปจฺฉาพาหำ พนฺธาบีมุตฺตา" ด้วยเดชอำนาจผลแห่งพระเมตตาแลความสัตย์สุจริตธรรม ก็พ้นจากพันธนาจองจำแลมิได้ถึงแก่ความตาย "รญฺโญ ธมฺมำ เทเสตฺวา" พระบรมโพธิสัตว์ครั้นแสดงธรรมเทศนาแก่พระมหากษัตริย์สำเร็จแล้ว พระองค์ก็กราบทูลขอพระราชานุญาต เพื่อจะถวายบังคมลาออกทรงบรรพชา บรมกษัตริย์ก็ทรงอนุญาตดังปรารถนา พระโพธิสัตว์ก็ถวายบังคมลามาสู่เคหสถาน แล้วก็บริจาคทรัพย์ให้เป็นทานแก่ยาจกทั้งปวงสิ้นเสร็จ พระองค์ก็เสด็จไปป่าหิมวันต์ บรรพชาเป็นดาบสเจริญจตุพรหมวิหาร ยังฌานแลอภิญญาสมาบัติให้บังเกิด "พฺรหฺมโลกปรายโน" ครั้นทำลายเบญจขันธ์แล้ว พระองค์ก็ขึ้นไปบังเกิดในชั้นพรหมโลกเป็นบรมสุขโดยวิสัชนามา

"สตฺถา" สมเด็จพระชินวงศ์ผู้ทรงวิสุทธิอันยิ่ง บังเกิดเป็นมิ่งมงกุฎโลกาจารย์ "อาหริตฺวา" นำนิทานมาตรัสพระธรรมเทศนาดังนี้แล้ว "สโมธาเนสิ" ก็ทรงประมวลชาดกว่า "ภิกฺขเว" ดูกรสงฆ์ทั้งปวง "ทุฏฐเทวี" นางพระยาอันประทุษร้ายแก่พระโพธิสัตว์นั้น เมื่อกลับชาติมา คือนางสุนทรี "ราชา" พระมหากษัตริย์เมื่อกลับชาติมา คือ พระอานนทเถระ "ปุโรหิโต" พระโพธิสัตว์อันเป็นปุโรหิต เมื่อกลับชาติมา "อหำ เอว" คือพระตถาคตแท้จริง "สมฺมาสมฺพุทฺโธ" อันตรัสรู้ธรรมทั้งปวงด้วยพระองค์เองด้วยประการดังนี้แล

สุนทรีวัตถุ จบ

สัจจกสูตร

"สจฺจํ วิหาย มติสจฺจกวาทเกตุ,
วาทาภิโรปีตมนํ อติอนฺธภูตํ
ปญฺญาปทีปชลิโต ชิตวา มุนินฺโท
ตนฺเตชสา ภวตุ เต ชยมงฺคลานิ"

"มุนินฺโท" อันว่าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า อันเป็นมิ่งมงกุฎปีนเกล้าโลกาจารย์ "ปญฺญาปทีปชลิโต" ทรงพระมหาปรีชาบัญญาญาณสัมปยุตต์เป็นอันยิ่ง อย่างประหนึ่งว่าประทีปแก้ว "ชิตวา" พระองค์ก็มาชนะแล้ว "สจฺจํ" ซึ่งสัจจกนิครนถ์ "อติอนฺธภูตํ" อันบังเกิดเมามัวยิ่งนัก "วาทาภิโรปีตมนํ" อันมีน้ำใจยกขึ้นซึ่งถ้อยคำ "วิหายมติสจฺจกวาทเกตุ" เพื่อประโยชน์จะสำแดงซึ่งถ้อยคำแห่งอาตมาว่ากล่าวเป็นสัจจเที่ยงแท้ "ชยมงฺคลานิ" อันว่าชัยชนะแลสถาพรมงคลจำเริญทั้งหลาย "ภวตุ" จงบังเกิดมี "ตนฺเตชสา" ด้วยเดชานุภาพแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้านั้น "เอวมฺเม สุตํ เอกํ สมยํ ภควา เวสาลิยํ วิหรติ มหาวเน กูฏาคารสาลายํ" "เอตํ สุตฺตํ" อันว่าสูตรนี้ชื่อว่าสัจจกนิคันถสูตร "เม เมาะ มยา" อันข้าชื่อว่าอานนทเถระ "สุตํ" ได้สดับฟังมา "ภควโต สมฺมุขา" แต่ที่เฉพาะพระพักตร์องค์สมเด็จพระผู้ทรงสวัสดิภาคย์ "เอวํ เมาะ เอเกน อากาเรน" ด้วยอาการครั้งเดียวก็ทรงจำไว้ได้ "เอกํ สมยํ" อยู่ในสมัยครั้งนั้น "ภควา" อันว่าสมเด็จพระผู้ทรงสวัสดิภาคย์ "วิหรติ" พระองค์

เสด็จสถิตยับยั้งอยู่ในกุฏาคารศาลา ณ ป่ามหาวัน ใกล้กับเมืองไพสาลี "เตน โข ปน สมเยน" แม้ในกาลครั้งนั้น ยังมีสัจจกนิครนถ์ผู้หนึ่งเป็นบุตรแห่งนิครนถ์ มีถ้อยคำนั้นองอาจ ย่อมฉลาดในการไต่ถาม มิได้ย่อท้อเข็ดขามแก่บุคคลผู้ใดหามิได้ "ปณฺฑิตวาโท" กิตติศัพท์อันนี้กระบือลือเลื่องฟุ้งขจรไปแก่มหาชนชาวกรุงไพสาลีว่า สัจจกนิครนถ์นี้ประกอบไปด้วยปัญญา แล้วก็เฉลียวฉลาดหลักแหลม ทั้งถ้อยคำสำนวนนี้ก็ชำนาญ ประกันเป็นกึ่งก้านเกิดปัญญาญาณ แห่งเราทั้งปวง บุคคลผู้ใดแลจะไวปัญญา ฉลาดล้ำเลิศล่วงปัญญาสัจจกนิครนถ์ผู้นี้หามิได้ กิตติศัพท์ดังว่ามานี้ก็ฟุ้งขจรไป ฝ่ายสัจจกนิครนถ์ก็มีน้ำใจกำเริบ ว่าบัดนี้อาตมาล้ำเลิศประเสริฐหาผู้ใดจะเปรียบเทียบมิได้ กิตติศัพท์อันนี้แม้ปรากฏไปถึงไหนก็เป็นที่ยินดีไปถึงนั่น

ฝ่ายว่าตระกูลกษัตริย์แลเศรษฐีกุฎุมพี แลพราหมณมหาศาลก็มีใจชื่นชมหรรษา พากันตกแต่งกุมารหนุ่ม ๆ น้อย ๆ มาฝากไว้ในสำนักแห่งสัจจกนิครนถ์ ประสงค์เพื่อว่าจะให้เป็นสานุศิษย์ จะได้ศึกษาศิลปศาสตร์ความรู้วิชาการสืบ ๆ ไป "นิคนฺโถ" ฝ่ายว่าสัจจกนิครนถ์เป็นอันธพาล จึงชักชวนแต่เหล่าลูกกษัตริย์อันเป็นสานุศิษย์ ได้ติดตามไปแต่เบื้องหลัง ฝ่ายว่าสัจจกนิครนถ์ก็ตั้งตัวอาตมาว่าเป็นทิศาปาโมกขอาจารย์ ประเสริฐด้วยความรู้วิชาเชี่ยวชาญชำนาญหนักหนา จึงปริวิตกในใจของอาตมาว่า "อหำ" อาตมานี้ชิมีความรู้วิชามากมาย นานไปเบื้องหน้าอาตมาจะมีอันตราย คืออุทรของอาตมานี้จะทะลักทลายออกไป อย่าเลยอาตมาจะเอาพืดเหล็กมารึงรัดอย่าให้ท้องนั้นแตกออกไปได้ คิดดังนั้นแล้วจึงตีพืดเหล็กอันหนึ่งมารัดรึงท้องไว้ แม้ว่าบุคคลผู้ใดจะไต่ถาม สัจจกนิครนถ์ก็แย้งเนื้อ

ความว่าวิชาของอาตมานี้ ซิมากมายอาตมานี้ ซิกลัวว่าท้องจะแตก จะทำลาย จึงคิดอุบายเอาพืดเหล็กมารัดรึงท้องไว้ ฝ่ายว่ามหาชนชาวบ้านทั้งปวงก็บังเกิดระบือลือเลื่องฟุ้งเฟื่องไปในนานาประเทศต่าง ๆ ประการหนึ่ง แม้ว่าบุคคลผู้ใดไวบั้ญญาปรีชาดีแลมีอยู่ในฐานที่ใด สัจจกนิครนถ์นั้นก็ พาตระกูลพวก กษัตริย์อันเบ็น สานุศิษย์สืบไปในฐานที่นั้น ครั้นว่าไปถึงเข้าแล้วกาลเมื่อใด ก็สังสนทนากันไปมา ฝ่ายสัจจกนิครนถ์ประกอบด้วยบั้ญญา ก็สะกัดไล่เลียงไต่ถามที่ข้อใหญ่ใจความนั้นให้ถ่องแท้ บุคคลผู้สังสนทนาด้วยนั้นก็ปราชัยพ่ายแพ้แก่สัจจกนิครนถ์ ตั้งแต่สืบไปเบื้องหน้าก็เบ็นที่ลือชาปรากฏภิยโยภาพยิ่งขึ้นไปกว่าเก่า "นิคนฺโถ" ฝ่ายว่ามหาชนยกย่องอยู่อย่างนั้น สำคัญสัญญาว่าอาตมานี้ล้ำเลิศ ประเสริฐด้วยวิชาหาผู้จะเสมอมิได้ ครั้นอยู่มามิช้ามินานเท่าใด คุณกิตติศัพท์ของสมเด็จพระพุทธเจ้าก็บังเกิดฟุ้งขจรแผ่ไปในทีศานุทิศต่าง ๆ ว่า "สมโณ" พระสมณะโคดมพระองค์ล้ำเลิศประเสริฐ บังเกิดเบ็นมงกุฎในตรีโลกทั้งสาม ประการหนึ่ง พระองค์ทรงพระมหาบั้ญญาญาณ หาบุคคลจะเปรียบปานมิได้ "ปฐวีตลโต" ตั้งแต่พื้นแผ่นพสุธา "ยาว พฺรหฺมโลกา" ตราบเท่าถึง อกนิฏฐภควัคค พรหมก็ประชุมชวนกันลงมา สู่สำนักสมเด็จพระพุทธเจ้า แล้วก็อัญชลีกรประณมก้มพระเศียรเกล้าเข้าไปนมัสการบูชาแล้วจึงถามปริศนา สมเด็จพระมหากรุณาก็วิสัชนาแก้ไขอรรถปริศนาเปลื้องความสงสัยสนเท่ห์แห่งเทวดาแลมนุษย์ทั้งปวง ประการหนึ่ง สมเด็จพระพุทธเจ้าก็ทรงพระมหันตคุณอันใหญ่หลวงยิ่งพ้นคณนา หาที่อุปมามิได้ "นิคนฺโถ" ฝ่ายสัจจกนิครนถ์ ครั้นได้ยินกิตติศัพท์

แห่งสมเด็จพระพุทธเจ้าปรากฏมาจึงปริวิตกว่า "อหำ" อาตมานี้ก็มีบัญญาเฉลียวฉลาด จัดเข้าในระหว่างว่าเป็นนักปราชญ์อันวิเศษประเสริฐบังเกิดในโลกนี้ ไม่มีบุคคลจะเปรียบถึงสองได้ ก็อัศจรรย์ใจหนักหนา ด้วยกิตติศัพท์เขาลือว่า พระสมณะโคดมนี้มีบัญญาองอาจนักหนา หาบุคคลจะเสมอมิได้ บัดนี้อาตมาควรจะอุตสาหะสืบเสาะไปให้รู้ตำแหน่งที่อยู่แห่งพระสมณะโคดม นานไปเมื่อหน้าจะได้ใส่อัตถบัญหาปริศนาเป็นข้อกระทู้ความ ถ้าแลพระสมณะโคดมเป็นคนมีบัญญาอันยวดยิ่งอย่างประหนึ่งเขาเลื่องลือมา น่าที่พระสมณะโคดมอาจสามารถเพื่อว่าจะแก้ปริศนาแห่งอาตมาได้ แม้พระสมณะโคดมมีบัญญาปรีชาพอดี แต่ถ้าว่าปากคนทั้งปวงหากจะเลื่องลือว่าเปล่า ๆ เอาเอง น่าที่ก็จะมิอาจสามารถเพื่อจะแก้ปริศนาแห่งอาตมาได้แม้มาตรจะดีจะร้ายเป็นประการใดก็ดี ควรที่อาตมาจะไปซักทราบพึงดูให้รู้เหตุแห่งพระสมณะโคดมในกาลบัดนี้ เมื่อสัจจกนิครนถ์คิดดังนั้นแล้วก็เรียกหาสานุศิษย์ทั้งปวงมาพร้อมกัน ก็ปรารภเพื่อว่าจะพาสานุศิษย์ทั้งปวงนั้นมาสู่สำนักสมเด็จพระพุทธเจ้า

"อถ โข กาเล" ในกาลครั้งหนึ่ง ฝ่ายว่าพระอัสสชิเถระผู้มีอายุ "ปุพฺพณฺหสมยำ นิวาเสตฺวา" ครั้นเพลารุ่งเช้า พระผู้เป็นเจ้าก็นุ่งสบงทรงจีวร มีพระกรจับบาตร "ปิณฺฑาย ปาวิสิ" เข้าไปโคจรบิณฑบาตในเมืองไพสาลี ลำดับกาลนั้น ฝ่ายว่าสัจจกนิครนถ์ "อนุวิจรมาโน" พาสานุศิษย์ทั้งปวงเที่ยวไปสู่ชังฆวิหารน้อยอันหนึ่งแลมีปกติอยู่ในเมืองไพสาลี วันนั้นสัจจกนิครนถ์เห็นพระอัสสชิเถระเดินมาแต่ไกล ก็บังเกิดมีน้ำใจจะใคร่สนทนา "เตนุปสงฺกมิ อุปสงฺ-

กมิตฺวา" สัจจกนิครนถ์ก็เข้าไปสู่ที่ใกล้พระอัสสชิเถระ แล้วสังสนทนาด้วยถ้อยคำควรจะเป็นแก่นสารว่า "โภ อสฺสชิ" ข้าแต่พระอัสสชิเถระ "สมโณ โคตโม" พระสมณะโคดม "กถํ วิเนติ" เหตุใดจึงทรมานสานุศิษย์อันอยู่ในโอวาทนั้นให้ได้ความเดือดร้อนรำคาญเคืองแสนทุกข์ระกำใจ เหตุใดพระสมณะโคดมมาทำลายคำสั่งสอนแก่สาวกเป็นอันมาก ให้ประหลาดแก่ใจนักหนา

"เอวํ โข อคฺคิเวสฺสน ภควา สาวเก เถโร" ฝ่ายพระอัสสชิเถระเจ้าจึงกล่าวถ้อยคำว่า "อคฺคิเวสฺสน" ดูกรสัจจกนิครนถ์ "ภควา" สมเด็จพระพุทธเจ้า พระองค์จะได้ทรมานสาวกให้ได้ทุกขเวทนาหามิได้ พระองค์ทรงพระอุตสาหะมาเขย้อนยกน้ำใจแห่งสัตว์ทั้งปวง ด้วยพระธรรมเทศนา พระองค์ทรงสั่งสอนสาวกทั้งปวงอันกระทำตามพุทธโอวาทวินัยบัญญัติโดยพิสดาร เป็นอเนกปริยายว่า "รูปํ ภิกฺขเว อนิจฺจํ เวทนา อนิจฺจา สญฺญา อนิจฺจา สงฺขารา อนิจฺจา วิญฺญาณํ อนิจฺจํ รูปํ ภิกฺขเว อนตฺตา เวทนา อนตฺตา สญฺญา อนตฺตา สงฺขารา อนตฺตา วิญฺญาณํ อนตฺตา สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาติ" ดูกรสัจจกนิครนถ์ องค์สมเด็จพระสัพพัญญูมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า "ภิกฺขเว" ดูกรสงฆ์ทั้งปวง "รูปํ อนิจฺจํ" สัตว์ทั้งปวงบังเกิดมาในโลกนี้ก็อาศัยขันธ์ทั้งห้าประการ คือ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ รูปขันธ์นั้นได้แก่มหาภูตรูปสี่ แลอุปาทายรูปยี่สิบสี่ ผสมเข้ากันเป็นรูปยี่สิบแปดด้วยกัน หากมาประชุมกัน จึงจัดได้ชื่อว่ารูปขันธ์ มหาภูตรูปสี่นั้นได้แก่ปฐวีธาตุหนึ่ง อาโปธาตุหนึ่ง วาโยธาตุหนึ่ง เตโช

ธาตุหนึ่งเป็นสี่ประการด้วยกัน แลปฐวีธาตุกับอาโปธาตุนั้น คือเป็นอาการสามสิบสองมีเกสาเป็นต้น มีมัตถลุงคังเป็นที่สุด แลเตโชธาตุนั้น มีสี่ประการคือชิรณัคคิหนึ่ง ทหนัคคิหนึ่ง ทาปนัคคิหนึ่ง สันตาปนัคคิหนึ่ง เป็นสี่ประการ แลชิรณัคคินั้น คือเพลิงจำพวกหนึ่งย่อมเผาผลาญให้รูปแห่งสัตว์ทั้งปวงนั้นบังเกิดแก่ชรา ทหนัคคินั้นคือเพลิงอันเผาให้เกสาหงอกแลจักษุมืดมัว ทาปนัคคินั้น คือเพลิงอันเผาอาหารให้ย่อยยับไป สันตาปนัคคินั้น คือเพลิงอันให้บังเกิดร้อนแลอุ่นทั่วสรรพางค์กายทั้งปวง วาโยธาตุมีหกประการคือ อุทธังคมาวาตาหนึ่ง อโธคมาวาตาหนึ่ง กุจฉิสยาวาตาหนึ่ง โกฏฐาสยาวาตาหนึ่ง อังคมังคานุสารีวาตาหนึ่ง อัสสาสปัสสาสวาตาหนึ่ง เป็นหกประการด้วยกัน อุทธังคมาวาตานั้น คือ ลมจำพวกหนึ่งพัดขึ้นเบื้องบน อโธคมาวาตานั้น คือ ลมจำพวกหนึ่งพัดลงเอบั้งต่ำ กุจฉิสยาวาตานั้น คือ ลมจำพวกหนึ่งพัดในไส้ โกฏฐาสยาวาตานั้น คือ ลมจำพวกหนึ่งพัดนอกไส้ อังคมังคานุสารีวาตานั้น คือ ลมจำพวกหนึ่งพัดในลำเส้นทั่วสรรพางค์กายทั้งปวง อัสสาสปัสสาสวาตานั้น คือ ลมจำพวกหนึ่งย่อมให้ระบายหายใจเข้าออก วาโยธาตุมีลักษณะหกประการดังพรรณนามาฉะนี้ “จตฺตาโร มหาภูตา” มหาภูตรูปสี่คือ ปฐวีธาตุหนึ่ง อาโปธาตุหนึ่ง วาโยธาตุหนึ่ง เตโชธาตุหนึ่ง ธาตุทั้งสี่นี้ ประชุมกันแล้ว ก็ให้บังเกิดเป็นรูปหญิงรูปชายในโลกนี้ “อนิจฺจ” รูปทั้งปวงนี้บมิเที่ยงมิแท้ ย่อมแปรปรวนวิปริตไปเป็นสามสถาน คือ เมื่อแรกเป็นเด็กเล็กอยู่นั้นมีรูปเป็นอย่างหนึ่ง ครั้นเมื่อจำเริญใหญ่โตขึ้นมา รูปนั้นก็กลับกลายจากรูปเมื่อเป็นเด็ก แล้วก็บังเกิดรุ่นหนุ่มรุ่นสาวขึ้นมา มีเนื้อหนังมังสังครัดเคร่งเต็มงาม

บริบูรณ์ แล้วรูปนั้นจะได้เที่ยงแท้เป็นหนุ่มเป็นสาวอยู่อย่างนั้นก็หามิได้ ครั้นชราภัยมาบังเกิดแล้วในกาลใด รูปนั้นจะได้บังเกิดยั่งยืนเป็นสาวอย่างแต่ก่อนก็หามิได้ รูปนั้นก็กลับกลายแก่ชราเกสาก็หงอก ทันตาก็หัก แลบังเกิดวิปริตแปรปรวนไป "รูปำ อนิจฺจำ" รูปธรรมทั้งปวงนั้น แลจะได้มั่นคงเที่ยงแท้หามิได้ ประการหนึ่งเล่า นามธรรมนั้นได้แก่ขันธ์ทั้งสี่ประการ คือ เวทนาขันธ์หนึ่ง สัญญาขันธ์หนึ่ง สังขารขันธ์หนึ่ง วิญญาณขันธ์หนึ่ง เป็นสี่ประการดังนี้แล เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ ทั้งสามนี้ได้แก่เจตสิกห้าสิบสอง วิญญาณขันธ์นั้น ได้แก่ดวงจิตโดยสังเขปแปดสิบดวง โดยพิสดารร้อยเก้าสิบเอ็ดดวงด้วยกัน "อนิจฺจำ" ก็มิเที่ยงแท้ ย่อมแปรปรวนวิปริตต่าง ๆ "เวทนา อนิจฺจา" ประการหนึ่ง เวทนานั้นมีสามประการ คือสุขเวทนาแลทุกขเวทนาแลอุเบกขาเวทนา เวทนานี้อธิบายว่า เสวยซึ่งรสเป็นอารมณ์ เพราะว่ามีอารมณ์ยึดหน่วงเอาซึ่งสุขแลทุกข์แลอุเบกขา "อนิจฺจา" ก็มิเที่ยง ย่อมบังเกิดวิปริตแปรปรวนไป เพราะเหตุสภาวะน้ำใจนั้นเป็นโลกีย์ บางทีก็มีความสุขโสมนัสศรัทธาผ่องใส บังเกิดรักใคร่กำหนัดยินดีด้วยการโลกีย์กองอกุศล บางทีให้บังเกิดกลัวระคนไปด้วยโทมนัส ด้วยความทุกข์ระกำใจ บางทีก็บังเกิดเป็นอุเบกขามัธยัสถ์ แลมิได้รักใคร่ชังใคร บางทีก็มิได้เป็นอุเบกขาตลอดไปได้ ก็เสวยทุกข์เสวยสุขเพิ่มเติมขึ้นไปได้ เวทนาทั้งสามนี้ "อนิจฺจำ" แลจะได้เที่ยงแท้หามิได้ ประการหนึ่งเล่าสภาวธรรมสามประการนี้ คือ สัญญาหนึ่ง ปัญญาหนึ่ง วิญญาณหนึ่ง "อนิจฺจา" ก็มิได้เที่ยงแท้ ย่อมแปรปรวนเหตุสภาวะสัญญานั้น เป็นที่หมายแล

เป็นที่สำคัญมั่นคง คือว่าเป็นอย่างนี้ เป็นอย่างนั้น แล้วก็กลับกลายเสื่อมสูญไปเล่า ปัญญานั้น คือว่า พิจารณาเห็นยืดยาวไปในอนาคตเบื้องหน้าว่า อาตมาได้บำเพ็ญการกุศลในครั้งนี้ น่าที่จะได้เสวยรมย์สมบัติในสุราลัยพิมานสวรรค์เป็นอันเที่ยงแท้ประการหนึ่ง แม้อาตมาได้กระทำบาปกรรมไว้ น่าที่แลไปข้างหน้าจะได้เสวยทุกขเวทนาในจตุราบายเป็นอันเที่ยงแท้ ปัญญานั้น พิจารณาเห็นเหตุเภทภัยบาปบุญคุณแลโทษยืดยาวไปในอนาคตกาล แล้วก็อันตรธานหลงลืมไปเล่า "อนิจฺจา" ก็มิได้เที่ยงแท้ ประการหนึ่งเล่า วิญญาณนั้น คือได้แก่บุคคลมารู้ว่าสิ่งนี้เป็นโทษแท้จริง รู้ว่าสิ่งนี้เป็นคุณแท้จริง "อนิจฺจา" ไม่เที่ยงไม่แท้ ย่อมแปรปรวนกลับกลาย ที่ดีกลับว่าร้าย ที่ร้ายกลับว่าดี แลจะได้รู้ยั่งยืนมั่นคงอยู่หามิได้ ประการหนึ่งเล่า "สงฺขารา อนิจฺจา" สังขารธรรมสามประการ คือ กายสังขารหนึ่ง วจีสังขารหนึ่ง มโนสังขารหนึ่ง เป็นสามประการด้วยกัน "อนิจฺจา" ก็มิได้เที่ยงได้แท้ ประการหนึ่ง โสตวิญญาณหนึ่ง ฆานวิญญาณหนึ่ง ชิวหาวิญญาณหนึ่ง กายวิญญาณหนึ่ง มโนวิญญาณหนึ่ง เป็นหกประการ จักขุวิญญาณนั้น คือ รู้จักสรรพรูปด้วยจักษุ โสต-วิญญาณนั้น คือ รู้จักสรรพเสียงทั้งปวงอันดีแลร้ายด้วยโสต ฆานวิญญาณนั้น คือ รู้จักสรรพสิ่งทั้งปวงอันเหม็นแลหอมด้วยจมูก ชิวหาวิญญาณนั้น คือ รู้จักสรรพรสเปรี้ยวหวาน เผ็ดร้อนจืดเค็มทั้งปวงด้วยลิ้น กายวิญญาณนั้น คือ รู้ว่าเย็นแลร้อนอ่อนแลกระด้างในสรรพสิ่งทั้งปวงด้วยกาย มโนวิญญาณนั้น คือ รู้สรรพเหตุเภทภัยทั้งปวงด้วยน้ำใจ วิญญาณทั้งหกนี้ "อนิจฺจ" ก็มิได้เที่ยงได้แท้

ย่อมแปรปรวนไป ๆ มา ๆ "ภิกฺขเว" ดูกรสงฆ์ทั้งปวง "รูปฺ" อันว่ารูปขันธ์แห่งสรรพสัตว์ในโลกนี้ "อนตฺตา" ย่อมดับสูญไป เหตุสภาวะหาแก่นสารมิได้ อุปไมยปานประหนึ่งว่าฟองน้ำ ครั้นเมื่อต้องระลอกลมพายุพัดแล้วก็แตกกระจัดกระจายหายไป เหตุดังนี้ "รูปฺ" อันว่ารูปนี้ "อนตฺตา" ก็จัดได้ชื่อว่าหาแก่นสารมิได้ "รูปฺ อนตฺตา" รูปทั้งปวงย่อมมาวิปริตกระจัดกระจายไป ทั้งนี้อาศัยเพราะเหตุอันใด อ๋อ อาศัยด้วยมหาภูตรูปสี่นั้นหากวิปริตแปรปรวนไป คือ ลมจำพวกหนึ่งชื่อว่าอัสสาสปัสสาสวาตา แลมิได้ระบายหายใจเข้าออกแล้วกาลใด เตโชธาตุก็ดับสูญไปเมื่อนั้น ครั้นว่าเตโชธาตุดับแล้วกาลใด ปฐวีธาตุแลอาโปธาตุนั้นอันบังเกิดเป็นที่ประชุมแห่งอาการสามสิบสองนั้นก็บังเกิดแปรปรวน เป็นบุพโพโลหิต เน่าเปื่อย เป็นอสุภโสโครกยิ่งนัก มีอุปมาอย่างประหนึ่งว่าบุคคลสูบเหล็กแลสูบทอง เมื่อบุคคลผู้นั้นชักสูบเข้าออกเนือง ๆ อยู่กาลใด ลมก็บังเกิดมีอยู่เมื่อนั้น ครั้นว่าลมนั้นบังเกิดแล้วกาลใด กองเพลิงก็รุ่งเรืองในกาลนั้น ประการหนึ่งถ้าบุคคลผู้นั้นหยุดเสียมิได้สูบไป ลมนั้นก็มิได้บังเกิดมี ครั้นว่าลมนั้นมิได้มีแล้วกาลใด เปลวเพลิงก็ดับสูญในกาลนั้น แลมีครุวนาฉันใด "รูปฺ" ธรรมดาว่ารูปแห่งสรรพสัตว์ทั้งปวงเกิดมาในโลกนี้ ครั้นว่าลมหายใจเข้าออกนั้น ถ้าแลยังมีอยู่ตราบใด เตโชธาตุก็ยังบริบูรณ์ตราบนั้น ครั้นว่าเตโชธาตุนั้นบริบูรณ์อยู่แล้วกาลใด ก็เป็นที่ประชุมแห่งปฐวีธาตุแลอาโปธาตุ อันเป็นที่ประชุมแห่งอาการสามสิบสองมีเกสาเป็นต้นมีมัตถลุงคังเป็นปริโยสาน จึงบังเกิดบริบูรณ์ ประการหนึ่งเล่า ถ้าว่าลมหายใจเข้าออกนั้น ถ้าดับสูญแล้วกาลใด เตโชธาตุ

นั้นก็ดับสูญไปตามกัน ครั้นว่าเตโชธาตุนั้นสูญไปตามกันแล้วกาลใด ธาตุทั้งสองคือปฐวีธาตุและอาโปธาตุอันเป็นที่บังเกิดแห่งอาการสามสิบสองนั้น ก็บังเกิดเป็นบุพโพโลหิต วิปริตย่อยยับ "เอวํ เอว เมาะ ตถา เอว" ก็มีอุปไมยเห็นปานดังว่าบุคคลหยุดเสียซึ่งสูบแล้ว ลมนั้นก็อันตรธานหายไป ฉะนั้น "รูปํ อนตฺตา" เหตุดังนั้นแล สมเด็จพระพุทธเจ้าจึงตรัสพระธรรมเทศนาว่า "ภิกฺขเว" ดูกรสงฆ์ทั้งปวง "รูปํ" อันว่ารูปแห่งสรรพสัตว์หญิงชายอันเกิดมาในโลกนี้ "อนตฺตา" แลจะนับว่ากายแห่งอาตมาสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งจะบังเกิดเป็นแก่นสาร แต่สักสิ่งหนึ่งหามิได้ ย่อมบังเกิดเป็นเครื่องอันตรธานสูญเปล่า "เวทนา อนตฺตา" ประการหนึ่งเล่า เวทนาสามประการ คือ สุข-เวทนาหนึ่ง ทุกขเวทนาหนึ่ง อุเบกขาเวทนาหนึ่ง เป็นสามประการดังนี้ "อนตฺตา" ก็เป็นเครื่องอันตรธานสูญเปล่า ประการหนึ่งเล่า "สญฺญา" อันว่าความหมายมั่นทุกสิ่งสรรพการทั้งปวงก็ดี "อนตฺตา" ก็เป็นเครื่องอันตรธานสูญเปล่า "สงฺขารา" อันว่าสังขารธรรมทั้งสามประการ คือ กายสังขาร วจีสังขาร มโนสังขาร "อนตฺตา" ก็สูญเปล่าไม่มั่นคง "วิญฺญาณํ อนตฺตา" ประการหนึ่งเล่า วิญญาณทั้งหก คือ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ "รูปํ" รูปทั้งปวงแลมาสัมผัสเข้าที่จักษุในกาลใด "วิญฺญาณํ" วิญญาณนั้นก็รู้จักสรรพสิ่งทั้งปวงในกาลนั้น ประการหนึ่งเล่าสำเนียงเสียงอันใดอันหนึ่งมาสัมผัสเข้าที่โสตกาลใด "โสตวิญฺญาณํ" อันว่าวิญญาณก็รู้จักสรรพเสียงทั้งปวงปรากฏเข้าที่โสตทวารนั้น ประการหนึ่งเล่า สรรพสิ่งเหม็นหอมทั้งปวงแลมา

สัมผัสเข้าที่จมูกกาลใด อันว่าวิญญาณนั้นก็รู้จักสรรพกลิ่นเหม็นหอม ในกาลนั้น ประการหนึ่งเล่า สรรพเปรี้ยวหวานทั้งปวงแลมาสัมผัสเข้าในชิวหากาลใด วิญญาณนั้นก็รู้จักสรรพเปรี้ยวหวานขมทั้งปวงในกาลนั้น "กายวิญญาณ" ประการหนึ่งเล่า สิ่งสรรพเย็นร้อนอ่อนแข็งอันใดอันหนึ่ง พึงมาสัมผัสถูกต้องเข้าที่กายกาลใด วิญญาณนั้นก็รู้สรรพเย็นร้อนอ่อนแข็งในกาลนั้น ประการหนึ่งเล่าสรรพรูปเสียงกลิ่นรสมาสัมผัสถูกต้องเข้าที่ทวารทั้งหกในกาลใด วิญญาณก็รู้ในใจว่า อันนี้คือ รูป เสียง กลิ่น รส แลเย็นร้อนแข็งในกาลนั้น อันว่าวิญญาณทั้งหกประการเห็นปานดังว่ามานี้ "อนตฺตา" ก็เป็นเครื่องอันตรธานสูญเปล่า ประการหนึ่งเล่า "สพฺเพ สงฺขารา" อันว่าสภาวะ คือ รูปแลจิตแลเจตสิก แลลมอัสสาสปัสสาสหายใจเข้าออกทั้งปวงนั้นก็ดี "อนตฺตา" ไม่ใช่ของอาตมา เหตุสภาวะเป็นเครื่องอันตรธานสูญเปล่า หาแก่นสารมิได้ "ภิกฺขเว" ดูกรสงฆ์ทั้งปวง อันรูปแห่งสรรพสัตว์ทั้งปวงในโลกนี้ บังเกิดขึ้นแล้วพยาธิเบียดเบียนเนืองๆ แล้วชราภัยก็บังเกิดเบียดเบียนเนืองๆแล้วกาลใด มรณภัยคือความตายก็บังเกิดเมื่อนั้น ดูกร สงฆ์ทั้งปวง ท่านทั้งปวงอย่าได้ประมาทเลย จงปลงปัญญาพิจารณาในห้องพระไตรลักษณะญาณเถิด น่าที่จะบังเกิดปัญญาอันวิเศษ มีประเภท คือ ตทังคปหาน แลวิขัมภนปหาน แลสมุจเฉทปหาน ก็จะบรรเทาจากบาปธรรมสามประการ คือ โลภะ โทสะ โมหะ ให้ระงับลงด้วยองค์ปัญญา คือตทังคปหาน เห็นปานประหนึ่งว่ากระออมสาหร่ายแหน แล้วจึงข่มเสียซึ่งบาปธรรมสามประการ คือ โลภะ โทสะ โมหะ ด้วยปัญญามาพิจารณาพระ-

ไตรลักษณญาณ ปัญญาอย่างนี้ ชื่อว่าวิขัมภนปหาน เห็นปานประหนึ่งว่าศิลาทับหญ้า แล้วจึงตัดโลภะแปด โทสะสอง โมหะสอง ด้วยปัญญา ชื่อว่าสมุจเฉทปหาน เห็นปานประหนึ่งว่าพระขรรค์แก้วอันลับแล้วเหนือศิลา คือ อัปปนาสมาธิ แล้วจะประหารตัดบาปธรรมสามประการให้ปราศจากสันดานแล้วกาลใด บุคคลผู้นั้นก็จะบังเกิดมีใจเลื่อมใสโสมนัส ก็จัดได้ชื่อว่าปรนนิบัติตามทางพระโสดา ประการหนึ่ง ถ้าแลมีปัญญาหยั่งเห็นว่าสรรพสัตว์ทั้งปวง บังเกิดเป็นรูปธรรมนามธรรมฉะนี้ แต่ล้วนจะเป็นเครื่องกำจัดจาก ย่อมทนทุกขวิบัติ "อนตฺตา" แลเป็นเครื่องอันตรธานสูญเปล่าหาแก่นสารมิได้ บุคคลผู้มีปัญญาพิจารณานั้น ก็จะบังเกิดมีน้ำใจปราศจากโลภแลมัจฉริยะแลอิจฉา เพราะว่ามาพิจารณาเห็นอนิจจังประจักษ์ด้วยปัญญา บุคคลผู้นั้นก็บังเกิดศรัทธาเพื่อจะอำนวยทาน ประการหนึ่ง แลบุคคลผู้ใดมีปัญญาพิจารณาเห็นพระทุกขังเที่ยงแท้กาลเมื่อใด บุคคลผู้นั้นก็จักปราศจากโทสะ คือว่า มีความโกรธนั้นเหือดหาย ก็จะมีน้ำใจแจ่มแจ้งสบายเพื่อประโยชน์จะรักษาศีล ประการหนึ่งเล่าบุคคลผู้ใดรำพึงเห็นพระอนัตตา ว่าสัตว์ทั้งปวงเกิดมาแต่ล้วนเป็นเครื่องอันตรธานสูญเปล่าแล้วกาลใด บุคคลนั้นก็จะปราศจากความสงสัยแลความหลงน่าที่จะปรนนิบัติตามพระอริยมรรคทั้งแปดประการ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น มีสัมมาสมาธิเป็นปริโยสาน ทั้งนี้ก็อาศัยด้วยปัญญาหยั่งเห็นพระไตรลักษณญาณเห็นสภาวะปานดังนี้ "อคฺคิเวสน" ดูกร สัจจกนิครนถ์ "ภควา" สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า "วิเนติ" ทรงพระกรุณาสั่งสอนสาวกทั้งปวง ด้วยอำนาจรสพระธรรมเทศนา ให้สาวก

ทั้งปวงบรรเทาราคะดำฤษณา แลกิเลสสมุทัยให้ปราศจากสันดาน "เอวัโข" โดยนิยมวิสัชนามานี้

"นิคนฺโถ" ฝ่ายว่าสัจจกนิครนถ์ ครั้นฟังพระอัสสชิเถรเจ้าวิสัชนาดังนั้น จึงปรึกษาด้วยพระยาลิจฉวีราชทั้งปวงว่า "มยำ" เราทั้งหลายบรรดาสโมสรประชุมพร้อมกันอยู่ในที่นี้มากน้อยเท่าใด ท่านทั้งปวงจงทรงวินิจฉัยให้เห็นผิดแลชอบ อันถ้อยคำพระอัสสชิเถระนี้ "อสณฺหำ" แลจะได้ไพเราะเป็นข้อคดีเยี่ยงอย่างในกลางแห่งมหาชนหามิได้ ครั้นจะกล่าวคำโต้ตอบเป็นกระทู้ไต่ตามบัดนี้ น่าที่จะสาวหาเนื้อความ อย่าเพ่อเจรจาด้วยอัสสชิเถรก่อนเลย ครั้นปรึกษากันเท่าดังนั้นแล้ว จึงถามพระอัสสชิเถระว่า "โภ อสฺสชิ" ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า พระเจ้าข้า "ตุมฺเห ปพฺพชิตา" พระผู้เป็นเจ้าทรงบรรพชาทั้งนี้เพื่อประโยชน์ดังฤๅ "มคฺคผลตฺถายาติ วุตฺเต" พระอัสสชิเถรเจ้าจึงบอกว่า ดูกรสัจจกนิครนถ์ "อหำ" อาตมานี้ออกทรงบรรพชาเพื่อประโยชน์ด้วยมรรคผล "โภ อสฺสชิ ยมิทำ ตุมฺหากำ สาสนำ" ข้าแต่พระอัสสชิ คำสั่งสอนแห่งท่านสิ่งใดสิ่งหนึ่งนี้จะบังเกิดเป็นประโยชน์แต่สักหน่อยหนึ่งก็หามิได้ "นิรยสาโท" เป็นทางที่จะไปนรกเป็นเที่ยงแท้ จะได้จำเริญความสุขสถาพร มงคลแก่มหาชนทั้งปวงก็หามิได้ เป็นแต่จะให้บังเกิดความทุกขโทมนัสภัยในชาตินี้แลชาติหน้า "เนวกถำ กเถสิ" ตั้งแต่นี้สืบไปท่านอย่าได้กล่าวถ้อยคำ "ทุสฺสุตำ เมาะ โสตุ อยุตฺตำ" ไม่สมควรจะฟัง ให้พึงเกลียดพึงชังไม่ชอบหู

ประการหนึ่ง บุคคลผู้ใดผู้หนึ่งมิได้รำพึงดูว่าผิดแลชอบ น่าที่จะเชื่อถ้อยฟังคำแห่งท่าน ครั้นสัจจกนิครนถ์กล่าวถ้อยคำฉะนี้แล้วก็

ปริวิตกว่า ควรอาตมาจะไปสู่สำนักพระสมณโคดม แต่ว่าอาตมานี้จะพาพระยาลิจฉวีราชทั้งห้าร้อย อันเป็นสานุศิษย์แห่งอาตมา จะไปสู่สำนักพระสมณโคดมแล้วจะซักไซ้ไต่ถาม ให้เห็นประจักษ์แจ้งที่ใจความกาลบัดนี้ ดำริฉะนี้แล้วก็มาสู่สำนักพระยาลิจฉวีราชทั้งหลาย แล้วก็ปรึกษากันว่าจะพาไปสู่สำนักแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้า ก็มีในกาลครั้งนั้น

จึงมีคำปุจฉาโจทย์เข้ามาว่า สัจจกนิครนถ์ผู้นี้เดิมมูลเหตุนั้นเป็นลูกบุคคลผู้ใด แลร่ำเรียนวิชามาแต่ฐานที่ใดจึงบังเกิดองอาจแกล้วกล้า "น เทวตา" จะได้เป็นเทวดาก็หามิได้ "น พฺรหฺมา" จะได้เป็นท้าวมหาพรหมก็หามิได้ "มนุสฺโส" เป็นแต่มนุษย์ปุถุชนชาติ ดังฤาองอาจเอื้อมเข้าไปซักถามแก่องค์สมเด็จพระพุทธเจ้าทั้งนี้หวังจะให้พระองค์นั้นอัปภาคพ่ายแพ้แก่ถ้อยคำแห่งอาตมา

อาจารย์เจ้าผู้มีปัญญา จึงวิสัชนาว่า สัจจกนิครนถ์ผู้นี้ "นิคนฺถปุตฺโต" เป็นบุตรแห่งนิครนถ์ "ปุพฺเพ กิร เอโก นิคนฺโถ นิคนฺถี จ ปญฺจปญฺจวาทสตานิ อุคฺคเหตฺวา วาทำ อาโรเจสฺสามาติ วาทำ อาโรเจสฺสามาติ ชมฺพุทีเป วิหรนฺโต กิร" ดังกิตติศัพท์เลื่องลือมา "เอโก ปุริโส" ยังมีบุรุษผู้หนึ่ง "นิคนฺโถ" เป็นบุรุษนิครนถ์ "เอกา อิตฺถี" ยังมีสตรีภาพผู้หนึ่ง "นิคนฺถี" เป็นหญิงนิครนถ์ "เทฺว นิคนฺถา" นิครนถ์ทั้งสองนั้น "อุคฺคเหตฺวา" ก็เรียนกล่าวปริศนาคนละห้าร้อย ๆ แล้วก็มาปรึกษาแก่กันว่า "มยำ" เราทั้งสองจะไปกล่าวถ้อยคำเป็นปริศนา ให้เป็นที่ลือชาปรากฏแก่มหาชนในสกลชมพูทวีปกาลบัดนี้เถิด ครั้นปรึกษาแก่กันฉะนี้แล้ว ก็พากันเที่ยวไปสู่บ้านน้อยแลเมือง

ใหญ่ มิช้าก็บรรลุถึงเมืองไพศาลี "ลิจฺฉวิราชาโน" ฝ่ายว่าพระยาลิจฉวีทั้งปวงก็มาสโมสร ประชุมพร้อมกันอยู่ในเมืองไพศาลี "ทิสฺวา" ครั้นทอดพระเนตรเห็นนิครนถ์ทั้งสองเดินมาวันนั้น ก็มีพระโองการตรัสถามโคตรแลถามนามว่า "ตฺวํ โก ตฺวํ กา" บุรุษชายผู้นี้แลมีนามชื่อใด แลหญิงผู้นี้มีนามชื่อใด ฝ่ายบุรุษชายนั้นก็กราบทูลว่าข้าพเจ้านี้ชื่อว่านิครนถ์ "ชมฺพุทีเป วิจรามิ" ข้าพระบาทสัญจรเที่ยวไปในชมพูทั้งนี้ เพื่อประโยชน์จะยกถ้อยคำเป็นทางปริศนาแก่มหาชนทั้งปวงในกาลบัดนี้

ฝ่ายว่าพระยาลิจฉวีราชทั้งปวง จึงถามนางนิครนถ์สืบไปเล่าฝ่ายว่านางนิครนถ์นั้นก็ว่าเหมือนกันดังนั้น "ลิจฺฉวิราชาโน" ฝ่ายว่าพระยาลิจฉวีราชทั้งปวงก็ปรึกษากันว่า "มยํ" เราจะให้นิครนถ์ทั้งสองนี้มาเจรจาโจทก์ทายซัก ไซ้ถาม ในข้อคดีเนื้อความเรื่องราวปริศนาในกาลบัดนี้เถิด ครั้นปรึกษาแก่กันเท่าดังนั้นแล้ว ก็ให้นิครนถ์ทั้งสองนั้นเจรจาโจทก์ทายซักไซ้ไล่เลียงไต่ถามกัน "นิคนฺถี" ฝ่ายว่านางนิครนถ์นั้นก็ถามเป็นข้อกระทู้เนื้อความในไตรเพท ประมาณห้าร้อย "นิคนฺโถ" ฝ่ายว่านิครนถ์บุรุษนั้น ก็วิสัชนาแก้ไขได้สิ้นทุกประการแล้วก็กลับย้อนถามนางนิครนถ์บ้างเล่า ฝ่ายว่านางนิครนถ์นั้นก็แก้ไขไตรเพททั้งสาม แลกล่าวถ้อยคำได้ประมาณห้าร้อยนั้นก็สำเร็จสิ้นทุกประการ "น ชยปาชโย" ฝ่ายนิครนถ์ทั้งสองมาสนทนาแก้ไขไล่เลียงกัน ตกว่าจะได้แพ้แลชนะแก่กันหามิได้ "อุโภ สมสมา อเหสุ" นิครนถ์ทั้งสองนั้นก็บังเกิดเสมอกัน

ฝ่ายพระยาลิจฉวีราชทั้งหลายนั้น ก็ว่าแก่นิครนถ์ทั้งสองว่า

"ตุมฺเห อุโภ สมสมา" ท่านทั้งสองนี้มีปัญญาเสมอกัน แลจะได้แพ้ชนะแก่กันก็หามิได้ "กึ อาหิณฺฑิตฺวา" ก็ท่านจะเที่ยวไปไยอยู่ที่นี่เถิด ครั้นว่าดังนี้แล้วมิช้า "เคหํ ทตฺวา" ก็พระราชทานเคหวาสสถานบ้านเรือนให้เป็นที่อยู่แก่นิครนถ์ทั้งสอง "พลึ อุปฏฺเปสุ" แล้ว พระองค์ก็ให้กระทำสักการบูชาแก่นิครนถ์ทั้งสองเป็นเนืองนิจ นิรันดร์มิได้ขาด "เต นิคนฺถา" ฝ่ายว่านิครนถ์ทั้งสองก็มาสมัครสังวาสสร้องเสพอยู่ด้วยกัน ครั้นนานมาก็บังเกิดธิดาสี่คน ธิดาผู้หนึ่งชื่อว่านางสัจจา ธิดาผู้หนึ่งชื่อว่านางโลมา ธิดาผู้หนึ่งชื่อว่านางปชาหรา ธิดาผู้หนึ่งชื่อว่านางสิวาวัตตกา กิริยาว่าธิดาทั้งสี่คนนั้นบังเกิดมีปัญญาฉลาดนักหนา "มาตาปิตูหิ" "อุคฺคหิตานิ" ฝ่ายว่ามารดาบิดาทั้งสองยังธิดาทั้งสี่คนนั้นให้ เรียนเอาถ้อยคำอันกล่าวปริศนาโดยประมาณห้าร้อย "ตา วยปฺปตฺตา" ฝ่ายว่าธิดาทั้งสี่นั้น ครั้นวัฒนากาลจำเริญขึ้นแล้วกาลใด "มาตาปิตโร" ฝ่ายมารดาบิดาทั้งสองนั้นจึงว่าแก่ธิดาสี่คนนั้นด้วยถ้อยคำว่า "อมฺม" ดูกรแม่ มารดาบิดาทั้งสองนี้แลยกทรัพย์โภคาเข้าของเงินทองทั้งปวงให้แก่เจ้าทั้งสี่นี้ "กุลฆรํ เปสิตพฺพา" มารดาบิดาจะส่งให้เจ้าไปอยู่ในตระกูลสามีนั้นหามิได้

ประการหนึ่งเล่า ประเวณีอย่างนั้นแล จะได้มีในตระกูลมารดาบิดาทั้งสองนี้หามิได้

ประการหนึ่งเล่า "โย ปุคฺคโล" แม้อันว่าบุคคลผู้ใดหากิริยาที่จะปกปักรักษาเหย้าเรือนมิได้ "โส ปุคฺคโล" บุคคลผู้นั้น "สกฺโกติ" แลบังเกิดอาจสามารถจะย่ำยีถ้อยคำแห่งเจ้าทั้งสี่ได้แล้วกาลเมื่อใด เจ้าทั้งสี่จงไปเป็นภริยาแห่งบุคคลผู้นั้น "โย ปพฺพชิโต"

ผู้ใดไวปัญญา "วาทำ มทฺทิตุ สกฺโกติ" อาจสามารถเพื่อจะย่ำยีซึ่งถ้อยคำแห่งธิดาทั้งสี่ได้แล้วกาลเมื่อใด เจ้าทั้งสี่คนนี้จงบวชอยู่ในสำนักแห่งบรรพชิตองค์นั้นเถิด "ตุมฺเห กึ กริสฺสถ" ลูกรักทั้งสี่ของมารดาบิดา เจ้าจะคิดอ่านเป็นประการใด เจ้าจงบอกแก่มารดาบิดาไปในกาลบัดนี้เถิด

"จตสฺโส ธีตโร" ฝ่ายว่าธิดาทั้งสี่นั้น ครั้นได้ฟังถ้อยคำดังนั้นแล้วก็กล่าวถ้อยคำว่า "มยำ" ข้าทั้งสี่นี้แล มิได้อยู่ในโอวาทสั่งสอนแห่งมารดาบิดาแล้วกาลใด ก็ได้ชื่อว่าข้าพเจ้าทั้งสี่นี้ เป็นคนชั่วช้าสามานย์ละเมิดจากถ้อยคำมารดาบิดา ก็ดูมิบังควรนักหนา "เอวเมว กริสฺสามิ" ข้าพเจ้าทั้งสี่คนนี้ จะกระทำตามถ้อยคำมารดาบิดาสั่งสอนในกาลบัดนี้ "ปริพฺพาชิกา เวสำ คเหตฺวา" ครั้นว่าเท่าดังนั้นแล้วก็ถือเอาเพศเป็นนางปริพพาชี แล้วก็จับเอากิ่งหว้าแล้วเที่ยวไปในชนบทประเทศน้อยใหญ่ ก็ได้นามปรากฏชื่อว่านางชมพูปริพพาชีโดยนัยดังพรรณนามาฉะนี้

"ตา ปริพฺพาชิกาโย" ฝ่ายนางชมพูปริพพาชีทั้งสี่นั้น "ยำ คามำ ปาปุณนฺตุ ครั้นถึงบ้านอันใดก็ปักกิ่งไม้หว้าลงในกองฝุ่นแลทราย แทบประตูบ้านอันนั้น ครั้นแล้วก็กล่าวถ้อยคำว่า "โย วาทำ อาโรเปตุ สกฺโกติ" บุคคลผู้ใดไวปัญญาแลอาจสามารถ เพื่อจะยกถ้อยคำแห่งอาตมาแลมาสนทนากับด้วยเราได้ บุคคลผู้นั้นจงย่ำยีกิ่งหว้าอันนี้เสียเถิด ครั้นว่าเท่าดังนั้นแล้วก็พากันบทจรเที่ยวไปสู่บ้านน้อยแลเมืองใหญ่ มิช้าก็บรรลุถึงเมืองสาวัตถี "ชมฺพุธชำ ฉเปตฺวา" จึงเอากิ่งหว้านั้นมากระทำเป็นธงปักลงไว้แทบประตูบ้าน "ตถา เอว"

เห็นปานดังว่ามาแต่หนหลังนั้น “อาโรเจตฺวา มนุสฺสานํ” แล้วก็บอกให้แก่มนุษย์ปุถุชนอันเดินเกลื่อนกล่นสัญจรไปมา “อนฺโต นครํ ปวิฏฺฐา” ครั้นกล่าวถ้อยคำเท่าดังนั้นแล้วก็พากันเข้าไปในกรุงสาวัตถีมหานคร

“เตน โข ปน สมเยน” ในกาลครั้งนั้น “ภควา” องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า “อุปนิสฺสาย” พระพุทธองค์เจ้าสถิตอยู่ในเชตวันมหาวิหาร แทบใกล้กรุงสาวัตถีมหานคร เป็นที่อาศัยโคจรบิณฑบาต “อถโข กาเล” ในกาลครั้งนั้น “อายสฺมา สาริปุตฺโต” พระสารีบุตรเถรเจ้าผู้มีอายุ พระผู้เป็นเจ้ามีพระทัยกรุณา “ปฏิชคฺคนฺโต” พระผู้เป็นเจ้าช่วยชำระโรคโรคาแห่งภิกษุอันคิลานภาพตราบเท่าจนเพลาสายัณห์มา พระผู้เป็นเจ้าจึงได้เที่ยวโคจรบิณฑบาตกับด้วยหมู่ภิกษุสงฆ์ทั้งปวง “กิจฺจมหนฺตตาย” เหตุดังนี้ก็อาศัยด้วยพระผู้เป็นเจ้านั้นมีธุระมาก “ชมฺพุสาขํ ทิสฺวา” วันนั้นพระสารีบุตรเถรเจ้าก็ทัศนาเห็นกิ่งหว้า อันนางชมพูปริพพาชีบั่กลงไว้แทบประตูบ้าน พระผู้เป็นเจ้าเข้าไปโคจรบิณฑบาตครั้งนั้น พระผู้เป็นเจ้าก็ถามแก่กุมารทั้งปวงอันเล่นอยู่ในฐานที่นั้นว่า “กึ อิทํ” คือ บุคคลผู้ใดเอากิ่งหว้ามาบั่กไว้ในฐานที่นี้

“เต ตมตฺถํ อาโรเจสุ” ฝ่ายทารกทั้งหลายก็บอกยุบลคดีเนื้อความถวายให้พระมหาเถระเจ้าฟังแต่ต้นจนปริโยสานที่สุด ฝ่ายพระมหาเถระเจ้าจึงว่าแก่กุมารทั้งหลายว่า “เตนหิ มทฺทถ” ดูกรกุมาร ท่านอย่าเอาไว้ จงพากันไปย่ำเหยียบเสียในกาลบัดนี้ “น สกฺโกม ภนฺเต ภายามิ” กุมารทั้งหลายจึงยกกรขึ้นนมัสการพระเถระ

เจ้า แล้วก็บอกยุบลเหตุว่า "ภนฺเต" พระเจ้าข้า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า "น สกฺโกม" ข้าพเจ้าทั้งหลายเกรงกลัวนางชมพูปริพพาชีคารมเจ้ากูนักหนา เจ้ากูจะด่าจะแช่งข้าพเจ้า ๆ ก็มิอาจสามารถเพื่อจะว่าโต้ตอบได้ พระสารีบุตรเถระเจ้าจึงว่าแก่ทารกทั้งปวงว่า "มา ภายิตฺถ" ดูกรทารกทั้งปวง ท่านอย่าได้กลัว จงเหยียบกิ่งหว้าอันนั้นเสียเถิด

ประการหนึ่งเล่า ดูกรกุมารทั้งปวง อาตมาจะสั่งเนื้อความไว้ ถ้าแลว่านางชมพูปริพพาชีจะถามว่า บุคคลผู้ใดใช้ให้ท่านเหยียบเสียท่านซัดเราเถิด ว่าพระสารีบุตรเถระเป็นอัครสาวกแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้าทรงพระคุณอันประเสริฐ ใช้ให้เราเหยียบเสีย แม้ท่านปรารถนา เพื่อจะยก ถ้อยคำ อันเป็น ปริศนาให้ ปรากฏเป็น ประการใด ท่านจงเร่งไปยังสำนักพระสารีบุตรเถระเจ้าในกาลบัดนี้เถิด

"เต เถรสฺส วจนำ สุตฺวา ชมฺพุธชำ มทฺทิตฺวา ฉฑฺเฑสุ" ฝ่ายว่าทารกทั้งหลาย ครั้นได้ฟังพระมหาเถระเจ้าสั่งเท่าดังนั้นแล้ว ก็บังเกิดโสมนัสปรีดา แล้วก็ชวนกันวิ่งมาถึงที่นั้นแล้วก็ย่ำยีกิ่งหว้าแห่งนางชมพูปริพพาชีให้แหลกละเอียด แล้วก็ทิ้งขว้างเสียจากที่นั้น "เถโร บิณฺฑาย จริตฺวา วิหารำ คโต" ฝ่ายพระสารีบุตรเถระเจ้าก็พาหมู่นิกรสงฆ์ทั้งปวงไปเที่ยวโคจรบิณฑบาต แล้วก็กลับมาสู่พระเชตวันมหาวิหาร

"ปริพฺพาชิกา" ฝ่ายว่านางปริพพาชี "คามโต นิกฺขมิตฺวา" ครั้นว่าออกจากบ้านแล้วก็มิได้เห็นกิ่งหว้า จึงมีวาจาถามแก่กุมารทั้งปวงว่า "อมฺหากำ เกน มทฺทาปิโต" ดูกรกุมารทั้งปวง คือ บุคคลผู้ผู้ใดใช้ให้ท่านมาย่ำเหยียบกิ่งหว้าแห่งอาตมาทั้งสิ้นเสีย "ทารกา"

ฝ่ายว่าทารกทั้งปวงนั้น ก็เล่าเนื้อความให้นางชมพูปริพพาชีฟังแต่ต้นจนปริโยสานเห็นปานดังวิสัชนามาแต่หนหลัง ฝ่ายนางชมพูปริพพาชีครั้นได้ฟังยุบลคดีเท่าดังนั้นแล้วก็กลับเดินเข้าไปในบ้าน เดินตามถนนแต่ละคน ๆ แล้วก็ร้องป่าวแก่ชาวพระนครสาวัตถีด้วยถ้อยคำอันไพเราะว่า ดูกรชาวพระนครทั้งปวง บัดนี้พระอัครสาวกแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามชื่อว่าสารีบุตรเถระ จะมาสั่งสนทนากล่าวถ้อยคำกับด้วยอาตมาทั้งสี่คน ถ้าแม้ท่านทั้งหลายทั้งปวงมีความปรารถนาเพื่อจะฟังจงชวนกันออกไปในกาลบัดนี้

"มหาชโน นิกฺขมิตฺวา สทฺธึ ปริพฺพาชิกาหิ เชตวนํ อาคมิ" ฝ่ายว่ามหาชนชาวเมืองสาวัตถี ครั้นได้ฟังถ้อยคำแห่งนางปริพพาชีมาร้องป่าววันนั้น ก็ชวนกันสโมสรประชุมพร้อมกันแล้ว ก็มาสู่พระเชตวันมหาวิหาร ปรารถนาเพื่อจะสวนาการฟังซึ่งปริศนากับด้วยนางปริพพาชีทั้งสี่คนนั้น "เถโร" ฝ่ายว่าพระสารีบุตรเถระเจ้าครั้นรู้ว่านางปริพพาชีพากันมาจึงปริวิตกว่า "มาตุคามสฺส อาคมนํ" อันว่าธรรมดามาตุคามจะมาสู่สำนักแห่งอาตมาอันเป็นสมณะนี้ "อผาสุกํ" ย่อมเป็นวิสภาคารมณ์ แลจะได้สมควรหามิได้ เป็นที่บังเกิดเดืองขุ่นในน้ำใจแห่งภิกษุ อันเป็นปุถุชน ควรอาตมาจะลุกออกไปให้พ้น เสียยังแล้ว ครั้นดำริเท่าดังนั้น พระผู้เป็นเจ้าก็สถิตนั่งอยู่ในท่ามกลางพระวิหาร "ปริพฺพาชิกาโย" ฝ่ายนางชมพูปริพพาชีทั้งสี่นั้น ครั้นไปถึงสำนักพระสารีบุตรเถระแล้ว "ปุจฺฉิสุ" ก็ถามพระมหาเถระเจ้าว่า "อมฺหากํ ธโช" ธงกึ่งหว้าแห่งข้าพเจ้าทั้งสี่คนนี้ชวนกันปักไว้แทบประตูบ้าน "ตุมฺเห มทฺทาปีโต" ได้ยินคำทารกว่า พระผู้เป็นเจ้า

ให้กุมารน้อย ๆ ภินทนาการทำลายให้พินาศฉิบหายเป็นฝุ่นผงเสียจริง ๆ ฝ่ายพระสารีบุตรเถระเจ้าก็รับว่า เอออาตมาใช้ให้กุมารไปทำลายเสียเองนี้แล (ต้นฉบับเดิมหมดเพียงเท่านี้ ต่อนี้ไปพิมพ์จากอีกฉบับหนึ่ง) "มยฺ ตุมฺเหหิ สทฺธึ วาทำ กริสฺสาม" ฝ่ายนางชมพูปริพพาชีทั้งสี่นั้น ก็ว่าแก่พระสารีบุตรด้วยถ้อยคำอันมิได้ควรยิ่งนักหนาว่า ดูกรสมณะ ตัวท่านองค์นี้หรือชื่อพระสารีบุตรปรากฏด้วยบัญญา ท่านจงมาสังสนทนาอัตถบัญหากับเราในกาลบัดนี้เถิด

"เถโร" พระสารีบุตรเถรเจ้าจึงว่าแก่นางชมพูปริพพาชีว่า ดูกรท่านทั้งสี่ อาตมานี้ให้อนุญาตแล้ว ท่านจงมากระทำตามปรารถนาเถิด

"ตา ปริพฺพาชิกา" ฝ่ายว่านางชมพูปริพพาชีทั้งสี่นั้นก็กล่าวถ้อยคำว่า ดูกรสมณะ ท่านเป็นฝ่ายปุจฉา หรือจะให้อาตมาทั้งสี่เป็นผู้ปุจฉาไต่ถามก่อนก็ตาม

พระสารีบุตรเถรเจ้าว่า ดูกรนางชมพูปริพพาชี "ตุมฺเห มาตุคามา" ท่านทั้งสี่นี้เป็นมาตุคาม "ปฆมำ ปุจฺฉถ" จงเป็นผู้ปุจฉาถามก่อนเถิด

ตา "ปริพฺพาชิกา" ฝ่ายนางชมพูปริพพาชีทั้งสี่นั้นแลจะได้ยกกรอภิวันท์นมัสการพระสารีบุตรเถรเจ้า ก็หามิได้ "จตุทิสาสุ นิสีทิตฺวา" ก็ชวนกันนั่งเรียงรายไปทั้งสี่ทิศ ก็ประดิษฐานในที่ใกล้กับอาสนะพระสารีบุตรแล้ว ก็ถามปริศนาอันได้ประมาณพันโดยนิยมอันตนเล่าเรียนมาแต่สำนักมารดาบิดา

"เถโร" ลำดับกาลนั้น พระสารีบุตรเถรเจ้าอันประกอบไปด้วยมหาปัญญา ก็วิสัชนาปริศนาแห่งนางชมพูปริพพาชีทั้งสี่นั้น ก็สิ้นเสร็จครบครันโดยคณนา "กุมุทนาฬ ฉินฺนโต วิย" ก็มีอุปมาปานประหนึ่งบุรุษมาตัดก้านกุมุทให้ขาดออกทันใดด้วยดาบอันคมกล้า แล้วจึงมีพจนะสุนทรวาจาถามว่า ดูกรนางชมพูปริพพาชีปริศนาที่ถามบัดนี้หมดสิ้นแล้วหรือยัง ถ้าแม้ยังมิได้สิ้นท่านจงถามเสียยังแล้วเถิด อาตมาจะได้วิสัชนาในกาลบัดนี้

"เอเมว ภนฺเต ชานาม" นางชมพูปริพพาชีทั้งสี่นั้น ก็บอกแก่พระสารีบุตรตามสัตย์ตามความจริงว่า "ภนฺเต" ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า "มยํ" ดูข้าพเจ้าทั้งสี่คนนี้รู้ปริศนาแต่เท่านั้นอันจะรู้ยิ่งขึ้นไปกว่าพันก็หามิได้

"เถโร" ฝ่ายว่ามหาเถรเจ้าก็กล่าวถ้อยคำว่า ดูกรนางชมพูปริพพาชิกา "ตุมฺเห" ท่านแลมาถามปริศนาโดยคณนาได้ประมาณพัน ก็ฝ่ายว่าข้างอาตมานี้ก็ได้วิสัชนาแก้แล้ว บัดนี้ถึงทีอาตมาจะถามปริศนาแก่ท่านทั้งสี่บ้างเล่า อันปริศนาแห่งเรานี้แล จะได้มากถึงพันหามิได้ อันข้อที่อาตมาจะไต่ถามแก่ท่านบัดนี้มีสิ่งเดียวดอก ทั้งสี่นี้ยังอาจสามารถเพื่อว่าจะแก้ปริศนาแห่งเราได้แลหรือ หรือว่าแก้มิได้ประการใด ?

"ตา ปริพฺพาชิกาโย' ฝ่ายว่านางชมพูปริพพาชีทั้งสี่นั้น "นาสกฺขิสุ" ก็มิอาจสามารถเพื่อว่าจะอวดอ้างปัญญา แลท้าทายพระมหาเถรเจ้าก็กล่าวถ่อมตัวไว้เป็นมัชฌิมาว่า "ภนฺเต" ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า "ชานมานา" ถ้าแลข้าพเจ้าทั้งปวงที่ยังรู้เห็นเป็นกระเสนกระแสอรรถปริศนา ก็จะวิสัชนาถวายแก่พระผู้เป็นเจ้า

ประการหนึ่งเล่า อันข้าพเจ้าทั้งสิ้นเป็นคนมุทุปัญญา ถ้าแลมิได้ทราบซึ่งปริศนา ก็หาอาจสามารถเพื่อจะแก้วิสัชนาถวายได้ ขออาราธนาพระผู้เป็นเจ้าจงกล่าวปริศนาในกาลบัดนี้

"เถโร" ฝ่ายว่าพระมหาเถระก็ถามปริศนาว่า ดูกรนางชมพูปริพพาชี "เอกนุนาม กึ" ชื่ออันเดียวนั้นจะได้แก่สิ่งอันใด ท่านทั้งสี่จงวิสัชนาในกาลบัดนี้

"ตา ปริพฺพาชิกา" นางปริพพาชิกาทั้งสี่นั้นก็มิรู้กระแสสำแดงปริศนาก็บังเกิดอัดอั้นจนปัญญา จะได้รู้ว่าต้นแลปลาย ยิ่งคิดยิ่งวุ่นวายวนเวียนนึ่งก้มหน้าแล้วขีดเขียนแผ่นดินแก้เก้อ

ฝ่ายพระสารีบุตรเถรเจ้าจึงว่าแก่นางปริพพาชีว่า ท่านทั้งสี่มาถามปริศนาแก่อาตมาได้ประมาณพัน อาตมาก็วิสัชนาได้ ส่วนอาตมาถามปริศนาอันเดียวเท่านี้แก้ไม่ได้ ก็ชวนกันนึ่งจนเสียหมด ไม่มีปากก็หลากแก่ใจยิ่งนักหนา "ปราชยา" ก็แพ้แก่อาตมาแล้วกระมัง

นางปริพพาชีครั้นได้ฟัง ก็สารภาพน้อมลงนมัสการอาราธนาว่า "ภนฺเต" พระเจ้าข้า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ข้าพเจ้าทั้งสี่นี้มิอาจสามารถเพื่อว่าจะวิสัชนาได้ ก็บังเกิดปราชัยอัปภาคแก่พระผู้เป็นเจ้าแล้ว พระเจ้าข้า

"กึ กริสฺสสถ" พระมหาเถรเจ้าจึงถามว่า ดูกรนางปริพพาชีบัดนี้ท่านจะทำเป็นประการใด ?

"ตา ปริพฺพาชิกา" ฝ่ายว่านางปริพพาชิกาทั้งสี่นั้นก็ยอกรอภิวันท์กันสลาง สำแดงสารให้แจ้งแก่พระผู้เป็นเจ้าตามคำมารดาบิดาสั่ง

โดยนิยมดังวิสัชนามาแต่หลังว่า "ภนฺเต" ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า "มาตาปีตโร" มารดาบิดาแห่งข้าพเจ้าทั้งสี่นี้ ไม่มีสมบัติอันใดจะยกให้ แต่ทว่าสั่งไว้ว่า ถ้าแลสมณะพราหมณ์องค์ใดไวบัญญา แลอาจสามารถจะแก้ปริศนาประมาณพันได้แล้วกาลใด ท่านจงทรงบรรพชาเพศวิสัยในสำนักพระสมณะองค์นั้นเถิด "มยํ ปพฺพชิสฺสาม" ข้าพเจ้าทั้งสี่ได้ประสบพบพระผู้เป็นเจ้าในครั้งนี้ ก็เป็นบุญลาภอันใหญ่หลวงยิ่งนักหนา ขอพระผู้เป็นเจ้าโปรดประทานบรรพชาให้แก่ข้าพเจ้าในกาลบัดนี้เถิด

"ตุมฺเห มาตุคามา นาม อมฺหากํ สนฺติเก ปพฺพชิตุ ํ น วฏฺฏติ" พระสารีบุตรเถรเจ้ากล่าวว่า ดูกรนางปริพพาชีท่านทั้งสี่นี้เป็นมาตุคามครั้นจะด่วนลวนลามทรงเพศบรรพชาในสำนักอาตมานี้ "น วฏฺฏติ" แลจะได้ควรหามิได้ "ภิกฺขุนูปสฺสยํ คนฺตฺวา" ท่านจงพากันไปสำนักนางภิกขุนี แล้วจึงขอบรรพชาในบวรพุทธศาสนา ณ กาลบัดนี้

"ตา ปริพฺพาชิกา" ฝ่ายว่านางปริพพาชีทั้งสี่นั้น ก็ยอกรอภิวันท์นมัสการแล้วก็อำลา "เถรสฺส สาสนํ คเหตฺวา" ก็นำข่าวสารพระมหาเถรเจ้า แล้วก็มาสู่สำนักแห่งนางภิกขุนี "ปพฺพชึสุ" ก็ทรงบรรพชาบวชสิ้นทั้งสี่คน "ปพฺพชิตฺวา ปน" ครั้นบวชเข้าได้แล้วในพระศาสนา "อปฺปมตฺตา" มิได้ประมาท "อาตาปีนี" มีความเพียรพิจารณาพระไตรลักษณญาณ คือ "ทุกฺขํ อนิจฺจํ อนตฺตา" แล้วจึงเอาปัญญาพิจารณานั้นเป็นสมุจเฉทปหาน แล้วก็มาตัดกิเลสพันห้าแลตัณหาร้อยแปดให้ปราศจากสันดาน เห็นปานประหนึ่งว่าพระขรรค์แก้วอันมาลับอานเสียแล้วเหนือศิลา เพื่อพระอัปปนาสมาธิให้คมกล้า

"น จิรสฺเสว" มิทันช้าก็บรรลุถึงพระอรหัตตผลญาณอันวิเศษในขณะนั้น

"อยํ สจฺจโก" ฝ่ายสัจจกนิครนถ์นี้ "กนิฏฺฐภาติโก" เป็นน้องชายแห่งพระภิกขุนีทั้งสี่นั้น "อุตฺตริตรปญฺโญ" มีบัญญายิ่งกว่าพี่ทั้งสี่ แล้วก็มาเรียนปริศนายิ่งกว่าพันแต่สำนักมารดาบิดา เหตุดังนั้น สัจจกนิครนถ์จึงพาสานุศิษย์แต่ล้วนลูกกษัตริย์ ครั้นมาสู่สำนักสมเด็จพระพุทธเจ้า จึงได้มาพบพระอัสสชิเถระนั้นก่อน แล้วก็เที่ยวไปในพระอารามบริเวณจังหวัดแว่นแคว้นทั้งปวง แล้วก็ถามถึงอารามสมเด็จพระพุทธเจ้า แล้วก็ไปในอารามนั้น ไปสู่อารามโน้น แต่เที่ยวไปมาก็สิ้นกาลช้านาน "สมยชานนตฺถํ" เพื่อประโยชน์ใครรู้เวลาแห่งองค์สมเด็จพระพุทธเจ้า "สมยโกวิโท" พระผู้เป็นเจ้าฉลาดด้วยพระปัญญา ก็บอกเวลาแก่สัจจกนิครนถ์ แล้วก็ห้ามปรามผ่อนปรนว่า ดูกรสัจจกะ บัดนี้ก็เป็นเวลามัชฌันติกสมัยเวลาตะวันเที่ยง มิควรท่านจะไป "เอกรตฺตึ ปติฏฺฐเปตฺวา" ท่านจงยับยั้งพักผ่อนราตรีนี้จึงค่อยไป

"สจฺจโก" ลำดับกาลนั้น ฝ่ายว่าสัจจกนิครนถ์ ครั้นได้ฟังพระผู้เป็นเจ้าว่าเท่าดังนั้น ก็พิจารณาเห็นด้วย แล้วก็ยับยั้งอยู่สิ้นราตรีหนึ่ง

"ภควา ปจฺจูสกาเล" เมื่อปัจจุสสมัยเวลา ฝ่ายว่าสมเด็จพระผู้ทรงพระภาคเจ้า "สมาปชฺชิตวา" พระองค์ก็เข้าสู่มหากรุณาสมาบัติ แล้วก็แผ่ข่ายคือพระสัพพัญญุตญาณ ตั้งแต่พระเชตวันตราบเท่าถึงจักรวาลเป็นที่สุด แล้วก็ส่งพระญาณถอยหลังเข้ามาแต่หมื่นจักรวาล

ตราบเท่าถึงพระเชตุพน "โอกำ โวโลเกนฺโต" พระองค์ก็ทรงพระอาวัชชนาการเล็งแลดูสรรพสัตว์ทั้งปวง อันมีอุปนิสัยบั่จจัยวาสนาควรที่จะได้มรรคญาณผลญาณ วันนั้นก็เห็นอุปนิสัยบั่จจัยสัจจกนิครนถ์อันจะได้มรรคแลผลให้บรรพชาชาติในเบื้องหน้า "เสฺว" เวลาเช้าพรุ่งนี้ตถาคตจะไปทรมานสัจจกนิครนถ์ให้ปราศจากมิจฉาทิฏฐิ ด้วยอำนาจพระธรรมเทศนา สัจจกนิครนถ์ก็จะมีน้ำจิตเลื่อมใสศรัทธาในบวรพุทธศาสนาแห่งตถาคต ครั้นจุติจากชาตินี้แล้วกาลใด น่าที่จะได้ไปสู่พิมานสวรรค์ เสวยทิพยสมบัติเป็นมโหฬาร ครั้นตถาคตนิพพานไปแล้ว พระศาสนาจะออกไปตั้งอยู่ในเกาะลังกา

"สจฺจโก" ฝ่ายสัจจกนิครนถ์นั้นจุติจากสวรรค์แล้วก็จะได้ลงมาบังเกิดในกำเนิดแห่งพราหมณ์ จะประกอบไปด้วยสมบัติบั่ญญายิ่งนักหนา แล้วก็จะเสียสละทรัพย์สมบัติออกบวชในสำนักพระโมคคัลลี-บุตรเถระ แล้วก็จำเริญพระกรรมฐาน มิช้ามินานก็บรรลุถึงพระอรหัตตผล เป็นอริยบุคคลอันวิเศษในบวรพุทธศาสนา ควรตถาคตจะกรุณาไปโปรดสัจจกนิครนถ์

"ภควา" สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำริแล้ว ก็ทรงภูษาสบงทรงจีวรมีพระกรจับบาตร แล้วก็พาหมู่นิกรสงฆ์เสด็จไปสู่กรุงไพศาลี เพื่อประโยชน์จะโคจรบิณฑบาต "ปฏิกฺกนฺโต" ครั้นพระองค์ได้อาหารบิณฑบาตแต่พอเป็นยาปนมัตประมาณมื้อหนึ่ง แล้วพระองค์ก็พาหมู่นิกรสงฆ์เสด็จกลับ "อปวิสิตฺวา" พระองค์จะได้เสด็จเข้าไปสู่พระเชตุพนก็หามิได้ "อญฺญตรสฺมึ รุกฺขมูเล" พระองค์ก็พา

หมู่นิกรสงฆ์สถิตประทับอาศัยร่มไม้อันใดอันหนึ่ง แลปรากฏอยู่ในมหาวันนั้น

"สจฺจโก" ผ่ายว่าสัจจกนิครนถ์ ครั้นบริโภคอาหารสำเร็จแล้วก็พาพวกพระยาลิจฉวีทั้งหลายห้าร้อยนั้นมา เพื่อประโยชน์จะสั่งสนทนาด้วยองค์สมเด็จพระพุทธเจ้า ครั้งนั้นก็บังเกิดเอิกเกริกเป็นโกลาหล "มหาชโน" ผ่ายว่ามหาชนหญิงชายชาวนครก็ลือข่าวขจรทุกตำบลว่า บัดนี้สัจจกนิครนถ์จะไปผจญสมเด็จพระพุทธเจ้า "กถาสลฺลาปิ โสสฺสาม" มาเถิด มาเราจะได้พึ่งองค์สมเด็จพระพุทธเจ้ากับสัจจก-นิครนถ์จะได้สั่งสนทนาด้วยอัตถปั่ญหาปริศนาแก้กัน "มนุสฺสา นิกฺขนฺตา" ครั้นปรึกษาเท่าดังนั้น ก็ชวนกันมาเป็นอันมากยิ่งนักหนา ชนทั้งปวงแต่บรรดาสโมสรประชุมพร้อมกันอยู่ในฐานที่นั้น มีบังเกิดเป็นสองฝ่าย คือฝักฝ่ายข้างสมเด็จพระพุทธเจ้านั้นจำพวกหนึ่ง ฝักฝ่ายข้างสัจจกนิครนถ์จำพวกหนึ่ง บรรดามหาชนที่เป็นฝักฝ่ายข้างสมเด็จพระพุทธเจ้านั้น แต่ล้วนเป็นสัมมาทิฏฐิ มหาชนบรรดาที่เป็นฝักฝ่ายข้างสัจจกนิครนถ์นั้น แต่ล้วนเป็นมิจฉาทิฏฐิ บรรดาชนที่เป็นสัมมาทิฏฐินั้น ก็มาสนทนาแก่กันว่า "มยำ" เราทั้งหลายจะได้เห็นพระอาการกิริยาลีลาศแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้า อันพระองค์ตรัสธรรมเทศนาที่เกิดเป็นบุญลาภใหญ่หลวงมหึมา แล้วก็เป็นที่บำรุงศรัทธาให้ภิยโย-โยภาวะยิ่งขึ้นไป ครั้นว่าเท่าดังนั้นแล้วก็ชื่นชมดีใจเป็นกำลังยิ่งคณนานักหนา "เต มหาชนา" บรรดามหาชนฝ่ายข้างมิจฉาทิฏฐินั้น ก็บังเกิดอารมณ์เกษมสันต์ ดีใจว่า ทีนี้พระอาจารย์บังเกิดมีชัยชนะแก่

พระสมณะโคดม แล้วก็มีน้ำใจชื่นชมสรรเสริญด้วยถ้อยคำอันน่าฟัง ประการต่าง ๆ

"สจฺจโก" ฝ่ายสัจจกนิครนถ์ก็พาพระยาลิจฉวีราชห้าร้อยพระองค์ มีน้ำพระทัย เจตนา ประสงค์ เพื่อว่า จะมาสู่สำนัก สมเด็จ พระสรรเพชญ์ พุทธเจ้าในกาลนั้น

"เต ภิกฺขู" ฝ่ายว่าพระภิกษุสงฆ์ทั้งหลายนั้นก็มานั่งสโมสร ประชุมพร้อมกัน แล้วประชุมชวนกันกระทำภัตตกิจเสร็จแล้วมินาน

"สจฺจโก" ฝ่ายว่าสัจจกนิครนถ์ก็พาบริวารเข้าไปสู่ป่ามหาวัน เห็นองค์สมเด็จพระพุทธเจ้าสถิตอยู่ในฐานที่นั้น แต่มือสิบนิ้วแลจะถวายนมัสการแก่สมเด็จพระพุทธเจ้าหามิได้ "อุปสงฺกมิตฺวา" ก็เข้าไปใกล้สมเด็จพระพุทธเจ้าแล้วกล่าวถ้อยคำว่า ข้าแต่พระสมณะ "อหำ" ข้าพเจ้ามาพบมาเห็นท่านเข้าวันนี้ดีนักหนา ด้วยเรื่องราวข่าวกิตติศัพท์เขาลือมาว่า ท่านนี้มีบัญญาล้ำเลิศกว่าโลกทั้งหลาย ข้าพเจ้าจึงอุตส่าห์ขวนขวายมาสู่สำนักเพื่อประโยชน์จะสั่งสนทนา ด้วยอัตถปัญหาปริศนากับท่านในกาลบัดนี้

"ภควา" องค์สมเด็จพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกรสัจจกนิครนถ์ แม้ท่านจะถามปริศนาแก่ตถาคตสักเท่าใด ๆ ตถาคตจะวิสัชนาให้ท่านฟัง

"สจฺจโก" ลำดับกาลนั้น สัจจกนิครนถ์เมื่อได้ฟังพระมหากรุณามีพระพุทธฎีกาให้โอกาสอนุญาต จึงทูลถามว่าข้าแต่พระสมณะโคดม พระองค์ก็มาบรรเทาสั่งสอนสาวกทั้งปวงให้ปราศจากความทุกข์ ให้

บังเกิดอภิรมย์ผาสุกสบายใจ ด้วยพระสัทธรรมเทศนาอันใด พระเจ้าข้า

จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกรสัจจกนิครนถ์ "อหำ" พระตถาคตอุตส่าห์ตรัสพระธรรมเทศนา สั่งสอนสาวกให้ปราศจากวิตกสามประการ คือ กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก ด้วยอมฤตอันวิเศษสามประการ คือ ทุกขัง อนิจจัง อนัตตา โดยวิตถารพิสดารออกไปว่า "รูปำ ภิกฺขเว อนิจฺจำ เวทนา อนิจฺจา สญฺญา อนิจฺจา" ดูกรสัจจกนิครนถ์ "เต สาวกา" สาวกทั้งปวงนั้น ครั้นแลว่ามาปรนนิบัติตามพุทโธวาทแล้วกาลใด ก็บังเกิดเสวยสุขประเสริฐ ด้วยเหตุสภาวะยังธรรมอันยิ่งให้บังเกิดในสันดานแห่งอาตมา เห็นสภาวะปานดังนี้

"สจฺจโก" ฝ่ายสัจจกนิครนถ์จึงกล่าววาจาว่า "โคตโม" ข้าแต่พระโคดม "เอกจฺเจ ภิกฺขู" ภิกษุทั้งหลายบางจำพวก ย่อมมาปรนนิบัติแลจำเริญในทางพระกรรมฐาน บ้างก็มีจิตกำเริบร้าวฉาน ให้เดือดร้อนรำคาญเป็นบ้าไปก็มี ภิกษุบางจำพวกเล่าก็สำรอกโลหิตเผอิญให้บังเกิดวิปริตต่างๆ บังเกิดทั้งนี้ด้วยเหตุอันใด ?

"ภควา" สมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกรสัจจกนิครนถ์ "เต สาวกา" สาวกทั้งหลายนั้นย่อมบังเกิดเป็นบ้าให้ละล้าละลังคลั่งไป "อภาวิตตฺตา" ทั้งนี้ก็อาศัยว่ามิได้รักษาพระอัปปนาสมาธิให้มั่นคงอยู่ได้ จึงบังเกิดกำเริบร้าวฉานไป เห็นสภาวะปานดังนี้

"สจฺจโก" ฝ่ายสัจจกนิครนถ์จึงทูลถามสืบไปว่า ข้าแต่พระสมณะโคดม "ฉ สตฺถาโร" ครูทั้งหกเป็นผู้กล่าวเดียรถีย์นิครนถ์มีปูรณกัสสปเป็นต้น ย่อมปรนนิบัติด้วยลัทธิอันมีต่าง ๆ ลัทธิบางอย่างถืออดอาหารวันเดียวบ้าง สองวันบ้าง สามวันบ้าง บางคนบริโภคข้าวสาร บางคนนอนเหนือแผ่นดินอันเปล่า บางคนนั้นเล่านอนเหนือขวากหนาม บางคนยืนถ่ายปัสสาวะ บางคนนั้นเล่าเอามือชำระอุจจาระ แลเดียรถีย์ทั้งปวงก็มาปรนนิบัติต่าง ๆ ตามลัทธิแห่งอาตมา "อุมฺมตฺตกา" แลจะบังเกิดเป็นวิกลจริตผิดกิริยาอย่างประหนึ่งว่าคนบ้าหามิได้ เมื่อพิจารณาไปประหนึ่งว่าจะดีกว่าสาวกแห่งพระสมณะโคดมอีกหรือกระไรเล่า พระเจ้าข้า

"ภควา" สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็มีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกร สัจจกนิครนถ์ แม้จะปรนนิบัติลัทธิเดียรถีย์นั้นให้มากประมาณเท่าใด ๆ ก็มิได้เป็นประโยชน์ "อตฺตกิลมถานุโยค" มีแต่จะให้โทษจะลำบากไม่ต้องการ ปรนนิบัติมานี้ก็ช้านานยิ่งนักหนา แลจะได้ผลประโยชน์ปรากฏแก่อาตมาก็หามิได้

ประการหนึ่ง ถ้าแม้จะปรนนิบัติเสียใหม่ ก็ไม่เที่ยงไม่แท้ไม่แน่ไม่จริงตามประเวณีนักปราชญ์

ประการหนึ่งเล่า ถ้าแม้มาตรว่าเดียรถีย์ทั้งหกมาปรนนิบัติตามลัทธิแห่งอาตมาว่าดีจริงกาลใด "เสทา" เหงื่อนั้นก็ได้ไหลออกมา กาลนั้น ก็จะบริสุทธิ์ประจักษ์แก่ตาโลกทั้งปวง

ประการหนึ่งเล่า ดูกรสัจจกนิครนถ์ อันสมบัติโลกนี้ย่อมเป็นราคีแก่สรรพสัตว์ทั้งปวง บังเกิดเป็นที่ยึดหน่วงให้เวียนอยู่ในภพ-

ทั้งสาม ถ้าผู้ใดพอใจสมบัติที่งาม ๆ กาลใด บุคคลผู้นั้นก็เศร้าหมองน้ำใจในกาลนั้น เหตุสภาวสมบัตินั้นเป็นโลกีย์ ครั้นว่าเป็นปกติดีอยู่แล้ว บุคคลผู้นั้นก็มีน้ำใจผ่องแผ้วผาสุกสบายใจ ถ้าแลสมบัตินั้นฉิบหายเสียแล้วด้วยจตุรภัย บุคคลผู้นั้นก็มีน้ำใจโทมนัส นี่แลตถาคตจึงตรัสพระสัทธรรมเทศนาว่า "สพฺเพ สตฺตา" สรรพสัตว์บังเกิดมาในโลกนี้ ถ้าแม้จะมีความรักทรัพย์สมบัติมีเท่าใด ความโศกก็บังเกิดมีเท่านั้น

ประการหนึ่งเล่า "สมฺปตฺติโย" อันว่าสมบัติเข้าของอันเป็นโลกีย์บรรดามีอยู่มากน้อยเท่าใด ก็ย่อมบังเกิดเป็นเชื้อเหยื่อในแห่งทิฏฐิมานะ เหตุสภาวะบุคคลทั้งหลายมาสรรเสริญนับถือด้วยถ้อยคำครั้นแลว่ามหาชนเขาสรรเสริญดังนั้น บุคคลนั้นก็ใส่ใจสำคัญว่าอาตมานี้ล้ำเลิศประเสริฐยิ่งนักหนา ถ้าเห็นบุคคลเดินกล้ำกราย ก็บังเกิดพิโรธโกรธาในหทัยว่า คนนี้อยู่ที่เห็นสิหว่าชั่วช้าน่าชัง เอ็งไม่เห็นกูนั่งอยู่หรือว่าไร ทั้งนี้ก็อาศัยด้วยทิฏฐิแลมานะ จึงได้บังเกิดได้ก็อาศัยด้วยอำนาจทิฏฐิแลมานะ ๆ นั้นจะบังเกิดขึ้นเมื่อใด ก็อาศัยสมบัติแลอิสริยยศ ถ้าผู้ใดออกทรงบรรพชาเป็นสมณะ บุคคลผู้นั้นน่าที่จะพ้นกิเลสอันเศร้าหมองอุบัติวราคีเหงื่อไคล ก็จะมีน้ำใจนั้นบังเกิดผ่องใสดี อุปไมยดังดวงแก้ว มีพระพุทธฎีกาตรัสเท่าดังนี้แล้วก็ยกพระหัตถ์ขึ้นแหวกพระภูษาจีวรที่พระองค์ทรงนั้นหน่อยหนึ่ง พอจะให้ปรากฏแก่ตาหมู่ประชาชนอันสโมสรประชุมพร้อมกันอยู่ที่นั้น

มีคำโจทย์เข้ามาว่า เหตุใดสมเด็จพระมหากรุณาจึงแหวกซึ่งพระภูษา ?

จึงมีคำวิสัชนาว่า สมเด็จพระมหากรุณาทรงพระดำริว่า ตถาคตนี้สำแดง พระธรรม เทศนากล่าว โทษติเตียนหมู่ นิครนถ์ฝ่ายข้างอกุศลนั้นมาเป็นอเนกปริยายยิ่งนักหนา "อุทปาทิ กงฺขา" เกลือกว่าประชาชนอันเป็นสมัครพรรคพวกฝ่ายข้างสัจจกนิครนถ์ จะบังเกิดสงสัยสอดแคล้วว่า พระสมณะโคดมนี้มากล่าวโทษติเตียนว่าเดียรถีย์นั้นชั่วช้า ประกอบไปด้วยเสทาเหงื่อไคล เราท่านทั้งปวงก็ทราบสิ้นอยู่แล้วทุกประการ องค์พระทศพลญาณเจ้านี้จะมีพระเสทาบ้างหรือว่าหามิได้ ประชาชนบังเกิดวิมุตติสงสัยอย่างนี้แล้ว "บียา" ควรตถาคตจะสำแดงซึ่งกายอันปราศจากเสทา ให้ปรากฏแก่ตามหาชนทั้งปวงในกาลบัดนี้ ทรงดำริแล้วจึงแหวกซึ่งภูษาจีวรออกน้อยหนึ่งแล้วก็สำแดง กายอันผ่องใส สิ้นราคีเหงื่อไคลอันใดอันหนึ่งจะ พึงมีในพระองค์ก็หามิได้ รูปสมเด็จพระพุทธเจ้างามยิ่งนักหนา ประกอบด้วยฉัพพรรณรังสีหกประการ โอภาสพวยพุ่งสว่างก็บังเกิดเลื่อมประภัสสรจับนัยนาแก่หมู่มหาชนทั้งปวงในกาลครั้งนั้น

"เต มหาชนา" ฝ่ายมหาชนทั้งปวง ครั้นได้เห็นรูปแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้าแลปราศจากเหงื่อไคล "ฉินฺนกงฺขา" ก็สิ้นความสงสัยแล้วก็ยกกรเหนือเศียรเกล้าแห่งอาตมา กระทำสักการบูชาถวายนมัสการแล้วก็ประดิษฐานอยู่ในที่สมควร

"ภควา" ลำดับกาลนั้น สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคเจ้าจึงมีพระพุทธฎีกาตรัสสืบไปว่า ดูกรสัจจกนิครนถ์ "ปุคฺคลา อภาวิตจิตฺตา" บุคคลทั้งหลายในโลกนี้ ที่มีจิตนั้นหาวาดหวั่น ด้วยเหตุภาวะมิได้รักษาจิตให้มั่นในสมาธิ บุคคลผู้นั้นก็มีจิตกำเริบร้าวฉานไปด้วย

โลกธรรมแปดประการบุคคลผู้ใดมิได้รักษาสมาธิจิต และมิได้รำพึงพินิจในพระไตรลักษณญาณ น่าที่จะกำเริบเกิดโทมนัสร้าวฉานไปด้วยทุกข์สุข คือมีลาภก็สบายใจ ครั้นหาลาภมิได้ก็รำคาญใจ แลถ้าเขาสรรเสริญก็ดีใจ เขานินทาก็บังเกิดโทมนัสขัดใจ ถ้าแลมียศศักดิ์ศฤงคารบริวาร ก็บังเกิดบันเทิงใจ มีน้ำใจสบาย "สุขํ ทุกฺขํ" บางทีก็มีทุกข์ เหตุภาวะรักษาจิตไว้ จึงมีสุขทุกข์บังเกิดประกอบแกมกัน เห็นสภาวะปานดังนี้

"สจฺจโก" ผู้ยสัจจกนิครนถ์จึงทูลถามว่า ข้าแต่พระสมณะโคดม "ภาวิตตฺตยาโย วิตจฺฉิโต" พระองค์นี้อุตส่าห์จำเริญรักษาจิตแลเจตสิกให้สงบสงัดเงียบ ด้วยสมาธิขันธ์มั่นคงจริงแลหรือ

มีพระพุทธฎีกาตรัสว่า เออ ดูกรสัจจกนิครนถ์ ตถาคตนี้ก็มีอุตส่าห์จำเริญรักษาจิตแลเจตสิกให้สงบสงัด ตถาคตก็กำจัดกิเลสกามแลวัตถุกามให้บรรเทาเบาบาง กับทั้งทรัพย์โภคาเข้าของอันมีอยู่ "อคารสฺมา" จงออกไปสู่มหาภิเนษกรมณ์ หวังจะบรรพชาเพศเป็นสมณะ แลตถาคตได้เสวยพระนพโลกุตตรสมบัติเก้าประการ แล้วจึงจะยังพระปัญญาสมุจเฉทปหาน ยังสุขเวทนาและทุกขเวทนาให้เหือดหายจากขันธสันดาน เห็นสภาวะปานดังนี้

"สจฺจโก" ผู้ยสัจจกนิครนถ์จึงทูลถามว่า ข้าแต่พระสมณะโคดม "จิตฺตํ" จิตแห่งสมณะนี้สบายสูญสิ้นจากสุขเวทนาแลทุกข-เวทนาแล้วแลหรือ หรือว่ามิได้สิ้นจากสุขเวทนาแลทุกขเวทนา "ตถา รูปา" พระองค์ทรงบรรพชาสมณะเพศ เห็นสภาวะปานดังนี้ ทุกขเวทนาราคีตกว่ามิได้มีในพระทัยแล้วแลหรือ ?

จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกรสัจจกนิครนถ์ ปางเมื่อตถาคตยังเป็นฆราวาส แลครองราชสมบัติอยู่ในกาลก่อนนั้น ก็มีน้ำใจเสวยสุขเวทนาแลทุกเวทนาเป็นเนืองนิตย์อัตรามิได้ขาด ตถาคตก็พระวิตกว่าอาตมานี้ยังข้องอยู่เจียวซิหว่า อันราชสมบัตินี้ กล่าวคือธุลีเป็นเชื้อแห่งตัณหา บัดนี้ควรอาตมาจะพึงสละเสียเถิด "เอกนฺตปริสุทฺธภาวำ" อันบรรพชาเพศนี้เป็นที่ประเสริฐบริสุทธิ์ยิ่งนักหนา "เกสำ โอหา-เรตฺวา" ครั้นพระดำริดังนั้นแล้วมิช้า ตถาคตก็ออกจากพระนครกบิลพัสดุ

"มาโร" ยังมีมารใจสามารถผู้หนึ่ง อันเป็นพระเสื่อเมือง ไปยืนสกัดทางที่ตถาคตจะไปสู่ภิเนษกรมณ์ครั้งนั้น พระเสื่อเมืองนั้นจึงมีถ้อยคำว่าแก่ตถาคตนั้นต่าง ๆ ว่าพระสิทธัตถราชกุมาร ท่านอย่าไปทรงบรรพชาเพศ ยังอีกเจ็ดวันสมบัติบรมจักรจะมาถึงแก่ท่าน ๆ อย่าไปเลย จงอยู่ครอบครองราชสมบัติบรมจักรเราจะได้มีความยินดีในราชสมบัติบรมจักรนั้นก็หามิได้ ตถาคตก็กำจัดมารผู้นั้นด้วยอำนาจพระสมดึงสบารมี อันพระตถาคตสร้างสมสั้นกาลช้านาน ครั้นว่ามารผู้นั้นพ่ายแพ้แล้วก็อันตรธานหายจากฐานที่นั้น แล้วพระตถาคตก็ออกไปทรงบรรพชา แล้วก็กระทำทุกกรกิริยาพากเพียรอยู่นั้นสั้นกาลช้านานประมาณได้หกพระพรรษา แล้วก็ได้ตรัสแก่พระปรมาภิเษกสมโพธิญาณในควงไม้พระศรีมหาโพธินั้น ตถาคตก็ตัดเสียซึ่งบาปธรรมทั้งปวง ด้วยพระขรรค์แก้วอันกล่าวแล้วคือพระอรหัตตมรรคญาณ อันเป็นเอกันตบรมสุขโดยแท้

ประการหนึ่งเล่า ดูกรสัจจกนิครนถ์ พระตถาคตนี้ก็สละเสีย

แล้วซึ่งทุกขเวทนาแลบาปธรรมทั้งปวง จะได้ข้องอยู่ในสันดานแห่งตถาคตนั้นก็หามิได้

"สจฺจโก" ผ่ายสัจจกนิครนถ์ก็มีวาจาว่า ดูกรพระสมณะ ที่ว่าตัวนั้นปราศจากบาปธรรมทั้งปวงแล้วนั้นยกไว้ก่อนเถิด

ประการหนึ่งเล่า ดูกรพระสมณะ "อหำ" ข้าพเจ้าจะถามพระสมณะข้อหนึ่งก่อน "สพฺเพ สตฺตา" สรรพสัตว์ทั้งหลายแลมีรูปกายนั้นต่าง ๆ แล้วแลปรากฏในโลกนี้ ทุกวันนี้ "อนตฺตา" พระสมณะก็กล่าวว่าสูญเปล่าหาแก่นสารมิได้ ก็สรรพสัตว์ทั้งปวงจะได้เสวยสุขแลทุกข์ผ่ายว่ากุศลแลอกุศลทั้งปวงนี้ ก็ย่อมมาอาศัยรูปแลกายจึงได้เสวยทุกขเวทนา ก็บัดนี้พระสมณะมากล่าวว่า อนัตตานี้ น่าที่เห็นประหนึ่งว่าจะผิดมิได้ต้องในระหว่างแต่บูราณ

ประการหนึ่งเล่า "โภ โคตม" ข้าแต่พระสมณะโคตม "เย เกจิเม พีชคามา" พืชคามแห่งต้นไม้แลมีอยู่ในโลกนี้ "มลำ อาปชฺชนฺติ" ก็ค่อยวัฒนาการจำเริญใหญ่ขึ้นมา "ปชวึ นิสฺสาย" ทั้งนี้ก็อาศัยพื้นพระสุธา "ยถา" นี้แลมีอุปมาฉันใดก็ดี "โภ โคตม" ข้าแต่พระสมณะโคตม "ปุริสปุคฺคโล" บุคคลเกิดเป็นบุรุษในโลกนี้ "รูเป ปติฏฺฐาย" แลตั้งอยู่ในรูปกายใด "ปุญฺญำ วา อปุญฺญำ วา ปวิสฺสติ" ก็ได้เสวยกุศลแลอกุศล

ประการหนึ่งเล่า บุคคลใดในโลกนี้ "ปุญฺญำ วา อปุญฺญำ วา" ถ้าแลว่าจะได้เสวยบาปบุญสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็ดี "เวทนายำ ปติฏฺฐาย" ก็อาศัยตั้งอยู่ในเวทนาสองประการ คือ สุขเวทนาแลทุกขเวทนา

ประการหนึ่งเล่า บุคคลมาตั้งอยู่ในสัญญา คือหมายมั่นในกิจ

การอันเป็นประโยชน์ แลมิได้เป็นประโยชน์กาลใด “ปุญฺญ วา อปุญฺญ วา” บุคคลผู้นั้นก็ได้เสวยบุญบาปในกาลนั้น

ประการหนึ่งเล่า “สงฺขาเรสุ ปติฏฺฐาย” บุคคลผู้ใดแลตั้งอยู่สังขารทั้งสามประการ คือ กายสังขาร วจีสังขาร มโนสังขาร อธิบายว่าบุคคลผู้นั้นกระทำกิจการด้วยกายแลวาจาแลน้ำใจ อันเป็นฝ่ายกุศลแลอกุศล แลบุคคลผู้นั้นก็จะเสวยบุญแลบาปตามกิจอันดีและชั่วที่ตัวได้กระทำมาแต่ก่อนนั้น

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกรสัจจกนิครนถ์ตถาคตถามท่านน้อยหนึ่งก่อน “รูปำ เม อตฺตา” ท่านก็ได้เจรจาไว้แต่ก่อนว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้งปวงนี้เป็นที่พึ่งแก่อาตมา เป็นของอาตมา ท่านได้เจรจาไว้แต่ในกาลก่อนจริงหรือหามิได้

สัจจกนิครนถ์ก็รับพระพุทธฎีกาโดยความสัตย์ว่า จริงแล้วพระเจ้าข้า “รูปำ เม อตฺตา” ข้าพระพุทธเจ้าได้ว่าไว้ในกาลก่อนว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้งปวงนี้ย่อมบังเกิดเป็นของแห่งข้าพระพุทธเจ้า

สมเด็จพระพุทธเจ้าจึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกรสัจจกนิครนถ์เมื่อท่านรับอย่างนั้นแล้ว ถ้อยคำแห่งท่านเองก็จะบังเกิดทำลายคำของท่านเสียเองนั้นแล

ฝ่ายสัจจกนิครนถ์จึงกล่าวถ้อยคำดังนี้ “รูปำ เม อตฺตา” ข้าแต่พระสมณะโคดม ข้าพระพุทธเจ้ามิได้ถอยหลัง ยังยืนเป็นสัตย์สุจริต รูปนี้เป็นของอาตมา

สมเด็จพระพุทธเจ้ามีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกรสัจจกนิครนถ์ ถ้าแลท่านว่ามั่นคงดังนี้แล พระตถาคตจะถามปริศนาแก่ท่าน "พฺยากโร" ท่านจงวิสัชนาตามท่านได้สังเกตมาไว้นั้น

"โภ โคตม" ข้าแต่พระสมณะโคดม อันธรรมดาว่ารูปกายที่บังเกิดเป็นที่ยำเกรง แลเป็นที่นับถือแห่งบุคคลทั้งปวง แล้วก็อาจสามารถจะให้สำเร็จดังความปรารถนา อย่างประหนึ่งสมเด็จบรมกษัตริยาธิบดี "มุทฺธาภิสิตฺตสฺส" แลได้ราชาภิเษกเป็นเอกราช แล้วก็ทรงอำนาจด้วยพระเดชศักดายศ ก็ปรากฏด้วยพระรูปอันโสภา แม้ว่าอำมาตย์ผู้ใดกระทำมิได้ต้องตามราชกิจ พระมหากษัตริย์ก็ลงพระราชอาญา แม้ว่าโทษแห่งผู้ใดควรที่จะฆ่า ท้าวเธอก็ให้ประหารชีวิตเสีย ถ้าแลโทษแห่งผู้ใดควรแก่บัพพาชนียกรรมพระองค์ก็ขับนำเสียจากพระนคร "ยถา" อันนี้แลมีฉันใดก็ดี ข้าแต่พระสมณะโคดม "สพฺเพ สตฺตา" สรรพสัตว์ทั้งปวงในโลกนี้ แลมีรูปธรรมอันปรากฏแล้วกาลใด ก็อาจสามารถเพื่อว่าจะกระทำแก่กิจการทั้งปวงได้สำเร็จดังความปรารถนา ก็มีอุปไมยเห็นปานประหนึ่งว่าบรมกษัตริยาธิราชอันประเสริฐนั้น

สมเด็จพระมหากรุณาธิคุณเจ้า จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกรสัจจกนิครนถ์ บัดนี้ท่านมาสำแดงความสำคัญว่า รูปนี้เป็นของอาตมา แม้กระทำสิ่งอันใดก็ได้สำเร็จสิ่งอันนั้น ตกว่าท่านมาสำคัญอย่างนี้แล้วหรือ ถ้าแลรูปนี้เป็นของท่านแล้ว ก็บังเกิดอยู่ในอำนาจแห่งท่าน ประการหนึ่ง ถ้าแลรูปนี้เป็นของแห่งท่านแท้จริง ท่านจงว่าแก่รูปดังนี้ "รูป" รูปแห่งอาตมานี้อย่าได้มีความแก่ความชราเลย

ถ้าว่ารูปนั้นตั้งอยู่ในโอวาทคำสั่งสอนแห่งท่านแล้ว มิได้แก่ชรากาลใด ตถาคตก็มาหยั่งพระญาณเห็นด้วย ว่ารูปนี้เป็นของอาตมาแท้จริง

ประการหนึ่งเล่า สรรพสัตว์ทั้งปวงในโลกนี้ มีน้ำใจนักรักรูป ถนอมรูปมิให้บอบช้ำ อุตส่าห์อาบน้ำชำระกายจะว่าพิไลแก่รูปดังนี้ เกสาแห่งอาตมานี้อย่าหงอกเลย ทันตาพั้นอย่าหักเลย แม้มาตรว่าจะวิงวอนว่ากล่าวสักเท่าใดก็ดี รูปนั้นจะได้พ้องถ้อยคำก็หามิได้ เกสาทั้งปวงนั้นก็หงอกวิบัติแปรปรวนไป แลจะได้อยู่ในถ้อยคำก็หามิได้ เออก็วิบัติดังนี้แล้วแลจะว่ารูปนั้นเป็นของอาตมาอย่างไร “เอวฺ เม รูปฺ อโหสิ” ตั้งแต่นี้สืบไปท่านอย่าได้สำคัญว่ารูปนั้นเป็นของอาตมาเลย “ภควา” ปางเมื่อสมเด็จพระพุทธเจ้า มีพระพุทธฎีกาตรัสเท่าดังนั้น

“สจฺจโก” ฝ่ายสัจจกนิครนถ์ก็บังเกิดขัดสนจนใจ “ตุณฺหี” มิอาจสามารถเพื่อจะกล่าวถ้อยคำอันอื่นสืบต่อไปได้ ก็ดุษณีภาพนิ่งไปในฐานที่นั้น

สมเด็จพระผู้มีพระภาค มีพระพุทธฎีกาตรัสแก่สัจจกนิครนถ์อีกเป็นคำรบสองว่า “ตํ กึ มญฺญสิ” ท่านยังสำคัญว่ารูปนี้เป็นของอาตมาอยู่หรือ “พฺยากโรหิ” ท่านอย่าได้นิ่งอยู่ จงวิสัชนาแก้ไขไปให้ตถาคตทราบในกาลบัดนี้

“สจฺจโก” ฝ่ายว่าสัจจกนิครนถ์เมื่อได้ฟังพระพุทธฎีกาตรัสถามเป็นคำรบสองนั้น จะทูลแจ้งแห่งอรรถปริศนาให้สมเด็จพระมหากรุณาเจ้าฟังก็หามิได้ ก็ดุษณีภาพนิ่งไปในฐานที่นั้น

“ภควา” ฝ่ายว่าสมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงมีพระพุทธฎีกาตรัส

ว่าดูกรสัจจกนิครนถ์ ตัวท่านนี้มีน้ำใจกระด้าง นั่งนิ่งอยู่มิได้แก้ไขอรรถปัญหาให้ตถาคตมาปุจฉาตราบเท่าเป็นคำรบสามครั้งนี้ "นกาโล" แลจะได้สมควรหามิได้ "พฺยากโรหิ" ท่านจงวิสัชนาไปในกาลบัดนี้

ปางเมื่อสมเด็จพระพุทธเจ้าตรัสเท่าดังนั้นมิทันนาน "เอโก ยกฺโข" ยังมียักษ์ตนหนึ่ง แลมีนามปรากฏชื่อวชิรปาณี ถือกระบองแก้ววิเชียรอันรุ่งโรจน์โชตนาการเห็นปานประหนึ่งว่าเปลวเพลิง "อุปริหาย สณฺฐิโต" แล้วก็มาประดิษฐานในอากาศเบื้องหน้าแห่งสัจจกนิครนถ์นั้น แล้วก็เปล่งสุรเสียงพิโรธร้องสิงหนาท ด้วยมหิทธิฤทธิเดชาว่าสัจจกนิครนถ์ผู้นี้ ถ้าแลมิได้แก้ปริศนาอันประกอบไปด้วยธรรมบริบูรณ์ แห่งสมเด็จพระพุทธเจ้าอันพระองค์ถามถึงสามครั้งในกาลใด "ผลิสฺสามิ" อาตมาจะทำลายศีรษะแห่งสัจจกนิครนถ์ให้ทำลายได้ประมาณเจ็ดภาคในกาลบัดนี้

"ภควา" สมเด็จพระพุทธเจ้าพระองค์ทอดพระเนตรเห็นรูปมหายักษ์อันมือถือกระบองแก้ววิเชียรแลปรากฏอยู่ในอากาศ ทั้งนี้ก็อาศัยด้วยอำนาจพระเนตรนั้นเป็นทิพย์ ก็ฝ่ายข้างสัจจกนิครนถ์นั้นจะได้เห็นรูปมหายักษ์นั้นหามิได้ ก็ให้ร้อนรุ่มกลุ้มใจตกประหม่า "โสมหสนฺ" แล้วก็ให้บังเกิดสยดสยองพองเกล้า คือความกลัว "ภควนฺตำ คเวสิ" ก็น้อมกายน้อมจิตคิดปรารถนาเพื่อประโยชน์จะให้พระมหากรุณาเป็นที่พึ่งแก่อาตมาแล้วจึงกราบทูลว่า "ภนฺเต ภควา" ข้าแต่พระผู้มีพระภาค พระองค์บังเกิดเป็นที่พึ่งแก่ข้าพระพุทธเจ้าในกาลครั้งนี้เถิด "โภ โคตม" ข้าแต่พระสมณะโคตม

พระองค์จะถามปริศนา “พฺยากริสฺสามิ” ข้าพระพุทธเจ้าจะวิสัชนาถวายในกาลบัดนี้

“ตำ กึ มญฺญสิ” จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกรสัจจกนิครนถ์ ท่านมาสำคัญว่ารูปนี้เป็นของอาตมา “วฏฺฏติ” จะให้ประพฤติเป็นไปได้ดังปรารถนา รูปนั้นก็ตั้งอยู่ในอำนาจแห่งอาตมา “เม รูปำ มา อโหสิ” หรือว่าปฏิเสธว่ารูปนี้มิใช่ของอาตมา

“โน หิทำ โภ โคตมำ” สัจจกนิครนถ์จึงทูลว่า ข้าแต่พระสมณะโคดม “อิทำ การณำ” เหตุที่ว่ามานั้น “โน หิ โหติ” หามิได้

จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกรสัจจกนิครนถ์ “มนสิ กริตฺวา” ท่านจงกระทำมนสิการไว้ใจให้เที่ยงแท้ “พฺยากโรหิ” ท่านจงวิสัชนาแก้ให้สิ้นสงสัย

ประการหนึ่งเล่า “รูปำ” รูปนี้แลจะปรากฏที่สุดต้นปลายว่าจะสืบต่อปฏิสนธิได้ประมาณเท่านั้น จะจุติไปได้ประมาณเท่านั้น “ตำ กึ มญฺญสิ” ท่านจะมาสำคัญว่ารูปนั้นเป็นของอาตมากระไร แลรูปทั้งปวงนั้นไซร้ มิได้ตั้งอยู่ในอำนาจ เหตุภาวะบังเกิดนิราศวิตก บังเกิดเป็นอนิจจังกำจัดมิรู้วายเข้าถือเอาปฏิสนธิแล้วก็กลับตาย ผลจะมีที่สุดต้นปลายก็หามิได้ เท่าเว้นไว้แต่สร้างพระบารมีนั้นแล เห็นที่จะกำหนดได้ว่า อาตมานี้จะจุติปฏิสนธิสืบไปได้ประมาณเท่านั้น

ประการหนึ่งเล่า ดูกรสัจจกนิครนถ์ ท่านมาเจรจาดังนี้ไว้ว่า “เวทนา อตฺตา” เวทนา คือ ความสุขแลทุกข์อันเสวยรสแห่งอารมณ์นั้น ก็เป็นของอาตมาเที่ยงแท้จริง ดูกรสัจจกนิครนถ์ ก็ถ้า

จริงดังนั้นแล้ว เวทนานั้นก็ตกอยู่ในอำนาจแห่งท่าน ๆ ท่านจะว่าสิ่งอันใด เวทนานั้นยังจะกระทำตามถ้อยคำแห่งท่านแลหรือ ?

"โน หิทำ โภ โคตม" สัจจกนิครนถ์จึงทูลว่า ข้าแต่พระโคตมเวทนานั้นแลจะได้ตั้งอยู่ในโอวาทถ้อยคำแห่งข้าพระพุทธเจ้าหามิได้

สมเด็จพระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า ดูกรสัจจกนิครนถ์ เวทนานั้นแลมิได้ตั้งอยู่ในอำนาจถ้อยคำแล้วกาลใด ท่านจงมนสิการสังเกตกำหนดไว้ในใจให้มั่นคง

ประการหนึ่งเล่า ดูกรสัจจกนิครนถ์ อันธรรมดาว่าเวทนานี้ต้นปลายมิได้ปรากฏ อันที่จะกำหนดว่ามากหรือว่าน้อย ประมาณสักร้อยสักพันแลกำหนดดังนั้นมิได้ "รูปำ" แม้ว่ารูปนี้บังเกิดมีเมื่อใดเวทนาก็บังเกิดเมื่อนั้น ท่านอย่าได้สำคัญว่าเวทนาเป็นของอาตมา

ประการหนึ่งเล่า ท่านมาเจรจาว่า "สญฺญา" คือหมายมั่นเป็นของอาตมา บัดนี้ตถาคตถามท่านน้อยหนึ่งว่า สัญญา คือ หมายมั่นนั้นยังจะอยู่ในอำนาจถ้อยคำแห่งท่านมั่นคงอยู่แลหรือ

"โน หิทำ โภ โคตโม" สัจจกนิครนถ์ก็ทูลว่า ข้าแต่พระสมณะโคตม สัญญา คือ หมายมั่นนั้นแลจะได้อยู่ในอำนาจแห่งข้าพระพุทธเจ้าก็หามิได้

สมเด็จพระพุทธเจ้ามีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกรสัจจกนิครนถ์ ท่านจงมนสิการสังเกตไว้เถิด ธรรมทั้งสามประการ คือ สัญญาหนึ่ง สังขารหนึ่ง วิญญาณหนึ่ง ธรรมสามประการนี้ มิได้ตั้งอยู่ในอำนาจถ้อยคำแห่งอาตมาด้วยเหตุสภาวะธรรมสี่ประการ คือ เวทนาหนึ่ง

สัญญาหนึ่ง สังขารหนึ่ง วิญญาณหนึ่ง อาศัยแก่รูปธรรมกองเดียว ถ้าแลรูปธรรมฉิบหายสูญแล้วเมื่อใด ธรรมสี่ประการ คือ เวทนาหนึ่ง สัญญาหนึ่ง สังขารหนึ่ง วิญญาณหนึ่ง นั้นก็สูญหายไปด้วย ถ้าแลรูปธรรมบังเกิดเมื่อใด ธรรมทั้งสี่ประการคือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็บังเกิดในกาลนั้น

"สจฺจโก" ผ่ายสัจจกนิครนถ์ก็ทูลแก่สมเด็จพระพุทธเจ้าว่า "โภ โคตม" ข้าแต่พระสมณะโคตม รูปแห่งสรรพสัตว์ทั้งปวงในโลกนี้ "อนิจฺจํ" ไม่เที่ยงแท้

"ภควา" สมเด็จพระผู้มีพระภาค จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสถามสืบต่อไปว่า ดูกรสัจจกะ เมื่อแลรูปแห่งสัตว์ทั้งปวงเป็นอนิจจังมิเที่ยงแท้ ย่อมแก่ชรา "สพฺเพ สตฺตา" สรรพสัตว์ทั้งปวงนั้นเสวยทุกข์หรือจะได้เสวยสุข ?

สัจจกนิครนถ์ก็ทูลว่า "โภ โคตม" ข้าแต่พระสมณะโคตม "สพฺเพ สตฺตา" สรรพสัตว์ทั้งปวงบังเกิดเป็นรูปชายหญิงในโลกนี้ "อนิจฺจํ" มิเที่ยงแท้ ย่อมชรา "วิปริณามธมฺมา" มีสภาวะแปรปรวนแต่ล้วนเป็นกองทุกข์ "น โข" ดังข้าพระบาทรำพึง "ตำ สมนุปสฺสิตุ" อันว่ากิริยาพิจารณารูปอันประกอบด้วยทุกข์ และอนิจจังนั้นสมควรยิ่งนักหนา "เอโส เม อนตฺตา" สภาวะ คือทุกข์แลอนิจจังนั้น ไม่เป็นของอาตมาแท้จริง แลธรรมสี่ประการ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร นั้น "โน หิ เม อตฺตา" และจะได้เป็นของอาตมาหามิได้ เหตุสภาวะธรรมสี่ประการ คือ รูปหนึ่ง เวทนาหนึ่ง สัญญาหนึ่ง สังขารหนึ่ง นั้นย่อมเป็นทุกข์ อนิจจัง "วิปริณามธมฺมํ" มีสภาวะแปรปรวน

สมเด็จพระพุทธเจ้ามีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกรสัจจกนิครนถ์ เมื่อแลธรรมสี่ประการ คือ เวทนา สัญญา สังขาร แลบังเกิดเป็นทุกข์ยังแลอนิจจัง "วิปริณามธมฺมํ" มีสภาวะแปรปรวนไปดังนี้ ก็ท่านยังมาสำคัญว่ารูปเป็นของอาตมาอยู่หรือ ?

สัจจกนิครนถ์ก็ทูลว่า ข้าแต่สมณะโคดม ธรรมสี่ประการนั้นมิใช่ของอาตมาแล้ว พระเจ้าข้า "ทุกฺขํ ปริกฺขิปิตฺวา" มีแต่กองทุกข์นั้นแลหากแวดล้อมเป็นบริวาร เป็นความสุขสำราญแห่งสัตว์ทั้งปวงนี้ ถ้าแม้จะบังเกิดแต่ทีละน้อย ก็ประมาณเท่าเมล็ดถั่วเมล็ดงา ทุกข์แห่งสัตว์ทั้งปวงถ้าจะบังเกิดแต่ละครั้งแต่ละที ก็มีเป็นอันมากประมาณเท่าภูเขา "อหำ" ข้าพระพุทธเจ้าก็พิจารณาเห็นอยู่สิ้นแล้วพระเจ้าข้า

"ภควา" องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาค จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกรสัจจกนิครนถ์ ตัวท่านนี้แลมีประโยชน์ด้วยธรรมอันเป็นแก่นสาร แล้วชิมานับถือลัทธิแห่งนิครนถ์ ตัวท่านนี้ก็มิได้ธรรมอันเป็นผลเป็นประโยชน์ได้แต่ลัทธิอันเป็นโทษแห่งอบาย ทั้งนี้ก็อาศัยด้วยเหตุเพราะท่านมาปรนนิบัติเลี่ยงพระพุทธฎีกา "เสยฺยถา ปุริโส" อุปมาอย่างประหนึ่งบุรุษ "สารตฺถโกปี" มีประโยชน์ซึ่งไม้อันมีแก่นสาร "กุฐารึ อาทาย" จับได้ขวานแล้วก็เที่ยวสืบเสาะแสวงหาด้วยมีความปรารถนาเพื่อจะใคร่ได้ไม้แก่น "วนํ ปวิเสยฺย" ก็แล่นเข้าไปสู่ราวป่าแล้วก็พิจารณาดูต้นไม้ข้างซ้ายแลข้างขวา ก็เห็นต้นกล้วยต้นหนึ่งอยู่ในฐานที่นั้น ก็สำคัญว่าต้นกล้วยนั้นมีแก่น เอาขวานเข้าแทงพื้นต้นกล้วยนั้นขาดลงทันใด "ปตฺตํ ฉินฺทิตฺวา" แล้วก็ตัดใบลอกกาบออกตราบเท่าจนถึงไส้ใน "นาธิคจฺเฉยฺย" บุรุษผู้

นั้นแลจะพบแก่นกล้วยนั้นหามิได้ “ยถา” อันนี้แลมีฉันใดก็ดี “ตุวๆ” ตัวแห่งท่านนี้แลมีประโยชน์ด้วยธรรมอันเป็นแก่นสาร แลมิได้กระทำตามพระพุทธฎีกา แลไปกระทำตามลัทธิเดียรถีย์นิครนถ์ ท่านก็มีอุปไมยประหนึ่งว่าบุรุษอันมีประโยชน์ด้วยไม้แก่นแลไปได้ต้นกล้วยนั้น

ประการหนึ่งเล่า ดูกรสัจจกนิครนถ์ บุคคลผู้มิได้พิจารณาดูผิดแลชอบ “สมนุญฺชิยมาโน” แลประกอบการตามถ้อยคำบุคคลผู้นั้น น่าที่จะเป็นฝักฝ่ายข้างอกุศลเสียประโยชน์ มีแต่จะบังเกิดโทษที่จะไปสู่อบาย “ตุจฺโฉ” ก็บังเกิดอันตรธานสูญหายสูญเปล่า มายึดหน่วงเอาพระไตรลักษณญาณ คือทุกขัง อนิจจัง อนัตตา ในกาลบัดนี้

“สจฺจโก” ฝ่ายสัจจกนิครนถ์เมื่อแลได้ฟังพระพุทธฎีกาตรัสสั่งสอนเท่าดังนั้น ก็บังเกิดอภิรมย์เกษมสันต์สำราญใจยิ่งนักหนา ก็จำเริญในห้องพระไตรลักษณญาณเห็นปานประหนึ่งว่า องค์สมเด็จพระพุทธเจ้าตรัสพระสัทธรรมเทศนา

จึงอธิบายเป็นคำกลางเข้ามาว่าดังนี้ “สจฺจโก” สัจจกนิครนถ์เมื่อเดิมมูลเหตุนั้นเข้าไปถามปริศนาในสำนักครูทั้งหกมีปูรณกัสสปเป็นต้น “ฉ สตฺถาโร” ครั้งนั้น ครูทั้งหกก็มิอาจสามารถเพื่อว่าจะแก้ปริศนานั้นได้ สัจจกนิครนถ์ก็เที่ยวสืบเสาะไปในประเทศต่างๆ ครั้นรู้ระแคะระคายว่านักปราชญ์มีอยู่ในสถานที่ใด สัจจกนิครนถ์ก็เข้าไปไถ่ถามไล่เลียงในฐานที่นั้น ครั้นแลนักปราชญ์ผู้นั้นแก้ไขปริศนาไม่ได้แล้ว สัจจกนิครนถ์จึงอุตส่าห์มาสู่สำนักองค์สมเด็จพระพุทธเจ้าจึงได้ทูลถามปริศนา ฝ่ายสมเด็จพระพุทธเจ้าก็วิสัชนาให้ฟัง

ตั้งแต่ต้นจนปริโยสาน สัจจกนิครนถ์ก็มีสันดานเสื่อมคลายจากมิจฉาทิฏฐิ จึงค่อยมีสติปัญญาดำริในพระไตรลักษณญาณ ปานประหนึ่งว่านกตัวหนึ่งมีจะงอยปากอันคมกล้า ก็บินเที่ยวไปเจาะต้นพฤกษาอันหาแก่นมิได้ ครั้นอุตส่าห์เจาะไป ๆ ต้นไม้นั้นก็ทะลุตลอดไปดังใจปรารถนา ครั้นสืบไปเบื้องหน้า นกตัวนั้นก็ไปพบต้นไม้หนึ่งอันประกอบไปด้วยแก่นแน่นหนายิ่งนัก นกตัวนั้นมิอาจสามารถ เพื่อจะเจาะแก่นไม้นั้นให้ทะลุทำลายออกไป ปากแห่งนกนั้นก็ภินทนาการหักยับไป "ยถา" อันนี้แลมีอุปมาฉันใด "สจฺจโก" สัจจกนิครนถ์นี้ดีแต่จะเที่ยวไปไต่ถามปริศนาแก่บุคคลอ่อนทาสปัญญา ก็ทำให้พ่ายแพ้ทุก ๆ คน ครั้นว่าอุตส่าห์มาถึงพระทศพล ก็ขัดสนจนปัญญามิอาจสามารถเพื่อจะแก้ไขปริศนา ก็รับแพ้ปราชัยแก่พระมหากรุณา ก็มีอุปไมยปานประหนึ่งว่า นกแลจะมาเจาะไม้อันประกอบแก่นแน่นหนานัก

ประการหนึ่ง จึงมีคำกลางเบื้นทางอุปไมยว่าดังนี้ "ภควา" องค์สมเด็จ พระพุทธเจ้า ทรงพระ มหากรุณา ตรัสพระ สัทธรรมเทศนาโปรดสัจจกนิครนถ์ให้ละพยศอันร้าย ฝ่ายอกุศล คือมิจฉาทิฏฐิ ด้วยอำนาจพระไตรลักษณญาณ ปานประหนึ่งว่าผู้วิเศษอันมีมหิทธิฤทธิศักดาเดช วิเศษด้วยวิษณุมนต์ แล้วมากำหราบผจญจับอสรพิษ คือ งู เพื่อว่าจะให้เหือดหายจากพยศอันร้ายเรียบระงับลง

ประการหนึ่งเล่า สมเด็จพระพุทธเจ้าทรงพระมหากรุณาสำแดงพระสัทธรรมเทศนาโปรดสัจจกนิครนถ์ ทั้งนี้ด้วยเหตุพระองค์พิจารณาเห็นอัครประโยชน์แลผลจะบังเกิดในภายภาคหน้า คือ สัจจก-

นิครนถ์นี้จะได้บังเกิดในลังกาแล้วก็ออกบรรพชาเป็นสมณะ เพื่อประโยชน์ด้วยธรรมอันเป็นแก่นสารในพระบวรพุทธศาสนา ข้อหนึ่งเล่าจะมีปัญญาหยั่งเห็นประจักษ์แจ้งในพระไตรปิฎกธรรม เที่ยงแท้ทางพระกรรมฐาน "มหาคโณ" มีหมู่นิกรสงฆ์เป็นบริวารประมาณห้าร้อย แลภิกขุรูปนั้นมีนามปรากฏชื่อว่ากาฬพุทธรักขิตเถระ ครั้นอยู่มาวันหนึ่ง พระผู้เป็นเจ้าพาหมู่นิกรสงฆ์อันเป็นบริวารมาสู่สำนักพระอุปัชฌาย์ เพื่อประโยชน์จะถวายนมัสการ

ลำดับกาลนั้น ฝ่ายพระอุปัชฌาย์จึงให้โอวาทคำสั่งสอนว่า ดูกรกาฬพุทธรักขิต ท่านอย่าได้สำคัญว่าตัวของท่านนั้นประเสริฐ สิ้นกิเลสด้วยองค์ปัญญาชื่อว่าสมุจเฉทปหาน จงไปกระทำเพียรพยายามจำเริญพระกรรมฐานให้ได้มรรคญาณผลญาณในกาลบัดนี้เทอญ

"เถโร" ฝ่ายว่าพระพุทธรักขิตเถรเจ้าจึงมีวิตกดังนี้ "อหำ" ตัวอาตมานี้แล สั่งสอนศานุศิษย์ก็เป็นกิจธุระรำคาญเคืองอารมณ์ รำพึงแล้วก็ละหมู่นิกรสงฆ์อันเป็นบริวาร แล้วก็อำลาพระอุปัชฌย์อาจารย์มาสู่ที่พระเจดีย์บุพพวิหาร แล้วอุตส่าห์จำเริญพระกรรมฐานครั้นอยู่มาชิช้านานก็บรรลุถึงพระอรหัตตมรรคอรหัตตผล เป็นอริย-บุคคลอันวิเศษสิ้นกิเลสพันห้าร้อย ตัณหาร้อยแปด ด้วยปัญญาเป็นสมุจเฉทปหาน ครั้นอยู่มามิช้ามินาน พระมหาเถรเจ้าขึ้นนั่งเหนือธรรมาสน์ แล้วก็สำแดงพระพุทธคุณโดยวิตถารพิสดารยิ่งนัก

"ติสฺสมหาราชา" ลำดับกาลนั้น สมเด็จพระพุทธเจ้ากรุงสัทธาดิส ท้าวเธอทรงทราบเหตุว่า พระผู้เป็นเจ้าสำแดงธรรมเทศนาพระมหาพุทธคุณครั้งนั้นพระองค์ก็ปรีดาภิรมย์นักหนา "ปฐมยามำ

คนฺตฺวา” ก็เสด็จพระราชดำเนินมาในปฐมยาม “ยาวติยามรตฺตึ” ตราบเท่าถ้วนคำรบสามยามโดยนิยมดังนี้

“เถโร” ลำดับกาลนั้น ฝ่ายพระพุทธรักขิตเถระ เมื่อพระผู้เป็นเจ้าสำแดงพระสัทธรรมเทศนา พระมหาพุทธคุณครั้งนั้น ตั้งแต่ปฐมยามตราบเท่าถึงสามยามแล้วก็จบเป็นสังเขปกถา

“ราชา” ฝ่ายสมเด็จพระเจ้ากรุงสัทธาดิสส์บพิตร เธอก็ทรงพระปรีดาภิรมย์ยินดีด้วยรสพระธรรมเทศนา เธอก็เปล่งพระอุทานวาจาสาธุการว่า “ภนฺเต” ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า พระองค์วิสัชนาพระมหาพุทธคุณบัดนี้ไพเราะพิสดารกว้างยิ่งนัก

ประการหนึ่งเล่า พระพุทธคุณแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้าสิ้นเท่านี้หรือหรือว่ายังมีอยู่มากน้อยเป็นประการใด พระผู้เป็นเจ้าจงวิสัชนาไปในกาลบัดนี้เทอญ

“เถโร” พระกาพพุทธรักขิตเถระจึงวิสัชนาว่า “มหาราช” ข้าแต่สมเด็จบรมกษัตริย์ผู้ประเสริฐ อาตมาภาพจะอุปมาถวายให้พระองค์ทราบพระทัยในกาลบัดนี้ “เอโก สกุโณ” ยังมีนกแอ่นลมตัวหนึ่งแลบินไปในอากาศ กิริยาว่านกแอ่นลมนั้นน้อยยิ่งนักหนา แต่ทว่าอากาศใหญ่กว้างยิ่งพ้นคณนาหาที่จะกำหนดมิได้ “ยถา” อันนี้แลมีครุวนาฉันใดก็ดี อาตมาภาพขอถวายพระพร อันพระมหาพุทธ-คุณที่อาตมาวิสัชนานั้นเป็นสังเขปกถาน้อยยิ่งนัก ที่ยังมิได้วิสัชนานั้นก็ยังเหลืออยู่เป็นอันมาก ยากที่จะบุคคลจะประมาณนับมิได้ประการหนึ่ง มีอุปมาอุปไมยปานประหนึ่งว่าอากาศกับปีกนกแอ่นลมฉะนั้น

"ราชา" สมเด็จพระเจ้าสัทธาดิสส์ท้าวเธอได้ทรงสาวนาการพึ่งเท่าดังนั้น ก็บังเกิดอภิรมย์เกษมสันต์ปรีดา จึงมีวาจาว่า "ภนฺเต" ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ขอพระองค์จงบังเกิดเป็นทิพยพยานหยั่งรู้หยั่งเห็นด้วยเทอญ พระเจ้าข้า "อหำ" ข้าพเจ้านี้บังเกิดความยินดียิ่งนักหนา จะขอถวายสมบัติในเมืองลังกาแก่พระรัตนตรัยนั้นให้หมด และจะได้เว้นว่างไว้แต่ประมาณเท่าปลายประฏักจรดลงก็หามิได้ ข้าพเจ้าจะถวายไว้ในพระศาสนา

"เถโร" ลำดับกาลนั้น ฝ่ายมหาเถรเจ้าจึงถวายสมบัติคืนแก่พระเจ้ากรุงสัทธาดิสส์ว่า ดูกรสมเด็จพระบรมมหาบพิตรพระราช-สมภาร ขอเชิญพระองค์ครองสมบัติสืบไปในกรุงอนุราธบุรีโดยทศพิธราชธรรมเทอญ

"ราชา" ฝ่ายสมเด็จพระเจ้ากรุงสัทธาดิสส์ พระองค์ก็รับสมบัติแล้วก็เสวยราชสมบัติเป็นผาสุกสบายพระทัยในอนุราธบุรีนั้น

"เถโร" ฝ่ายพระกาฬพุทธรักขิตเถระก็บังเกิดปรากฏดังประหนึ่งว่าพระจันทร์ในเวหา แล้วก็เป็นที่ไหว้บูชาแก่เทวดาและมนุษย์ในกรุงอนุราธบุรีด้วยประการฉะนี้

"สตฺถา" สมเด็จพระพุทธเจ้าพระองค์ก็มาพิจารณาเห็นอัครประโยชน์จะบังเกิดในภายหน้าฉะนี้ พระองค์มีพระพุทธฎีกาตรัสพระสัทธรรมเทศนาทรมานสัจจกนิครนถ์เห็นสภาวะดังนี้

"สจฺจโก" ฝ่ายสัจจกนิครนถ์นั้นก็ละพยศอันร้ายคลายจากมิจฉาทิฏฐิแล้ว เมื่อจะสารภาพโทษตัวก็กราบทูลแก่สมเด็จพระพุทธเจ้าว่า

"ภนฺเต ภควา" ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระพุทธเจ้าขอกราบทูลเป็นอุปมาถวายให้พระองค์ทราบพระทัย "อหํ" ข้าพระพุทธเจ้านี้มีอุปมัยปานประหนึ่งว่าปูแลมีปกติอยู่ในสระโบกขรณี ยังมีกุมารกุมาริกาทั้งหลายชวนกันออกมาจากบ้าน แล้วคมนาการไปสู่สระโบกขรณีมีประสงค์เพื่อจะอาบน้ำ ก็ได้เห็นปูตัวหนึ่ง แล้วก็จับเอาขึ้นมาไว้แทบริมฝั่ง แล้วมาหักก้ามแลตีนแห่งปูนั้นเสียหมด

"กกฺกฏโก" ฝ่ายปูนั้นก็มิอาจสามารถเพื่อจะคลานสืบไปได้ "ยถา" อันนี้แลมีอุปมาฉันใดก็ดี สมเด็จพระพุทธองค์เจ้าทรงพระมหากรุณา ตรัสพระธรรมเทศนาสั่งสอนแก่ข้าพระพุทธเจ้าเป็นอเนกปริยายยิ่งนักหนา "อหํ" ข้าพระบาทก็กระทำตามพระพุทธฎีกา จึงเอาองค์ปัญญามากำจัดมิจฉาทิฏฐินั้นให้อันตรธานหายจากขันธสันดาน "เอวํ" ก็มีอุปมาอุปไมยเห็นประหนึ่งว่า กุมารกุมารีอันชวนกันหักตีนแลก้ามปูให้นิ่งกลิ้งอยู่ในที่นั้น

ฝ่ายพระราชกุมาร อันเป็นพระราชโอรสาแห่งพระยาลิจฉวีราชทั้งปวง บรรดานั่งสะพรั่งพร้อมกันอยู่ในฐานที่นั้น ครั้นได้ฟังถ้อยคำแห่งสัจจกนิครนถ์รับสารภาพแล้ว ประหนึ่งว่าจะปราชัยแก่สมเด็จพระพุทธเจ้าดังนั้น ก็บังเกิดพิโรธโกรธใจให้บันบ่วนเศร้าหมองมืดมน แลจะได้ปริปากหามิได้ สัจจกนิครนถ์ก็โลมเล้าเอาใจว่าท่านทั้งปวงอย่าเพ่อสลดใจ จงยับยั้งฟังดูข้างหน้าก่อน อย่าเพ่อกำเริบร้อนอารมณ์ อาตมาจะสนทนาด้วยพระสมณโคดม ดูท่วงทีในกระทู้ทางความ ครั้นว่าเท่าดังนั้นแล้วก็ได้ถามสมเด็จพระพุทธเจ้าว่า "โภ โคตม" ข้าแต่พระสมณะโคดม "นุโข" ข้าพระพุทธเจ้าจะขอถาม

พระองค์เจ้าข้อหนึ่งก่อน "สาวโก" พระภิกษุอันเป็นสาวกทุกวันนี้แล ปรนนิบัติตามพระพุทธศาสนามีประมาณเท่าดังฤๅ ?

"สตฺถา" ลำดับกาลนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์เจ้าจึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกรสัจจกนิครนถ์ พระภิกษุอันเป็นสาวกย่อมมาปรนนิบัติตามพระพุทธฎีกาแห่งตถาคต มิได้มีความสงสัยในคุณพระรัตนตรัยแก้วสามประการ แล้วก็จำเริญโลกุตตรฌานทั้งสี่ แล้วก็ตั้งอยู่ในความปราศจากมุสา แล้วก็มีปัญญาแก่กล้าอาจเพื่อจะบำบัดบาปธรรมให้อันตรธานเที่ยงแท้ แล้วก็ให้บังเกิดประโยชน์แก่บุคคลผู้อื่น "สตฺถุสาสเน วิหรติ" ก็อุตส่าห์รักษาอารมณ์ชมชื่นในพระบวรพุทธศาสนา

ประการหนึ่งเล่า ดูกรสัจจกนิครนถ์ "มม สาวโก" ภิกษุอันเป็นสาวกแห่งพระตถาคตนี้ ย่อมมาพิจารณาดูรูปธรรมทั้งปวงด้วยปัญญาว่า "ยํกิญฺจิ รูปํ" รูปอันใดอันหนึ่งในโลกนี้ ดีแลชั่วละเอียดแลหยาบ อันเป็นภายในแลภายนอก แลอดีตอนาคตปัจจุบัน "สพฺพเมตํ รูปํ" แลรูปทั้งปวงนั้นจะได้เป็นของอาตมาก็หามิได้ "สมฺมปฺปญฺญาย ทิสฺวา" พิจารณาเห็นในห้องพระไตรลักษณญาณเห็นสภาวะปานดังนี้ เที่ยงแท้แล้วกาลใด "อนุปาทาย วิมุตฺโต" พระภิกษุรูปนั้นก็มีจิตปราศจากกิเลส ลามก เศร้าหมอง ราคีในกาลนั้น

ประการหนึ่งเล่า "จตฺตาโร ธมฺมา" ธรรมสี่ประการ คือ เวทนาหนึ่ง สัญญาหนึ่ง สังขารหนึ่ง วิญญาณหนึ่ง "น เม อตฺตา" ใช่ของอาตมา เหตุสภาวะหาแก่นสารมิได้ "ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย

ทิสฺวา" แลพิจารณาเห็นธรรมสี่ประการ ด้วยปัญญาญาณเที่ยงแท้ว่าใช่ของอาตมากาลใด "อนุปาทาย วิมุตฺโต" พ้นจากอกุศลธรรม กล่าวคือ กิเลสเหตุสภาวะพิจารณาเห็นในอนัตตา "อรหำ" ก็เป็นที่สักการบูชา แล้วก็บรรเทาเศร้าโศกโทมนัส "ขีณาสโว" เป็นพระอรหันต์กำจัดข้าศึก คือ กิเลสพันห้า ตัณหาร้อยแปด ให้สูญสิ้นจากสันดาน "โอหิตภาโร" เห็นปานประหนึ่งว่าบุรุษผู้หนึ่งปลงหาบหนักลงเสียจากบ่า ก็ปรีดาภิรมย์หรรษาด้วยเบาจิตเบากาย "ปริกฺขีณ-สญฺโญชโน" มีสังโยชน์ห้าประการสิ้นแล้ว สังโยชน์ห้าประการนั้นอันใดบ้าง คือ กามราคสังโยชน์หนึ่งอวิชชาสังโยชน์หนึ่ง ทิฏฐิสังโยชน์หนึ่ง ตัณหาสังโยชน์หนึ่ง อุธัจจสังโยชน์หนึ่ง เป็นห้าประการด้วยกัน ดังนี้ กามราคสังโยชน์ คือ ยินดีในเบญจกามคุณหากมาผูกสัตว์ไว้ให้เห็นผิดว่าชอบในวัฏฏสงสาร อวิชชาสังโยชน์นั้นหากมาหุ้มห่อผูกสัตว์ไว้ให้ห่วงในวัฏฏสงสารภพ ทิฏฐิสังโยชน์นั้นคือมิจฉาทิฏฐิหกสิบสอง หากมาผูกสัตว์ไว้ให้เห็นผิดว่าชอบในวัฏฏ-สงสาร ภวตัณหาสังโยชน์นั้นคือ ตัณหาร้อยแปด หากมาผูกสัตว์ไว้ให้มีน้ำใจปรารถนาทรัพย์โภคามิรู้อิ่ม อุธัจจสังโยชน์ คือ ฝ่ายอกุศลผูกสัตว์ไว้ให้น้ำใจฟุ้งซ่านกำเริบร้าวฉาน ผูกสัตว์มิให้เคลื่อนคลายจากวัฏฏสงสารได้ อุปไมยอย่างประหนึ่งนายโคบาลเอาเชือกมาผูกวัวไว้ในเสาไม้แก่นอันหนึ่งใหญ่ แลมิให้ไหวกายได้ในกาลนั้น ก็ฝ่ายพระอริยบุคคลอันเป็นอริยสาวกแห่งตถาคตนี้ ก็เอาปัญญาอันชื่อว่าสมุจเฉทปหาน เห็นปานประหนึ่งว่าพระขรรค์แก้วมาตัดเชือก คือสังโยชน์ทั้งหลายนั้นให้ขาดจากสันดาน

ประการหนึ่งเล่า อันพระอริยสาวกแห่งตถาคตนี้ประกอบด้วยอนุตตริยสามประการคือ ทัสสนานุตตริยหนึ่ง สวนานุตตริยหนึ่ง สิกขานุตตริยหนึ่ง เป็นสามประการดังนี้ ทัสสานุตตริยนั้น คือ พระอริยบุคคลพอพระทัยจะใคร่ได้เห็นพระพักตร์แห่งสมเด็จพระพุทธเจ้า แล้วจะได้ก้มเศียรเกล้าเข้านมัสการบูชา ประการนี้ก็จัดได้ชื่อว่าทัสสานุตตริย สวนานุตตริยนั้นคือ พระภิกษุอันกระทำตามพระพุทธฎีกา แลจะได้มีพระทัยปรารถนาเพื่อจะฟังศัพท์สำเนียงเสียงเบญจางคดุริยดนตรี อย่างประหนึ่งนำจิตแห่งปุถุชนอันเป็นโลกีย์หามิได้ พอพระทัยแต่ที่จะฟังเสียงพระพุทธเจ้าตรัสพระสัทธรรมเทศนา สิกขานุตตริยนั้น ได้แก่ภิกษุเล่าเรียนสิกขาสาม ในสิกขาสามประการนั้น คือ อธิศีลสิกขาหนึ่ง อธิจิตตสิกขาหนึ่ง อธิปัญญาสิกขาหนึ่ง เป็นสามประการดังนี้ อธิศีลสิกขานั้น คือ ภิกษุมาศึกษาแลกำหนดในศีลอันยิ่งสี่ประการ คือ อินทรีย์สังวรศีลหนึ่ง อาชีวปาริสุทธศีลหนึ่ง ปัจจยสันนิสิตศีลหนึ่ง ปาติโมกขสังวรศีลหนึ่ง เป็นสี่ประการดังนี้ แลพระภิกษุรักษาให้บริสุทธิ์ได้ ถ้าแม้บุคคลใดปราศจากโทมนัส แลตัดโทโสเสียได้ "โส ปุคฺคโล" บุคคลนั้นอาจสามารถเพื่อว่าจะรักษาศีลให้บริสุทธิ์ได้

ประการหนึ่ง ลักษณะองค์ศีลนี้แลมีคุณวิเศษประเสริฐยิ่งนักหนา อาจสามารถเพื่อจะระงับมลทินภายนอกแลภายในให้อันตรธานหาย "โย ปุคฺคโล" บุคคลผู้ใดแลมีอุตสาหะรักษาศีลให้บริสุทธิ์ได้ ก็จัดเข้าในระวางบุคคลนั้น ทรงเครื่องมหาลดาภรณ์อันงามยิ่งนักหนา แล้วก็จักบังเกิดเป็นที่เสน่หารักใคร่ปฏิพัทธ์ชอบใจแก่

เทพยดาแลมนุษย์ทั้งปวง ทั้งนี้ก็อาศัยด้วยอำนาจรักษาศีลให้บริสุทธิ์ ก็ได้ชื่อว่าอธิศีลสิกขา

ประการหนึ่งเล่า ดูกรสัจจกนิครนถ์ อธิจิตตสิกขานั้น คือ พระภิกษุมาจำเริญพระกรรมฐานอีก สอนน้ำจิตมิให้กำเริบร้าวฉานไปได้ แล้วก็ยังยึดหน่วงดวงหทัยสมาธิเที่ยงแท้ ช่างพะวงรักษาจิตให้หยุดยั้งเป็นเอกัคคตา ก็จัดได้ชื่อว่าภิกษุรูปนั้นประกอบไปในอธิจิตตสิกขา

ประการหนึ่งเล่า อธิปัญญาสิกขานั้น คือ ภิกษุมาเสียสละปัญญาอันเป็นราคีปักษ์นั้นเสียแล้ว มาเอาปัญญา คือ สมุจเฉทปหาน กำจัดบาปธรรมให้สิ้นจากสันดาน แล้วจำเริญพระอัฏฐังคิกมรรคญาณ พระองค์นั้นก็จะได้สำเร็จ มีสัมมาสมาธิเป็นปริโยสาน ตามโบราณอริยประเพณี น่าที่ภิกษุองค์นั้นก็จะได้สำเร็จธรรมวิเศษก็มีในกาลบัดนี้

"ภควา" องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาค อันตรัสรู้พระอริยสัจจ-ธรรมทั้งสี่ "เทเสสิ" มีพระพุทธฎีกาตรัสพระสัทธรรมเทศนาแก่สัจจกนิครนถ์ดังนี้ ดูกรสัจจกนิครนถ์ ภิกษุองค์ใดในอนาคตภายหน้า "วิมุตฺตจิตฺโต" มีจิตอันปราศจากมลทินธุลี กล่าวคือบาปธรรมแล้ว ปรนนิบัติตามพระบวรพุทธศาสนาสามประการ คือ พระปริยัติศาสนาประการหนึ่ง ปฏิบัติศาสนาประการหนึ่ง ปฏิเวธศาสนาประการหนึ่ง เป็นสามประการดังนี้ ปริยัติศาสนานั้น คือ พระภิกษุมาจำเริญพระไตรปิฎกธรรมสามประการ คือพระสูตรสี่คัมภีร์ พระวินัยห้าคัมภีร์ พระอภิธรรมเจ็ดคัมภีร์ ปฏิบัติศาสนานั้น คือ ภิกษุมา

ปฏิบัติในห้องพระกรรมฐานสี่สิบ ปฏิเวธศาสนานั้น คือภิกษุมาจำเริญในพระนวโลกุตตรธรรมเก้าประการ คือมรรคสี่ผลสี่นิพพานหนึ่ง โดยนิยมดังนี้ แลภิกษุเจ้าองค์ใดมาปฏิบัติในพระบวรพุทธศาสนาสามประการ เห็นสภาวะปานดังนี้แล้วกาลใด "โส ภิกฺขุ" พระภิกษุรูปนั้น "สกฺกโรติ" จักได้ชื่อว่านับถือพระตถาคต "ครุกโรติ" ก็จักได้ชื่อว่าเคารพพระตถาคต

ประการหนึ่งเล่า "โย ปุคฺคโล" บุคคลจำพวกใด แลบังเกิดมีน้ำใจเลื่อมใสศรัทธา กระทำอามิสบูชาเบื้นอาทิ คือสุคนธกระแจะจันทน์ธูปเทียนพวงมาลาจะนับคณามิได้ แม้ว่าจะกระทำอามิสบูชาประมาณเท่าใดๆ ก็ดี แลจะจัดได้ชื่อว่าเคารพบูชานับถือพระตถาคตก็หามิได้

จึงมีคำปุจฉาโจทย์เข้ามาว่า เหตุใดสมเด็จพระพุทธเจ้าจึงติเตียนอามิสบูชา ในคัมภีร์อื่นๆ พระพุทธเจ้าก็ตรัสเทศนาสรรเสริญอามิสบูชาว่า "โย ปุคฺคโล" บุคคลผู้ใดได้ดอกไม้แต่ประมาณกำมือหนึ่ง แลพิจารณาในพระคุณแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้าแล้ว แลกระทำสักการบูชา "โส ปุคฺคโล" บุคคลผู้นั้นจะได้ผลานิสงส์เป็นอันมากยิ่งนักหนา เหตุใดสมเด็จพระมหากรุณามีพระพุทธฎีกาตรัสติเตียนอามิสบูชาในกาลบัดนี้

จึงมีคำวิสัชนาเฉลยว่า สมเด็จพระพุทธเจ้าพระองค์มิสรรเสริญปฏิบัติบูชาทั้งนี้ หวังว่าจะยกน้ำจิตแห่งกุลบุตรให้ยินดีในพระไตรปิฎก เหตุดังนั้น สมเด็จพระพุทธเจ้าจึงยกข้างฝ่ายปฏิบัติบูชาว่าล้ำเลิศประเสริฐกว่าอามิสบูชา ครั้นสมเด็จพระพุทธเจ้าจะสรรเสริญ

ยกย่องอามิสบูชาว่า ล้ำเลิศประเสริฐในพระพุทธศาสนา ฝ่างข้างกุลบุตรทั้งปวง ก็จะชักชวนกันไป กระทำสักการบูชา พระรัตนตรัยแก้วสามประการด้วยอามิสบูชา เป็นต้นว่า ธูปเทียนชวาลาดอกไม้แลของหอมในกาลนั้น กิริยาว่าอามิสบูชานั้นมิอาจสามารถเพื่อจะทะนุบำรุงพระบวรพุทธศาสนาให้ถาวรวัฒนาการจำเริญสืบไปได้ เหตุดังนั้น สมเด็จพระพุทธเจ้าจึงมีพระพุทธฎีกาติเตียนอามิสบูชาด้วยประการฉะนี้

"ภควา" ลำดับกาลนั้น สมเด็จพระทศพลญาณเจ้ามีพระพุทธฎีกาตรัสพระสัทธรรมเทศนาสั่งสอน สัจจกนิครนถ์เป็นอเนกปริยายยิ่งหนักหนา เพื่อจะให้ได้สติปัญญา จึงตรัสว่า ดูกรสัจจกนิครนถ์ท่านจงกระทำปฏิบัติบูชาตามพระพุทธฎีกาแห่งพระตถาคตเถิด น่าที่จะบังเกิดอัครประโยชน์ใหญ่หลวงในอนาคตกาลภายภาคหน้า

ดูกรสัจจกนิครนถ์ บุคคลในโลกนี้ยากที่จะพบพระบวรพุทธศาสนาแห่งพระตถาคต บางทีได้บังเกิดมาเป็นมนุษย์ประมาณร้อยชาติพันชาติแสนชาติจึงจะได้พบพระพุทธศาสนาแต่ละครั้งแต่ละที อันตัวของท่านได้มาพบพระบวรพุทธศาสนาแห่งตถาคตนี้ ก็เป็นบุญลาภอันใหญ่หลวงยิ่งนักหนา ด้วยเหตุสภาวะเป็นที่สดับสติปัญญาหยั่งเห็นประจักษ์แจ้งในกองบาปแลบุญ คุณแลโทษ จึงประเสริฐยิ่งนักหนา "เอวํ วุตฺเต" ปางเมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัสพระสัทธรรมเทศนาดังนี้

"สจฺจโก" ฝ่ายสัจจกนิครนถ์เมื่อได้สดับรสพระธรรมเทศนาก็บังเกิดมีมโนน้อมศรัทธาสรรเสริญสาธุการสมเด็จพระทศพลญาณเจ้า จึงมีสุนทรวาจาว่า "โภ โคตม" ข้าแต่พระสมณะโคตม "มยํ"

ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวง บรรดามาสโมสรประชุมกันอยู่ในฐานที่นี้แต่ล้วนพวกพาลคือมิจฉาทิฏฐิถือผิดว่าชอบ ก็ชักชวนกันมาคือประโยชน์จะไต่ถามปริศนาด้วยว่ามีเจตนาหวังว่าจะให้พระองค์อัปภาคพ่ายแพ้แก่ถ้อยคำ "วาเทน วาทำ" พระองค์ทรงพระมหากรุณาบรรเทาถ้อยคำแห่งข้าพระองค์ อันเป็นมิจฉาทิฏฐิให้อันตรธานหาย ด้วยอำนาจแห่งธรรมเทศนา อุปมาอย่างบุรุษชายผู้หนึ่งอันอสรพิษขบให้มีจิตกำเริบร้อนประหนึ่งจะสิ้นชีวิต ยังมีบุรุษผู้หนึ่งมาช่วยดับพิษงูนั้นให้อันตรธานหาย บุรุษผู้นั้นก็ได้ความสบายคลายเจ็บปราศจากพิษงูนั้น แลมีครุวนาฉันใด "อหำ" ข้าพระพุทธเจ้านี้แลประกอบไปด้วยมิจฉาทิฏฐิ อสรพิษหากขบเอา ก็ให้บังเกิดมืดมนมัวเมาไม่เห็นผิดแลชอบเลย พระพุทธเจ้าข้า บัดนี้สมเด็จพระพุทธองค์เจ้าพระธรรมเทศนาแนะให้เห็นสว่างในทางบาปแลบุญ คุณแลโทษแล้วก็ให้บังเกิดผลแลประโยชน์ทุกสิ่งทุกประการ ยังสันดานให้บังเกิดสุขหาที่สุดมิได้ "ตถา" มีอุปไมยเหมือนหมองูมาช่วยระงับพิษด้วย พิษงูด้วย พิษณุมนต์คุณวิชาแห่งอาตมานั้น "โสตฺถิภาโวกโต" พระองค์มากระทำให้บังเกิดสวัสดิมงคล ให้ผลแลประโยชน์ยิ่งนักหนาพ้นที่จะคณนา ข้าพระพุทธเจ้าขออาราธนาสมเด็จพระมกุฎบีนเกล้าโลกา กับหมู่นิกรสงฆ์ทั้งปวงอันเป็นบริวาร เพื่อจะคมนาการไปรับบิณฑบาต "สฺวาตนาย" คือบุญโกฏฐาสในวันพรุ่งนี้เช้า

"ภควา" สมเด็จพระศรีสุคต พระองค์ก็รับอาราธนาด้วยพระอาการกิริยานิ่งอยู่

"สจฺจโก" ฝ่ายสัจจกนิครนถ์รู้ว่าพระพุทธเจ้ารับนิมนต์แล้ว

จึงเรียก พระยา ลิจฉวีทั้ง ปวงเข้ามา แล้วก็บ่าว ร้องว่า ดูกรลิจ ฉวี กุมาร "ปุนทิวเส" วันพรุ่งนี้เช้า ท่านจงชวนกันมาทำบุญด้วยกันในอาราม ว่าแล้วก็ตกแต่งอาสนะแห่งพระพุทธองค์แลสงฆ์ทั้งปวง ครั้นเวลาเช้าสมเด็จ พระพุทธเจ้าก็ พาหมู่ นิกรสงฆ์ เสด็จมา อาราม แห่งสัจจกนิครนถ์ แล้ว แล้วก็สถิตบนอาสน์อันสมควร

ฝ่ายสัจจกนิครนถ์ จึงยกอาหารบิณฑบาตเข้ามาประเคนอังคาส พระพุทธเจ้าแลภิกษุสงฆ์ทั้งปวง แล้วก็นั่งเหนืออาสน์อันต่ำในที่สมควรข้างหนึ่งครั้นพระองค์เจ้ากระทำภัตตกิจฉันสำเร็จแล้วกาลใด สัจจกนิครนถ์ก็เข้ากราบทูลสมเด็จพระพุทธเจ้าว่า "ภนฺเต" ข้าแต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคพระองค์ จงให้ความสุขสถาพรแก่ข้าพระ พุทธเจ้าแลทายกทั้งปวงเถิด พระพุทธเจ้าข้า

สมเด็จพระพุทธเจ้าจึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกรสัจจกนิครนถ์ ท่านได้บำเพ็ญกุศลไว้ในครั้งนี้ จะบังเกิดเป็นกองบารมีใหญ่หลวงยิ่งนักหนา แม้ท่านบังเกิดในภายภาคหน้า ท่านก็จะปราศจากโทสะโมหะ หับประตูจตุราบายในภพเบื้องหน้า ด้วยประการฉะนี้

สัจจกสูตร จบ

นันโทปนันทสูตร

"นนฺโทปนนฺทภุชคำ วิพุธำ มหิทฺธิ,
ปุตฺเตน เถรภุชเคน ทมาปยนฺโต
อิทฺธูปเทสวิธินา ชิตวา มุนินฺโท,
ตนฺเตชสา ภวตุ เต ชยมงฺคลานิ"

"มุนินฺโท" อันว่าองค์สมเด็จพระพุทธเจ้า "เถรภุชเคน" ยังพระมหาโมคคัลลานเถระ "ปุตฺเตน" อันเป็นพระบวรโอรสา "ทมาปยนฺโต" ให้ทรมาน "นนฺโทปนนฺทภุชคำ" ซึ่งพระยานาคราชอันมีนามปรากฏว่า นันโทปนันทนาคราช "อิทฺธูปเทสวิธินา" ด้วยวิธีอันสำแดงฤทธิ์ "ชยมงฺคลานิ" อันว่าชัยชนะแลความจำเริญจงบังเกิดมี "ตนฺเตชสา" ด้วยเดชานุภาพแห่งองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยประการฉะนี้

"ภควา" สมเด็จพระมหากรุณาธิคุณเจ้าทรงพระการุญภาพโปรดนิกรมหาชนให้เสื่อมหายคลายจากพยศอันร้าย แล้วก็ให้ประกอบด้วยองค์แห่งหิริโอตตัปปะ ยอมมาสละบาปธรรมจากขันธสันดาน ก็มีจิตละอายแก่บาป ทั้งนี้ก็อาศัยด้วยเดชานุภาพขององค์โดยนิยมดังนี้

"เอกสฺมึ กิร สมเย" อยู่มาในกาลครั้งหนึ่ง สมเด็จพระพุทธเจ้าพระองค์สถิตอยู่ในพระเชตวันมหาวิหาร "อนาถปิณฺฑิโก" ผ่ายอนาถบิณฑิกมหาเศรษฐีบังเกิดเลื่อมใสศรัทธา จึงอาราธนา

นิมนต์สมเด็จพระพุทธเจ้าว่า "ภนฺเต ภควา" ข้าแต่พระมหากรุณาธิคุณเจ้า ข้าพระบาทขออาราธนาพระพุทธองค์กับหมู่นิกรสงฆ์ห้าร้อย เข้าไปรับบิณฑบาตในเพลาพรุ่งนี้ ครั้นอนาถบิณฑิกมหาเศรษฐีอาราธนาแล้ว ก็นมัสการทูลลามาสู่บ้านของอาตมาในกาลครั้งนั้น

"สตฺถา ตสฺส นิมนฺตนํ อธิวาเสตฺวา" ลำดับกาลนั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์รับอาราธนาแล้ว พระองค์ก็ยับยั้งอยู่ในพระเชตวันมหาวิหาร ครั้นเมื่อปัจจุสสมัยกาลจะใกล้รุ่ง พระองค์ก็ทรงอาวัชชนาการพิจารณาดูเวไนยสรรพสัตว์ทั้งปวง ครั้งนั้น พระยานันโทปนันทนาคราชมีวาสนา ข้องเข้าในข่ายญาณแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้าในกาลครั้งนั้น "ภควา" ฝ่ายองค์สมเด็จพระพุทธเจ้าจึงทรงพระดำริว่า "อยํ นาคราชา" พระยานาคราชนี้เป็นสัตว์เดียรัจฉาน แลมีวาสนาข้องเข้ามาในข่ายพระญาณ แม้มาตรว่าตถาคตจะประทานรสพระสัทธรรมเทศนาวันพรุ่งนี้ ก็ฝ่ายพระยานาคราชมิอาจสามารถที่จะได้มรรคญาณผลญาณ ทั้งนี้ก็อาศัยด้วยเหตุสภาวะตัวนั้นเป็นสัตว์เดียรัจฉาน แต่ทว่าอันตรธานหายจากมิจฉาทิฏฐิแล้วก็บังเกิดศรัทธาในพระศาสนา "โส อิทฺธิมาโน" พระยานันโทปนันทนาคราชนั้นประกอบไปด้วยมหิทธิฤทธิศักดานุภาพยิ่งนักบุคคลผู้ใดในโลกนี้ที่มีอานุภาพน้อยแล้ว ก็มิอาจสามารถที่จะทรมานได้ ก็อันพระยานาคราชนี้เป็นสาวกเวไนยสำหรับพระอรหันต์จะได้ทรมาน สาวกองค์ใดที่จะบังเกิดวิสัยสมควรที่จะผจญกับด้วยพระยานาคราชนั้นได้ พระองค์พิจารณาไปก็เห็นแต่พระมหาโมคคัลลานเถระเป็นวิสัยจะทรมานได้ ครั้นพระองค์พินิจพิจารณาไปก็เห็นประ

จักษ์แจ้ง ด้วยพระอนาวรณญาณโดยนิยมดังนี้ ครั้นเมื่อบัจจูสสมัยใกล้อรุณราษราตรี สมเด็จพระพุทธเจ้าพระองค์ชำระบ้วนพระโอษฐ์สรงพระพักตร์สำเร็จแล้ว จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสสั่งพระอานนทเถรเจ้า ดูกรอานนท์ ท่านจงเผดียงบอกแก่หมู่นิกรสงฆ์ทั้งปวงให้รู้พร้อมกันว่า บัดนี้พระตถาคตจะมีที่ไปสู่เทวโลก "เถโร" ฝ่ายพระอานนทเถรเจ้าก็รับพระพุทธฎีกา แล้วก็บอกแก่หมู่นิกรสงฆ์ทั้งปวง ครั้นรู้แล้วก็มาตระเตรียมเครื่องบริขารสำเร็จแล้ว ก็มาสโมสรประชุมพร้อมเพรียงกันอยู่แทบริมประตู ภายนอกพระเชตวันมหาวิหาร เพื่อประโยชน์จะคมนาการคอยตามเสด็จสมเด็จพระมหากรุณาสัมมาสัมพุทธเจ้า แล้วก็ชวนกันประณมน้อมเศียรเกล้า ถวายนมัสการอยู่ในฐานที่นั้น

"ตำ ปน ทิวสำ นาคมาณวิกา นนฺโทปนนฺทสฺส อธิปติสฺส สพฺพรตนมยำ ปานมณฺฑลำ สชฺฌึสุ" ฝ่ายว่านางนาคมาณวิกาทั้งหลายอันเป็นยศบริวารแห่งพระยานันโทปนันทนาคราช อันเป็นมหิศราบดี "สชฺฌึสุ" ก็ชวนกันตกแต่งปริมณฑลราชพิธีการสำหรับที่จะเสพสุราบานแล้วไปด้วยแก้วทั้งปวง เป็นมโหฬารกอเนกอนันต์หาที่จะอุปมาบมิได้ "อถ โข" ลำดับกาลนั้น ฝ่ายพระยานันโทปนันทนาคราช "นิมิตฺวา" พระองค์ก็นิรมิตกายของตนงามบรรจงยิ่งนักอย่างประหนึ่งว่าสมเด็จพระบรมกษัตราธิราช แล้วก็ประกอบไปด้วยหมู่นางนาคมาณวิกาเป็นบริวาร "นิสินฺโน" พระองค์ก็สถิตนั่งเหนือรัตนบัลลังก์แก้ว แล้วพระองค์ก็ทอดพระเนตรเล็งแลดูทิพยสุราโภชน์ของเสวย อันมีรสอันบรรจงก็ตั้งพระทัยจำนงประสงค์ เพื่อจะบริโภคสรรพของเสวยในกาลครั้งนั้น

"ภควา" ฝ่ายว่าองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ครองพระภูษาสบงทรงมหาบังสุกุลจีวร งามปานประหนึ่งว่าดอกบัวและดอกชะบามีพระอังสะประเทศเบื้องขวาตะพายบาตร "คนฺธกุฏิโต นิกฺขมิตฺวา" มีพระอาการกิริยาองอาจปานประหนึ่งพระยาไกรสรสีหราช อันลีลาศออกจากสุวรรณรัตนคูหา "ปุณฺณจนฺโท วิย" ถ้ามิดังนั้นมีอุปมาเหมือนดุจว่าปริมณฑลพระจันทร์ในวันเพ็ญ อันปราศจากเมฆ พระองค์ก็เสด็จออกจากพระคันธกุฎี แล้วจึงมีพระพุทธฎีกาตรัสให้พระอานนท์นิมนต์พระสงฆ์มาประชุมพร้อมกันในฐานที่นั้น

"ตทา" ลำดับกาลนั้น "ปฐมมหาสาวโก" พระสารีบุตรเถรเจ้าอันเป็นปฐมมหาสาวก "อตฺตโน ปริวาเร คเหตฺวา" พาบริวารของอาตมาไปสู่สำนักสมเด็จพระพุทธเจ้า แล้วก็ชวนกันนั่งอยู่ในข้างเบื้องขวาแห่งองค์สมเด็จพระพุทธเจ้า

ลำดับกาลนั้น "ทุติยสาวโก" ฝ่ายว่าพระมหาโมคคัลลานเถรเจ้าอันประกอบด้วยมหิทธิมหิมา "ปริวาเร คเหตฺวา" ก็พาพวกพระอรหัตต์อันเป็น บริวาร ของอาตมา มาสู่สำนักสมเด็จพระพุทธเจ้า แล้วก็นั่งอยู่ในเบื้องซ้ายแห่งองค์สมเด็จพระพุทธเจ้า

"อญฺญาโกณฺฑญฺโญ นาม" ฝ่ายพระอัญญาโกณฑัญญมหาเถระผู้วิเศษ พระผู้เป็นเจ้าตัดกิเลสเป็นสมุจเฉทปหาน "อตฺตโน ปริวาเร คเหตฺวา" จึงชักชวนพระภิกษุสงฆ์อันทรงจตุปาริสุทธศีลคมนาการมาสู่สำนักสมเด็จพระพุทธเจ้า แล้วก็นั่งอยู่ภายในภาคหลังแห่งองค์สมเด็จพระพุทธเจ้า

"ตทา ปน" ในกาลนั้น "มหากสฺสปตฺเถโร" ฝ่ายพระมหากัสสปเถรเจ้า พระองค์ก็อุตส่าห์มาข่มน้ำจิตให้ผ่องใส ประหารกิเลสภายในให้เหือดแห้ง ประดุจดังว่าแม่น้ำอันต้องแสงพระสุริโยทัย พระผู้เป็นเจ้าจัดได้แต่ล้วนพระอรหันต์ ประชุมชวนกันมาสู่สำนักสมเด็จพระพุทธเจ้า แล้วก็นั่งแวดล้อมพร้อมกันอยู่ในสถานที่นั้น มีดวงปริมณฑลพระพักตร์งามประดุจดังพระจันทร์แจ่มแจ้ง แลประหนึ่งว่าพระอินทร์อันทรงเทวกุญชรเอราวัณ มีหมู่เทวคณานิกรอนันต์ นั่งประณมน้อมเศียรบังคมถวายท้าวเธอก็ปรีดาภิรมย์สบายหาที่สุดมิได้ ก็มีอุปไมยเหมือนองค์สมเด็จพระพุทธเจ้าดังนั้น ประการหนึ่ง ก็มีอาการกิริยาองอาจดังพระยาครุฑราชบักษีหวังจะรับทำย่ำยีพระยานาคราช เพื่อประโยชน์จะพิฆาตเป็นภักษา "อิทฺธาภิสงฺขารํ อภิสงฺขริตฺวา" พระองค์มากระทำอิทธิฤทธิศักดานุภาพก็เปล่งพระรัศมีหกประการปรากฏในเบื้องหน้า "อธิฏฺฐหิตฺวา" แล้วจึงทรงพระอธิษฐานว่า ขอให้เทวดาแลมนุษย์ทั้งปวงทศนาการเล็งแลดูเห็นรูปพระตถาคต แลพระอรหันต์ทั้งปวงในกาลบัดนี้ครั้นทรงพระ อธิษฐานแล้ว ก็พาหมู่ นิกรสงฆ์ ทั้งปวง เหาะมา โดยนภดลอากาศ แล้วก็มาสู่สวรรค์สักกเทวโลกในกาลครั้งนั้น

"เตน โข ปน สมเยน นนฺโทปนนฺทสฺส อุรควาธิปติสฺส เอวรูปํ วิลาสกนฺตํ ทิฏฺฐิตรํ อุปฺปนฺนํ โหติ" ปางเมื่อองค์สมเด็จพระพุทธเจ้าเสด็จพระพุทธดำเนินเหาะในนภดลอากาศนั้น ประกอบด้วยพระรัศมีสีสันสว่าง ประดุจดังว่ารัศมีพระจันทร์กระจ่างจำรัสในอากาศเวหา แล้วประกอบไปด้วยพระอาการวิลาสละม่อมพร้อมบริบูรณ์ทั้งพระองค์ แลประหนึ่งว่าพระยาราชหงส์เหมราช อัน

เสด็จประพาสด้วยพรรคพวกบริวารวันนั้นพระยานันโทปนันทนาคราช บังเกิดประมาท เพราะว่าน้ำจิตนั้นระคนเกลือกกลั้วด้วยอกุศล ครั้นได้ทัศนาการเห็นสมเด็จพระทศพลครั้งนั้น ก็บังเกิดพิโรธยิ่งนักหนา จึงมารำพึงในกมลหฤทัยของอาตมาว่า "อิเม มุณฺฑกสมณา" พระสมณะเหล่านี้ใจดำยิ่งนัก แลจะได้ยำเยงเกรงอาตมาหามิได้ พาพรรคพวกมาบัดนี้ชะรอยจะมาสู่ดาวดึงส์พิภพแล้ว แม้มาตรว่าจะไปก็ตามอัชฌาสัยเถิด เราก็มิได้อิจฉาแต่ทว่าอย่าเหาะข้ามเราแล้วกาลเมื่อใดเรากับพระสมณะนี้น่าที่จะผิดใจกันเป็นแม่นมั่นนักหนา อันที่จะละให้พระสมณะเธอบุกบั่นอาตมานั้นก็ยังก่อน กับอนึ่งเล่าอาตมานี้เป็นที่ลือข่าวขจรปรากฏด้วยฤทธิ์เป็นมหิมา" อิเม สมณา" พระสมณะเหล่านี้ถ้าแลเหาะข้ามอาตมาไปบัดนี้ "ปาทปำสุ" ผงคลีแลละอองธุลีในผ่าเท้า น่าที่จะหล่นร่วงลงเหนือเศียรเกล้าแห่งอาตมานี้เป็นมั่นคง ควรอาตมานี้จะไปสกัดหมู่นิกรสงฆ์ อย่าให้เหาะข้ามไปได้ ปริวิตกดังนี้แล้วก็รัดเขาพระสุเมรุราชอันสูงได้ประมาณแปดหมื่นสี่พันโยชน์ โดยกว้างหมื่นโยชน์ ด้วยขนดหางได้ประมาณเจ็ดรอบ แล้วก็เลิกพังพานบีดเมืองดาวดึงส์ประมาณได้สิบสองโยชน์ แลปรากฏอยู่เหนือยอดเขาพระสุเมรุราชนั้น แล้วก็บันดาลบังเกิดเป็นควันแลหมอกมืดมัวไปสิ้นทั้งนั้น

"รฏฺฐปาโล มหาเถโร" ผ่ายว่าพระรัฏฐบาลมหาเถระ ครั้นเห็นมืดมนอนธการไปเป็นมหัศจรรย์ประจักษ์ยิ่งนักหนา พระผู้เป็นเจ้าก็ยอพระกรขึ้นตั้งเหนืออุตมางคสิโรตม์ของอาตมา แล้วก็ทูลถามปัจจุบันเหตุการณ์แก่องค์สมเด็จพระพุทธเจ้าว่า "ภนฺเต" ข้าแต่พระ

องค์ผู้ทรงพระภาคอันงาม กระหม่อมฉันเคยตามเสด็จพระพุทธองค์เจ้ามาแต่กาลก่อน ก็ได้เห็นยอดคิรีเขาพระสุเมรุราช อันแล้วไปด้วยแก้วเจ็ดประการ บัดเดี๋ยวนี้อันตรธานหายไปข้างไหนจึงมิได้ปรากฏประการหนึ่งเล่า เขาสัตตบริภัณฑคิรีบรรพตก็อันตรธานหายไปประการหนึ่งเล่า เมืองดาวดึงส์สวรรค์อันเป็นที่อยู่แห่งสมเด็จอมรินทราธิราชนั้นก็มิได้ปรากฏ ประการหนึ่งเล่า ก็บังเกิดมืดมนมัวไปสิ้นทั้งปวงนั้น แล้วก็เป็นมหัศจรรย์ประจักษ์แก่ใจ แต่ก่อนแต่ไรไม่เป็นเช่นนี้ "กึ นุ โข" พระพุทธเจ้าข้า หลากไฉน หรืออนึ่งจะเป็นเหตุเภทภัยอันใดอันหนึ่งจะพึงมีแล้วกระมัง พระพุทธเจ้าข้า ทรงพระกรุณาจงตรัสสำแดงเหตุให้แจ้งแก่ข้าพระพุทธเจ้าในกาลบัดนี้

"มุนิสฺสรมหาวีโร" ครั้งนั้น สมเด็จพระพุทธเจ้าพระองค์ผู้ประเสริฐ บังเกิดเป็นมิ่งมงกุฎปิ่นไตรภพโลกาจารย์ "มธุรสรํ นิจฺฉาเรตฺวา" พระองค์ก็เปล่งพระสุรเสียงกระแสสารสุนทรภาพไพเราะยิ่งนักหนา "เอตทโวจ" แล้วจึงมีพระพุทธฎีกาตรัสให้แจ้งแก่พระรัฏฐบาลมหาเถระว่า ดูกรรัฏฐบาล อันที่ว่ามืดมนอนธการทั้งนี้ จะบังเกิดมีด้วยเหตุอันอื่นนั้นหามิได้ อันบังเกิดเหตุทั้งนี้ไซร้ก็อาศัยเพราะพระยานาคราชตัวนี้ มีนามปรากฏชื่อว่านันโทปนันทนาคราช บัดนี้มีจิตกริ้วโกรธพยาบาทแก่พระตถาคตเป็นกำลังยิ่งนักหนา แล้วก็มาสบประมาทพระตถาคต อันหยาบช้าด้วยถ้อยคำว่าสมณะใจดำกระด้าง แล้วก็มาอวดอ้างว่าตัวนี้มีมหิทธิฤทธิ จึงมานิมิตแปลงกายเป็นพระยานาคราชอันร้ายเรืองเดช แล้วจึงเอากายนั้นมาเกี่ยวกระหวัดเข้าที่ขอบเขตเขาพระสุเมรุราชประมาณได้เจ็ดรอบ แล้ว

จึงเพิกพังพานแผ่ปกไปในขอบเขตเมืองดาวดึงส์สวรรค์ แล้วก็บันดาลให้บังเกิดเป็นควันมืดหมอกมัว ก็ปรากฏไปทั่วสกลแดนดาวดึงส์สวรรค์ รัฏฐบาลท่านจงแจ้งในกาลบัดนี้

ลำดับกาลนั้น "เถโร" ฝ่ายรัฏฐบาลมหาเถระจึงกราบทูลขอโอกาสสมเด็จพระพุทธเจ้าว่า "ภนฺเต ภควา" พระพุทธเจ้าข้า ข้าแต่พระมหากรุณาธิคุณเจ้า พระองค์เจ้าอย่าได้ทรงพระปริวิตกเลย พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระพุทธเจ้าจะขออาสาสู้กันกับพระยานาคราช "ทเมติ" จะทรมานให้อัปภาคพ่ายแพ้ในกาลบัดนี้

"น ภควา อนุชานาสิ" ครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์จะได้ทรงพระกรุณาอนุญาตยอม เพื่อว่าจะให้พระรัฏฐบาลมหาเถระไปทรมานพระยานันทโทปนันทนาคราชนั้นหามิได้ จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสห้ามว่า ดูกรรัฏฐบาล ทรมานอันนี้ใช่การของท่าน ๆ อย่าได้อาสาไปสู้รบกับด้วยพระยานาคนั้นเลย ครั้นสมเด็จพระพุทธเจ้าห้ามพระรัฏฐบาลเถระเท่านั้นแล้ว

ลำดับกาลนั้น "สพฺเพ เถรา" ฝ่ายพระอรหันต์ทั้งปวงบรรดาสโมสรประชุมพร้อมพรั่งอยู่ในฐานที่นั้น "อุฏฺฐายาสนา" ก็ลุกจากอาสน์เร็วพลัน แล้วก็ชวนกันมาสู่สำนักพระมหากรุณาธิคุณเจ้า แล้วก็ก้มเศียรกราบทูลขออนุญาต เพื่อประโยชน์จะทรมานพระยานันโทปนันทนาคราชอันร้าย ให้เสื่อมหายจากพยศหย่อนกำลังลง

"ภควา" ครั้งนั้น สมเด็จพระพุทธองค์จะได้ทรงพระอนุญาตให้แก่พระอรหันต์ทั้งปวงนั้นก็หามิได้ สมเด็จพระพุทธเจ้ามีพระพุทธฎีกาตรัสว่า หาใช่วิสัยของท่านที่จะได้ทรมานพระยานาคราชนั้นไม่

"อถายสฺมา มหาโมคฺคลฺลานตฺเถโร อหํ ทเมมิ ภนฺเต อาห" ลำดับกาลนั้น พระมหาโมคคัลลานเถระผู้เป็นทุติยสาวกเบื้องซ้าย ก็ยกกรประณมน้อมถวายนมัสการทูลอาสาว่า "ภนฺเต ภควา" ข้าแต่มหากรุณาเจ้า "อหํ" ข้าพระบาทผู้ชื่อว่ามหาโมคคัลลานนี้ จะขออาสาไปทรมานพระยานาคราช พระองค์จงทรงอนุญาตให้แก่ข้าพระพุทธเจ้าในกาลบัดนี้

"ภควา" สมเด็จพระพุทธเจ้าจึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกรมหาโมคคัลลาน ตถาคตจะให้อนุญาตแก่ท่าน เออดีแล้ว มหาโมคคัลลาน ท่านจงไปดีเถิด ประการหนึ่ง จงบังเกิดมีชัยชนะแก่พระยานาคราช สมเด็จพระพุทธองค์ทรงพระประสิทธิประสาทพระพรให้แก่พระมหาโมคคัลลานเถรเจ้าโดยนิยมดังนี้แล้วมิช้า พระองค์ก็นิสีทนาการนั่งอยู่กับด้วยหมู่นิกรสงฆ์ในฐานที่นั้น

"เถโร ปชหิตฺวา" ครั้งนั้น ฝ่ายพระมหาโมคคัลลานเถรเจ้าจึงดำริในพระทัยว่า "อยํ นาคราชา" พระยานันโทปนันทนาคราชนี้มาเข้าใจว่า กายของตนนั้นใหญ่ยาวเหลือประมาณ ไม่มีบุคคลผู้ใดจะเปรียบปูนปานด้วยอิทธิฤทธิเดชานุภาพนั้นได้ ชะรอยมาเข้าใจอย่างนี้ จึงมาบังเกิดจิตคิดคดทรยศแก่องค์สมเด็จพระพุทธเจ้า อย่าเลยนะอาตมาจะทรมานให้เสียพยศอันร้าย แล้วชำระสะสางทำลายให้เสื่อมคลายจากมิจฉาทิฏฐิ ครั้นดำริฉะนี้แล้ว "นาคภาวํ นิมฺมิตฺวา" จึงมานิมิตพระองค์ให้กลับกลายเป็นรูปพระยานาคราช อันร้ายเรืองฤทธาใหญ่หลวงมหึมายิ่งกว่าพระยานันโทปนันทนาคราชได้ประมาณสองเท่าโดยคณนา "สตสหสฺสผณํ นิมฺมิตวา" แล้วมานิมิตพังพานได้ประมาณ

แสนโกฏิ แล้วก็ประดับไปด้วยแก้วแลทองงามเรืองโรจน์รจนา เล่ห์ประหนึ่งว่านายช่างอันมีวิชชา หากมาวาดเขียนเป็นลวดลายวงเวียนสร้อยโสภา "จุฑฺทสกฺขตฺตุ เวเฒตฺวา" แล้วก็มากระหวัดตัวพระยานันโทปนันทนาคราชนั้นให้แน่นเข้า กับพระยาเขาพระสุเมรุราชได้ประมาณสิบสี่รอบโดยคณนา "มหนฺตํ ผณํ ฐเปตฺวา" แล้วก็ตั้งพังพานแผ่ออกไปใหญ่หลวงมหิมา เหนือเบื้องบนแห่งพระยานันโทปนันทนาคราช "อภิเปเลสิ" ก็เบียดเบียนให้ลำบากบีบให้แน่น แล้วก็รัดให้แน่นแนบเข้ากับพระยาเขาพระสุเมรุราช มิให้เคลื่อนคลาดหวาดไหวในกาลครั้งนั้น

"อถ โข" ลำดับกาลนั้น "สรีรํ" อันว่าสรีรกายแห่งพระยานันโทปนันทนาคราชนั้น "สิโต" ใหญ่ยืดยาวยิ่งนัก ครั้นพระมหาโมคคัลลานะท่านทรมานครั้งนั้น ก็ให้บังเกิดอัดอั้นหนักอก อย่างประหนึ่งว่าจะมุ่นหมกกลัดใจตาย ทั้งกระดูกนั้นเล่า เล่ห์ประหนึ่งว่าจะทำลายแหลกแตกเป็นท่อนน้อยแลท่อนใหญ่ แต่จะขยับเขยื้อนเคลื่อนคลาดก็มิได้ ให้กลุ้มกลัดขัดใจเป็นกำลัง "วิย เวคมจฺฉิปกํ" ปานประหนึ่งอันเมล็ดงาล้างขัด ยังมีบุรุษหยิบยัดเข้ามาให้เต็มแน่นในกระสอบหวาย แล้วก็คิดอุบายบีบเอาน้ำมัน จึงเอาเชือกชะเนาะนั้นมารึงรัดผูกพันกระสันให้มั่นคง แล้วจึงเอาไม้ฆ้อนมาประฆังตีเข้าที่ลิ่มอันใหญ่ งาบรรดาที่อยู่ภายในกระสอบนั้นก็บังเกิดเป็นน้ำมันอันผ่องใส อันนี้ ก็มีครูนาดุจดังว่าพระมหาโมคคัลลานะเถรเจ้า ท่านทรมานพระยานันโทปนันทนาคราชนั้น ก็มีด้วยประการฉะนี้

"นาคราชา" ฝ่ายพระยานันโทปนันทนาคราช จึงบังเกิดแยกเขี้ยวเกรี้ยวกราดดูเป็นที่น่าอนิจอนาถ ด้วยเพราะว่าตัวประมาทเมามัวมืดใจไม่เห็นทิศานุทิศ ก็บังเกิดโทมนัสขัดใจเป็นกำลัง "ทุมายนฺตำ" ก็มาบันดาลดลพ่นพิษให้เป็นควัน แผ่ออกไปโดยกำหนดระยะไกลได้แสนโกฏิจักรวาล ตั้งแต่พื้นพสุธาดินดาลตราบเท่าถึงภวัคคพรหม "นิรนฺตรธุมำ" ก็แกล้งบันดาลตนให้บังเกิดควันเป็นอเนกอนันต์นองเนืองยิ่งพ้นคณนา

"เถโร" ฝ่ายพระมหาโมคคัลลานเถรเจ้า จึงรำพึงในพระทัยว่า "อยำ นาคราชา" พระยานันโทปนันทนาคราชนี้ "มญฺเญติ" มาสำคัญว่าฤทธิเป็นควันมีแต่ตัวผู้เดียว แลจะได้คิดเฉลียวว่าบุคคลผู้อื่นเห็นปานดังอาตมานี้ จะมีอยู่บ้าง จะได้รำพึงฉะนี้หามิได้ อย่าเลยนะอาตมาจะสำแดงแต่ฤทธิอันเป็นควัน ให้ภิยโยภาวะยิ่งขึ้นไปกว่านั้นสักสองเท่า คิดแล้วพระผู้เป็นเจ้าก็สำแดงมหิทธิฤทธิให้เป็นควัน แล้วก็มาผลาญด้วยฤทธิของพระยานาคนั้นเป็นโกลาหล

ฝ่ายพระยานันโทปนันทนาคราช มิอาจสามารถเพื่อจะผลาญด้วยฤทธินั้นได้ ก็บังเกิดแค้นเคืองขัดใจยิ่งนัก จึงรำพึงในใจของอาตมาว่า "อหำ" อาตมานี้สำคัญว่าตัวของอาตมานี้ยาวใหญ่ ไม่มีนาคตัวใดที่จะได้เสมอเท่า เออก็นาคนี้มีแต่ไหนเล่าซิหว่า เติบใหญ่ยาวยิ่งนัก บังเกิดมีอานุภาพยิ่งขึ้นไปกว่าอาตมา แล้วก็มารัดทับกายามิให้เคลื่อนคลาไหวได้ อย่าเลยอาตมาจะนิมิตให้เป็นไฟ แล้วจะให้ไปสังหารเผาผลาญให้ละเอียดย่อยยับเป็นภัสม์ธุลีการ อาตมาจะยัง

นาคตัวนี้ให้ถึงแก่อาสัญสาบสูญสิ้นชีวิต คิดแล้วก็พ่นพิษให้เป็นเปลวไฟอันเรืองร้อนยิ่งนัก

"เถโร" ฝ่ายพระมหาโมคคัลลานเถรผู้เป็นเจ้า จึงทรงดำริในพระทัยว่า "อยำ นาโค" พระยานาคราชตัวนี้บังเกิดมีน้ำใจประกอบไปด้วยความโกรธเที่ยงแท้นักหนา จึงพ่นพิษให้ตกลงมา กระทำดังนี้หวังว่าจะสังหาญผลาญอาตมานี้ให้ไหม้ย่อยยับทำลายแหลกละเอียดเป็นภัศม์ธุลีการ ชะรอยว่าพระยานาคนั้นมาสำคัญว่าเปลวไฟนี้บังเกิดมีอยู่แต่ผู้เดียว จะได้รู้ว่าเปลวไฟในกายแห่งอาตมาผู้ชื่อว่าโมคคัลลานะนี้ก็มีหามิได้ อันไฟที่บังเกิดไหม้อยู่ในดวงหทัยวัตถุนั้นใช่อื่นไกล คือ ประมาทแลมานะโทสะ เหล่ามัจฉริยะกองเพลิง คือ บาปธรรมนี้ย่อมบังเกิดร้ายกาจยิ่งกว่าเพลิงประไลยกัลป์ เหตุสภาวะบาปธรรมนั้นมาตามเผาเผลาญเบียดเบียนอยู่ในสันดาน สัตว์ทั้งปวงเป็นอัตราทุกวันเวลามิได้ขาด ร้อนร้ายยิ่งกว่าอัคคีเพลิงประไลยกัลป์ เหตุดังนั้นอาตมาผู้ชื่อว่าโมคคัลลานะนี้ จึงเอาน้ำอันใสได้แก่องค์พระเมตตากรุณานั้นไปครอบงำให้เหือดหาย บัดนี้มาตมาอยู่เป็นบรมสุขสบายหาอันตรายมิได้ ก็จะยากง่ายอันใดกับด้วยไฟนั้นเล่า ก็ควรอาตมาจะสำแดงฤทธิ จะนิมิตเปลวอันร้อนนั้นให้บังเกิดในกายแลนอกกายแห่งพระยานันโทปนันทนาคราช จะบังเกิดอัปภาค พ่ายแพ้ ในกาลบัดนี้เถิด ทรงดำริดังนี้แล้วจึงนิมิตเป็นไฟให้ลุกลามร้อนรนจนทั่วสกลกาย ทั้งภายในแลภายนอก อุปมาปานประหนึ่งนายช่างทองแลมาเผาทองให้แดงฉะนั้น กิริยาว่าพระนันโทปนันทนาคราชนั้น มาพ่นพิษด้วยเพลิงในกายด้วยพยาบาทแลอำนาจโทสะประทุษร้ายโทษทารุณ ฝ่ายพระ

มหาโมคคัลลานะผู้ประกอบด้วยศีลาทิคุณ ก็มาสำแดงเปลวไฟภายนอกในให้รุ่งโรจน์โชตนาการบังเกิดเป็นกองใหญ่หลวงนักหนา ด้วยมหิทธิเดชาของพระองค์ กิริยาว่าพระมหาเถรเจ้ามาผจญกับพระยานันโทปนันทนาคราชกาลใด ฝ่ายว่าเปลวไฟแห่งท่านทั้งสองนั้น "สมฺปชลึ" ลุกบังเกิดรุ่งโรจน์โชตนาการแล้วก็ลอดไปในสกลจักรวาลทั้งปวง "สิเนรุขณฺฑำ" กิริยาว่าพระยาเขาพระสุเมรุมาศอันใหญ่หลวงมหิมา โดยคณนานับได้ประมาณแปดหมื่นสี่พันโยชน์ ก็บังเกิดรุ่งโรจน์โชตนาการอย่างประหนึ่งว่าเพลิงประไลยกัลป์มาไหม้เผาผลาญ หมื่นโลกธาตุให้พินาศฉิบหาย

"อถ เถรสฺส โลมกูปมตฺตำ อุณฺหำ น โหติ" กิริยาว่าพิษแห่งพระยานันโทปนันทนาคราช แม้มาตรว่าจะถูกต้องกายแห่งพระผู้เป็นเจ้าแล้วก็ดี พระบวรฉวีผิวหนังของพระมหาเถรเจ้า จะได้บังเกิดกำเริบร้อนมาตราว่าสักขุมพระโลมาเส้นหนึ่งก็หามิได้ "นาครญฺโญปน สรีรำ" ฝ่ายว่ากายแห่งพระยานันโทปนันทนั้น ก็บังเกิดรุ่งเรืองไปด้วยเปลวไฟก็ปรากฏทั้งภายนอกแลภายใน อุปมาประหนึ่งว่าบุคคลเอาคบเพลิงเข้ามาไว้ในปากแลกาย ก็บังเกิดกำเริบร้อนระส่ำระสายเป็นกำลัง จึงปริวิตกในใจว่า "อยำ เอว ปุคฺคโล" บุคคลผู้นี้มีนามกรชื่อใด มาแต่ไหนหนอ ประกอบด้วยมหิทธิฤทธิเป็นอันมากยิ่งนัก ควรอาตมาจะถามดูให้รู้แจ้งประจักษ์คดีในกาลบัดนี้ ครั้นดำริแล้วจึงถามนามชื่อแก่พระมหาเถรเจ้าว่า "โก นุโข ตฺวำ" ท่านนี้ประกอบด้วยอิทธิฤทธิเดชาเป็นอันมากยิ่งพ้นคณนา ไม่มีบุคคลที่จะต้านต่อ

ฤทธานั้นได้ ท่านนี้มาแต่ไหน มีนามกรชื่อใด ท่านอย่าได้อำพรางไว้ จงบอกแก่อาตมาไปให้แจ้งในกาลบัดนี้

"เถโร" ครั้งนั้น พระมหาเถรเจ้าเมื่อจะบอกนามกรของพระองค์ให้แจ้งแก่พระยานันโทปนันทนาคราช พระผู้เป็นเจ้าจึงมีพระวาจาว่า ดูกรพระยานันโทปนันทนาคราช "อหำ" ตัวของอาตมานี้เป็นทุติยอัครสาวกเบื้องซ้ายแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้า อันเป็นปีนเกล้าในไตรภพทั้งสาม อาตมานี้มีนามปรากฏชื่อว่าโมคคัลลานะ ท่านจงรู้ด้วยประการฉะนี้

"นาคราชา" วันนั้นพระยานันโทปนันทนาคราชจึงกล่าวถ้อยคำว่า "ภนฺเต" ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า พระองค์ซิเป็นสมณะ เหตุใดพระผู้เป็นเจ้าจึงมากระทำกรรมอันหยาบช้าเห็นสภาวะปานดังนี้ "น ยุตฺตำ" มิได้ควรแก่พระผู้เป็นเจ้า

"เถโร" ฝ่ายว่ามหาเถรเจ้าจึงกล่าวถ้อยคำโต้ตอบกับด้วยพระยานันโทปนันทนาคราชว่า ดูกรพระยานาค "อหำ" อาตมานี้แลจะประกอบด้วยความโกรธ หวังจะบังเกิดทารุณโทษ แลจะให้อัปภาคจากประโยชน์ก็หามิได้ "มิจฺฉามคฺคโต" อาตมานี้ทรมานท่านทั้งนี้ ๆ มีประโยชน์เพื่อจะเปลื้องท่านให้พ้นจากทางอันคด แล้วก็จะยังตัวท่านให้ประดิษฐานตั้งอยู่ในหนทางอันซื่อตรง กล่าวแล้วคืออองค์อริยมรรคทั้งแปดประการ ตามโบราณอริยประเพณีวิถีอันตรงยิ่งนัก ท่านอย่าได้มีความโกรธแก่อาตมาเลย

ฝ่ายพระยานันโทปนันทนาคราชจึงมีวาจาว่า ข้าแต่พระสมณะท่านมากระทำการทั้งนี้มิดีนักยิ่งนัก กับประการหนึ่งก็บังเกิดเป็นทาง

ทารุณโทษอันหยาบ ด้วยเหตุมิได้มีอาการกิริยาอย่างประหนึ่งว่าสมณะทั้งปวงนั้นหามิได้

"เถโร" ผ่ายว่าพระมหาเถรเจ้าก็บันดาลให้อันตรธานหายจากเพศอันเป็นพระยานาคราชแล้วกาลใด พระผู้เป็นเจ้าก็สำแดงเพศเป็นสมณะนั้นให้ปรากฏดังเก่า แล้วพระผู้เป็นเจ้าจึงกล่าวถ้อยคำว่าดูกรพระยานันโทปนันทนาคราช "ตฺวำ" ตัวของท่านเป็นสัตว์เดียรฉาน ท่านมีความประมาทยิ่งนัก "น ชานาสิ" มิได้รู้จักว่าสิ่งนี้เป็นบาปบุญคุณแลโทษที่จะเป็นผลประโยชน์ก็หามิได้

ประการหนึ่ง ท่านจะได้รู้จักคุณพระรัตนตรัยแก้วสามประการแลคุณมารดาบิดาครูอุปัชฌาย์อาจารย์ก็หามิได้ ควรแลหรือท่านมีใจพิโรธโกรธาแลบริภาสนาการด้วยถ้อยคำอันหยาบช้าแก่สมเด็จพระพุทธเจ้าแลพระอรหันต์ทั้งปวงอันทรงพระดำเนินมาว่า "อิเม มุณฺฑกสมณา" สมณะเหล่านี้ใจดำ แล้วก็ละเมิดพาโลด้วยข้ออื่นอีกเล่าว่า องค์สมเด็จพระพุทธเจ้าพาพรรคพวกพระอรหันต์เหาะมา แลจะเรี่ยรายละอองบาทาให้ตกลงที่เบื้องบนเศียรเกล้าแห่งท่าน ๆ จึงนิมิตกายให้ใหญ่ด้วยน้ำใจสาธารณ์ เพื่อจะมิให้พระองค์เสด็จไปได้ ดูกรพระยานาค ท่านนี้มีน้ำใจโหดยิ่งนัก แม้มาตรว่าบาทของสมเด็จพระพุทธเจ้าจะถูกเศียรเกล้าแห่งท่านก็ดี แลจะเสียท่วงทีนั้นหามิได้ ก็บังเกิดเป็นบุญลาภอันใหญ่หลวงยิ่งกว่าโลกีย์ สัตว์ทั้งปวงได้ร้อยเท่าพันทวี "อญฺเญ เทวมนุสฺสา" เหตุฉะนี้แล ผ่ายเทวดาแลมนุษย์ทั้งปวง จึงยอกรประณมนมัสการ ตั้งปณิธานความปรารถนา

เพื่อประโยชน์จะนมัสการบูชาพระบาทยุคลทั้งคู่แห่งองค์พระสัพพัญญูเจ้า

ประการหนึ่งว่า ดูกรพระยานันโทปนันทนาคราช บุคคลบังเกิดในโลกนี้ ยากที่จะได้เห็นสมเด็จพระพุทธเจ้า บางทีเราบังเกิดมาได้หมื่นชาติก็บังเกิดเสียเปล่า ๆ จะได้พบพระพุทธเจ้าก็หามิได้ จะป่วยกล่าวไปไยที่จะพบพระองค์เล่า แต่รอยพระบาทแห่งพระพุทธเจ้านี้ก็ยากที่บุคคลจะได้พบ เหตุว่าเทวดานั้นมาช่วยเกลื่อนกลบให้บันดาลอันตรธานหายหารอยมิได้ ต่อเมื่อพระองค์ทรงพระกรุณาประดิษฐานกาลเมื่อใดรอยพระบาทจึงปรากฏเมื่อนั้น "อุรค" ดูกรพระยานาค "เกจิ ชนา" บุคคลทั้งหลายบางจำพวกมีน้ำใจเลื่อมใสศรัทธาเที่ยงแท้ แลมาชำระหนทางถวายแก่พระองค์สมเด็จพรสรรเพชญ์พุทธเจ้ากาลใด บุคคลทั้งปวงนั้นก็จะได้ผลานิสงส์เป็นอันมากยิ่งนัก ก็จะพึงเสวยสมบัติในฉกามาพจรมหาสวรรค์ชั้นใดชั้นหนึ่งในอนาคตกาลภายภาคหน้า ดูกรพระยานันโทปนันทนาคราช ตัวของท่านซิเป็นสัตว์เดียรฉานหื่นชาติ แล้วมิหนำซ้ำเป็นมิจฉาทิฏฐิด้วยอีกเล่า "อกฺโกสิตฺวา" ท่านมาปริภาสนาการองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตัวท่านจะได้ทนทุกขเวทนาในอัตตภาพเห็นชัดในชั่วนี้ ทั้งนี้ก็เพราะว่ากรรมเวทนา ท่านมาประมาทแก่สมเด็จพระพุทธเจ้า "ตสฺส ทกฺขิณโสเตน ปวิสิตฺวา" ครั้นว่าเท่านั้นแล้ว พระผู้เป็นเจ้าก็เข้าไปโดยช่องหูเบื้องขวา แห่งพระยานันโทปนันทนาคราช แล้วก็ออกมาจากโสตเบื้องซ้าย "วามโสเตน ปวิสิตฺวา" พระผู้เป็นเจ้าก็เข้าไปโดยช่องหูเบื้องซ้าย แล้วก็ออกมาทางช่องหูเบื้องขวา

"ทกฺขิณนาสิเกน" เข้าโดยช่องจมูกเบื้องขวาแล้วก็ออกมาโดยจมูกเบื้องซ้าย "วามนาสิเกน" เข้าโดยช่องจมูกเบื้องซ้ายแลออกมาโดยช่องจมูกข้างขวา

"นาคราชา" ฝ่ายพระยานันโทปนันทนาคราชนั้น "เวทนำ เวทยนฺโต" ก็เสวยความโศกศัลย์มหันตทุกขเวทนา "จินฺเตตฺวา" จึงดำริว่าแต่บรรดานาคที่อยู่ในพื้นพระธรณี แลจะมีมหิทธิฤทธิเดชาอย่างประหนึ่งว่าอาตมาก็หามิได้ สมณะองค์นี้ใจดำนี่กระไร มากระทำหยาบช้าแก่อาตมาพ้นที่จะอดจะทน อย่าเลยนะอาตมาจะให้พระสมณะองค์นี้เข้าไปในปากอาตมา ๆ ก็จะเคี้ยวให้แหลกละเอียดไปในกาลบัดนี้ คิดแล้วก็กล่าวแก่พระผู้เป็นเจ้าว่า "ภนฺเต" ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า "สมณา" ธรรมดาว่าเป็นสมณะแล้ว ย่อมมาปรนนิบัติตามธรรมอันชอบเป็นนิจนิรันดร์มิได้ขาด "ตุวำ ปน" ก็พระผู้เป็นเจ้านี้ไม่ปรานี มิได้ปรนนิบัติตามธรรมอันชอบ อย่างประหนึ่งว่าสมณะทั้งปวง พระผู้เป็นเจ้านี้กระไรแกล้งมากระทำโพยภัยแก่ข้าพเจ้า "วทสิเยว" พระผู้เป็นเจ้าก็ได้ออกปากว่าเรามิได้โกรธแก่ท่าน เออก็บัดนี้เหตุใดพระผู้เป็นเจ้าจึงมากระทำโทษแก่ข้าพเจ้ายิ่งนัก ถ้อยคำวาจาของพระผู้เป็นเจ้านี้เห็นประหนึ่งจะพิรุธแล้วกระมัง "มุขำ วิวริ-ตฺวา" ครั้นว่าดังนั้นแล้ว ก็อ้าปากแยกเขี้ยวให้ปรากฏในกาลครั้งนั้น

"เถโร ตสฺส วจนำ สุตฺวา" ครั้นพระมหาโมคคัลลานเถรเจ้าได้ฟังถ้อยคำ พระยานันโทปนันทนาคราชวันนั้น มีพระทัยกรุณายิ่งนัก จำเป็นจำจะทรมาน พระยานาคนั้นเป็นอันธพาลฝ่ายมิจฉาทิฏฐิ อุปมาเหมือนมารดาบิดามีความกรุณาแก่บุตรของอาตมาเป็นกำลัง แม้

ว่าบุตรนั้นเป็นคนอันธพาล ว่าไม่พึ่ง ย่อมละเมิด แล้วมิหนำซ้ำนำเอาความชั่วนั้นมาให้แก่มารดาบิดานี้เนือง ๆ ฝ่ายมารดาบิดานั้นก็ได้ความแค้นเคืองเสวยทุกข์ระกำใจ ครั้นว่าจะขับเสียก็มิได้ ครั้นจะไล่ก็มิดี มารดาบิดานั้นก็ด่าว่าโบยตีสั่งสอนหวังจะให้บุตรนั้นโอนอ่อนด้วยถ้อยคำของอาตมา ก็มีอุปไมยเห็นปานประหนึ่งว่าพระมหาโมคคัลลานเถรเจ้า มาทรมานพระยานันโทปนันทนาคราช ครั้นแล้วพระผู้เป็นเจ้าจึงว่าแก่พระยานันโทปนันทนาคราชว่า "ปุพฺเพ ปนาวุโส" ดูกรพระยานาค แต่ในกาลก่อน "ตฺวํ" ตัวของท่านนี้ "น ชานาสิ" และจะได้รู้จักคุณสมณะพราหมณาจารย์แลคุณมารดาบิดาก็หามิได้ "อิทานิ" ในกาลบัดนี้อาตมาได้ทรมานท่านหวังจะให้ท่านพ้นจากมิจฉาทิฏฐิ "ธมฺมปฺปเรกฺขาติ ชานาสิ" ท่านก็ค่อยบังเกิดมีปัญญาหยั่งเห็นแจ้งประจักษ์ ว่าสมณะนี้ย่อมบังเกิดธรรมจำเริญธรรมเที่ยงแท้

ประการหนึ่งเล่า อาตมานี้แลมาทำย่ำยีทรมานท่าน ท่านก็มีน้ำใจกำเริบร้อนร้าวฉานประทุษโทษโทมนัส ท่านรำพึงคิดว่าจะขบจะกัดอาตมาผู้ชื่อว่า โมคคัลลานะให้แหลกละเอียดเล่ห์ประหนึ่งว่าเถ้าแลธุลี ฝ่ายว่าอาตมานี้ก็อุตส่าห์ต่อตั้งเพื่อจะปลูกฝังให้เป็นพักผลจึงอุตส่าห์มาผจญกำจัดให้พ้นจากบาป "ตุมฺเหหิ ชานิตพฺพํ" ท่านจงรู้ความกตัญญู รู้จักคุณคำสั่งสอนแห่งนักปราชญ์ เห็นปานประหนึ่งว่าตัวอาตมาฉะนี้ ข้อที่ว่าทรมานอย่างนี้ ใช่ที่ว่าจะให้เป็นโทษสาธารณ์นั้นหามิได้ กระทำทั้งนี้หวังจะให้บังเกิดเป็นอุปนิสัยปัจจัย แลจะได้เห็นมหันตคุณอันใหญ่หลวงเหลือประมาณ ใน

อนาคตกาลภายภาคหน้า ดูกรพระยานันโทปนันทนาคราช ธรรมเนียมว่ามารดาบิดาเห็นว่าบุตรนั้นกระทำมิดีแล้วกาลใด ย่อมมีความกรุณาแล้วก็โบยตีด่าว่าสั่งสอนให้อ่อนด้วยถ้อยคำของอาตมา ฝ่ายว่าครูบาอาจารย์แลอุปัชฌาย์ก็ย่อมลงทัณฑกรรมด่าว่าแก่สานุศิษย์ อันกระทำความผิดจากวินัยสิกขา ให้ตั้งอยู่ในโอวาทแห่งอาตมา แล้วจึงค่อยบอกวิชาให้แก่สานุศิษย์ต่อเมื่อภายหลัง ใช่ว่าจะมีจิตคิดชังก็หามิได้ ก็มีอุปไมยเหมือนดังอาตมา มีความกรุณาแก่ท่านในกาลบัดนี้ และจะได้มีความโกรธก็หามิได้ มากระทำย่ำยีทั้งนี้จะหวังให้ท่านพ้นจากมิจฉาทิฏฐิอันปรนนิบัติผิด “สมฺมาปฏิปตฺติยํ” จะยังตัวท่านให้ตั้งอยู่ในสัมมาทิฏฐิ ครั้นว่าเท่าดังนั้นแล้ว “ปวิสิตฺวา” ก็เข้าไปในปากแห่งพระยานันโทปนันทนาคราชนั้น แล้วก็เที่ยวจงกรมในท้องข้างปราจีนทิศแลบัจฉิมทิศ มีอุปมาเหมือนบุรุษผู้หนึ่งแลเข้าไปในปรางค์ปราสาทอันบริบูรณ์ไปด้วยแก้วเจ็ดประการ ก็บังเกิดชื่นบานบันเทิงในใจยิ่งนักจะนึกสิ่งไรก็สำเร็จความปรารถนาสิ้นทุกสิ่งทุกประการฉันใด พระมหาเถรเจ้าเข้าไปจงกรมอยู่ในภายในอุทรแห่งพระยานาคแล้ว จึงยังอริยทรัพย์เจ็ดประการมีศรัทธาเป็นต้น ให้บันดาลสลับสลายไปในดวงหทัยแห่งพระยานาคแล้ว ก็มาชำระสระสางให้เลื่อมหายคลายจากมิจฉาทิฏฐิในกาลครั้งนั้น

“อถ ภควา สาวกคณาปริวุโต อากาสตเล ฐตฺวา” ฝ่ายองค์สมเด็จพระพุทธเจ้าก็ทรงแจ้งด้วยพระอนาวรณญาณว่า บัดนี้พระยานันโทปนันทนาคราชนั้น พ่ายแพ้แก่พระมหาโมคคัลลานอันเป็นโอรสแห่งตถาคต สมเด็จพระพุทธองค์เจ้าทรงพระอนุเคราะห์กำ

หนดแน่ในพระทัย โดยนิยมดังนี้แล้ว "สาวกคณปริวุโต" มีหมู่นิกรสาวกแวดล้อมเป็นบริวาร "อากาเส ฐตฺวา" พระองค์ก็ประดิษฐานเหนือนภดลอากาศ "โอภาสํ เทเสนฺโต" เมื่อพระองค์จะสำแดงโอภาส จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกรมหาโมคคัลลาน ท่านมนสิการกำหนดไว้ในน้ำใจเถิด "อยํ นาโค" พระยานาคตัวนี้ "มหิทฺธิโก" มีฤทธิเป็นอันมากยิ่งนัก พระมหาเถรเจ้าได้ฟังพระพุทธฎีกาแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้าวันนั้น ก็กราบทูลสนองพระพุทธฎีกาว่า "จตฺตาโร อิทฺธิปาทา" พระพุทธเจ้าข้า ข้าแต่พระมหากรุณาเจ้า ข้าพระบาทนี้ "ภาวิตา" อุตส่าห์จำเริญพระอิทธิบาทสี่ประการ "อนุฏฺฐิตา สุสมารทฺธา" ข้าพระพุทธเจ้าก็มิได้เกียจคร้าน มีเพียรพยายามปรารภมิได้ขาด จะกลัวอะไรกับพระยานันโทปนันทนาคราชผู้เดียว แม้มาตรว่าพระยานาคราชได้สักหมื่นสักแสนแลมีอานุภาพเห็นปานดังพระยานันทนาคราชนั้น แลจะมากระทำฤทธิเป็นประการใด ข้าพระพุทธเจ้าก็อาจสามารถจะทรมานได้ให้เสียพยศอันร้าย ข้าพระพุทธเจ้ามิได้ระส่ำระสายทดท้อ ด้วยว่าจะต้านต่อกับพระยานาค ขอพระพุทธองค์จงทราบพระทัยในกาลบัดนี้ เมื่อพระมหาโมคคัลลานเถรเจ้ากราบทูลแก่องค์สมเด็จพระพุทธเจ้าดังนั้น

ฝ่ายพระยานันโทปนันทนาคราชก็ปริวิตกในน้ำใจว่า "โสสมโณ" พระสมณะองค์นี้ ถ้าแลว่ามิได้โกรธแก่อาตมากาลใดแล้ว พระผู้เป็นเจ้าจงกรมในท้องแห่งอาตมา อย่าได้เบียดเบียนให้ทำลายเลย จงออกมาจากท้องอาตมากาลบัดนี้

"เถโร" ฝ่ายว่าพระมหาเถรเจ้ารู้ว่าพระยานาคคำพึงคิดดังนั้น พระผู้เป็นเจ้าก็ออกมาจากอุทรแห่งพระยานาคแล้วก็นั่งอยู่ภายนอก

"นาคราชา" ฝ่ายพระยานาค "ตำ ทิสฺวา" ครั้นเห็นพระมหาเถรเจ้าก็คิดแต่ในใจว่า พระมหาโมคคัลลานเถรเจ้านั้น "อยำ เอวำ" คือองค์นี้เป็นมั่นคง อาตมาจะระบายลมออกจากนาสิกให้แรงยิ่งนัก แม้ว่าถูกผู้ใดเข้าผู้นั้นก็จะหวาดหวั่นไหว แม้มาตรว่าจะถูกต้นไม้ก็น่าที่จะประลัยหักโค่นไปให้สังหารพระโมคคัลลนะในกาลบัดนี้

"ตำ ขณำ เอว" ในขณะนั้น ฝ่ายว่าพระมหาเถรเจ้าองค์ก็เข้าฌานสมาบัติรักษาพระองค์ไว้ ประสงค์เพื่อจะมิให้เป็นอันตราย พระผู้เป็นเจ้าก็มิได้หวาดหวั่นไหว ด้วยกำลังลมนาสิกแห่งพระยานาค มาตรว่าแต่สักเส้นพระโลมาก็หามิได้

จึงมีคำกลางขวางเข้ามาในฐานที่นี้ว่า พระอรหันตขีณาสพทั้งหลายทั้งปวง ที่ได้พระอรหันตปฏิสัมภิญาณนั้นมิอาจสามารถเพื่อจะเข้าฌานแลจะออกฌานให้เร็วให้พลัน อย่างประหนึ่งว่าพระมหาโมคคัลลานะนั้นได้เหตุดังนั้นแลสมเด็จพระพุทธองค์ "น อนุชานาสิ" จึงมิได้อนุญาตให้พระอรหันต์ทั้งปวง เพื่อจะทรมานพระยานันโทปนันทนาคราช

"โส นาโค" ฝ่ายว่าพระยานันโทปนันทนาคราชนั้น ครั้นเห็นพระมหาเถรเจ้า จะได้กัมปนาทหวั่นไหวด้วยกำลังนาสิกแห่งอาตมาก็หามิได้ ก็ให้กำสรดสลดใจยิ่งนัก คิดว่าพระสมณะองค์นี้มีศักดานุภาพมาก แม้ว่าอาตมาจะสู้สืบต่อไป น่าที่จะได้ความลำบากอัปภาคพ่ายแพ้ แล้วก็อาตมาจะถึงแก่มรณภาพเที่ยงแท้เป็นมั่นคง

ควรอาตมาปรารถนาการหนีไปในกาลบัดนี้ "ปลาเปตุ อารภิ" ดำริแล้วก็ปรารภเพื่อจะหนีพระมหาโมคคัลลานะไปจากฐานที่นั้น

"เถโร" ฝ่ายพระมหาเถรเจ้า พระองค์มานิรมิตรูปทรงให้เหมือนองค์พระยาราชบักษี มีศักดานุภาพอันมหึมา มีศัพท์สำเนียงขยับปีกซ้ายขวาพั้งก็พิลึกมีสนั่นเนียรนาท ปานประหนึ่งว่าอสุนีบาตได้ประมาณแสนโกฏิ มีเสียงอุโฆษกึกก้องมีสนั่นเล่ห์ประหนึ่งว่าพสุธาจะล่มทำลายลง "นาคราชานำ อนุพนฺธิตฺวา" ก็ไล่ติดตามพระยานันโทปนันทนาคในกาลครั้งนั้น

"โสปี นาคราชา" ฝ่ายพระยานันโทปนันทนาคก็นิรมิตกายเป็นอเนกปริยายต่าง ๆ นานา บ้างโตบ้างเล็กละเอียดเท่าริ้นเท่าไร แล้วปลาตหนีไปจากฐานที่นั้น

"เถโร" ฝ่ายว่าพระมหาโมคคัลลานเถรเจ้า ก็ไล่ติดตามพระยานันโทปนันทนาคไป

"นาคราชา" ฝ่ายพระยานันโทปนันทนาคเป็นมิจฉาทิฏฐิฝ่ายอกุศล ปานประหนึ่งว่าบุคคลกินซึ่งยาพิษอันกล้าจะได้เห็นอันใดอันหนึ่งที่จะบังเกิดเป็นที่พึ่งแก่อาตมาก็หามิได้ "มาณวกเวสำ คเหตฺวา" ก็นิรมิตเพศเป็นมาณพหนุ่มน้อย "เถรสฺส ปาเท วนฺทิตฺวา" ก็เข้าไปถวายนมัสการบาทาแห่งพระมหาเถรเจ้า แล้วก็อ้อนวอนว่า "ภนฺเต" ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า "อหำ" ข้าพระพุทธเจ้าจะขอนับถือคุณของพระผู้เป็นเจ้า

ประการหนึ่ง ข้าพระพุทธเจ้าเป็นคนมิจฉาทิฏฐิ แลเป็นคนพาลอกุศล "อทิสฺวา" มิได้เห็นประโยชน์จะบังเกิดมีแก่ตน ดุจหนึ่ง

ว่าบุคคลตาบอดมิได้รู้จักบรมกษัตราธิราช ก็มิได้อภิวาทถวายบังคม บรมกษัตรา "ตถา" ก็มีอุปไมยเหมือนหนึ่งว่าข้าพระบาทอันมิได้รู้ว่าพระผู้เป็นเจ้านี้มีมหิทธิฤทธิ์เดชานุภาพฉะนั้น อนึ่งพระผู้เป็นเจ้าจงเป็นที่พึ่งแก่เกล้ากระหม่อมฉัน อย่างประหนึ่งว่ามารดาบิดากรุณาแก่บุตรนั้นเถิด พระเจ้าข้า

"เถโร" ฝ่ายพระมหาเถระเจ้าจึงกล่าวถ้อยคำว่า ดูกรพระยานันโทปนันทนาค ท่านจงไปสู่สำนักสมเด็จพระพุทธเจ้า ให้พระองค์อดโทษแก่ท่านในกาลบัดนี้ ครั้นพระมหาเถรเจ้าว่าฉะนี้แล้ว "อาเนสิ" ก็พาพระยานันโทปนันทนาคนั้นมาสู่สำนักสมเด็จพระพุทธเจ้า

ฝ่ายพระยานันโทปนันทนาคนั้น ก็น้อมเศียรเกล้านมัสการแล้วกราบทูลว่า "ภนฺเต" ข้าแต่พระพุทธองค์ผู้ทรงพระภาคเป็นอันงาม ข้าพระพุทธเจ้านี้เป็นมิจฉาทิฏฐิมืดมน เป็นฝักฝ่ายอกุศลพวกอันธพาล แลจะได้รู้จักบาปบุญคุณแลโทษก็หามิได้ บัดนี้ข้าพระบาทก็แจ้งแก่ใจว่า พระพุทธองค์เจ้านี้บังเกิดเป็นเนื้อนาบุญแห่งทายกทั้งปวง "อิโต ปฏฺฐาย" จำเดิมแต่วันนี้ไปเมื่อหน้า "อตฺตานํ ปริจฺจชิตฺวา" ข้าพระพุทธเจ้าจะเสียสละรูปกายถวายบูชาพระรัตนตรัยแก้วสามประการ ตราบเท่ากว่าสิ้นชีวิตจิตตสันดานในกาลบัดนี้

"ภควา" สมเด็จพระผู้มีพระภาคอันประกอบไปด้วยพระมหากรุณา พระองค์จึงประทานศีลห้าให้แก่พระยานันโทปนันทนาค แล้วพระองค์ก็พาหมู่นิกรสงฆ์เสด็จพระพุทธดำเนินไปสู่เรือนอนาถบิณฑิกะมหาเศรษฐี ในกาลครั้งนั้น

"อนาถปิณฺฑิโก" ฝ่ายอนาถบิณฑิกะมหาเศรษฐีจึงทูลถามสมเด็จพระผู้มีพระภาคว่าหลากนักหนา อัศจรรย์เป็นประการใด พระ

พุทธเจ้าข้า พระองค์เสด็จมาวันนี้ สายยิ่งกว่าทุกที หรือธุระอันใดมีพระพุทธเจ้าข้า

สมเด็จพระพุทธองค์จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกรมหาเศรษฐี "สงฆาโม" มหาโมคคัลลานกระทำสงครามกับด้วยพระยานันโทปนันทนาค มหาเศรษฐีจงแจ้ง ด้วยประการฉะนี้

"พระพุทธเจ้าข้า ข้างไหนแพ้ ข้างไหนชนะ" พระมหากรุณาธิคุณเจ้าจึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า "ดูกรมหาเศรษฐี พระยานันโทปนันทนาคนั้น พ่ายแพ้อัปภาคแก่มหาโมคคัลลาน ๆ ทรมานพระยานันโทปนันทนาคให้มีศรัทธาตั้งอยู่ในบวรพุทธศาสนา" "ตำ สุตฺวา" ฝ่ายอนาถบิณฑิกะมหาเศรษฐีได้ฟังพระพุทธฎีกาตรัส ก็โสมนัสชื่นชมยินดียิ่งนัก ก็มากระทำสักการบูชาแก่พระอรหันต์เจ้าห้าร้อย มีองค์สมเด็จพระพุทธเจ้าเป็นประธานประมาณเจ็ดวัน แล้วก็มากระทำสักการบูชาแก่พระมหาโมคคัลลานเถรเจ้าได้ประมาณเจ็ดวัน "เตน การเณน" เหตุดังนั้น สมเด็จพระมหากรุณาจึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกรสงฆ์ทั้งปวง พระอรหันต์องค์ใดในโลกนี้แล จะมีอิทธิฤทธิ์อย่างประหนึ่งพระโมคคัลลานเถรเจ้าหามิได้ จึงทรงพระมหากรุณาตั้งพระมหาโมคคัลลานไว้ในที่เป็นเอตทัคคะว่ายิ่งด้วยอิทธิฤทธิ์ ด้วยประการฉะนี้

นันโทปนันทสูตร จบ

พรหมนิมันตสูตร

"ทุคฺคาหทิฏฺฐิ ภุชเคน สุทฏฺฐหตฺถํ,
พฺรหฺมํ วิสุทฺธิชุติมิทฺธิพกาภิธานํ.
ญาณาคเทน วิธินา ชิตวา มุนินฺโท,
ตนฺเตชสา ภวตุ เต ชยมงฺคลานิ"

"มุนินฺโท" อันว่าสมเด็จพระสัญพัญญูสัมมาสัมพุทธเจ้า "ชิตฺวา" พระองค์ผจญแล้ว "พฺรหฺมํ" ซึ่งท้าวมหาพรหม วิสุทฺธิชุติมิทฺธิพกาภิธานํ อันชื่อว่าพกาพรหมรุ่งเรืองไปด้วยฤทธิ์ "ทุคฺคาหทิฏฺฐิ" ภุชเคน สุฑฏฺฐหตฺถํ" แลถือมิจฉาทิฏฐิอันผิด อย่างประหนึ่งบุรุษมาจับอสรพิษ ๆ ก็ขบเอามือบุรุษนั้น "ญาณาคเทน วิธินา" ด้วยวิธีคือ พระญาณ "ชยมงฺคลานิ" อันว่าชัยมงคลทั้งหลาย "ภวตุ" จงบังเกิดมีแก่พระองค์ "ตนฺเตชสา" ด้วยเดชานุภาพแห่งปัญญา ด้วยประการฉะนี้

"เอตํ สุตฺตํ" อันว่าพระสูตรนี้ชื่อว่าสงครามสูตร "เม เมาะมยา" อันข้าพระพุทธเจ้าผู้ชื่อว่าอานนทเถระ "สุตํ" ได้สดับฟังมาเฉพาะพระพักตร์สมเด็จพระพุทธเจ้า แล้วก็มนสิการจำไว้ "เอวํ เมาะเอเกนากาเรน" ด้วยอาการครั้งเดียว "เอกํ สมยํ" อยู่มาสมัยครั้งหนึ่ง "ภควา" สมเด็จพระผู้ทรงสวัสดิภาค "วิหรติ" พระองค์สถิตอยู่ในพระเชตวันมหาวิหาร อันเป็นอารามแห่งอนาถบิณฑิกะมหาเศรษฐี

"ตตฺรโข" ในกาลครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค "อามนฺเตสิ" จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า "ภิกฺขโว" ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ จึงมีพระพุทธฎีกาว่า ดูกรสงฆ์ทั้งปวง "เอกำ สมยำ" ในกาลครั้งหนึ่ง "อหำ" พระตถาคตสถิตอยู่บ่าสุภควัน อาศัยอยู่แทบไม้รังอันใหญ่ "เตน โข ปน สมเยน" ในกาลครั้งนั้น น้ำจิตแห่งพกาพรหมก็บังเกิดเป็นมิจฉาทิฏฐิลามกนักหนา แลมาสำคัญสัญญาว่า ไม่รู้แก่ไม่รู้ตาย พระนิพพานนั้นก็ไม่มี

"อถ โข ภิกฺขเว" ดูกรสงฆ์ทั้งปวง ลำดับกาลนั้น พระตถาคตก็รู้ความปริวิตกแห่งท้าวพกาพรหมโดยนิยมดังนี้ แล้วก็เสด็จลุกจากต้นไม้รังใหญ่ในป่าสุภควัน แล้วก็อันตรธานหาย บัดเดี๋ยวใจก็บรรลุถึงพรหมโลก "เสยฺยถาปีนาม" มีอุปมาอย่างบุรุษอันเหยียดแขนออกแลคู้แขนเข้าเร็วฉันใด พระตถาคตก็อันตรธานหายจากมนุษยโลกแลขึ้นไปปรากฏอยู่ในพรหมโลก "เอวำ เอว เมาะ ตถา" ก็มีอุปไมยดังบุรุษอันเหยียดแขนออกแลคู้แขนเข้าฉะนั้น

"อทฺทสา โข ภิกฺขเว" ดูกรสงฆ์ผู้ทรงไตรสิกขา "พฺรหฺมา" ผ่ายว่าพกาพรหม "อทฺทสา โข" ครั้นเห็นพระตถาคตมาแต่ไกล "เอตทโวจ" จึงมีโอภาปราศรัยเชื้อเชิญพระตถาคตว่า "เอหิ โข มาริส" ดูกรท่านผู้แสวงหาความตาย ท่านมานี่ก็ดีอยู่แล้ว อาตมาจะว่าให้ฟัง "อิทำ ธุวำ อิทำ สสฺสตำ" สิ่งนี้เที่ยง สิ่งนี้แท้ อธิบายว่าเกิดมาในโลกนี้ "อมรณำ" ไม่รู้แก่ไม่รู้ตาย "อญฺญำ" สิ่งอันอื่นจะมาระงับดับทุกข์ทั้งปวง แล้วจะบังเกิดคุณวิเศษประเสริฐยิ่งขึ้นไปกว่า

ก็ไม่มี "เอวํ วุตฺเต" ปางเมื่อพกาพรหมกล่าวลัทธิเห็นสภาวะปานดังนี้

พระตถาคต จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสแก่พกาพรหมว่า "อวิชฺชาคโต วต โภ พกาพฺรหฺม" ดูกรพกาพรหม "วต" ควรเราจะสังเวชพกาพรหมประกอบด้วยเมามืดมัว คือ ตัวอวิชชา "วกฺขติ" มาเจรจาเบื่นฝ่ายมิจฉาทิฏฐิ เพราะว่าบัญญานั้นเบื่นเกราบั่กษ์ไปเสียแล้ว จึงปรนนิบัติลัดเลี่ยงไปสภาวะอันใด "อนิจฺจํ เอว" แลมิได้เที่ยงก็มาสัญญาว่าเที่ยง สภาวะอันใดย่อมวิบัติทำลายแลฉิบหายมิได้ถาวรตั้งมั่นคง พกาพรหมกล่าวว่าสภาวะสิ่งนั้นมั่นคงยิ่งนัก แลพกาพรหมปลงบัญญาเห็นตามโมหะอันหลงว่า "อิทํ" คือสภาวะสิ่งนี้ไม่รู้ตาย ไม่รู้ฉิบหาย ไม่รู้จุติไม่รู้ปฏิสนธิ แลพกาพรหมมาเข้าใจอย่างนี้

ประการหนึ่ง พกาพรหมกล่าวถ้อยคำว่า สิ่งอันใดแลจะล้ำเลิศประเสริฐ ซึ่งบังเกิดระงับดับทุกข์ภัย สภาวะสิ่งนั้นจะได้มีก็หามิได้นี่แลพกาพรหมมากล่าวถ้อยคำเบื่นมิจฉาทิฏฐิ อาศัยด้วยเหตุแห่งพระยามารแกล้งตามเบียดเบียน พกาพรหมจึงบังเกิดมีจิตเบื่นมิจฉาทิฏฐิ คือว่าเห็นผิดเบื่นชอบ ที่มิได้เบื่นประโยชน์ว่าเบื่นประโยชน์

"อถ โข" ในกาลครั้งนั้น "ภิกฺขเว" ดูกรสงฆ์ทั้งปวง วันนั้นมาราธิราชตามเบียดเบียนเหล่าหมู่พรหมชั้นใดชั้นหนึ่ง มารนั้นก็กล่าวถ้อยคำแก่พระตถาคตว่า ดูกรภิกษุ ท่านนี้มีปกติกลัวภัยในวัฏฏสงสารตัวแห่งท่านนี้มิได้เบื่นที่ยินดีแห่งอาตมายิ่งนัก อาตมาจะว่าให้ฟัง "เอโส พฺรหฺมา" ธรรมดาว่าท้าวมหาพรหมนี้ล้ำเลิศประเสริฐยิ่งนัก

บังเกิดเป็นที่ไหว้ที่สักการบูชา แลเป็นที่คารวะเคารพนับถือแห่งโลกทั้งปวง "หิ เมาะ ยสฺมา วทามิ" เหตุไรเราจึงว่าพรหม ดูกรท้าวมหาพรหม ตัวท่านมีศักดานุภาพล้ำเลิศประเสริฐหาผู้ใดจะเสมอมิได้ "อิสฺสโร" แล้วมาบังเกิดเป็นใหญ่กว่าโลกทั้งปวง

ประการหนึ่ง ท้าวมหาพรหมมีศักดานุภาพอันประเสริฐ ย่อมมาตกแต่งโลกทั้งปวงให้บังเกิดมีประการต่าง ๆ คือว่า มนุษย์หญิงชาย แลมหาสมุทรแลภูเขาทั้งหลาย ท้าวมหาพรหมย่อมมีอำนาจเดชา ก็อภิบาลบำรุงเลี้ยงรักษาสัตว์โลกทั้งปวง ดูกรสงฆ์ มารน้ำใจเป็นบาปหยาบช้ามากล่าวพรรณนาคุณอันวิเศษแห่งท้าวมหาพรหมโดยนิยมดังนี้

"อสฺโสสิ โข ภิกฺขุ" ประการหนึ่ง มารนั้นก็ว่าแก่พระตถาคตว่า ดูกรสมณะ แต่ในกาลก่อนกิตติศัพท์อันนี้ก็ลือขจรปรากฏมาว่า "โย ปุคฺคโล" บุคคลผู้ใดในโลกนี้ คือ สมณะชีพราหมณ์ "ปชวิครหิกา" มิได้คารวะเคารพแผ่นดินแลมาเกลียดชังยิ่งนัก บางจำพวกเล่าก็มิได้เคารพแก่น้ำย่อมเกลียดแก่น้ำ บางจำพวกมิได้มาเคารพพระเพลิงย่อมติเตียนพระเพลิง ก็มักได้ชื่อว่ามิได้เคารพท้าวมหาพรหม "เต กายสฺส เภทา" สมณะแลพราหมณาจารย์ทั้งปวง ครั้นแลว่าดับสูญสิ้นชีวิตแล้วน่าที่ก็จะได้ไปบังเกิดในกำเนิดแห่งตระกูลอันต่ำช้ายิ่งนัก

ประการหนึ่ง สมณะพราหมณาจารย์ทั้งปวงหมู่ใด และมาเคารพธาตุทั้งสี่ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ แล้วก็จัดได้ชื่อว่าเคารพเทวดาแลท้าวมหาพรหม "เต สมณพฺราหมณา" สมณะแลพราหมณา-

จารย์จำพวกนั้น "กายสฺส เภทา" ครั้นทำลายสิ้นชีวิตแล้ว น่าที่ก็จะไปบังเกิดในที่อันเป็นบรมสุขปราศจากทุกข์ภัย ทั้งนี้ ก็อาศัยด้วยอำนาจอาตมา ควรเคารพธาตุทั้งสี่ แลมาเคารพเทพยดาแลท้าวมหาพรหมโดยนิยมดังนี้

"ภิกฺขเว" ดูกรสงฆ์ทั้งปวง ท่านอย่าได้กระทำตามถ้อยคำแห่งพกาพรหม อันถ้อยคำแห่งพกาพรหมนี้เป็นมิจฉาทิฏฐิหาผลประโยชน์มิได้ บุรุษผู้ใดปรนนิบัติตามถ้อยคำแห่งพกาพรหมแล้วกาลเมื่อใด น่าที่บุรุษผู้นั้น "หตฺถปาทา" มีมือแลท้าวก็จะภินทนาการทำลายออกเป็นท่อนน้อยแลท่อนใหญ่ "ยถา" อันนี้แลมีอุปมาฉันใด "โย ภิกฺขุ" พระภิกษุรูปใดปรนนิบัติตามถ้อยคำแห่งพกาพรหม "โส ภิกฺขุ" พระภิกษุรูปนั้น ก็จะบังเกิดฉิบหายเสียจากประโยชน์เป็นอันมากยิ่งนักหนา "เอวํ เมาะ ตถา" ก็มีอุปไมยเห็นปานบระหนึ่งว่าบุรุษอันตกเหวนั้น

"ภิกฺขเว" ดูกรสงฆ์ทั้งปวง ครั้งนั้น มารก็เข้าดลใจพกาพรหม ๆ จึงมากล่าวถ้อยคำเป็นมิจฉาทิฏฐิเห็นสภาวะปานดังนั้น

"อหํ ภิกฺขเว" ดูกรสงฆ์ทั้งปวง ในกาลครั้งนั้น พระตถาคตจึงมีพระพุทธฎีกาตรัสถามมารว่า "ชานามิ โข อหํ ปาปิม" ดูกรมารใจบาป บัดนี้ท่านมาสำคัญว่าตถาคตนี้มิได้รู้ ตถาคตนี้รู้อยู่สิ้นว่าตัวท่านนี้มาเบียดเบียนหมู่มหาพรหมทั้งปวง "วสํ คตา" อยู่ในอำนาจแห่งท่าน ๆ ก็มาสำคัญว่าตนนั้นคนดี อยู่ในอำนาจเงื้อมมือของอาตมา "ปาปิม" ดูกรมารใจบาป พระตถาคตนี้แลจะได้อยู่ในอำนาจเงื้อมมือแห่งท่านก็หามิได้ ทั้งนี้ก็อาศัยอำนาจกำลังบัญญาบารมีแห่งตถาคต

"เอวํ วุตฺเต" ดูกรสงฆ์ทั้งปวง ปางเมื่อตถาคตมีพระพุทธ-ฎีกาตรัสเท่าดังนั้น "พกา" ผู้ยว่าพกาพรหมจึงว่าแก่ตถาคตว่า "มาริส" ดูกรท่านผู้นิรทุกข์ มีแต่ความสุข "นตฺถญฺญ "สิ่งอันอื่นแลจะเป็นที่ชื่นชมเป็นบรมสุขปราศจากทุกข์สี่ประการ คือ ชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ ก็หามิได้ ดูกรสมณะ จงเข้าใจในกาลบัดนี้

"เอวํ วุตฺเต" ดูกรสงฆ์ทั้งปวง เมื่อพกาพรหมกล่าวฉะนี้ ตถาคตจึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกรพกาพรหม "ชานามิ" พระตถาคตรู้แจ้งอยู่แล้วว่าท่านมี มหิทธิฤทธิ์ ศักดานุภาพ มากเห็น สภาวะปานฉะนี้ "จนฺทิมสุริยา" เทวบุตรทั้งสอง คือพระจันทร์พระอาทิตย์แลรัศมีโอภาส ก็มิอาจสามารถเพื่อจะส่องให้สว่างไปในหมื่นโลกธาตุ แต่รัศมีแห่งพกาพรหมนี้แล อาจเพื่อว่าจะส่องสว่างออกไปได้ในหมื่นโลกธาตุ

ประการหนึ่ง ตถาคตก็แจ้งอยู่ว่าพกาพรหมนี้ มีกองอัคคี คือกิเลสมาเผาผลาญในสันดานกำเริบร้อนระส่ำระสาย และจะได้มีจิตเป็นสุขสบายก็หามิได้ ดูกรพกาพรหม บุคคลผู้ใดแลสิ้นกิเลสพันห้าตัณหาร้อยแปด ตัณหาแปลว่าความปรารถนา กิเลสแปลว่าความเศร้าหมองในใจ ถ้าแลตัณหาคือความรัก ความปรารถนาบังเกิดมีเท่าใดกิเลศนั้นก็ให้ได้เสวยทุกขเวทนาเศร้าหมองในอารมณ์มีประการเท่านั้น อันพระอริยเจ้าพระองค์ใด แลมาชำระน้ำใจของอาตมาให้สิ้นกิเลสด้วยปัญญาสมุจเฉทมีประเภท คืออรหัตตมรรคญาณ ประกอบในสันดาน พระโยคาวจรเจ้านั้นก็บังเกิดบริสุทธิ์พ้นจากกิเลส พระอริยบุคคลจำพวกนี้ล้ำเลิศประเสริฐยิ่งกว่าร้อยพันเท่าพันทวี

ประการหนึ่ง พระตถาคตประกอบด้วยบัญญา ก็ทราบสิ้นว่าตัวท่านนี้มีฤทธาศักดานุภาพเป็นอันมากยิ่งนัก “ตโตกายา” ตัวแห่งท่านนี้แลจะได้รู้จักที่ประชุมแห่งบุคคลสามจำพวกนั้นหามิได้ “ชานามิ” ตถาคตก็รู้อยู่สิ้นแล้วว่าสัตว์ย่อมบังเกิดในชั้นอาภัสสรพรหม แลชั้นสุภกิณหะพรหมแลชั้นเวหัปผลพรหม “ตโต ตวำ อิธูปปนฺโน” ตัวท่านนี้จุติจากชาติมนุษย์แล้ว มาบังเกิดในฐานที่นี้ “พฺรหฺเม” ดูกรพกาพรหม พระตถาคตนี้พิจารณาเห็นบุคคลผู้อื่นแลจะมีบัญญาแห่งท่านนี้ก็หามิได้ “อหำ เอว ตยา ภิยฺโย” แต่องค์ตถาคตนี้ประกอบด้วยบัญญายิ่งกว่าท่าน ดูกรพกาพรหม ตถาคตนี้ก็บังเกิดเป็นมิ่งมงกุฎบีนเกล้าในตรีโลกทั้งสาม “อภิภู” เป็นบรมครูครอบงำโลกทั้งปวง คือแผ่นดิน น้ำ ไฟ แลผีภูตมายาแลหมู่นิกรเทวาแลท้าวมหาพรหม อันปรากฏอยู่ในชั้นอาภัสสรแลชั้นสุภกิณหะแลชั้นเวหัปผละ ตถาคตก็พิจารณาไปด้วยอนาวรณญาณก็หยั่งรู้หยั่งเห็นประจักษ์แจ้งทุกสิ่งทุกประการ “มหาสมุทฺทำ โอตาริ-ตุกาโม” มีพระทัยปรารถนาเพื่อจะลงไปสู่ท้องมหาสมุทรอันลึกซึ้งใหญ่กว้าง ประกอบไปด้วยหมู่นิกรมหามัจฉาชาติ บรรดาที่อยู่ในมหาสมุทรมากน้อยสักเท่าใด ตถาคตก็รู้ว่าหมู่นิกรมัจฉาชาติบรรดาที่อยู่ในมหาสมุทรเท่านั้น

ประการหนึ่ง น้ำในมหาสมุทรคัมภีรภาพลึกฉันใดบัญญาแห่งตถาคต อาจสามารถเพื่อว่าจะกำหนดกรรมวิบากแห่งสัตว์อันบังเกิดแลดับสูญกำหนดได้ด้วยกำลังพระบัญญาอนาวรณญาณ “เอวำ เอว เมาะ ตถา” เห็นปานประหนึ่งว่าน้ำในมหาสมุทรนั้น “พฺรหฺเม” ดูกรมหาพรหม พระตถาคตนี้มีบัญญายิ่งกว่าบุคคล

ประการหนึ่ง ก็ทรงพระฉลาดล้นพ้นหาที่สุดมิได้ "เนวสมสโม" ตัวท่านนี้จะได้มีบัญญาหยั่งรู้หยั่งเห็นจริง ๆ อย่างประหนึ่งว่าตถาคตนี้ก็หามิได้ "อหำ เอว ตยา ภิยฺโย" พระตถาคตนี้ประเสริฐกว่าตัวท่านด้วยคุณวิเศษอย่างนี้

ฝ่ายว่าพกาพรหมนั้นจึงว่า "มาริส" ข้าแต่ท่านผู้แสวงหาความตายท่านนี้มาเจรจาอวดอ้างว่ารู้จักผลบุณผลกรรม แห่งสรรพสัตว์ทั้งปวงในไตรโลกทั้งสาม อาตมาก็ยังไม่เห็นด้วยก่อน "มาเหวำ" ท่านอย่าได้กล่าวถ้อยคำสืบไป "กายสฺส เภทา" ตัวท่านนี้ยังประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิตราบใดน่าที่ก็จะได้ลงไปทนทุกขเวทนาในจตุราบาย

ประการหนึ่งเล่า ดูกรพระยามารใจบาป ท่านมาเจรจาทั้งนี้แลจะได้มีประโยชน์แก่อาตมาก็หามิได้ "สมฺมาสมฺพุทฺโธ" สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายแต่ปางก่อน ก็ย่อมทรงพระกรุณาโปรดประทานพระธรรมเทศนาแก่สาวกทั้งหลาย ให้ตั้งอยู่ในมรรคแลผลเบื้นอันมากฉันใด ตถาคตนี้ก็ตรัสพระธรรมเทศนาแก่สาวกทั้งปวงเห็นปานประหนึ่งว่าพระพุทธเจ้าแต่ปางก่อนนั้น

"เต สาวกา" ฝ่ายพระสาวกทั้งหลายนั้นทั้งอยู่ในพระพุทธโอวาทแห่งพระตถาคตแล้ว ก็ตัดกิเลสพันห้าตัณหาร้อยแปดนั้นให้ขาดด้วยบัญญาสมุจเฉทปหาน เห็นปานประหนึ่งว่าอนุนิบาตมาพิฆาตฟาดพื้นยอดตาล มิให้วัฒนาการจำเริญขึ้นได้ ตั้งแต่วันนั้นสืบไป ท่านอย่าได้อวดอ้างว่าอาตมามีมหิฤทธิศักดานุภาพมากมาย

ประการหนึ่ง ท่านอย่าเบื้นผู้ก่ฝ่ายข้างมิจฉาทิฏฐิเห็นผิดเบื้นชอบ นักปราชญ์ย่อมติเตียนว่ามิจฉาทิฏฐินี้ เบื้นที่เบียดเบียนให้

บังเกิดลำบากเวทนา เบื่นมิจฉาทิฏฐิเห็นประจักษ์แก่ตา ถ้าแลบุคคลผู้อื่นหาบัญญามิได้ไม่ทันพินิจพิจารณา เข้าไปคบหาด้วยมีจฉาทิฏฐิคนพาลกาลเมื่อใด บุคคลผู้นั้นก็ได้ความลำบากเบื่นอันมากนักหนา ดูกรพกาพรหม อันธรรมดาว่ามิจฉาทิฏฐิ ใช่ที่จะชั่วแต่ตัวผู้เดียวนั้นหามิได้ ย่อมจะให้บุคคลผู้อื่นชั่วด้วย ดูกรพกาพรหม ตัวท่านซิอวดอ้างว่ามีฤทธินักหนาหาผู้ใดจะเสมอมิได้ ท่านจะสำแดงฤทธิให้ตัวท่านอันตรธานหายไปในกาลเมื่อใดแล้ว นั่นแลตถาคตก็สรรเสริญนับถือท่านสืบไปในกาลบัดนี้

ฝ่ายว่าพกาพรหมก็กระทำอิทธิฤทธิ์ เพื่อจะยังกายให้อันตรธานหาย

"ภควา" ฝ่ายองค์สมเด็จพระผู้ทรงสวัสดิภาพ บันดาลพระฤทธิมิให้พกาพรหมหายไปได้ แม้จะซ่อนเร้นไปในที่ใด ๆ สมเด็จพระพุทธองค์เจ้าก็เห็นไปในประเทศที่นั้น ๆ

ฝ่ายพกาพรหมเที่ยวซ่อนเร้นจะได้ลับหามิได้ ก็บังเกิดโทมนัสน้อยใจนักหนา ก็เข้าไปนั่งกอดเข่าเจ่าอยู่ในวิมานของอาตมา

ฝ่ายว่าหมู่พรหมทั้งหลาย ก็ชวนกันเยาะเย้ยยิ้มแย้มไยไพในกาลครั้งนั้น

ฝ่ายว่าพกาพรหม ก็มิอาจนั่งนิ่งอยู่ได้ก็ออกมาว่า ดูกรสมณะท่านจงสำแดงอิทธิฤทธิ์ไปในกาลบัดนี้

ประการหนึ่ง ดูกรสมณะ "สเจ อุสฺสเหสิ" ผิแลว่าอาจเพื่อว่าจะหายไปได้ อาตมาก็จะสรรเสริญนับถือสืบไปจะกระทำสักการบูชาแก่ท่าน

"ภควา" ฝ่ายสมเด็จพระผู้ทรงสวัสดิภาพ ก็กระทำอิทธิฤทธิ์ให้อันตรธานหายไป แลจะได้เห็นปรากฏแก่จักษุท้าวมหาพรหมองค์ใดองค์หนึ่งมามิได้ พระพุทธองค์ก็เข้าไปในท่ามกลางพรหมทั้งปวงแล้วตรัสพระสัทธรรมเทศนา

ฝ่ายว่าพรหมทั้งปวงก็ได้ยินพระสุรเสียง จะได้เห็นองค์นั้นก็หามิได้ก็บังเกิดความสงสัยยิ่งนัก ครั้งนั้น สมเด็จพระพุทธองค์ก็บันดาลอิทธิฤทธิ์ไม่ให้อันตรธานหาย สำแดงพระกายให้ปรากฏแก่พรหมทั้งปวง

ฝ่ายพกาพรหม ครั้นเห็นก็เข้าไปประดิษฐานอยู่ในที่สุดแห่งพรหมทั้งปวง สมเด็จพระผู้มีพระภาคก็แจ้งด้วยพระอนาวรณญาณว่าพกาพรหมนี้มีฤทธิเท่านั้นจึงนั่งนิ่งอยู่ อย่าเลยพระตถาคตจะทรมานพกาพรหมให้ละจากมิจฉาทิฏฐิในกาลบัดนี้เถิด พระพระดำริแล้วจึงตรัสว่า ดูกรพกาพรหม ตัวท่านนี้เป็นคนมืดมนไปด้วยอวิชชาหาบัญญามิได้ ท่านมาเข้าใจว่าอาตมาประกอบไปด้วยปรีชา ท่านนี้มีอุปมาเหมือนบุรุษเข็ญใจแลได้ผ้าประมาณสี่แขน ก็มีน้ำใจยึดฮัดว่าอาตมานี้มีศักดิ์หาผู้เสมอมิได้ หรือว่าระลึกชาติได้ว่าอาตมานี้เดิมมาแต่ไหน จึงได้บังเกิดในชั้นพรหมโลกนี้ ท่านรู้หรือหามิได้ พกาพรหมก็รับสารภาพว่า ข้าแต่พระสมณะอันที่จุติแลปฏิสนธินั้น ข้าพระบาทนี้มิได้แจ้ง พระสมณะรู้แลเข้าใจ ขออาราธนาวิสัชนาไปในกาลบัดนี้

"ภควา" ฝ่ายสมเด็จพระผู้มีพระภาค เมื่อจะนำเอานิทานมาตรัสพระสัทธรรมเทศนาโปรดพกาพรมว่า "คหปติโก กิเรส พฺรหฺมา

อนุปฺปนฺเน พุทฺธุปฺปาทเต อิสิปพฺพชฺชำ ปพฺพชิตฺวา กสิณปริกมฺมำ กตฺวา สมาปตฺติโต นิพฺพตฺเตตฺวา" ดูกรพรหม แต่ในชาติปางก่อน สมเด็จพระพุทธเจ้ายังมิได้ตรัส ครั้งนั้นพระพุทธศาสนายังว่างอยู่ "กิเรโส พฺรหฺมา" พกาพรหมหมู่นี้ได้บังเกิดเป็นคหบดี ก็บังเกิดศรัทธา "อิสิปพฺพชฺชำ ปพฺพวิตฺวา" ก็ออกบรรพชาเป็นดาบสครั้นอยู่มาก็ได้ฌานสมาบัติ ก็วัฒนาการจำเริญความสุข ครั้นชราแก่เฒ่าลงแล้วก็กระทำกาลกิริยา แล้วได้ขึ้นมาบังเกิดเป็นพรหมในชั้นเวหัปผลา "ยาวตายุกำ ฐตฺวา" ตั้งอยู่สิ้นกัลป์หนึ่งในชั้นเวหัปผลา แล้วจำเริญองค์ตติยฌานอันเป็นคำรบสาม ครั้นจุติจากชั้นเวหัปผลาก็ได้ขึ้นไปบังเกิดในชั้นสุภกิณหา มีอายุจำเริญขึ้นไปประมาณหกสิบสี่กัลป์แล้วก็ จำเจริญ องค์ฌานถอย หลังลงมาใน ห้องทุติย ฌานอัน เป็นคำ รบสอง ครั้นจุติจากชั้นสุภคิณหาพรหมแล้ว ก็ได้ลงมาบังเกิดในชั้นอาภัสสรพรหม แล้วก็จำเริญปฐมฌานในห้องเบื้องต้น ครั้นจุติจากออภัสสรพรหมแล้วก็มาเกิดในปฐมฌาน มีอายุคงตามเดิมได้กัลป์หนึ่ง "อญฺญาสิ" พกาพรหมจึงรู้จักที่บังเกิดสองประการ อันตนได้กระทำไว้แต่ในกาลเมื่อแรกเดิมนั้น "อภยำ สมสิตฺวา" พกาพรหมมาพิจารณาเหตุสองประการ เห็นสภาวะดังนี้ จึงบังเกิดเป็นทิฏฐิไป ดูกรพกาพรหม เหตุดังนั้น ท่านจึงมิได้รู้ว่าอาตมานี้จุติจากฐานที่ใดจึงได้มาบังเกิดในฐานที่นี้ แลท่านจะได้หยั่งรู้หยั่งเห็นด้วยปัญญาดังตถาคตนี้หามิได้

"พกา" ฝ่ายว่าพกาพรหมคิดแต่ในใจว่า พระสมณะโคดมเจ้านี้ "ชานาติ" ทรงพระมหาปัญญายิ่งยอดกว่าบุคคลรู้เหตุรู้ผล คือ

อายุยืนนานแลกระทำกาลกิริยาตาย แลที่กำเนิดแห่งอาตมาก็ประจักษ์จริงทุกสิ่งทุกประการ ควรอาตมาจะถามเหตุที่อาตมาได้กระทำกุศลไว้แต่ชาติก่อนแก่พระสมณะโคดมเจ้าในกาลบัดนี้เถิด คิดแล้วก็ถามองค์สมเด็จพระพุทธเจ้าว่า ข้าแต่พระสมณะ แต่ในกาลก่อนนั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้กระทำกรรมสิ่งใดไว้ พระสมณะจงวิสัชนาไปในกาลบัดนี้

"สตฺถา" ฝ่ายสมเด็จพระศาสดาจารย์เจ้า "กเถสิ" ก็ตรัสพระสัทธรรมเทศนาว่า พกาพรหมผู้นี้เดิมทีได้บังเกิดในสกุลแห่งหนึ่ง "อาทีนวํ ทิสฺวา" ครั้นอยู่มาก็พิจารณาเห็นโทษในปัญจกามคุณทั้งห้าย่อมเป็นที่เศร้าหมองกำเริบในจิตสันดานยิ่งนัก ก็ปริวิตกว่า "ฆราวาโส" ธรรมดาว่าอยู่เป็นฆราวาสนี้ ไม่เป็นประโยชน์ มีแต่จะได้ความทุกข์ระกำใจ "กึ ปโยชนํ" อาตมาจะประโยชน์อันใดด้วยเป็นฆราวาส ควรอาตมาจะกำจัดความแก่ชราให้สุดสิ้นสาปสูญเสียในกาลบัดนี้ คิดแล้วก็สละสมบัติออกไปสู่ป่าหิมพานต์ ทรงบรรพชาสมาทานเป็นดาบสเจริญฌานให้ชำนิชำนาญ มิช้ามีนานก็ได้อภิญญาสมาบัติ ทั้งจิตมัธยัสถชมฌานเป็นบรมสุขนิราศภัยในอาศรมบทนั้น

"ตทา" ลำดับกาลนั้น "สตฺถวาหา" ยังมีพ่อค้าเกวียนทั้งห้าร้อยชวนกันขับเกวียนมาสู่หนทางมรรคากันดาร กิริยาว่าทางนั้นแม้จะล่วงข้ามไปให้ตลอดก็ไปได้ในกาลเที่ยงคืน อันพ้นจากเพลาจากเพลากลางคืนนั้นมิอาจที่จะข้ามได้ กิริยาว่าพ่อค้าเกวียนทั้งห้าร้อย ขับเวียนไปสู่หนทางกันดารในเพลาวันนั้น

"อคฺคยุตฺพลิพทฺธา" ฝ่ายว่าโคอันเทียมเกวียนก็ไปเบื้องหน้านั้น ก็กลับหันผันหน้าชักเกวียนสวนลงมาสู่หนทางเมื่อแรกไปนั้น

"สตฺถสกฏานิ" ฝ่ายว่าพ่อค้าทั้งนั้นไม่ทันพิจารณาสำคัญสัญญาว่าเกวียนข้างหน้านั้นไปเป็นปกติดีอยู่แล้ว ชวนกันขับเกวียนหน้านั้น แล้วกลับหันสวนรอยมาสู่หนทางเก่า "อรุเณ อุคฺคเต" ครั้นเมื่อเพลาอรุณรุ่ง "อนุชานีสุ" พ่อค้าเกวียนทั้งปวงก็รู้ว่าเกวียนของอาตมากลับมาสู่ที่เก่า ก็บังเกิดสะดุ้งตกใจยิ่งนัก "จินฺเตตฺวา" ก็คิดอ่านปรึกษากันว่า ดูก่อนชาวเราทั้งปวง อันประเทศที่นี้ชิกันดารยิ่งนัก ทั้งน้ำท่าพืนผักก็ไม่มี ครั้งนี้คราหน้าที่เราจะถึงแก่ความตายฉิบหาย เราจะพากันตายเสียครั้งนี้หมดเพราะอดอาหาร ด้วยว่าไม่มีอันใดที่จะบริโภคในครั้งนี้สืบไป "โคเณ จกฺเกสุ พนฺธิตฺวา" ปรึกษาแก่กันเท่าดังนั้นแล้วก็ชวนกันปลดโคออกจากแอก แล้วก็ผูกไว้ที่ใกล้กงเกวียนทั้งปวงนั้น ครั้นเมื่อพระอาทิตย์ส่องแสงกล้าขึ้นมา ฝ่ายพ่อค้าเกวียนทั้งห้าร้อยซึ่งนอนอยู่ยังรุ่ง แล้วก็บังเกิดระหายหิวโหย เพราะว่ากายนั้นระบมยิ่งนัก "สกฏจฺฉายํ ปวิสิตฺวา" ก็ชวนกันไปนอนอยู่ในร่มเกวียนนั้น

"ตาปโสปี ปณฺณสาลโต นิกฺขมิตฺวา" ลำดับกาลนั้นพระดาบสเธอก็ออกจากบรรณศาลาแต่เช้าตรู่ นั่งอยู่แทบประตูบรรณศาลา เธอพิจารณาก็รู้เหตุแห่งพ่อค้าเกวียนห้าร้อย อันนอนลำบากอยู่แทบหนทางนั้น พระผู้เป็นเจ้าก็มีจิตประกอบด้วยเมตตา จึงปริวิตกว่า "อิเม ชนา" มหาชนชาวเกวียนหาน้ำบริโภคมิได้ น่าที่จะถึงแก่ความตายเป็นอันมาก ควรที่อาตมาจะเอาใจใส่เป็นที่พึ่งแก่พ่อค้าเกวียน

กาลบัดนี้เถิด ดำริแล้วก็กระทำฤทธิอธิษฐานให้บังเกิดท่อธารน้ำไหลมาปรากฏแก่พ่อค้าเกวียนทั้งห้าร้อย ก็มีในกาลครั้งนั้น

"มนุสฺสา" ฝ่ายว่าพ่อค้าเกวียนเห็นน้ำไหลมา ก็ชวนกันวิดวักตักกินอิ่มหนำสำราญแล้ว ก็จับโคเข้าเทียมเกวียนพร้อมกัน แล้วก็ขึ้นสู่เกวียนขับตามกันมา "อิจฺฉิตฏฺฐานํ" ก็พากันไปสู่ที่อันตนปรารถนา "โสตฺถินา" โดยสะดวกดีด้วยประการฉะนี้

"สตฺถา" ครั้งนั้น สมเด็จพระมหากรุณาทิคุณเจ้า "ปกาเสนฺโต" พระองค์สำแดงผลกุศลแห่งพกาพรหม ได้บำเพ็ญไว้แต่ในกาลปางก่อนเป็นอเนกปริยายแต่ต้นจนปริโยสาน แล้วพระองค์ก็นำตำนานนิทานพระดาบสองค์นั้นมาตรัสธรรมเทศนาให้พิสดาร "อปรสฺมึ สมเย" ครั้นอยู่มาในภาคเบื้องหน้า ฝ่ายพระดาบสก็สร้างบรรณศาลาแทบฝั่งแม่น้ำใกล้ธารอันหนึ่ง

"เตน สมเยน" ในกาลครั้งนั้น ยังมีโจรทั้งหลายเป็นอันมาก "คามํ ปหริตฺวา" ชวนกันเข้าปล้นตีชิงเอาทรัพย์เข้าของแห่งชาวบ้าน จับเอาโคกระบือผูกถือเอาไป

"สุนขาปี สนฺสฺสาปี" ฝ่ายว่าสุนัขแลชาวบ้านทั้งปวง ก็ร้องกรีดหวีดหวาดอยู่วุ่นวาย วิ่งกระจัดกระจายเซ็งแซ่

"ตาปโส" ฝ่ายว่าพระดาบส "อาวชฺเชนฺโต" ได้ฟังเสียงร้องสนั่น เธอก็พิจารณาว่า ชะรอยชาวบ้านนี้ น่าที่จะบังเกิดบัจจุบันเหตุเภทภัยอันใดอันหนึ่งเที่ยงแท้แล้ว "ภยํ อุปฺปนฺนํ ญตฺวา" พระดาบส

ก็รู้ว่าเหตุเภทภัยเบียดเบียนย่ำยีชาวบ้านเจียวซิหว่า เออชาวบ้านจึงกำเริบร้อนวุ่นวาย ก็ควรอาตมาจะบังเกิดเป็นที่พึ่งแก่ชาวบ้าน อย่าให้ถึงแก่การฉิบหาย จะกระทำกลอุบายด้วยศักดานุภาพเพื่อจะยังชาวบ้านให้ปราศจากทุกข์ในกาลบัดนี้เถิด ดำริดังนี้แล้ว พระดาบสเธอก็เข้าฌานสมาบัติและมือภิญญาเป็นบาท "วุฏฺชาย" พระผู้เป็นเจ้าก็ออกจากฌาน "มาเปสิ" ก็ตกแต่งเป็นพวกพลทหารโยธาเป็นอันมากยิ่งนัก แล้วก็ประกอบด้วยเครื่องศัสตราวุธครบทุก ๆ คน แล้วเกลื่อนกล่นปรากฏแก่ตามหาโจรทั้งปวงในกาลครั้งนั้น

"เต โจรา" ผ่ายว่าโจรทั้งหลายนั้น ครั้นแลเห็นโยธามาดังนั้น "มญฺญมานา" ก็มาสำคัญว่าพระมหากษัตริย์เสด็จมา "วิโลปำ ฉฑฺเฑตฺวา" สะดุ้งตกใจกลัวตัวสั่นขวัญหาย แล้วก็สละทรัพย์ทั้งปวงลงไว้กระจัดกระจาย แล้วก็ชวนกันกระจัดกระจายหนีไปจากสถานที่นั้น

ผ่ายว่ามหาชนทั้งปวง ต่างคนต่างก็เอาทรัพย์เข้าของของอาตมาตามความปรารถนาในกาลครั้งนั้น

"สตฺถา" สมเด็จพระศาสดาจารย์เจ้า จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกรพกาพรหม แต่ในกาลชาติปางก่อน ท่านก็บำเพ็ญการกุศล คือยังมหาชนให้เสวยสุขแต่เท่าดังนั้นหามิได้ ครั้งหนึ่ง พาณิชพ่อค้าสำเภาชวนกันบรรทุกสินค้าให้เต็มแล้วก็แล่นมา

"คงฺคาย เอโก นาโค ทิสฺวา" ลำดับกาลครั้งนั้น ยังมีพระยานาคตัวหนึ่ง ครั้นแลเห็นพาณิชพ่อค้าแล่นสำเภามาวันนั้น ก็บังเกิด

โทโสเป็นกำลัง มิอาจที่จะตั้งสติอยู่ได้ "สมุทฺทำ เอว ปาเปสฺสามิ" คิดว่าอาตมาจะกระทำให้สำเภาลำนี้ทรุดจมลงไปในพระมหาสมุทรนี้เถิด คิดแล้วพระยานาคก็นิรมิตกายแห่งอาตมาใหญ่หลวงมหึมายิ่งนัก "อุทกำ ทฺวิธา ภินฺทิตฺวา" เพิกน้ำให้เป็นหว่างแล้วก็ขึ้นมาเลิกพังพาน แล้วก็กระทำอาการวิปริต พ่นพิษด้วยเสียงดังสูๆ "อฏฺฐาสิ" ก็ปรากฏอยู่มหาสมุทรนั้น

"มหาชโน" ฝ่ายว่ามหาชนทั้งหลายที่อยู่ในสำเภานั้น "นาคำ ทิสฺวา" ครั้นเหลือบแลเห็นพระยานาคอันกระทำอิทธิฤทธิเท่าดังนั้น "ภีโต" สะดุ้งตกใจกลัวตัวสั่นขวัญหายกำเริบร้องวุ่นวายเสียงมี่สนั่น

"ตาปโส" วันนั้นพระดาบสสถิตนั่งอยู่ในบรรณศาลา "สุตฺวา" ได้พังสุรเสียงแห่งมหาชนร้องวุ่นวายวันนั้น จึงดำริในใจว่า "อิเม วาณิชา" พ่อค้าเหล่านี้ เดิมทีบังเกิดความชื่นชมภิรมย์หรรษา หัวเราะร่าระเริงบรรเทิงใจ บัดนี้ซิมานั่งร้องไห้ น่าที่จะบังเกิดเหตุเภทภัยแล้วมั้นคง "อาวชฺเชนฺโต" เธอพิจารณาไปก็เห็นพระยานาคมาเบียดเบียนบีฑา "สุปณฺณวณฺณำ มาเปตฺวา" พระดาบสก็นิรมิตเป็นพระยาครุฑราชบักษีมีฤทธีอันมหึมา กระทำอาการประหนึ่งว่าจะคาบเอาพระยานาคนั้นไปบริโภคเป็นภักษาหาร

"มหาชโน" ฝ่ายว่าวาณิชพ่อค้านั้นเล่า "โสตฺถิภาวำ ปาปุณิ" ก็ได้สบายเป็นบรมสุขสถาพรพ้นจากโทษภัยในกาลครั้งนั้น

"สตฺถา ตสฺส ปุพฺพกมฺมํ เทเสนฺโต" ลำดับกาลครั้งนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ "เทเสนฺโต" พระองค์สำแดงกุศลกรรมแห่งพกาพรหมโดยนิยมดังนี้แล้ว จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่าดูกรพกาพรหม "อหํ" ตถาคตนี้ "อนุสฺสรามิ" เหมือนบุคคลนอนหลับแลตื่นขึ้นระลึกชาติแห่งท่านอันได้สร้างกุศลมาแต่ในกาลก่อนนั้น แลจะได้นานช้าหามิได้ "สุตฺตปฺปพุทฺโธ" อุปมาเหมือนบุคคลอันนอนหลับแลตื่นขึ้นฉะนั้น ดูกรพกาพรหม ตถาคตระลึกชาติแห่งท่านแต่กาลก่อนนั้นได้ จะนำมาวิสัชนาให้ท่านฟังสืบไป

"อปรสฺมึ สมเย" ในกาลชาติปางก่อน พกาพรหมนี้ได้บวชเป็นฤาษีมีนามชื่อว่า เกสรดาบส สร้างพรตพิธีทางฌาน "เตน สมเยน" ครั้นอยู่มามิช้ามินาน "โพธิสตฺโต" พระโพธิสัตว์เจ้าแห่งเรานี้ เสวยพระชาติเป็นมนุษย์ชื่อว่ากัปปมาณพ "อนฺเตวาสิโก หุตฺวา" ได้เป็นสานุศิษย์แห่งเกสรดาบส "พุทฺธิสมฺปนฺโน" ประกอบปัญญา "สตฺถุจโร" ปรนนิบัติอนุกูลตามใจอาจารย์ในกาลสมัยนั้น "สตฺถา" สมเด็จพระบรมครูเจ้านำเอาตำนานนิทานแห่งพกาพรหม อันบำเพ็ญการกุศลไว้แต่ในชาติก่อนนั้นมาตรัสพระธรรมเทศนา

ฝ่ายว่าพกาพรหม ครั้นได้ฟังกำหนดแน่ด้วยปัญญาตามกระแสพระธรรมเทศนานั้น "สพฺพกมฺมานิ" ฝ่ายว่ากุศลกรรมทั้งปวง "ปากฏานิ" ก็ปรากฏด้วยองค์ปัญญาญาณ "รูปานิ วิย" มีอุปมาเห็นปานประหนึ่งว่ารูปทั้งหลาย อันปรากฏในรัศมีแห่งดวงประทีปอันรุ่งโรจน์ โชตนาการประมาณพันหนึ่ง พกาพรหมก็รำพึงพิจารณาไป

"ปสนฺนจิตฺโต" ก็มีจิตเลื่อมใสโสมนัสยินดี กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค พระองค์ทรงพระมหากรุณาเสด็จมาประดิษฐานตั้งอยู่ในพรหมโลก แลมีรัศมีโอภาสว่างรุ่งเรืองงามยิ่งนัก "อานุภาวนฺโต" พระองค์ประกอบด้วยศักดานุภาพยิ่งนัก แล้วมาสำแดงพระสัทธรรมเทศนา นำเอานิทานแห่งข้าพระพุทธเจ้าแต่ในชาติก่อนนั้นมาวิสัชนาให้ฟัง ข้าพระพุทธเจ้าก็หยั่งปัญญาลงสังเกตตามกระแสพระธรรมเทศนา พิจารณาเห็นผลแลประโยชน์ในกองการกุศล อันตนได้อบรมมาแต่ในกาลชาติก่อน "ตถาหิ พุทฺโธ" พระองค์นี้เป็นพระพุทธเจ้าอันประเสริฐเที่ยงแท้นักหนา "ชหิตา" บัดนี้ข้าพระพุทธเจ้าจะทำลายล้างอวิชชาแลมิจฉาทิฏฐิให้อันตรธานครั้งนี้แล้ว พระเจ้าข้า

"ภควา" องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นรู้ว่าพกาพรหมคลายจากมิจฉาทิฏฐิแล้ว "ปกาเสนฺโต" เมื่อพระองค์จะสำแดง "อสมสตฺตำ" ซึ่งภาวะเป็นใหญ่ แลหาผู้ใดจะเสมอมิได้ "อุตฺตรึ" ให้ภิยโยภาวะยิ่งขึ้นไป จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกรพกาพรหม "อหำ" ตถาคตนี้ "ปฐวี โข" เป็นใหญ่ในพื้นแผ่นพสุธาทั้งปวง แล้วก็บังเกิดเป็นที่พึ่งอาศัยแก่สรรพสัตว์น้อยใหญ่มิรู้ที่จะนับคณนาได้

ประการหนึ่ง ตถาคตนี้มีพระทัยมิได้กำเริบร้าวฉานด้วยโลกธรรมแปดประการนั้นหามิได้ ก็มีอุปไมยเห็นปานประหนึ่งภูเขาอันใหญ่ มิได้กัมปนาทหวาดหวั่นไหวด้วยกำลัง ลมพายุระบุระบัดพัดมาแต่ทิศทั้งสี่ "จตฺตาริ สจฺจานิ ปกาเสนฺโต" แล้วสมเด็จพระพุทธเจ้า

ก็สำแดงพระจตุราริยสัจจทั้งสี่ คือ ทุกขสัจจแลสมุทยสัจจ นิโรธสัจจ มรรคสัจจ ทุกขสัจจนั้น พระพุทธองค์เจ้าตรัสพระธรรมเทศนาแก้ไขทุกขสัจจทั้งปวง สมุทัยนั้น สมเด็จพระพุทธเจ้าตรัสพระสัทธรรม-เทศนาบาปธรรมทั้งปวง คือตัณหาแลอุปาทานทิฏฐิ แลมานะอันบังเกิดเบียดเบียนในสันดานแห่งสัตว์ทั้งปวง นิโรธสัจจนั้นพระพุทธ-เจ้าตรัสเทศนาเพื่อประโยชน์จะให้ระงับบาปธรรม มรรคสัจจนั้น พระพุทธเจ้าตรัสเทศนาพระอัฏฐังคิกมรรคทั้งแปดประการ มีสัมมาทิฏฐิเบื้นต้น แลมีสัมมาสมาธิเบื้นปริโยสาน สิ้นเสร็จบริบูรณ์พิสดารโดยนิยมดังนั้นแล้วกาลใด

"ทสมฺตานิ พฺรหฺมสหสฺสานิ" ฝ่ายว่าพรหมทั้งหลายได้ประมาณหมื่นหนึ่ง ก็ปลงปัญญาลงสู่ห้องพระกรรมฐานมิช้ามินานก็บรรลุถึงมรรคแลผล เบื้นอริยบุคคลอันวิเศษในพระศาสนา "ตุฏฐชาตา" ก็บังเกิดเลื่อมใสโสมนัสศรัทธา แล้วนมัสการสรรเสริญพระคุณแห่งองค์สมเด็จพระพุทธเจ้าว่า "ภนฺเต" ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ปางเมื่อพระองค์สถิตเหนือรัตนบัลลังก์ภายใต้ต้นไม้ศรีรัตนมหาโพธิ พระองค์ก็จับพระขรรค์แก้ว กล่าวแล้วคือ พระปัญญามาลับอานแล้วเหนือศิลา คืออัปปนาสมาธิให้คมกล้าแล้วกาลใด พระองค์ก็ตัดรากแห่งกิเลสพันห้า ตัณหาร้อยแปดให้ขาดให้ม้วยด้วยปัญญาสมุจเฉทปหาน แล้วก็ประทานรสพระสัทธรรมเทศนาสอนสั่งทุกประการ ข้าพระบาทก็รับประทาน พึ่งพระธรรมเทศนา ในครั้งนี้ก็มากระทำย่ำยีกิเลสพันห้า ตัณหาห้าร้อยแปด ให้ปราศจากสันดาน พระเดชพระคุณเบื้นอันล้น

พ้นที่จะอุปมามิได้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงยอกรอัชลีประณมนมัสการพระบาทยุคลทั้งคู่แห่งพระพุทธองค์เจ้าในกาลบัดนี้

"ตสฺมึ มาโร ปาปิมฺ" ในกาลครั้งนั้น ฝ่ายมารมีน้ำใจเป็นบาป "โกธาภิภูโต หุตฺวา" บังเกิดมีความโกรธครอบงำเป็นกำลังยิ่งนัก จึงปริวิตกว่า พรหมทั้งหลายได้ประมาณหมื่นหนึ่ง ก็บรรลุถึงมรรคแลผล พ้นวิสัยแห่งอาตมา ด้วยอำนาจพระสัทธรรมเทศนาแห่งพระสมณะโคดม อย่าเลย อาตมาจะเข้าดลใจแก่ท้าวมหาพรหมในกาลบัดนี้ จินตนาการแล้วก็เข้าดลใจ พรหมปาริสัชนานั้นจึงกล่าวถ้อยคำว่า "โภ โคตม" ข้าแต่พระสมณะโคดม พระองค์ทรัสรู้ถึงพระจตุราริยสัจจทั้งสี่ แล้วมาสั่งสอนสาวกฝ่ายสมณะแลฆราวาสหญิงชายให้ตั้งอยู่ในโอวาทแห่งพระองค์สิ้น พระองค์มาสั่งสอนสาวกสิ้นทั้งนี้ปวงนี้เสียท่วงเสียทีเปล่า ๆ ไม่เข้าการ เหตุว่าสาวกทั้งปวง น่าที่จะทนเทวษอยู่ในจตุราบายสิ้นกาลช้านาน แต่วันนี้สืบไปเมื่อหน้า พระองค์อย่าได้ขวนขวายเพื่อจะตรัสพระสัทธรรมเทศนาสืบไปเลย พระเจ้าข้า "ปณีเต ปติฏฺฐิตา" บรรดาหมู่พรหมทั้งหลายนี้ แต่กาลชาติปางก่อนได้บวชเป็นดาบสฤษี ได้กระทำกองการกุศลพิธีบูชาไฟ ครั้นจุติจากชาตินั้น จึงได้มาบังเกิดในชั้นพรหมโลก ณ กาลบัดนี้

"ภควา" ฝ่ายสมเด็จพระผู้มีพระภาคก็ตรัสพระสัทธรรมเทศนาทำลายซึ่งมิจฉาทิฏฐิในสันดานแห่งพรหมผู้นั้นให้อันตรธานหาย

"พโก" ฝ่ายว่าพกาพรหมนั้นเล่า ก็ตั้งอยู่ในโอวาทแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้า แล้วก็มาบรรเทาเสียซึ่งมิจฉาทิฏฐินั้นให้อันตรธานหาย

จากขันธสันดาน แล้วก็ปลงบัญญาญาณลงสังเกตในประเภทแห่งพระสัทธรรมเทศนา ก็เห็นพระทุกขัง พระอนิจจัง พระอนัตตา ในอัปปมาทธรรม แล้วก็สรรเสริญ สมเด็จพระพุทธเจ้าด้วยถ้อยคำมีนานับประการต่าง ๆ

"ภควา" ฝ่ายสมเด็จพระผู้มีพระภาค พระองค์เสด็จมาจากพรหมโลก บัดเดี๋ยวทันใจก็บรรลุถึงพระเชตวันมหาวิหารในกาลครั้งนั้น

อานิสงส์หนึ่งคาถา

"เอตาปี พุทฺธชยมงฺคลอฏฺฐคาถา,
โย วาจโน ทินทิเน สรเต มตนฺที
หิตฺวานเนกวิวิธานิ จุปฺปทฺทวานิ,
โมกฺขํ สุขํ อธิคเมยฺย นโร สปญฺโญติ"

"สตฺถา" ครั้งนั้น สมเด็จพระศาสดาจารย์ มีพระพุทธฎีกาตรัสโถมนาการสรรเสริญว่า "โย นโร" นรชาติหญิงชายจำพวกใดประกอบด้วยธรรโมชไตรเหตุปฏิสนธิบัญญา อธิบายว่า บุคคลผู้นั้นหากพิจารณาในห้องพระไตรลักษณะญาณ ตามบุราณอริยประเวณีในพระบวรพุทธศาสนา "วาจโน" แลศึกษาเล่าเรียนสำแดงประกอบด้วยความเพียรมาระลึกตรึกบริกรรมภาวนา "เอตาปี พุทฺธชยมงฺคล-อฏฺฐคาถา" ซึ่งพระชัยมงคลแปดประการ อันสมเด็จพระทศพลอนาวรณญาณตรัสเทศนาไว้ ตั้งแต่พาหุนั้นไปตราบเท่าถึง "ทุคฺคา" เป็นปริโยสาน "มตนฺที หิตฺวา" แล้วจึงปราศจากน้ำจิตอันเกียจคร้านมิได้มัวเมาประมาท "อเนกวิวิธานิจุปฺปทฺวานิ" จงมายำยีพิฆาตอุปัททวันตราย คือกิเลสทั้งหลายสิบสี่ตัว ตั้งแต่โมโห "อหิริกํ" ฯลฯ ตราบเท่าถึงอุธัจจวิจิกิจฉา ให้พ่ายแพ้ปราชัยด้วยอำนาจพระไตรลักษ-ญาณ เห็นปานประหนึ่งว่าจักรแก้ววิเชียรแห่งสมเด็จอมรินทราธิราช แล้วยังน้ำจิตแห่งอาตมานี้ให้โอภาสสว่างผ่องใสโสมนัสปรีดา "ทินทิเน"

ทุกวันทุกเวลาอย่าได้ขาด "โส นโร" บุคคลผู้นั้น "อธิคเมยฺย" อาจสามารถเพื่อจะบรรลุถึงเมืองแก้ว กล่าวแล้ว คือ พระอมตมหานครนฤพานอันบังเกิดเป็นที่บรมเกษมสานต์ผาสุก ปราศจากทุกข์ภยันตรายอุบัทวโรคโรคาพยาธิเสื่อมสูญหาย ก็เป็นบรมเกษมสุขสนุกสบายมโหฬาร ด้วยประการฉะนี้ **พรหมนิมันตสูตร จบ**

ฎีกาชยมังคลอัฏฐก (พาหุ) จบ